BIBLIOTECA NAZIONALE VITT. EMANUELE
68
5 F
9 M

R. II ed. To. I p 353 n. 5

[ì solo la I parte]

5 - 9 - B - 13

RHETORICORVM AD C. HERENNIVM LIBRI IIII. INCERTO AVCTORE.

CICERONIS

De Inuentione	*libri*	II.
De oratore, ad Q. fratrem	*libri*	III.
Brutus, ſiue, de claris oratoribus,	*liber*	I.

Orator ad Brutum,
Topica ad Trebatium,
Oratoriæ partitiones,
Initium libri de optimo genere oratorum.

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

CORRIGENTE PAVLO MANVTIO, ALDI FILIO.

VENETIIS, M. D. L.

RHETORICORVM AD C. HERENNIVM LIBER I.

e

TSI NEGOTIIS *familiaribus impediti, uix ſatis otium ſtudio ſuppeditare poſſumus, & id ipſum quod datur otij, libentius in philoſophia cõſumere conſueuimus: tamen tua nos C. Herenni uoluntas commouit, ut de ratione dicendi conſcriberemus; ne aut tua cauſa noluiſſe nos, aut fugiſſe laborem putares. & eo ſtudioſius hoc negotium ſuſcepimus, quòd te non ſine cauſa uelle cognoſcere Rhetoricam intelligebamus. non enim parum habet in ſe fructus copia dicendi, & commoditas orationis, ſi recta intelligentia, & definita animi moderatione gubernetur. quas ob res illa, quæ Græci ſcriptores inanis arrogãtiæ cauſa ſibi aſſumpſerunt, reliquimus. nam illi, ne parum multa ſciſſe uiderentur, ea cõquiſiuerunt, quæ nihil attinebant; ut ars difficilior cognitu putaretur: nos autem ea, quæ uidebantur ad rationem dicẽdi pertinere, ſumpſimus. non.n.ſpe quæſtus, aut gloria commoti uenimus ad ſcribendum, quemadmodum cæteri; ſed ut induſtria noſtra tuæ morẽ geramus uoluntati. nunc, ne nimium longa ſumatur oratio, de re dicere incipiemus, ſed ſi te unũ illud monuerimus, artem ſine aſſiduitate dicendi non multum iuuare; ut intelligas hanc rationem præceptionis accõmodari ad exercitationem oportere.*

Oratoris officio

ORATORIS officium eſt de ijs rebus poſſe dicere, quæ res ad uſum ciuilem moribus ac legibus cõſtitutæ ſunt, cum aſſenſione auditorum, quoad eius fieri poterit. Tria ſunt genera cauſarum, quæ recipere debet orator: demonſtratiuum, deliberatiuum, iudiciale. Demonſtratiuum eſt, quod tribuitur in alicuius certæ perſonæ laudem uel uituperationem. Deliberatiuum eſt quod in conſultatione poſitũ, habet in ſe ſuaſionem & diſſuaſionem. Iudiciale eſt quod poſitum in cõtrouerſia, habet accuſationem, aut petitionem cũ defenſione. Nunc quas res oratorem habere oporteat, docebimus: deinde quomodo has cauſas tractari conueniat, oſtendemus. Oportet igitur in oratore eſſe inuentionem, diſpoſitionem, elocutionem, memoriam, & pronunciationem. Inuentio eſt excogitatio rerum uerarum aut ueriſimilium, quæ cauſam probabilem reddant. Diſpoſitio eſt ordo & diſtributio rerum: quæ demonſtrat quid quibus in locis ſit collocandum. Elocutio eſt idoneorum uerborum & ſententiarum ad inuentionem accommodatio. Memoria eſt firma animi rerum & uerborum diſpoſitionis perceptio. Pronũciatio eſt uocis, uultus, geſtus moderatio cum uenuſtate. Hæc omnia tribus aſſequi poterimus, arte, imitatione, exercitatione. Ars eſt præceptio quæ dat certam uiam rationemq; dicendi. Imitatio eſt qua impellimur cũ diligenti ratione, ut aliquorum ſimiles in dicendo uelimus eſſe. Exercitatio eſt aſſiduus uſus conſuetudoq; dicendi. Quoniam igitur demonſtratum eſt, quas cauſas oratorem recipere, quaſq; res habere conueniret; nunc quẽadmodum ad orationem poſſint oratoris offi

cia accōmodari, dicendum uidetur. Inuentio in ſex partes orationis conſumitur, exordium, narrationē, diuiſionem, confirmationem, confutationem, concluſionē. Exordium eſt principium orationis, per quod animus auditoris aut iudicis conſtituitur uel apparatur ad audiendum. Narratio eſt rerum geſtarum, aut perinde ut geſtarum expoſitio. Diuiſio eſt per quam aperimus quid conueniat, & quid in controuerſia ſit, & per quam exponimus quibus de rebus ſimus dicturi. Cōfirmatio eſt noſtrorum argumentorum expoſitio cū aſſeueratione. Confutatio eſt contrariorum locorum diſſolutio. Concluſio eſt artificioſus terminus orationis. Nunc quoniam una cum oratoris officijs, quo res cognitu eſſet facilior, producti ſumus, ut de orationis partibus loqueremur, & eas ad inuentionis rationem accommodaremus, de exordio primum dicendum uidetur. Cauſa poſita, quo cōmodius exordiri poſſimus, genus cauſæ conſiderandum eſt. Genera cauſarū ſunt quatuor, honeſtum, turpe, dubium, humile. Honeſtum cauſæ genus putatur, cum aut id defendimus, quod ab omnibus defendendum uidetur, aut id oppugnamus, quod ab omnibus uidetur oppugnari debere: ut pro uiro forti contra paricidā. Turpe genus cauſæ intelligitur, cum aut honeſta res oppugnatur, aut defenditur turpis. Dubium genus eſt, cum habet in ſe cauſa & honeſtatis & turpitudinis partem. Humile genus eſt, cū contempta res affertur. Cum hæc ita ſint, cōueniet exordiorū rationem ad omne genus cauſæ accōmodari.

EXORDIORVM duo ſunt genera, Principium, quod Græce προοίμιον appellatur: & inſinua-

tio, quæ ἔφοδος nominatur. Principium eſt, cum ſtatim auditoris animum nobis idoneum reddimus ad audiendū. Id ita ſumitur, ut attentos, ut dociles, ut beneuolos auditores habere poſſimus. Si genus cauſæ dubium habebimus, à beneuolentia principium conſtituemus, ne quid illa turpitudinis pars nobis obeſſe poſſit: Sin humile erit genus cauſæ, faciemus attentos. Sin turpe cauſæ genus erit, inſinuatione utemur, de qua poſterius dicemus, niſi quid nacti fuerimus, quare aduerſarios criminando, beneuolentiam captare poſſimus. Sin honeſtum cauſæ genus erit, licebit recte uel uti, uel nō uti principio. Si uti uolemus, aut id oportebit oſtēdere, quare cauſa ſit honeſta, aut breuiter, quibus de rebus ſimus dicturi, exponere. Sin principio uti nolemus, à lege, à ſcriptura, aut ab aliquo firmiſſimo noſtræ cauſæ adiumento principium capere oportebit. Quoniā igitur docilem, beneuolum, attentum habere auditorem uolumus, quomodo quidque confici poſſit, aperiemus. Dociles auditores habere poterimus, ſi ſummam cauſæ breuiter exponemus, & ſi attentos eos faciemus. nam docilis eſt is, qui attente uult audire. Attentos habebimus, ſi pollicebimur nos de rebus magnis, nouis, inuſitatis uerba facturos, aut de iis rebus, quæ ad Remp. pertinent, aut ad eos ipſos qui audient, aut ad deorum immortalium religionem, & ſi rogabimus ut attente audiant: & ſi numero exponemus res, quibus de rebus dicturi ſumus. Beneuolos auditores facere quatuor modis poſſumus, à noſtra, ab aduerſariorum, ab auditorū perſona, & à rebus ipſis. À noſtra perſona beneuolentiam contrahemus, ſi noſtrum officium ſine arrogan-

tia laudabimus, aut in remp. quales fuerimus, aut in parentes, aut in amicos, aut in eos ipſos, qui audiũt, ali quid referemus, dummodo hæc omnia ad eam ipſam rem, qua de agitur, ſint accommodata. Item *ſi noſtra incommoda proferemus, inopiam, ſolitudinem, calami tatem, & ſi orabimus ut nobis ſint auxilio, & ſimul oſtendemus nos in alijs ſpem noluiſſe habere.* Ab *aduerſariorum perſona beneuolentia captabitur, ſi eos in odium, in inuidiam, in contemptionem adducemus.* In *odium rapiemus, ſi quid eorum ſpurce, ſuperbe, perfidioſe, crudeliter, confidenter, malitioſe, flagitioſe, factũ proferemus.* In *inuidiam trahemus, ſi uim, ſi potentiam, factionem, diuitias, incontinentiam, nobilitatẽ, clientelas, hoſpitium, ſodalitatem, affinitates aduerſariorum proferemus, & his adiumentis magis, quàm ueritati eos confidere aperiemus.* In *contemptionem adducemus, ſi inertiam, ignauiam, deſidiam, luxuriam aduerſariorum proferemus.* Ab *auditorum perſona beneuolentia colligetur, ſi res eorum fortiter, ſapienter, manſuete, magnifice iudicatas proferemus: & ſi, quæ de ijs exiſtimatio, quæ iudicij expectatio ſit, aperiemus.* À *rebus ipſis beneuolum auditorem efficiemus, ſi noſtram cauſam laudãdo extollemus, aduerſariorum per contemptionem deprimemus.* Deinceps *de inſinuatione aperiendum eſt.* Tria *ſunt tempora, quibus principio uti non poſſumus: quæ diligenter ſunt conſideranda: aut cum turpem cauſam habemus, hoc eſt, cum ipſa res animũ auditoris à nobis alienat: aut cũ animus auditoris perſuaſus uidetur eſſe ab ijs, qui ante contra dixerunt: aut cum defeſſus eſt eos audiendo,*

qui ante dixerūt. Si cauſa turpitudinem habebit, exordiri poterimus his rationibus: rem non hominem, aut hominem, non rem ſpectari oportere, non placere nobis ipſis quæ facta dicantur ab aduerſarijs, et eſſe indigna aut nefaria. Deinde cūm rem diu auxerimus, nihil ſimile à nobis factum oſtendemus, aut aliquorum iudicium de ſimili cauſa, aut de eadem, aut de maiore proferemus. Deinde ad noſtram cauſam pedetentim accedemus, & ſimilitudinem conferemus. Item ſi negabimus nos de aduerſarijs, aut de aliqua re eorum dicturos, & tamen occulte dicemus interiectione uerborum. Si perſuaſus auditor fuerit, id eſt, ſi oratio aduerſariorum auditoribus fidem fecerit: (neque enim non facile ſcire poterimus, quoniam non ſumus neſcij, quibus rebus fides fieri ſoleat) ergo ſi fidem factā putabimus, his nos rebus inſinuabimus ad cauſam, ſi de eo quod aduerſarij firmiſſimum ſibi adiumentum putauerint, primum nos dicturos pollicebimur: aut ab aduerſarij dicto exordiemur, & ab eo maxime, quod ille nuperrime dixerit: aut dubitatione utemur, quid potiſſimum dicamus, aut cui loco primum reſpondeamus cum admiratione. Si defeſſi erunt audiendo, ab aliqua re, quæ riſum mouere poſſit, exordiemur, ab apologo, à fabula ueriſimili, imitatione, deprauatione, inuerſione, abiectione, ambiguo, ſuſpicione, irriſione, ſtultitia, exuperatione, collocatione, literarum mutatione: præterea expectatione, ſimilitudine, nouitate, hiſtoria, uerſu: aut ab alicuius interpellatione, aut arriſione: & ſi promiſerimus aliter, ac parati fuerimus, nos eſſe dicturos, nos nō eo=

dem modo,ut cæteri ſoleant,uerba factturos: quid alij ſoleant,quid nos factturi ſumus, breuiter exponemus. Inter inſinuationem & principium hoc intereſt, quòd principium huiuſmodi debet eſſe,ut ſtatim apertis rationibus,quas præſcripſimus,aut beneuolum,aut attentum, aut docilem faciamus auditorem: at inſinuatio eiuſmodi debet eſſe,ut occulte per diſſimulationem eadem illa omnia conficiamus, ut ad eandem cõmoditatem in dicendo peruenire poſſimus. Verum hæ tres utilitates tametſi in tota oratione ſunt comparandæ, hoc eſt,ut auditores ſeſe perpetuo nobis attentos,dociles,beneuolos præbeant: tamen id per exordium cauſæ maxime comparandũ eſt. Nunc,nequando uitioſo exordio utamur,quæ uitia uitanda ſunt,docebo. In exordienda cauſa ſeruandum eſt,ut lenis ſit ſermo,& uſitata uerborum conſuetudo,ut nõ apparata oratio eſſe uideatur. Vitioſum exordium eſt quod in plures cauſas poteſt accommodari, quod uulgare dicitur. Item uitioſum eſt, quo nihilo minus aduerſarius poteſt uti, quod cõmune appellatur. Item illud,quo aduerſarius poteſt uti ex cõtrario. Item uitioſum eſt,quod nimium apparatis uerbis compoſitum eſt,aut nimis lõgum eſt, & quod non ex ipſa cauſa natum uidetur,ut proprie cohæreat cum narratione; & quod neque beneuolũ, neque docilem,neque attentũ facit auditorẽ. De exordio ſatis dictũ eſt: deinceps ad narrationẽ tranſeamus.

NARRATIONVM *genera tria ſunt. Vnũ, quo exponimus rẽ geſtã,& unũquodque trahimus ad utilitatẽ noſtrã uincendi cauſa: quod pertinet ad eas cauſas de quibus iudiciũ futurũ eſt. Alterũ genus narra*

tionis eſt,quod intercurrit nonnunquam,aut fidei,aut criminationis, aut tranſitionis, aut alicuius apparationis uel laudationis cauſa. Tertium genus eſt id,quod à cauſa ciuili remotum eſt: in quo tamē exerceri conuenit,quo commodius illas ſuperiores narrationes in cauſis tractare poſſimus. Eius narrationis duo ſunt genera,unum quod in negotijs, alterum quod in perſonis poſitum eſt. Id quod in negotiorum expoſitione poſitum eſt,tres habet parteis, fabulam, hiſtoriam, argumentum. Fabula eſt,quæ neque ueras,neque uériſimiles continet res,ut eæ,quæ tragœdijs traditæ ſunt. Hiſtoria,eſt res geſta,ſed ab ætatis noſtræ memoria remota. Argumentum,eſt ficta res,quæ tamen fieri potuit,uelut argumenta comœdiarum. Illud genus narrationis,quod in perſonis poſitum eſt,debet habere ſermonis feſtiuitatē,animorum diſſimilitudinē, grauitatem,lenitatem,ſpem,metum, ſuſpicionem,deſiderium, diſſimulationē,miſericordiam,rerum uarietates,fortunæ commutationem,inſperatum incōmodum,ſubitam lætitiam,iucundum exitum rerum. Verum hoc in exercendo tranſigitur. Illud,quod ad ueritatē pertinet, quo modo tractari conueniat,aperiemus. Tres conuenit res habere narrationē,ut breuis,ut dilucida,ut ueriſimilis ſit: quæ quoniam fieri oportere ſcimus, quēadmodum faciamus,cognoſcendum eſt. Rem breuiter narrare poterimus, ſi inde incipiemus narrare, unde neceſſe erit,et ſi nō ab ultimo initio repetere uolemus, & ſi ſummatim,non particulatim narrabimus, & ſi non ad extremum,ſed uſque eò, quò opus erit,proſequemur: & ſi tranſitionibus nullis utemur, & ſi nō

deerrabimus ab eo quod cœperimus exponere, et ſi exitus rerum ita exponemus, ut, ante quoque quæ facta ſunt, ſciri poſſint, tametſi nos reticuerimus. Quod genus, ſi dicã me ex prouincia rediiſſe, profectũ quoque in prouinciã intelligatur. Et omnino nõ modo id quod obeſt, ſed etiam id quod neque obeſt, neque adiuuat, ſatius eſt præterire. Et ne bis aut ſæpius idẽ dicamus, cauendũ eſt, etiam ne id, quod ſemel ſupra diximus, deinceps dicamus, hoc modo: Athenis Megarã ueſperi aduenit Simo: ubi aduenit Megãrã, inſidias fecit uirgini: inſidias poſtquã fecit, uim in loco attulit. Rẽ dilucide narrabimus, ſi ut quidque primũ geſtum erit, ita primum exponemus, & rerum ac temporũ ordinem conſeruabimus, ut geſtæ res erũt, aut ut potuiſſe geri uidebuntur. Hic erit cõſiderandum, ne quid perturbate, ne quid cõtorte, ne quid ambigue, ne quid noue dicamus, ne quã in aliã rẽ trãſeamus, ne ab ultimo repetamus, ne lõge perſequamur, ne quid, quod ad rem pertineat, prætereamus, & ſi perſequemur ea quæ de breuitate præcepta ſunt. nam quo breuior, eo dilucidior, et cognitu facilior narratio fiet. Veriſimilis narratio erit, ſi ut mos, ut opinio, ut natura poſtulat, dicemus: ſi ſpatia tẽporum, perſonarũ dignitates, conſiliorum rationes, locorum opportunitates conſtabunt: ne refelli poſſit, aut tẽporis parum fuiſſe, aut cauſam nullam, aut locum idoneum non fuiſſe, aut homines ipſos facere, aut pati nõ potuiſſe. Si uera res erit, nihilo minus hæc omnia narrãdo conſeruanda ſunt. nam ſæpe ueritas, niſi hæc ſeruata ſint, fidem facere non poteſt. Sin erit ficta, eo magis conſeruanda erunt. De iis rebus caute conſligendum

Diſucido

Veriſim

eſt, quibus in rebus tabulæ, aut alicuius firma auctoritas uidebitur interfuiſſe. Adhuc quæ dicta ſunt, arbitror mihi conſtare cum cæteris artis ſcriptoribus, niſi quia de inſinuatione noua excogitauimus, quòd eam ſoli præter cæteros in tria tempora diuiſimus, ut planè certam uiam & perſpicuam rationem exordiorum haberemus. nunc, quod reliquum eſt, quoniam de rerum inuentione diſputandum eſt, in qua ſingulare cũ ſumitur oratoris officiũ, dabimus operã, ut nihilo minus induſtriæ, q̃ rei utilitas poſtulabit, quæſiuiſſe uideamur, ſi prius pauca de cauſarum diuiſione dixerimus.

CAVSARVM diuiſio in duas partes diſtributa eſt. Primũ perorata narratione debemus aperire quid nobis conueniat cum aduerſarijs, ſi ea quæ nobis utilia erunt cõuenient, quid in controuerſia relinquatur, hoc modo: Interfectam eſſe matrem ab Oreſte conuenit mihi cũ aduerſarijs: iure fecerit & licuerítne facere, id eſt in controuerſia. Item è cõtrario, Agamemnonem eſſe à Clytemneſtra occiſum confitentur: cum id ita ſit, me ulciſci parentem negant oportuiſſe. Deinde cum hoc fecerimus, diſtributione uti debemus. Ea diuiditur in duas partes, enumerationem, & expoſitioně. Enumeratione utemur, cum dicemus numero, quot de rebus dicturi ſumus. Eam plus quàm trium partium numero eſſe non oportet. Nam & periculoſum eſt, nequando plus minúsue dicamus, & ſuſpicionem afferet auditori meditationis et artificij, quæ res fidem abrogat oratori. Expoſitio eſt, cum res, quibus de rebus dicturi ſumus, exponimus breuiter & abſolute. Nunc ad confirmationem tranſeamus.

TOTA ſpes uincēdi, ratioq; perſuadendi poſita eſt in confirmatione & confutatione. nam cum adiumenta noſtra expoſuerimus, cōtrariaq; diſſoluerimus, abſolute nimirum munus oratorium confecerimus. utruque igitur facere poterimus, ſi conſtitutionē cauſæ cognouerimus. Cauſarum conſtitutiones alij quatuor fecerūt, noſter doctor Hermetes tres putauit eſſe, non ut de illorum quidquā detraheret inuentione, ſed ut oſtēderet id quod oportuiſſet ſimpliciter et ſingulari modo docere, illos diſtribuiſſe dupliciter et bipertito. Cōſtitutio eſt prima deprecatio defenſoris cū accuſatoris inſimulatione cōiuncta. Cōſtitutiones itaq;, ut diximus, tres ſunt, cōiecturalis, legitima, iuridicialis. Coniecturalis eſt cum de facto controuerſia eſt, hoc modo: Aiax in ſylua, poſtquam reſciuit quæ feciſſet per inſaniam, gladio incubuit. Vlyſſes interuenit, occiſum conſpicatur, è corpore telum cruentum educit. Teucer interuenit: cum fratrem occiſum, et inimicum fratris cū gladio cruento uidet, capitis arceſſit. Hic, quoniā coniectura uerum quæritur, de facto erit controuerſia, et ex eo conſtitutio cauſæ coniecturalis nominatur. Legitima cōſtitutio eſt cum in ſcripto aut ex ſcriptis aliquid cōtrouerſiæ naſcitur. Ea diuiditur in partes ſex, ſcriptum & ſententiam, contrarias leges, ambiguū, definitionem, tranſlationem, ratiocinationem. Ex ſcripto & ſententia naſcitur controuerſia, cum uidetur ſcriptoris uoluntas cum ſcripto ipſo diſſentire, hoc modo: Si lex ſit quæ iubeat eos, qui propter tempeſtatem nauim reliquerint, omnia perdere; eorū nauim cæteraq; eſſe, ſi nauis cōſeruata ſit, qui remāſerūt in naui. ma=

gnitudine tempeſtatis omnes perterriti nauim relique rũt, in ſcapham conſcenderunt, præter unũ ægrotum. is propter morbum exire & fugere non potuit. caſu & fortuna nauis in portum incolumis delata eſt. illam ægrotus poſſidet. nauim petit ille cuius fuerat. Hæc cõſtitutio legitima eſt ex ſcripto & ſententia. Ex cõtrarijs legibus cõtrouerſia conſtat, cum alia lex iubet aut permittit, alia uetat quippiam fieri, hoc modo: Lex uetat eum, qui de pecunijs repetundis damnatus ſit, in concione orationẽ habere. Altera lex iubet augurẽ, in demortui locũ qui petat, in concione nominare. Augur quidã dãnatus de pecunijs repetũdis, in demortui locum qui petat, nominauit: petitur ab eo multa. Cõſtitutio hæc eſt legitima ex contrarijs legibus. Ex ambiguo controuerſia naſcitur, cum ſcriptum duas aut plureis res ſignificat, hoc modo: Paterfamilias cum filium hæredem faceret, teſtamento uaſa argentea uxori legauit. Tullius hæres meus Terentiæ uxori meæ XXX. pondo uaſorum argẽteorum dato quæ uolet. Poſt mortem eius, uaſa pretioſa & cælata magnifice illa petit. Tullius ſe quæ uelit ipſe XXX. pondo ei debere dicit. Conſtitutio eſt legitima ex ambiguo. Ex definitione conſtat cauſa, cum in controuerſia eſt, quo nomine factum appelletur. ea eſt huiuſmodi: Cum L. Saturninus legem frumentariam de ſemiſſibus & trientibus laturus eſſet, Q. Cæpio per id temporis Quæſtor urbanus erat: docuit Senatum, ærarium pati non poſſe largitionemtantam. Senatus decreuit, ſi eam legem ad populum ferat, aduerſus remp. uideri eum facere. Saturninus ferre cœpit. collegæ intercedere. ille

nihilo minus ciſtellam detulit. Cæpio, ut illum contra S.C. intercedentibus collegis, aduerſus remp. uidit ferre, cum uiris bonis impetum facit, pontes diſturbat, ciſtas deijcit, impedimẽto eſt quo ſecius ferebatur lex: ac cerſitur Cæpio maieſtatis. Cõſtitutio eſt legitima ex definitione. Vocabulum enim definitur ipſum, cum quæritur quid ſit minuere maieſtatem. Ex translatione *cõtrouerſia naſcitur, cum aut tempus differẽdum, aut accuſatorem mutãdum, aut iudices commutandos reus dicit. Hac parte conſtitutionis Græci in iudicijs, nos in iure ciuili plerunque utimur. In hac parte nos iuris ciuilis ſcientia iuuabit. In iudicijs tamen nõ nihil ea utimur, ut hoc modo: Si quis peculatus accuſatur, quòd uaſa argentea publica de loco priuato dicatur ſuſtuliſſe. poſſit dicere, cũ definitione ſit uſus, quid ſit furtum, quid peculatus: ſecum furti agi, non peculatus oportere. Hæc partitio legitimæ cõſtitutionis his de cauſis raro uenit in iudiciũ, quòd in priuata actione prætoriæ exceptiones fiunt, & cauſa cadit is qui non, quemadmodũ oportet, egerit: & in publicis quæſtionibus cauetur legibus, ut ante, ſi reo cõmodum ſit, iudicium de accuſatore fiat, utrum illi liceat accuſare nec ne.* Ex ratiocinatione *controuerſia conſtat, cum res ſine propria lege uenit in iudicium, quæ tamen ab alijs legibus ſimilitudinem quandam aucupatur. Ea eſt huiuſmodi: Lex eſt, Si furioſus exiſtet, agnatorum gentiliumq; in eo, pecuniaq; eius poteſtas eſto. Et lex, Qui parentem necaſſe iudicatus erit, is obuolutus & obligatus culeo deijciatur in profluentem. Et Lex, Paterfamilias uti ſup familia, pecunia'ue ſua legauerit,*

ita ius eſto. Et Lex, Si *paterfamilias inteſtato moritur, familia pecuniaq́; eius agnatorum gentiliumq́; eſto.* Malleolus *iudicatus eſt matrem necaſſe, ei damnato ſtatim folliculo lupino os obuolutũ eſt, & ſoleæ ligneæ pedibus inductæ ſunt, & in carcerem ductus eſt. Qui defendebant eum, tabulas in carcerem afferunt, teſtamẽtum ipſo præſente conſcribunt, teſtes rite affuerũt, de illo ſupplicium paulo poſt ſumitur.* Ii, *qui hæredes erant, teſtamento hæreditatem adeunt.* Frater minor *Malleoli, qui eum oppugnauerat in eius periculo, ſuã uocat hæreditatem lege agnationis.* Hic *certa lex in rem nulla affertur, & tamen multæ afferũtur, è quibus ratiocinatio naſcitur, quare potuerit, aut non potuerit iure teſtamentum facere.* Conſtitutio *legitima eſt ex ratiocinatione.* Cuiuſmodi *partes eſſent legitimæ conſtitutionis oſtendimus: nũc de iuridiciali conſtitutione dicamus.* Iuridicialis *conſtitutio eſt cum factum conuenit, ſed, iure an iniuria factum ſit, quæritur.* Eius *conſtitutionis partes ſunt duæ, quarũ una abſoluta, altera aſſumptiua nominatur.* Abſoluta *eſt cum id ipſum quod factum eſt, ut aliud nihil foris aſſumatur, recte factum eſſe dicemus.* Ea *eſt huiuſmodi:* Mimus *quidam nominatim* Accium *poetam compellauit in ſcena, cum eo* Accius *iniuriarum agit. hic nihil aliud defendit, niſi licere nominari eũ, cuius nomine ſcripta dentur agenda.* Aſſumptiua *pars eſt cũ per ſe defenſio infirma eſt, ſed aſſumpta ex extraneare cõprobatur.* Aſſumptiuæ *partes ſunt quatuor, conceſſio, remotio criminis, translatio criminis, comparatio.* Conceſſio *eſt, cum reus poſtulat ſibi ignoſci.*

Ea diuiditur in purgationem, & deprecationem. Purgatio eſt, cum conſulto ſe negat reus feciſſe. Ea diuiditur in fortunam, imprudentiam, neceſſitatem. Fortunam, ut Cæpio ad Tribb.pl.de amiſſione exercitus. Imprudentiam, ut ille, qui de eo ſeruo, qui dominum occiderat, ſupplicium ſumpſit, cui frater eſſet, antequam tabulas teſtamenti aperuerit, cum is ſeruus manumiſſus teſtamento eſſet. Neceſſitudinem, ut ille qui ad diem cõmeatus non uenit, quòd eum aquæ intercluſiſſent. Deprecatio eſt, cum & peccaſſe & conſulto feciſſe confitetur, & tamẽ poſtulat ut ſui miſereatur. Hoc, in iudicio non fere poteſt uſu uenire, niſi quando pro eo dicimus, cuius multa recte facta conſtant. hoc modo in loco communi per amplificationem inijciemus: Quòd ſi hoc feciſſet, tamen ei pro priſtinis beneficijs ignoſci cõueniret, uerùm nihil poſtulat ignoſci. Ergo in iudicium non uenit: at in ſenatum, aut ante Imperatorem, & in cõſilium talis cauſa poteſt uenire. Ex translatione criminis cauſa conſtat, cum feciſſe nos non negamus, ſed aliorum peccatis coactos feciſſe dicimus: ut Oreſtes, cum ſe defendit, in matrem confert crimen. Ex remotione criminis cauſa conſtat, cum à nobis non crimen, ſed culpam ipſam amouemus, & uel in hominem transferimus, uel in rẽ quampiam conferimus. In hominem transfertur, ut ſi accuſetur is qui P.Sulpitium ſe fateatur occidiſſe, & id iuſſu Coss. defendat, & eos dicat non modo impetraſſe, ſed rationem quoque oſtendiſſe quare id facere liceret. In rem confertur, ut ſi quis ex teſtamento quod facere iuſſus ſit, ex plebiſcito uete=

tur. Ex cõparatione criminis cauſa conſtat, cũ dicimus neceſſe fuiſſe alterutrũ facere, & id, quod fecerimus, ſatius fuiſſe facere. Ea cauſa huiuſmodi eſt: C. Põpilius, cum à Gallis obſideretur, neque effugere ullo modo poſſet, uenit cũ hoſtiũ ducibus in collocutionem: ita diſceſſit, ut impedimenta relinqueret, exercitũ educeret: ſatius eſſe duxit amittere impedimenta, ꝙ exercitũ: exercitũ eduxit, impedimenta reliquit: accerſitur maieſtatis. Quæ cõſtitutiones, et quæ cõſtitutionũ partes ſint, ſatis uideor oſtendiſſe. nũc, quo modo eas, & qua uia tractari cõueniat, demonſtrandũ eſt: ſi prius aperuerimus, q̃d oporteat ab ambobus in cauſa deſtinari, quò ratio omnis totius orationis cõferatur. Cõſtitutiõe igitur reperta, ſtatim quærẽda eſt ratio. Ratio eſt, quæ cauſam facit, et cõtinet defenſionem, hoc modo: (ut docendi cauſa in hac potiſſimũ cõſiſtamus) Oreſtes cũ fatetur ſe occidiſſe matrem, niſi attulerit facti rationẽ, peruertit defenſionem: ergo affert eã, quæ niſi intercederet, ne cauſa quidẽ eſſet. Illa. n. inquit, patrem meũ occiderat. Ergo (ut oſtendi) ratio ea eſt, quæ cõtinet defenſionem, ſine qua ne parua quidem dubitatio poteſt remorari dãnationem. Inuenta ratione firmamentum quærendum eſt, id eſt quod cõtinet accuſationẽ, quod affertur cõtra rationem defenſionis, de qua ante dictũ eſt. Id cõſtituetur hoc modo: Cũ uſus fuerit Oreſtes ratione hoc pacto, Iure occidi, illa. n. patrem meum occiderat: utetur accuſator firmamento, hoc modo, Sed nõ abs te tamen occidi, neque indemnatã pœnas pendere oportuit. Ex ratione defenſionis, et ex firmamento accuſationis iudicij quæſtio naſcatur oportet, quã nos iudi-

cationem, Græci κρινόμενον appellāt. Ea conſtituitur ex coniunctione firmamenti, et rationis defenſione, hoc modo, Cũ dicat Oreſtes, ſe patris ulciſcendi cauſa matrem occidiſſe, rectum'ne fuerit à filio ſine iudicio Clytæneſtram occidi. Ergo hac ratione iudicationem inueniri conuenit. Inuenta iudicatione, omnem rationem totius orationis eo conferri oportebit. In omnibus conſtitutionibus & partibus conſtitutionum hac uia iudicationes reperientur, præterquam in coniecturali cõſtitutione. in ea enim nec ratio quæritur, quare fecerit; feciſſe enim negatur: nec firmamentum exquiritur, quoniam non ſubeſt ratio. quare ex intentione & inficiatione iudicatio conſtituitur, hoc modo. Intentio, Occidiſti Aiacem. Inficiatio, Non occidi. Iudicatio, Occiderit'ne. Ratio omnis utriuſque orationis, ut ante dictum eſt, ad hanc iudicationem conferenda eſt. Si plures erunt cõſtitutiones, aut partes conſtitutionũ, iudicationes quoque plures erunt in una cauſa, ſed omnes ſimili ratione reperientur. Sedulo dedimus operam, ut breuiter & dilucide, quibus de rebus adhuc dicendum fuit, diceremus. Nunc, quoniam ſatis huius uoluminis magnitudo creuit, cõmodius eſt in altero libro de cæteris rebus deinceps exponere, ne qua propter multitudinẽ literarũ poſſit animũ tuũ defatigatio retardare. ſed ſi quidẽ hæc tardius, q̃ ſtudes, abſoluentur, cũ rerũ magnitudini, tũ noſtris quoq; occupationibus aſſignare debebis. ueruntamen maturabimus, et, quod negotio diminutum fuerit, exæquabimus induſtria, ut pro tuo in nos officio, & noſtro in te ſtudio munus hoc accumulatiſſime tuæ largiamur uoluntati.

C. HERENNIVM

LIBER II.

IN primo libro Herenni breuiter expoſuimus, quas cauſas recipere, oratorem oporteret, et in quibus officijs artis elaborare conueniret, et ea officia qua ratione facillime cõſequi poſſet. uerum quòd neque de omnibus rebus ſimul dici poterat, & de maximis primum ſcribendum fuit, quo cætera tibi faciliora cognitu uiderentur; ita nobis placitum eſt, ut ea, quæ difficillima eſſent, potiſſimum ſcriberemus. Cauſarum tria genera ſunt, demonſtratiuum, deliberatiuum, iudiciale. multo difficillimum eſt iudiciale: ergo id primum abſoluemus. hoc & priore libro egimus, cum de oratoris officijs tractabamus, quorum inuentio & prima & difficillima eſt. ea quoque nobis erit hoc in libro propemodum abſoluta: & paruam partem eius in tertium uolumẽ trãſferemus. De ſex partibus orationis primum ſcribere incepimus. In primo libro locuti ſumus de exordio, narratione, diuiſione, nec pluribus uerbis, quàm neceſſe fuit, nec minus dilucide, q̃ te uelle exiſtimabamus. Deinde coniuncte de confirmatione, & confutatione dicendum fuit. quare genera conſtitutionũ, & earum partes aperuimus: ex quo ſimul oſtendebatur, quo modo conſtitutionem, & partes conſtitutionis, cauſa poſita, reperiri oporteret. Deinde docuimus, iudicationem

quemadmodum quæri conueniret: qua inuenta, curandum ut omnis ratio totius orationis ad eam conferatur. Poſtea admonuimus eſſe cauſas complures, in quibus plures conſtitutiones, aut partes conſtitutionum accommodarentur. Reliquum uidebatur eſſe ut oſtenderemus quæ ratio poſſet inuentiones ad unamquanque conſtitutionem, aut partem conſtitutionis accommodare: & item quales argumentationes, quas Græci ἐπιχειρήματα appellant, ſequi, & quales uitari oporteret: quorum utrunque pertinet ad confirmationem & confutationem. Deinde ad extremum docebimus, cuiuſmodi concluſionibus orationum uti oporteat. qui locus erat extremus de ſex partibus orationis. Primum ergo quæremus quemadmodum quæque cauſam tractari conueniat: & nimirum coniecturalem, quæ prima, & difficillima eſt, potiſſimum conſideremus.

IN cauſa coniecturali, narratio accuſatoris, ſuſpiciones interiectas, & diſperſas habere debet, ut nihil actum, nihil dictum, nuſquam uentum, aut abitũ, nihil denique factum ſine cauſa putetur. Defenſoris narratio ſimplicem & dilucidam expoſitionem debet habere cum attenuatione ſuſpicionis. Huius conſtitutionis ratio in ſex partes eſt diſtributa, probabile, collationem, ſignum, argumentum, conſecutionem, approbationem. Horum unumquodque quid ualeat, aperiemus. Probabile eſt per quod probatur expediſſe reo peccare, & à ſimili turpitudine hominem nunquam abfuiſſe. Id diuiditur in cauſam, & in uitam. Cauſa eſt ea quæ induxit ad maleficium commodorum

ſpe: aut incommodorum euitatione: ut cū quæritur, nū quod commodum maleficio acquiſierit, num honorē, num pecuniam, non dominationem, num aliquam cupiditatem amoris, aut huiuſmodi libidinis uoluerit explere: aut numquod incōmodum uitarit, inimicitias, infamiam, dolorem, ſupplicium. Hic accuſator in ſpe commodi, cupiditatem oſtendet aduerſarij: in uitatione incommodi, formidinem augebit. Defenſor autem negabit fuiſſe cauſam, ſi poterit; aut eam uehementer extenuabit. Deinde iniquum eſſe dicet, omnes, ad quos aliquid emolumenti ex aliqua re peruenerit, in ſuſpicionem maleficij deuocari. Deinde uita hominis ex ante factis ſpectabitur. In quo primum conſiderabit accuſator, num quando ſimile quid fecerit. Si id non reperiet, quæret num quādo uenerit in ſimilem ſuſpicionem: & in eo debebit eſſe occupatus, ut ad eam cauſam peccati, quam paulo ante expoſuerit, uita hominis poſſit accommodari, hoc modo: Si dicet pecuniæ cauſa feciſſe, oſtendet eum ſemper auarum fuiſſe: ſi honoris, ambitioſum: ita poterit animi uitium cum cauſa peccati conglutinare. Si non poterit par uitium cū cauſa reperire, reperiat diſpar. Si non poterit auarum demonſtrare, demōſtret corruptorem, uel perfidioſum, ſi quo modo poterit. Denique aliquo aut quampluribus uitijs contaminabit perſonam: deinde qui illud fecerit tam nequiter, eundem hūc tam perperam feciſſe non eſſe mirandum. Si uehementer caſtus & integer exiſtimabitur, aduerſarius dicet, facta non famam ſpectari oportere: illum ante occultaſſe ſua flagitia, ſe planum facturum ab eo maleficium non abeſſe. De-

ſenſor primum demonſtrabit uitam integram, ſi poterit: id ſi nō poterit, confugiet ad imprudentiam, ſtultitiam, adoleſcentiam, uim, perſuaſionem: quibus de rebus uituperatio eorum, quæ extra id crimen erunt, non debeat aſſignari. Sin uehementer hominis turpitudine impedietur, & infamia, prius dabit operam, ut falſos rumores diſſipatos eſſe dicat de innocente, & utetur loco communi, Rumoribus credi non oportere. Sin nihil horum fieri poterit, utatur extrema defenſione, & dicat, non ſe de moribus eius apud Cenſores, ſed de criminibus aduerſariorum apud iudices dicere. Collatio eſt cum accuſator id, quod aduerſarium feciſſe criminatur, alij nemini, niſi reo, bono fuiſſe demonſtrat, aut alium neminem potuiſſe perficere niſi aduerſarium, aut eum ipſum alijs rationibus aut non potuiſſe, aut non æque commode potuiſſe, aut eum effugiſſe alias rationes commodiores propter cupiditatem. Hoc loco defenſor ut demonſtret, oportet, aut alijs quoque bono fuiſſe, aut alios quoque id, quo de ipſe inſimuletur, facere potuiſſe. Signum eſt per quod oſtenditur idonea perficiendi facultas eſſe quæſita. Id diuiditur in partes ſex, locum, tempus, ſpatium, occaſionem, ſpem perficiendi, ſpem celādi. Locus quæritur, celebris an deſertus: ſemper, an tum cū id factum ſit, fuerit in eo loco ſolitudo: ſacer an profanus, publicus an priuatus fuerit: cuiuſmodi loci attingāt: nū qui eſt paſſus, perſpectus aut exauditus eſſe poſſit. Horū quid reo, quid accuſatori cōueniat, perſcribere non grauaremur, niſi facile quiuis cauſa poſita poſſet iudicare. initia enim inuentionis ab arte

debent proficiſci,cætera facile comparabit exercitatio .

Tempus — Tempus ita quæritur,qua parte anni,noctu an inter=
diu,& qua die & qua noctis hora factum eſſe dica=
Spatium — tur , & cuiuſmodi temporibus . Spatium ita conſide=
ratur , ſatis'ne longum fuerit ad eam rem tranſigen=
dam,& potuerit'ne ſcire , ſatis ad id perficiendum ſpa
tij futurum . nam parui refert ſatis ſpatij fuiſſe ad id
perficiendum, ſi id ante ſciri, & ratione prouideri nõ
Occasionem — potuerit . Occaſio quæritur , idonea'ne ſatis fuerit ad
rem adoriendam,an alia melior,quæ aut præterita ſit,
Spem perficiendi — aut non expectata . Spes perficiendi quæ fuerit , ſpe=
ctabitur,hoc modo : Si quæ ſupra dicta ſunt ſigna,cõ=
current : ſi præterea ex altera parte uires , pecunia ;
conſilium,ſcientia,apparatio ; ex altera parte imbecil=
litas,inopia,ſtultitia,imprudentia, inapparatio demon
ſtrabitur fuiſſe : per quas res ſcire poterimus , utrum
Spem Celandi — diffidendum an confidendum fuerit.Spes celandi quæ
fuerit,quæritur ex conſcijs,arbitris,adiutoribus, liberis
Argumentum — aut ſeruis, aut utriſque . Argumentum eſt , per quod
res coarguitur certioribus argumentis,& magis firma
diuiditur in tempora tria, in — ſuſpicione . Id diuiditur in tempora tria,præteritum ,
Preteritu — inſtans, conſequens. In præterito tempore oportet con=
ſiderare ubi fuerit, ubi uiſus ſit,qui cum uiſus ſit,num
quid apparârit,num quem conuenerit , num quid di=
xerit,num quem habuerit de conſcijs, de adiutoribus ,
de adiumentis , num quo in loco præter conſuetudinẽ
Instans — fuerit,aut alieno tempore. In inſtanti tempore quæri=
tur,num uiſus ſit cum faciebat,num qui ſtrepitus, cla
mor,crepitus exauditus ſit, aut denique num quid ali
quo ſenſu perceptũ ſit,aſpectu,auditu,tactu,odoratu,

guſtatu. nam quiuis horum poteſt conflare ſuſpicionem. In conſequenti tempore ſpectabitur, num quid re trāſacta relictum ſit, quod indicet aut factum eſſe maleficium, aut à quo ſit factum. Factum eſſe, hoc modo: Si tumore aut liuore decoloratum eſt corpus mortui, ſignificat eum ueneno necatum. À quo factum ſit, hoc modo: ſi telum, ſi ueſtimentum, ſi quid eiuſmodi relictum ſit, aut ſi ueſtigiū rei fuerit, aut ſi cruor in ueſtimentis, aut ſi in eo loco cōprehenſus aut uiſus ſit tranſacto negotio, quo in loco resgeſta dicatur. Conſecutio eſt cum quæritur, quæ ſigna nocentis & innocentis conſequi ſoleant. Accuſator dicet, ſi poterit, aduerſarium, cum ad eum uentum ſit, erubuiſſe, expalluiſſe, titubaſſe, inconſtanter locutum eſſe, concidiſſe, pollicitum eſſe aliquid: quæ ſigna conſcientiæ ſunt. Si reus horum nihil fecerit, accuſator dicet eum uſque adeo præmeditatū fuiſſe quid ſibi eſſet uſu uenturum, ut confidentiſſime reſiſtens reſpōderet: quæ ſigna confidentiæ, non innocentiæ ſint. Defenſor, ſi pertimuerit, magnitudine periculi, non conſcientia peccati commotum eſſe dicet. Si non pertimuerit, fretum innocentia negabit eſſe commotum. Approbatio eſt qua utimur ad extremum confirmata ſuſpicione. Ea habet locos proprios atque communes. Proprij ſunt ij quibus niſi accuſator nemo poteſt uti: & ij, quibus niſi defenſor. Communes ſunt, qui alia in cauſa ab reo, alia ab accuſatore tractantur. In cauſa coniecturali proprius locus accuſatoris eſt, cum dicit malorum miſereri non oportere, & cum auget peccati atrocitatem. Defenſoris proprius locus eſt, cum miſericordiam

Con[illegible]

Arg. facti

Arg. a quo factū

Conse[illegible]

Approba[illegible]

Quæ habet [illegible] prios et

Com[illegible]

captat, & cum accuſatorem calumniari criminatur.

nes ſoci sunt *Communes loci ſunt, cum accuſatoris, tum defenſoris, à teſtibus, cōtra teſtes: à quæſtionibus, contra quæſtiones: ab argumentis, contra argumenta: à rumoribus,*

Testibus *contra rumores. À teſtibus dicemus ſecundum auctoritatem & uitam teſtium, & conſtantiam teſtimonio*

tra Testes *rum. Contra teſtes, uitæ turpitudinem, teſtimoniorum inconſtantiam, ſi aut non fieri potuiſſe dicemus, aut non factum eſſe quod dicant, aut ſcire illos non potuiſſe, aut cupide dicere, & argumentari. hæc & ad improbationem, & approbationem teſtium pertinebunt.*

qstionibus *À quæſtionibus dicemus, cum demonſtrabimus maiores ueri inueniendi cauſa, tormentis & cruciatibus uoluiſſe quæri, & ſummo dolore homines cogi, ut, quidquid ſciant, dicant. Et præterea confirmatior hæc erit diſputatio, ſi, quæ dicta erunt argumentando, iiſdem uiis, quibus omnis coniectura tractatur, trahemus ad ueriſimilem ſuſpicionem: idemq; hoc in teſtimoniis facere oportebit.*

ra Questiones *Contra quæſtiones hoc modo dicemus: Primū, maiores uoluiſſe certis in rebus interponi quæſtiones, ut, quæ uere dicerentur, ſeruari; quæ falſo in quæſtione pronunciarentur, refelli poſſent: hoc modo: Quo in loco quid poſitum ſit, & ſi quid eſſet ſimile, quod uideri, aut aliquo ſimili ſigno percipi poſſet: deinde dolori credi non oportere, quòd alios alio recentior ſit in dolore, quòd ingenioſior ad cōminiſcendum, quòd denique ſæpe ſcire aut ſuſpicari poſſit, quid quæſitor uelit audire: quod cum dixerit, intelligat ſibi finem doloris futurum. Hæc diſputatio comprobabitur, ſi refellemus quæ in quæſtionibus erūt dicta probabili*

argumentatione : idq; partibus coniecturæ,quas ante expoſuimus, facere oportebit. Ab argumentis & ſignis et cæteris locis,quibus augetur ſuſpicio,dicere hoc modo conuenit : Cum multa concurrant argumenta & ſigna, quæ inter ſe conſentiant, rem perſpicuam, non ſuſpitioſam uideri oportere. Item plus oportere ſignis & argumentis credi, quàm teſtibus : hæc enim eo modo exponi, quo modo re uera ſunt geſta : teſtes corrūpi poſſe,uel pretio,uel gratia,uel metu,uel ſimultate. Contra argumenta & ſigna & cæteras ſuſpiciones dicemus hoc modo,ſi demonſtrabimus nullam rem eſſe, quam ſuſpicionibus quiuis poſſit criminari : deinde unamquanque ſuſpicionem extenuabimus, & dabimus operam, ut oſtendamus, nihilo magis in nos eam,quàm in alium quempiam conuenire: indignum facinus eſſe, ſine teſtibus coniecturam & ſuſpitionem firmamenti ſatis habere. A rumoribus dicemus, ſi negabimus temere famam naſci ſolere, quin ſubſit aliquid : & dicemus cauſam non fuiſſe quare quiſpiam confingeret et cōminiſceretur. Et præterea ſi cæteri falſi ſoleant eſſe,argumentabimur hunc eſſe uerum. Contra rumores dicemus primum,ſi docebimus multos eſſe falſos rumores,et exemplis utemur,de quibus falſa fama fuerit : & aut inimicos noſtros, aut homines natura maleuolos & maledicos confinxiſſe,dicemus : & aliquā aut fictam fabulam in aduerſarios afferemus, quā dicamus omnibus in ore eſſe : aut uerū rumorem proferemus,qui illis aliquid turpitudinis afferat:neq; tamen ei rumori nos fidem habere dicemus,ideo quòd quiuis homo poſſit quamuis turpem de quolibet ru-

Ab Argum[...]

Contra Argu[...]

A Rumor[...]

Contra Re[...]

morem proferre,& confictam fabulam diſſipare. V*eruntamen ſi rumor uehementer probabilis eſſe uidebitur, argumentando famæ fidem poterimus abrogare.* Q*uòd & difficillima tractatu eſt conſtitutio coniecturalis,& in ueris cauſis ſæpiſſime tractanda eſt,eo diligentius omneis eius parteis perſcrutati ſumus, ut ne paruula quidem titubatione aut offenſione impediremur, ſi ad hanc rationem præceptionis, aſſiduitatem exercitationis accommodaremus.* Nunc *ad legitimæ conſtitutionis parteis tranſeamus.*

CVM *uoluntas ſcriptoris cum ſcripto diſſidere uidebitur, ſi à ſcripto dicemus,his locis utemur ſecundũ narrationem:* Primum *ſcriptoris collaudatione:* Deinde *ſcripti recitatione:* Deinde *percunctatione, ſcirent'ne aduerſarij id ſcriptum fuiſſe in lege,aut in teſtamento, aut in ſtipulatione, aut in quolibet ſcripto, quod ad eandẽ rem pertineat.* Deinde *collatione quid ſcriptum ſit,quid aduerſarij ſe feciſſe dicant,quid iudicẽ ſequi conueniat,utrum id quod diligenter perſcriptum ſit,an id quod acute ſit excogitatum.*Deinde *ea ſententia,quæ ab aduerſarijs ſit excogitata, et ſcripto attributa, contemnetur & infirmabitur.*Deinde *quæretur,quid ei obfuerit, ſi id uoluiſſet ſcribere, ut non potuerit perſcribere.*Deinde *à nobis ſententia reperietur,et cauſa proferetur,quare id ſcriptor ſenſerit quod perſcripſit: & demonſtrabitur ſcriptũ illud eſſe diluꝫcide,breuiter,cõmode,perfecte,certa cum ratione.* De*inde exempla proferentur,quæ res,cum ab aduerſarijs ſententia & uoluntas afferretur,à ſcripto potius iudicatæ ſint.* Deinde *oſtendetur, quàm periculoſum ſit*

à ſcripto recedere. Locus communis eſt contra eum, qui cum fateatur ſe contra id, quod legibus ſancitum eſt, aut teſtamento perſcriptum ſit, feciſſe: tamē facti quærat defenſionem. A ſententia ſic dicemus: Primum laudabimus ſcriptoris commoditatem atque breuitatem, quòd tantū ſcripſerit, quod neceſſe fuerit: illud quod ſine ſcripto intelligi potuerit, non neceſſario ſcribendum putarit. Deinde dicemus calumniatoris eſſe officium uerba, & literas ſequi, negligere uoluntatem. Deinde id quod ſcriptum ſit, aut non poſſe fieri, aut non lege, non more, non natura, non æquo & bono poſſe fieri: quæ omnia ſcriptorem uoluiſſe quàm rectiſſime fieri nemo dubitet: at ea, quæ à nobis facta ſint, iuſtiſſime facta. Deinde contrariam ſententiam aut nullam eſſe, aut ſtultam, aut iniuſtam, aut non poſſe fieri, aut non conſtare cum ſuperioribus & inferioribus ſententijs, aut cum iure cōmuni, aut cum alijs legibus communibus, aut cū rebus iudicatis diſſentire. Deinde exemplorum à uoluntate, & contra ſcriptum iudicatorum enumeratione utemur. Deinde legum & ſtipulationum breuiter exſcriptarum, in quibus intelligatur ſcriptorum uoluntas. Locus communis contra eum, qui ſcriptum recitet, & ſcriptoris uoluntatē non interpretetur. Cum duæ leges inter ſe diſcrepant, uidendum eſt primum, num quæ obrogatio aut derogatio ſit. Deinde utrum leges ita diſſentiant ut altera iubeat, altera uetet: an ita, ut altera cogat, altera permittat. Infirma enim erit eius defenſio, qui negabit ſe feciſſe quod cogeretur, cū altera lex permitteret. plus enim ualet ſanctio permiſſione. Item, illa defenſio te=

Sententia

De contra legibus

nuis eſt, cum oſtenditur id factũ eſſe, quod ea lex ſanciat, cui legi obrogatum uel derogatum ſit: id, quod poſteriori lege ſancitum ſit, eſſe neglectum. Cum hæc erunt conſiderata, ſtatim noſtræ legis expoſitione, recitatione, collaudatione utemur. Deinde contrariæ legis enodabimus uoluntatem, & eam trahemus ad noſtræ cauſæ commodum. Deinde de iuridiciali abſoluta ſumemus rationẽ iuris, & quæremus partem iuris, utrũ cum ea faciat, de qua parte poſterius diſſeremus. Si ambiguum eſſe ſcriptum putabitur, quod in duas aut plures ſententias trahi poſſit, hoc modo tractandũ eſt. Primum, ſit ne ambiguum quærendum eſt. Deinde, quo modo ſcriptum eſſet, ſi id, quod aduerſarij interpretantur, ſcriptor fieri uoluiſſet, oſtendendũ eſt. Deinde id, quod nos interpretemur, & fieri poſſe, & honeſte, recte, lege, more, natura, æquo et bono fieri poſſe: quod aduerſarij interpretantur, à contrario. nec eſſe ambigue ſcriptum, cum intelligatur utra ſentẽtia uera ſit. Sunt qui arbitrentur ad hanc cauſam tractandam uehementer pertinere cognitionem amphibologiarum eam, quæ à dialecticis profertur. nos uero arbitramur, nõ modo nullo adiumẽto eſſe, ſed potius maximo impedimẽto. omneis enim illi amphibologias aucupantur, eas etiã, quæ ex altera parte ſententiam nullam poſſunt interpretari. itaque et alieni ſermonis moleſti interpellatores, et ſcripti tũ odioſi, tũ obſcuri interpretes ſunt: & dum caute & expedite loqui uolunt, infantiſſimi reperiuntur. ita dũ metuũt, in dicendo ne quid ambiguũ dicant, nomen ſuũ pronunciare nõ poſſunt. uerum horum pueriles opiniones rectiſſimis ra=

tionibus, cum uoles, refellemus. in præſentia hæc interſerere non alienum fuit, ut huius infantiæ garrulam diſciplinam contemneremus. Cum definitione utemur, primũ afferemus breuem uocabuli definitionẽ, hoc modo: Maieſtatem is miuuit, qui ea tollit, ex quibus rebus ciuitatis amplitudo conſtat: quæ ſunt ea, quæ capiunt ſuffragia populi & magiſtratus conſilia. Nempe igitur tu & populum ſuffragio, & magiſtratum conſilio priuaſti, cum pontes diſturbaſti. Item ex contrario: Maieſtatem is minuit, qui amplitudinem ciuitatis detrimento afficit. Ego non affeci, ſed prohibui detrimento. ærarium enim conſeruaui, libidini malorum reſtiti, maieſtatem omnem interire non paſſus ſum. Primum igitur uocabuli ſententia breuiter, & ad utilitatem accommodatam cauſæ deſcribetur. Deinde factum noſtrum cum uerbi deſcriptione coniũgetur. Deinde contrariæ deſcriptionis ratio refelletur, ſi aut falſa erit, aut inutilis, aut turpis, aut iniurioſa. Id quoque ex iuris partibus ſumetur de iuridiciali abſoluta, de qua iam loquemur. Quæritur in translationibus primũ, num aliquis eius rei actionem, petitionem, aut executionem habeat, quem non oporteat: nũ alio modo, tempore, loco: num alia lege, num alio quærente aut agente. Hæc legibus & moribus, æquo & bono reperientur, de quibus dicetur in iuridiciali abſoluta. In cauſa rationali primum quæretur, ecquid in rebus maioribus, aut minoribus, aut ſimilibus ſimiliter ſcriptum aut iudicatum ſit. Deinde, utrum ea res ſimilis ſit ei rei, de qua agitur, an diſſimilis. Deinde utrum conſulto de ea re ſcriptum non ſit, quòd noluerit

cauere, an quòd ſatis cautum putarit, propter cæterorum ſcriptorum ſimilitudinem. *De partibus legitimæ conſtitutionis ſatis dictum eſt: nunc ad iuridicialem reuertamur.*

ABSOLVTA *iuridiciali conſtitutione utemur, cum ipſam rem, quam nos feciſſe confitemur, iure factam dicemus, ſine ulla aſſumptione extrariæ defenſionis.* *In ea quæri conuenit, iure ne factum ſit. De eo cauſa poſita dicere poterimus, ſi, ex quibus partibus ius conſtet, cognouerimus. Conſtat igitur ius ex his partibus, natura, lege, conſuetudine, iudicato, æquo & bono, pacto. Natura ius eſt quod cognationis aut pietatis cauſa obſeruatur: quo iure parentes à liberis, & à parentibus liberi coluntur. Lege ius eſt id quod populi iuſſu ſancitum eſt: quod genus, ut in ius eas cũ uoceris. Conſuetudine ius eſt id quod ſine lege, æque ac ſi legitimum ſit, uſitatum eſt: quod genus id, quod argentario obtuleris expenſum, à ſocio eius recte repetere poſſis. Iudicatum eſt id de quo ſententia lata eſt, aut decretum interpoſitũ. Ea ſæpe diuerſa ſunt, ut aliud alij iudici, aut Prætori aut Conſuli, aut Tribuno pl. placitum ſit: & fit, ut de eadem re ſæpe alius aliud decreuerit, aut iudicauerit: quod genus: M. Druſus Prætor urbanus, quo cum hærede mandati ageretur, iudicium reddidit, Sext. Iulius non reddidit. Item C. Cælius iudex abſoluit iniuriarũ eum, qui Lucilium poetam in ſcena nominatim læſerat: P. Mutius eum, qui L. Accium poetam nominauerat, condemnauit. Ergo quia poſſunt res ſimili de cauſa diſſimiliter iudicatæ proferri, cum id uſu uenerit, iudicem cum iudice, tem-*

pus cum tempore, numerum cum numero iudiciorum conferemus. Ex æquo & bono ius conſtat quod ad ueritatem & utilitatem communem uidetur pertinere: quod genus, ut maior annis L X *, & cui morbus cauſa eſt, cognitorem det.* Ex eo *nouum ius conſtitui conuenit ex tempore, & hominis dignitate.* Ex pa*cto ius eſt, ſi quid inter ſe pepigerũt, ſi quid inter quos conuenit.* Pa*cta ſunt, quæ legibus obſeruãda ſunt, hoc modo:* Rem *ubi pagunt, oratione pagunt.* In *comitio aut in foro ante meridiem cauſam coniÿcito.* Sunt *itẽ pacta, quæ ſine legibus obſeruantur ex conuentu, quæ iuri præſtare dicuntur.* His *igitur partibus iniuriam demonſtrari, ius confirmari conuenit, idq́; in abſoluta iuridiciali faciendum uidetur.* Cum *ex comparatione quæretur, utrũ ſatius fuerit agere id quod reus dicat ſe feciſſe, aut id quod accuſator dicat oportuiſſe fieri: primum quæri conuenit, utrũ fuerit utilius ex contentione, hoc eſt, utrum uenuſtius, facilius, conducibilius.* Deinde *oportebit quæri, ipſum'ne oportuerit iudicare, utrum fuerit utilius, an aliorum fuerit ſtatuendi poteſtas.* Deinde *interponetur ab accuſatore ſuſpicio ex cõſtitutione coniecturali, quare putetur nõ ea rõne factum eſſe, quo melius deteriori anteponeretur, ſed dolo malo negotiũ geſtũ.* Deinde *quæretur, potuerit'ne uitari, ne in eum locum ueniretur.* Ab *defenſore contra refelletur argumentatio coniecturalis, de qua ante dictum eſt.* His *ita tractatis, accuſator utetur loco cõmuni in eum qui inutile utili præpoſuerit, cum ſtatuendi non habuerit poteſtatem.* Defenſor *contra eos, qui æquum cenſeant rem pernicioſam utili præponi,*

utetur loco communi per conqueſtionem: & ſimul quæret ab accuſatoribus & ab iudicibus ipſis, quid facturi eſſent, ſi in eo loco fuiſſent: & tempus, locum, rem, deliberationem ſuam ponet ante oculos. Translatio criminis eſt cum ab reo facti cauſa in aliorum peccatum transfertur. In qua primum quærendum eſt, iure ne in alium crimen transferatur. Deinde ſpectandum eſt, an æque magnum ſit illud peccatum, quod in alium trãſferatur, atque illud quod reus ſuſcepiſſe fateatur. Deinde oportuerit ne in ea re peccare, in qua alius ante peccarit. Deinde oportuerit ne iudiciũ ante fieri. Deinde cum factum iudicium non ſit de illo crimine, quod in alium trãſferatur, oporteat ne de ea re iudicium fieri, quæ res in iudicium non uenerit. Locus communis accuſatoris, contra eum qui plus cenſebat uim, quàm iudicia ualere oportere: & ab aduerſarijs percunctabitur accuſator, quid futurum ſit, ſi idem cæteri faciant, ut de indemnatis ſupplicia ſumãt, quod eos idem feciſſe dicant. Quid ſi ipſe accuſator idẽ facere uoluiſſet? Defenſor eorum peccati atrocitatem proferet, in quos crimen transferetur: rem, locum, tẽpus ante oculos ponet, ut ij, qui audient, exiſtimẽt aut non potuiſſe, aut nõ fuiſſe utile rem in iudicium ueni re. Conceſſio eſt per quam nobis ignoſci poſtulamus. Ea diuiditur in purgationem & deprecationem. Purgatio eſt cum cõſulto à nobis factum negamus. Ea diuiditur in neceſſitudinem, fortunam, imprudentiã. De his primum partibus oſtendẽdum eſt, deinde ad deprecationem reuertendum uidetur. Primum, conſiderandum eſt, utrum per culpam uentum ſit in neceſ-

ſitudinem,num culpam ueniendi neceſſitudo fecerit. Deinde quærendum eſt,ecquo modo uis illa uitari potuerit ac leuari. Deinde is qui in neceſſitudinem cauſam conferet,expertus ne ſit quid cōtra facere,aut excogitare poſſet.Deinde , num quæ ſuſpiciones ex coniecturali conſtitutione trahi poſſint,quæ ſignificent id conſulto factum eſſe,quod neceſſario accidiſſe dicitur. Deinde, ſi maxime neceſſitudo quæpiam fuerit,conueniat ne eam ſatis idoneam putari. Si autem imprudentia reus ſe peccaſſe dicet,primum quæretur utrum potuerit ſcire, an non potuerit. Deinde,utrum data ſit opera ut ſciretur , an non. Deinde , utrum caſu neſcierit , an culpa . nam qui ſe propter uinum , aut amorem , aut iracundiam fugiſſe rationem dicet , is animi uitio uidebitur neſciſſe,non imprudentia. quare non imprudentia ſe defendet, ſed culpa contaminabitur . Deinde,coniecturali conſtitutione quæretur , utrum ſcierit an ignorauerit : & conſiderabitur, ſatis ne imprudentia præſidij debeat eſſe , cum factum eſſe conſtet . Cum in fortunam cauſa conferetur , & ea re defenſor ignoſci dicet reo oportere ; eādem omnia uidentur conſideranda, quæ de neceſſitudine præſcripta ſunt . Etenim hæ tres partes purgationis inter ſe finitimæ ſunt,ut in omneis eadē fere poſſint accommodari . Loci communes in his cauſis : Accuſatoris contra eum,qui cum ſe peccaſſe confiteatur, tamē oratione iudices demoretur.Defenſoris,de humanitate,miſericordia,uolūtatē in omnibus rebus ſpectari cōuenire;et quæ cōſulto facta nō ſint,ea fraudi eſſe nō oportere.Deprecatione utemur,cum fatebimur nos

peccaſſe, neque id impudẽter, aut fortuitu, aut neceſſario feciſſe dicemus, & tamẽ ignoſci nobis poſtulabimus. Hic *ignoſcendi ratio quæritur ex ijs locis, ſi plura aut maiora officia, quàm maleficia, uidebũtur cõſtare: ſi qua uirtus aut nobilitas erit in eo, qui ſupplicabit: ſi qua ſpes erit, uſui futurũ, ſi ſine ſupplicio diſceſſerit: ſi ipſe ille ſupplex, mãſuetus, & miſericors in poteſtatibus oſtendetur fuiſſe: ſi ea, quæ peccauit, non odio, non crudelitate, ſed officio & recto ſtudio commotus fecit: ſi tali de cauſa alijs quoque ignotum eſt: ſi nihil ab eo periculi nobis futurum uidebitur, ſi eũ miſſum fecerimus: ſi nulla aut à noſtris ciuibus, aut ab aliqua ciuitate uituperatio ex ea re ſuſcipietur.* Loci *communes, de humanitate, fortuna, miſericordia, rerum commutatione.* His *locis omnibus ex contrario utetur is, qui contradicet, cum amplificatione & enumeratione omnium peccatorum.* Hæc *cauſa iudicialis fieri non poteſt, ut in primo libro oſtendimus; ſed quòd poteſt uel ad* Senatum, *uel ad concilium uenire, non uiſa eſt*

Remotione criminis quando culpa transfertur in

ſuperſedenda. Cum *à nobis crimen remouere uolemus, aut in rẽ, aut in hominem noſtri peccati cauſam*

Hominem

conferemus. Si *cauſa in hominem conferetur, quærẽdum erit primum, potuerit'ne tantum quantum reus demonſtrabit is, in quem cauſa conferetur: & ecquonam modo aut honeſte, aut ſine periculo potuerit obſiſti: ſi maxime ita ſit, num ea re concedi reo cõueniat, quod alieno inductu fecerit. deinde in coniecturalẽ trahetur cõtrouerſiam, & quæretur num conſulto factum ſit.*

Rem.

Si *cauſa in rem quandam conferetur, & hæc eadem ferè, & omnia quæ de neceſſitudine præce*

pimus, conſideranda erunt.

QVONIAM ſatis oſtendiſſe uidemur quibus argumentationibus in unoquoque genere cauſæ iudicialis uti coueniret, conſequi uidetur ut doceamus quẽadmodum ipſas argumentationes ornate, & abſolute tractare poſſimus. nam fere non difficile eſt inuenire quid ſit cauſæ adiumento: difficillimum uero eſt inuẽtum expolire, & expedite pronunciare. hæc enim res facit ut neque diutius, quàm ſatis ſit, in eiſdem locis commoremur, neque eodem idẽtidem reuoluamur, neque inchoatam argumentationem relinquamus, neq; incommode ad aliam deinceps tranſeamus. Itaque hac ratione & ipſi meminiſſe poterimus quid quoque loco dixerimus: & auditor cum totius cauſæ, tum uniuſcuiuſque argumentationis diſtributionem percipere, et meminiſſe poterit. Ergo abſolutiſſima, & pfectiſſima argumentatio eſt ea, quæ in quinque parteis eſt diſtributa, propoſitionem, rationem, rationis confirmationem, exornationem, complexionem. Propoſitio eſt, per quam oſtẽdimus ſummatim, quid ſit quod probare uolumus. Ratio eſt cauſa, quæ demonſtrat id uerum eſſe quod intendimus, breui ſubiectione. Rationis confirmatio eſt ea, quæ pluribus argumentis corroborat breuiter expoſitam rationem. Exornatio eſt qua utimur rei honeſtandæ, & collocupletandæ cauſa, confirmata argumentatione. Complexio eſt quæ concludit, breuiter colligens parteis argumẽtationis. Hiſce igitur quinque partibus ut abſolutiſſime utamur, hoc modo tractabimus argumentationẽ. Cauſam oſtendemus Vlyſſi fuiſſe quare interfecerit Aiacem: inimicũ enim acer-

rimum de medio tollere uolebat: à quo ſibi non iniuria ſummum periculum metuebat. uidebat, illo incolumi ſe incolumem non futurum. ſperabat, illius morte ſe ſalutem ſibi comparare. conſueuerat, ſi iure non poterit, quauis iniuria inimico exitium machinari. cui rei mors indigna Palamedis teſtimonium dat. ergo & metus periculi hortabatur eum interimere, à quo ſupplicium uerebatur: & conſuetudo peccandi, maleficij ſuſcipiendi remouebat dubitationem. Omnes enim qui minima peccata cum cauſa ſuſcipiunt, tũ uero illa quæ multo maxima ſunt maleficia, aliquo certo emolumento inducti ſuſcipere conantur. Si multos induxit in peccatum pecuniæ ſpes: ſi complures ſcelere ſe contaminauerunt imperij cupiditate: ſi multi leue cõpendium fraude maxima cõmutauerunt: cui mirum uidebitur, iſtum à maleficio propter acerrimam formidinem non temperaſſe? Virum fortiſſimum, integerrimum, inimicitiarum perſequentiſſimum, iniuria laceſſitum, ira excitatum, homo timidus, nocens, conſcius ſui peccati, inſidioſus, inimicum incolumem eſſe noluit: cui tandem hoc mirum uidebitur? Nam cum feras beſtias uideamus alacres, et erectas uadere ut alteri beſtiæ noceant, non eſt incredibile putãdum, iſtius quoque animum ferum, crudelem, atque inhumanum cupide ad inimici perniciem profectum: præſertim cũ in beſtijs nullam neque bonã neque malam rationem uideamus, in iſto plurimas & peſſimas rationes ſemper fuiſſe intelligamus. Si ergo pollicitus ſum, me daturũ cauſam qua inductus Vlyſſes acceſſerit ad maleficium: & ſi inimicitiarũ acerrimã rationem, & pe-

riculi metũ interceſſiſſe demonſtraui: non eſt dubium quin confiteatur cauſam maleficij fuiſſe. Ergo abſolutiſſima eſt argumentatio ea, quæ ex quinque partibus conſtat: ſed ea non ſemper neceſſe eſt uti. Tum enim complexione ſuperſedendum eſt, ſi res breuis eſt, ut facile memoria comprehendatur: tum exornatio prætermittenda eſt, ſi parum locuples ad amplificandũ, & exornandũ res uidetur eſſe. Sin & breuis erit argumentatio, & res tenuis, aut humilis, tum exornatione et cõplexione ſuperſedendũ eſt. In omni argumẽtatione de duabus partibus poſtremis, hæc, quã expoſui, ratio eſt habenda. Ergo ampliſſima eſt argumentatio quinquepartita: breuiſſima eſt tripartita: mediocris, ſublata aut exornatione, aut cõplexione, quadripartita.

GENERA duo ſunt uitioſarũ argumentationũ: unum, quod ab aduerſario reprehendi poteſt, idq́; pertinet ad cauſam: alterũ, quod tametſi nugatorium eſt, tamen non indiget reprehenſione. Quæ ſit quæ reprehenſione confutari cõueniat, quæ tacite contẽni, atque uitari ſine reprehenſione, niſi exempla ſubiecero, intelligere dilucide nõ poteris. Hæc cognitio uitioſarũ argumentationũ duplicem utilitatem afferet: nã & uitare in argumentatione uitiũ admonebit, & ab alijs nõ uitatũ cõmode reprehẽdere docebit. Quoniã igitur oſtẽdimus perfectã, & plenã argumentationem ex quinque partibus conſtare, in unaquaque parte argumentationis quæ uitia euitanda ſunt conſideremus: ut & ipſi ab his uitijs recedere, & aduerſariorum argumentationes hac præceptione in omnibus partibus tentare, & ab aliqua parte labefactare poſſimus. Expoſi-

vitioſa expo tione quam p. propoſitione ſpectat.

tio uitioſa eſt, cum ab aliqua, aut à maiore parte ad omnes confertur id quod non neceſſario eſt omnibus attributum. ut ſi quis hoc modo exponat, Omnes, qui in paupertate ſunt, malunt maleficio parare diuitias, quàm officio paupertatem tueri. Si quis hoc modo expoſuerit argumentationē, ut non curet quærere qualis ratio, aut rationis confirmatio ſit, ipſam facile reprehendemus expoſitionem, cum oſtendemus id quod in aliquo paupere improbo ſit, in omnes pauperes falſo et iniuria conferri. Item uitioſa expoſitio eſt, cum id, quod raro fit, fieri omnino negatur, hoc modo, Nemo poteſt uno aſpectu, neque præteriens in amorem incidere: nam cum non nemo deuenerit in amorem uno aſpectu, et cum ille neminem dixerit, omnino nihil differt raro id fieri, dummodo aliquando fieri, aut poſſe fieri intelligatur. Item uitioſa expoſitio eſt, cũ omnes res oſtendemus nos collegiſſe, & aliquam rem idoneam præterimus, hoc modo, Quoniam igitur hominē occiſum conſtat eſſe, neceſſe eſt aut à prædonibus, aut ab inimicis occiſum eſſe, aut abs te, quem ille hæredē teſtamento ex parte faciebat. prædones illo loco uiſi nunquam ſunt: inimicum nullum habebat. relinquitur, ſi neque à prædonibus, neq; ab inimicis occiſus eſt, quòd alteri nō erant, alteros non habebat, ut abs te ſit interemptus. Nam in huiuſcemodi expoſitione reprehenſione utemur, ſi quos præter eos, quos ille dixerit, potuiſſe ſuſcipere maleficium oſtenderimus: uelut in hoc exemplo cũ dixerit neceſſe eſſe aut à prædonibus, aut ab inimicis, aut à nobis occiſum eſſe, dicemus potuiſſe uel à familia, uel à cohæredibus noſtris. Cũ hoc modo

illorum collectionem diſturbauerimus, nobis latiorẽ locum defendendi relinquemus. Ergo *hoc quoque uitandum eſt in expoſitione, ne quando, cum omnia collegiſſe uideamur, aliquam idoneam partem reliquerimus.* Item *uitioſa expoſitio eſt, quæ conſtat ex falſa enumeratione: ut ſi, cum plura ſint, pauciora dicamus, hoc modo:* Duæ res *ſunt* Iudices, *quæ homines ad maleficium impellunt, luxuries & auaritia. Quid amor? inquit quiſpiam. quid ambitio? quid irreligio? quid metus mortis? quid imperij cupiditas? quid denique alia permulta?* Item *falſa enumeratio eſt, cum pauciora ſunt, & plura dicimus, hoc modo:* Tres *res ſunt quæ omnes homines ſolicitant, metus, cupiditas, ægritudo.* Satis *fuerat dixiſſe metum & cupiditatẽ: quoniam ægritudinem cum utraque re coniunctam eſſe neceſſe eſt.* Item *uitioſa expoſitio eſt, quæ nimiũ longe reperitur, hoc modo,* Omnium *malorum ſtultitia eſt mater, quæ parit immenſas cupiditates: immenſæ porrò cupiditates, infinitæ, & immoderatæ ſunt: hæ pariunt auaritiam: auaritia porrò hominem ad quod uis maleficium impellit: igitur auaritia inducti aduerſarij noſtri hoc in ſe facinus admiſerunt.* Hic *id quod extremũ dictum eſt, ſatis fuit exponere, ne* En*nium & cæteros poetas imitemur, quibus hoc modo loqui conceſſum eſt,*

*V*tinam *ne in nemore* Pelio *ſecuribus*
Cæſa cecidit abiegna ad terram trabes:
Ne'ue inde nauis inchoandæ exordium
Cepiſſet, quæ nunc nominatur nomine
Arg*o, qua uecti* Argiui *delecti uiri,*

Petebant illam pellem inauratam arietis
Colchis, imperio regis Peliæ per dolum:
Nam nũquam hera errans mea domo efferret pedem
Medea, animo ægra, amore ſæuo ſaucia.

Nam hic ſatis erat dicere, (ſi id modo, quod eſſet ſatis, curaſſet poeta)

Vtinam ne hera errans mea domo efferret pedem
Medea, animo ægra, amore ſæuo ſaucia.

Ergo hac quoque ab ultimo repetitione in expoſitionibus magnopere ſuperſedendum eſt. nõ enim reprehenſione eget, ſicut aliæ cõplures, ſed ſua ſpõte uitioſa eſt.

Vitiosa Ratione VITIOSA ratio eſt, quæ ad expoſitionem non eſt accõmodata uel propter infirmitatem, uel propter uanitatem. Infirma ratio eſt, quæ nõ neceſſario oſtẽdit ita eſſe, quẽadmodũ expoſitũ eſt: uelut apud Plautũ,

Amicum caſtigare ob meritam noxiam,
Immane eſt facinus, uerum in ætate utile,
Et conducibile.

Hæc expoſitio eſt. uideamus, quæ ratio afferatur.

Nam ego amicum hodie meum
Concaſtigabo pro commerita noxia.

Ex eo quod ipſe facturus eſt, non ex eo quod fieri conuenit, utile quid ſit ratiocinatur. Vana ratio eſt, quæ ex falſa cauſa conſtat, hoc modo: Amor fugiendus non eſt. nam ex eo uerißima naſcitur amicitia. Aut hoc modo, Philoſophia eſt uitãda: affert enim ſocordiam atque deſidiam. Nam hæ rationes niſi falſæ eſſent, expoſitiones quoque earum ueras eſſe confiteremur. Item infirma ratio eſt, quæ non neceſſariam cauſam affert expoſitionis: uelut Pacuuius:

Fortunam inſanam eſſe,& cæcam, & brutam perhi-
bent philoſophi,
Saxoq; inſtare globoſo prædicant uolubili:
Ideoq;,quò ſaxũ impulerit fors,eò cadere fortunã aũ (tumãt.
Cæcam ob eam rem eſſe iterant,quia nihil cernat quò
ſeſe applicet.
Inſanam autẽ aiũt,quia atrox,incerta,inſtabilisq; ſit.
Brutã,quia dignũ atq; indignũ nequeat internoſcere.
Sunt autem alij philoſophi, qui contra fortuna negãt
Miſeriã eſſe ullã,ſed temeritate omnia regi. id magis
Veriſimile aiunt,quod uſus reapſe experiundo edocet.
Velut Oreſtes modo fuit Rex,modo mẽdicus factus eſt:
Naufragio res cõtigit.nẽpe ergo haud fortuna obtigit.

Nam hic Pacuuius infirma ratione utitur, cũ ait, uerius eſſe temeritate, quàm fortuna res regi. Nam utraque opinione philoſophorum fieri potuit,ut is,qui Rex fuiſſet,mendicus factus eſſet. Item infirma ratio eſt,quæ uidetur pro ratione afferri, ſed idẽ dicit quod in expoſitione dictum eſt,hoc modo: Magno malo eſt omnibus auaritia,idcirco ꝙ homines magnis et multis incommodis conflictantur propter immenſam pecuniæ cupiditatem. Nam hic alijs uerbis idem per rationem dicitur,quòd dictũ eſt per expoſitionem. Item infirma ratio eſt,quæ minus idoneam,quã res poſtulat,cauſam ſubijcit expoſitioni,hoc modo: Vtilis eſt ſapientia,propterea ꝙ qui ſapientes ſunt,pietatẽ colere cõſueuerũt. Itẽ utile eſt amicos ueros habere: habes enim quibuſcũ iocari poſſis. Nam huiuſmodi in rationibus nõ uniuerſali neque abſoluta,ſed extenuata ratione expoſitio cõfirmatur. Itẽ infirma ratio eſt, quæ uel alij expoſitio-

ni poteſt accommodari, ut facit Pacuuius, qui eandem affert rationem, quare cæca: eandem, quare bruta fortuna dicitur.

Rationis Vitioſa Confirmatione

IN confirmatione rationis multa uitanda in noſtra, & obſeruanda in aduerſariorum ratione ſunt uitia, proptereaq; diligentius conſideranda ſunt, quòd accurata confirmatio rationis totam uehementiſſime cõprobat argumentationem.

Vtuntur igitur ſtudioſi in confirmanda ratione duplici concluſione, hoc modo:

Iniuria abs te afficior indigna pater.
Nam ſi improbum Chreſpontem exiſtimaueras,
Cur me huic locabas nuptijs? ſin eſt probus,
Cur talem inuitam cogis linquere?

Quæ hoc modo concludentur, aut ex contrario conuertentur, aut ex ſimplici parte reprehenduntur: Ex contrario hoc modo:

Nulla te indigna nata afficio iniuria.
Si probus eſt, bene locaui: ſin autem eſt improbus,
Diuortio te liberabo incommodis.

Ex ſimplici parte reprehendentur, ſi ex duplici concluſione alterutra pars diluitur, hoc modo:

Nam ſi improbum Chreſphontem exiſtimaueras,
Cur me huic locabas nuptijs? Duxi probum,
Erraui, poſt cognoui, & fugio cognitum.

Ergo reprehenſio huius concluſionis duplex eſt: acutior illa ſuperior, facilior hæc poſterior ad excogitandum. Item uitioſa eſt confirmatio rationis, cum ea re, quæ plura ſignificat, abutimur pro certo unius rei ſigno, hoc modo: Neceſſe eſt, quoniam pallet, ægrotaſſe:

aut neceſſe eſt peperiſſe, quoniam ſuſtinet puerum infantem. Nam hæc ſua ſponte certa ſigna non habēt, ſi non cætera quoque ſimilia concurrant: quòd ſi concurrerint, non nihil huiuſmodi ſigna adaugent ſuſpicionem. Item uitioſum eſt, cum uel in alium, uel in eũ ipſum qui dicit, id quod in aduerſarium dicitur, poteſt conuenire, hoc modo: Miſeri ſunt qui uxores ducũt: at tu duxiſti alteram. Item uitioſum eſt id, quod uulgarem habet defenſionem, hoc modo: Iracundia inductus peccauit, aut adoleſcentia, aut amore. Huiuſcemodi enim deprecationes ſi probabuntur, impune maxima peccata dilabentur. Item uitioſum eſt, cum id pro certo ſumitur, quod inter omnes non conſtat, quia etiam nunc in controuerſia eſt, hoc modo:

Eho tu, dij, quibus eſt poteſtas motus ſuperum atque inferum,
Pacem inter ſe ſe conciliant, conferunt concordiam.

Nam ita pro ſuo iure hoc exemplo uſum Chreſphõtem Ennius induxit, quaſi iam ſatis certis rationibus ita eſſe demonſtraſſet. Item uitioſum eſt, quod iam quaſi ſero atque acto negotio dici uidetur, hoc modo: In mentem mihi ſi ueniſſet Quirites, nõ commiſiſſem ut hunc in locum res ueniret: nam hoc aut hoc feciſſem: ſed me tum hæc ratio fugit. Item uitioſum eſt, cum id quod in aperto delicto poſitum eſt, tamen aliqua leui tegitur defenſione, hoc modo.

Cum te expetebant omnes, florentiſſimo
Regno, reliqui: nunc deſertum ab omnibus
Summo periculo ſola ut reſtituam paro.

Item uitioſum eſt, quod in aliam partem, ac dictũ

ſit,poteſt accipi. Id eſt huiuſmodi, ut ſi quis potens ac factioſus in concione dixerit, Satius eſt uti regibus, q̃ malis legibus. Nam hoc tametſi rei arguendæ cauſa poteſt ſine malitia dici, tamen propter potentiam eius qui dicit, non dicitur ſine atroci ſuſpicione. Item uitioſum eſt, falſis aut uulgaribus definitionibus uti. Falſæ ſunt huiuſmodi, ſi quis dicat iniuriam eſſe nullam, niſi quæ ex pulſatione, aut conuitio cōſtet. Vulgares ſunt, quæ nihilo minus in aliam rem transferri poſſunt, ut ſi quis dicat, quadruplator, ut breuiter deſcribam, capitalis eſt. Eſt enim improbus & peſtifer ciuis. Nam nihilo magis quadruplatoris quàm furis, quàm ſicarij aut proditoris attulit definitionē. Itē uitioſum eſt, pro argumēto ſumere quod in diſquiſitione poſitū eſt: ut ſi quis quem furti arguat, dicat eum eſſe hominem improbum, auarum, fraudulentum, ei rei teſtimonium eſſe, quòd ſibi furtum fecerit. Item uitioſum eſt, controuerſiam controuerſia diſſoluere, hoc modo: Non conuenit Cenſores iſtum uobis ſatisfecere, ex eo quòd ait ſe non potuiſſe adeſſe, ita ut iuratus fuerat: quòd ſi ad exercitum non ueniſſet, id ne Tribuno militum diceret? Hoc ideo uitioſum eſt, quia non expedita, aut iudicata res, ſed impedita & in ſimili controuerſia poſita exēpli loco profertur. Itē uitioſum eſt, cū id, de quo ſumma controuerſia eſt, parum expeditur, & quaſi tranſactum ſit, relinquitur, hoc modo:

Aperte fatur dictio, ſi intelligas:
Tali dari arma, qualis qui geſſit fuit,
Iubet, potiri ſi ſtudeamus Pergamo:
Quæ ego profiteor eſſe mea. nam me æquum eſt frui

quadruplator

Fraternis armis, mihiq; adiudicarier,
Vel quòd propinquus, uel quòd uirtute æmulus.

Item uitioſum eſt, ipſum ſibi in ſua oratione diſſentire, & contra ea, quæ ante dixerit, dicere, hoc modo:

Qua cauſa accuſem hunc, nequeo exputãdo euoluere.
Nam ſi ueretur, quid eum accuſem, qui eſt probus?
Sin inuerecundum animi ingenium poſſidet,
Quid eum accuſem qui id parui auditu exiſtimet?

Non incõmoda ratione uidetur ſibi oſtendiſſe quare non accuſaret. Quid quod poſtea ait?

Nunc ego te ab ſummo iam detexam exordio.

Item uitioſum eſt, quod dicitur contra iudicis uoluntatem, aut eorum qui audiũt, ſi aut partes, quibus illi ſtudent, aut homines, quos illi charos habent, lædãtur, aut aliquo huiuſmodi uitio læditur auctoris uolũtas. Item uitioſum eſt, nõ omnes res confirmare, quas pollicitus ſis in expoſitione. Item uerendum eſt, ne de alia re dicatur, cum alia de re controuerſia ſit: inq; huiuſmodi uitio conſiderandum eſt, ne aut ad rem addatur quid, aut quippiã de re detrahatur, aut tota cauſa mutata in aliam cauſam deriuetur: uti apud Pacuuium Zethus cum Amphione, quorum cõtrouerſia cũ de muſica inducta ſit, diſputatio in ſapiẽtiæ rationem et uirtutis utilitatẽ cõſumitur. Itẽ conſiderandũ eſt, ne aliud accuſatoris criminatio cõtineat, aliud defenſoris ratio purget: quod ſæpe conſulto multi ab reo faciũt angustijs cauſæ coacti. uti ſi quis accuſetur ambitu magiſtratũ petijſſe, ab Imperatoribus ſæpenumero ſe apud exercitum donatũ eſſe dicat. Hoc ſi diligẽter in aduerſariorũ oratione obſeruauerimus, ſæpe deprehẽdemus,

& in huiuſmodi deprehenſione oſtendemus eos, de ea re quid dicant, non habere. Item uitioſum eſt, artem aut ſcientiam, aut ſtudium quodpiam uituperare propter eorum uitia, qui in eo ſtudio ſunt: ueluti qui rhethoricam uituperant propter alicuius oratoris uituperandam uitam. Item uitioſum eſt, ex eo, quod perperã factum eſſe conſtat, putare oſtendi à quo homine factum eſt, hoc modo: Mortuum deformatum, tumore præditum, corpore decoloratum fuiſſe conſtat: ergo ueneno necatus eſt. Deinde ſi ſit uſque adeo in eo occupatus, ut multi faciunt, uenenum datum, uitio non mediocri conflictetur. non enim, factum'ne ſit quæritur, ſed à quo factum ſit. Item uitioſum eſt, in comparandis rebus alteram rem efferre, de altera mẽtionem non facere, aut negligentius diſputare: ut ſi comparetur utrum ſatius ſit populum frumentum accipere, an non accipere: quæ commoda ſint in altera re, curet enumerare: quæ in altera re incommoda ſint, uelut depreſſa prætereat, aut ea, quæ minima ſunt, dicat. Itẽ uitioſum eſt, in rebus comparandis neceſſe putare alteram rem uituperari, cum alteram laudes. Quod genus; ſi quæratur, utris maior honor habendus ſit, Albenſibus, an Venuſinis, quòd reip. & populo R. profuerunt; & is, qui dicat alteris, alteros lædat. nõ enim neceſſe eſt, ſi alteros præponas, alteros uituperare. fieri enim poteſt, ut, cùm alteros magis laudaris, aliquam alteris laudis partem attribuas, ne cupide pugnaſſe contra ueritatem puteris. Item uitioſum eſt, de nomine & uocabulo eius rei controuerſiam ſtruere, quam rem cõſuetudo poteſt optime iudicare: uelut Sulpitius, qui in-

terceſſerat

terceſſerat ne exules,quibus cauſam dicere non licuiſſet,reducerentur : idem poſterius immutata uolūtate, cum eădem legem ferret,aliam ſe ſe ferre dicebat propter nominum commutationem : nam non exules,ſed ui eiectos ſe reducere aiebat : perinde quaſi id fuiſſet in controuerſia,quo illi nomine appellarentur à populo R. *aut perinde quaſi non omnes,quibus aqua et igni interdictum eſt,exules appellentur.uerum illi fortaſſe ignoſcimus, ſi cum cauſa fecit : nos tamen intelligamus uitioſum eſſe intendere cōtrouerſiam propter nominum mutationem.*

QVONIAM *exornatio cōſtat ex ſimilibus, & exemplis, & amplificationibus, & iudicatis & cæteris rebus, quæ pertinent ad exaggerandam & collocupletandam argumentationem,quæ ſint ijs rebus uitia conſideremus. Simile uitioſum eſt, quod ex aliqua parte diſſimile eſt,nec habet parem rationem cōparationis,aut ipſi obeſt qui affert. Exemplum uitioſum eſt, ſi aut falſum eſt, ut reprehendatur : aut ſi improbum, ut non ſit imitandum : aut maius, aut minus,quàm res poſtulabit. Res iudicata uitioſe profertur, ſi aut diſſimili de re proferatur : aut de ea re, de qua controuerſia non eſt : aut ſi improba,aut eiuſmodi, ut aut plures aut magis idoneæ res iudicatæ ab aduerſarijs proferri poſſint.Item uitioſum eſt,id,quod aduerſarij factum eſſe confiteantur, de eo argumentari, & planum facere factum eſſe : nam id tantum augeri oportet. Item uitioſum eſt,id augere,quod cōuenit doceri, hoc modo : Vt ſi quis quem arguat hominem occidiſſe, & ante quàm ſatis idoneas argumen*

tationes attulerit, augeat peccatum, & dicat nihil indignius eſſe, quàm hominem occidere. Non enim utrum indignum ſit an non, ſed factum'ne ſit, quæritur. Complexio uitioſa eſt, quæ non ut quidque primum dictum eſt, primum complectitur, & quæ non breuiter concludit, & quæ non ex enumeratione certum & conſtans aliquid reliquit, ut intelligatur quid propoſitum in argumentatione ſit, quid deinde ratione, quid confirmatione, quid tota argumẽtatione demonſtratum ſit.

CONCLVSIONES, quæ apud Græcos ἐπίλογοι nominantur, tripertitæ ſunt: nam conſtant ex enumeratione, amplificatione, & commiſeratione. In quatuor locis uti poſſumus concluſionibus: in principio, ſecundum narrationem, ſecũdum firmiſſimam argumentationem, in concluſione. Enumeratio eſt per quam colligimus & cõmonemus, quibus de rebus uerba fecerimus, breuiter, ut renouetur nõ redintegretur oratio: & ordine, quidquid erit dictum, referemus: ut auditor, ſi memoriæ mandauerit, ad id, quod ipſe meminerit, reducatur. Item curandum eſt, ne aut ab exordio, aut à narratione repetatur orationis enumeratio. Ficta enim & dedita opera comparata oratio uidebitur eſſe artificij ſignificandi, aut ingenij uenditãdi, uel memoriæ oſtentãdæ cauſa. quapropter initium enumerationis ſumendũ eſt à diuiſione. deinde ordine breuiter exponẽdæ ſunt res, quæ tractatæ erunt in confirmatione, & confutatione. Amplificatio eſt res quæ per locum cõmunem inſtigationis auditorum cauſa ſumitur. Loci communes ex decem præceptis cõmo

diſſime ſumuntur adaugendi criminis cauſa. Primus locus ſumitur ab auctoritate,cum cõmemoramus quantæ curæ ea res fuerit Dijs immortalibus,aut maioribus noſtris, Regibus, ciuitatibus, nationibus, hominibus ſapientiſſimis, Senatui. Item maxime quomodo de his rebus in legibus ſancitum ſit. Secundus locus eſt, cum conſideramus, illæ res de quibus criminamur ad quos pertineant, utrum ad omnes, quod atrociſſimum eſt: an ſuperiores,quod genus ij ſunt à quibus auctoritatis locus communis ſumitur: an ad pares, hoc eſt in eiſdem partibus animi, corporis, fortunarum poſitos: an ad inferiores,qui omnibus his rebus antecelluntur. Tertius locus eſt, quo percunctamur quid ſit euenturum ſi omnibus idem concedatur: & ea re neglecta,oſtendemus quid periculorum aut incommodorum conſequatur. Quartus locus eſt, quo demonſtratur, ſi huic ſit remiſſum, multos alacriores ad maleficia futuros, quos adhuc expectatio iudicij remoratur. Quintus locus eſt, per quem oſtendimus, ſi ſemel aliter iudicatum ſit, nullam rem fore, quæ incommodo mederi, aut erratum iudicum corrigere poſſit. Quo in loco non incommodum erit uti cæterarum rerum comparatione, ut oſtendamus alias res poſſe aut uetuſtate ſedari, aut conſilio corrigi: huius rei aut leniẽdæ,aut corrigendæ nullam rem adiumento futuram.Sextus locus eſt, cum oſtendemus ex conſulto factum, & dicemus uoluntario facinori nullam eſſe excuſationem, ſed imprudẽtiæ iuſtam deprecationem paratam. Septimus locus eſt, quo oſtendemus tetrũ facinus,crudele,nefarium,tyrannicũ eſſe:

quod genus iniuriæ mulierum, aut earum rerum ali quid, quarum rerum cauſa bella ſuſcipiuntur, & cum hoſtibus de uita dimicatur. Octauus locus eſt, quo oſtendimus non uulgare, ſed ſingulare eſſe maleficium; ſpurcum, nefarium, inuſitatum, quo maturius & atrocius uindicandum ſit. Nonus locus conſtat ex peccatorum comparatione, quaſi cum dicemus maius eſſe maleficium ſtuprare ingenuam, quàm ſacrum lædere: quòd propter egeſtatem alterum, alterum propter intemperantem ſuperbiam fiat. Decimus locus eſt, per quem omnia, quæ in negotio gerẽdo acta ſunt, quæq; rem conſequi ſolent, exponemus acriter, & criminoſe, & diligenter, ut agi res et geri negotium uideatur rerum conſequentium enumeratione. Miſericordia commouebitur auditoris animus, ſi uariam fortunarum commutationem dicemus: ſi oſtendemus in quibus cõmodis fuimus, quibusq; in incommodis ſimus comparatione. Si, quæ nobis futura ſint, niſi cauſam obtinuerimus, enumerabimus & oſtendemus. Si ſupplicabimus, & nos ſub eorum, quorum miſericordiã captabimus, poteſtatem ſubijciemus. Si, quid noſtris parentibus, liberis, cæteris neceſſarijs caſurũ ſit propter noſtras calamitates, aperiemus, & ſimul oſtẽdemus, illorum nos ſolitudine & miſeria, non noſtris incommodis dolere. Si de clementia, humanitate, miſericordia noſtra, qua in alios uſi ſumus, aperiemus. Si nos ſemper, aut diu in malis fuiſſe oſtendemus. Si noſtrum fatum aut fortunam conqueremur. Si animum noſtrum fortem, patientem incommodorum oſtendemus futurum. Commiſerationem breuem eſſe oportet.

Octauus

Nonus

Decimus

Miſeratione

Nihil enim lacryma citius areſcit. Ferè locos obſcuriſſimos totius artificij tractauimus in hoc libro: quapropter huic uolumini modus hic ſit. reliquas præceptiones, quoad uidebitur, in tertium librum transferemus. Hæc ſi, ut conquiſite conſcripſimus, ita tu diligenter fueris conſecutus: & nos induſtriæ fructus ex tua ſcientia capiemus, & tute noſtram diligentiã laudabis, tuáq; perceptione lætabere; tu ſcientior eris præceptorum artificio, nos alacriores ad reliquum perſoluendum. uerum hæc futura ſatis ſcio: te enim non ignoro: ſed nos deinceps ad cætera præcepta tranſeamus, ut, quod libentiſſime facimus, tuæ uoluntati rectiſſimæ morem geramus.

RHETORICORVM AD C. HERENNIVM LIBER III.

AD OMNEM *iudicialem cauſam quemadmodum conueniret inuentionem rerum accommodari, ſatis abũdanter, ut arbitror, ſuperioribus libris demonſtratum eſt. nunc earum rationem rerum inueniendarũ, quæ pertinebant ad cauſas deliberatiuas & demonſtratiuas, in hunc librũ trãſtulimus, ut omnis inueniendi præceptio tibi quamprimum perſolueretur.* Reliquæ *quatuor partes erant artificij. de tribus partibus in hoc libro dicemus, diſpoſitione, pronunciatione, memoria. de elocutione, quia plura dicenda uidebantur, in quarto libro conſcribere maluimus: quem, ut arbitror, tibi librum celeriter abſolutum mittemus: ne quid tibi rhetoricæ artis deeſſe poſſit. interea prima quæque & nobiſcum, cum uoles, & interdum ſine nobis legendo conſequere, ne quid impediare, quin ad hanc utilitatem pariter nobiſcum progredi poſſis. nunc tu fac attentum te præbeas: nos proficiſci ad inſtituta pergemus.*

DELIBERATIONES *partim ſunt huiuſmodi, ut quæratur utrũ potius faciendum ſit: partim huiuſmodi, ut quid potiſſimum faciendũ ſit, conſideretur.* Vtrum *potius, hoc modo:* Carthago *tollenda, an relinquenda uideatur.* Quid *potiſſimum, hoc pacto: ut ſi* Annibal *conſultet, cum ex* Italia Carthaginẽ *accerſi*

tur,an in Italia remaneat, an domũ redeat,an in Aegyptum profectus occupet Alexandriam. Item deliberationes partim ipſæ propter ſe conſultandæ ſunt,ut ſi deliberet Senatus,captiuos ab hoſtibus redimat,an nõ: partim propter aliquam extraneam cauſam ueniunt in deliberationem & conſultationem, ut ſi deliberet Senatus,bello Italico ſoluat'ne legibus Scipionẽ, ut eũ liceat ante tẽpus Cos. fieri: partim & propter ſe ſunt deliberandæ,& magis propter extraneam cauſam ueniunt in conſultationem, ut ſi deliberet Senatus,bello Italico ſocijs ciuitatem det,an non.In quibus cauſis rei natura faciet deliberationẽ,omnis ratio ad ipſam rem accommodabitur. In quibus extranea cauſa conficiet deliberationem,in his ea ipſa erit cauſa adaugẽda aut deprimenda. Omnem orationem eorum qui ſententiã dicent,finem ſibi cõueniet utilitatis proponere,ut omnis eò totius orationis ratio cõferatur. Vtilitas in duas partes in ciuili conſultatione diuiditur,tutam & honeſtam. Tuta eſt, quæ conficit inſtantis aut conſequentis periculi uitationem qualibet ratione.Hæc diſtribuitur in uim & dolum: quorum aut alterum ſeparatim, aut utrunque ſumemus coniunctim. Vis ſecernitur per exercitus, claſſes, arma, tormenta, euocationes hominum, & alias huiuſmodi res. Dolus conſumitur in pecuniam, pollicitationes,diſſimulationes, maturationes,mentitiones,et cæteras res, de quibus magis idoneo tempore loquemur, ſi quãdo de re militari,aut de adminiſtratione reip. ſcribere uelimus. Honeſta res diuiditur in rectũ et laudabile.Rectum eſt, quod cum uirtute et officio fit. Id diuiditur in prudẽtiã,iuſtitiã,

fortitudinem, modeſtiam. Prudentia eſt calliditas, quæ ratione quadam poteſt delectum habere bonorum & malorum. Dicitur item prudentia, ſcientia cuiuſdam artificij. Item appellatur prudentia, multarum rerum memoria, & uſus complurium negotiorum. Iuſtitia eſt æquitas, ius unicuique tribuens pro dignitate cuiuſque. Fortitudo eſt rerum magnarum appetitio, & rerum humilium contemptio, & laboris cum utilitatis ratione perpeſſio. Modeſtia eſt in animo cōtinens moderatio cupiditatum. Prudentiæ partibus utemur in dicendo, ſi commoda cum commodis conferemus, cum alterum ſequi, uitare alterum cohortemur. Aut ſi qua in re cohortabimur aliquem, cuius rei aliquam diſciplinabilem ſcientiam poterimus habere, et quo modo, aut qua quidque ratione fieri oporteat, oſtendemus. Aut ſi ſuadebimus quippiam, cuius rei geſtæ aut præſentē, aut auditam memoriam poterimus habere: qua in re facile id quod uelimus exemplo allato perſuadere poſſimus. Iuſtitiæ partibus utemur, ſi aut innocentum, aut ſupplicum dicemus miſereri oportere: ſi oſtendemus bene merentibus gratiam referri conuenire: ſi demonſtrabimus ulciſci male meritos oportere: ſi fidem magnopere cenſebimus conſeruandam: ſi leges & mores ciuitatis egregie dicemus ſeruari oportere: ſi ſocietates atque amicitias ſtudioſe dicemus coli conuenire: ſi qđ ius in parentes, deos, patriam natura comparauit, id religioſe colendum demonſtrabimus: ſi hoſpitia, clientelas, cognationes, affinitates caſte colendas eſſe dicemus: ſi nec prece, nec pretio, nec gratia, nec periculo, nec ſimultate à uia recta oſtendemus deduci opor-

tere: ſi dicemus in omnibus ius æquabile ſtatui conuenire. His *atque huiuſmodi partibus iuſtitiæ, ſi quam rem in concione, aut in concilio faciendam cenſebimus, iuſtam eſſe oſtendemus: cõtrarijs iniuſtam.* Ita *fiet ut eiſdem locis & ad ſuadendum, & ad diſſuadẽdum ſimus parati.* Sin *fortitudinis retinendæ cauſa faciendum quid eſſe dicemus, oſtendemus res magnas & excelſas ſequi & appeti oportere: & item res humiles & indignas uiris fortibus uiros fortes propterea contemnere oportere, nec idoneas dignitate ſua iudicare.* Item *à nulla re honeſta periculi aut laboris magnitudine deduci oportere: antiquiorem mortem turpitudine haberi, nullo dolore cogĩt ut ab officio recedatur, nullius pro rei ueritate metuere inimicitias, quodlibet pro patrias, parentibus, hoſpitibus, amicis, et ijs rebus, quas iuſtitia colere cogit, adire periculũ, et quemlibet ſuſcipere laborem.* Modeſtiæ *partibus utemur, ſi nimias libidines honoris, pecuniæ, ſimiliumq; rerũ uituperabimus.* Si *unamquanque rem certo naturæ termino definiemus.* Si *denique quod cuique ſatis ſit oſtendemus, & nimium progredi diſſuadebimus, & modum unicuique rei ſtatuemus.* Huiuſ*modi partes ſunt uirtutis, amplificandæ, ſi ſuadebimus; attenuandæ, ſi ab his dehortabimur, ut hæc attenuentur quæ ſupra demonſtraui.* Nam *nemo erit qui cenſeat à uirtute recedendũ: uerum aut res huiuſmodi nõ dicatur eſſe, ut uirtutem poſſimus egregiam experiri, aut in contrarijs potius rebus, quàm in his uirtus conſtare oſtendatur.* Item *ſi quo pacto poterimus, quam is qui cõtradicet iuſtitiam uocarit, nos demonſtrabimus ignauiam eſſe et*

inertiam ac prauam liberalitatem. Quá prudentiam appellarit, ineptá & garrulam & odioſam ſcientiam eſſe dicemus. Quam ille modeſtiam dicet eſſe, eam nos inertiam & diſſolutam negligentiam dicemus. Quam ille fortitudinem nominarit, eam nos gladiatoriam et inconſideratam appellabimus temeritatem. Laudabile eſt, quod conficit honeſtam & præſentem & ſequentem commemorationem. Hoc nos eo à recto ſeparauimus, non ꝙ hæ quatuor partes, quæ ſubÿciuntur ſub uocabulo recti, hanc honeſtatis commemorationem dare non ſoleant; ſed quanquam ex recto laudabile naſcatur, tamen in dicendo ſeorſum tractandum eſt hoc ab illo. Neque enim ſolum laudis cauſa rectú ſequi conuenit, ſed ſi laus conſequitur, duplicatur recti appetendi uoluntas. Cum igitur erit demonſtratum rectum, laudabile eſſe demóſtrabimus aut ab idoneis hominibus, ut ſi qua res honeſtiori ordini placeat, quæ à deteriore ordine improbetur: aut aliquibus ſocÿs, aut omnibus ciuibus, exteris nationibus, poſteriſq; noſtris. Cum huiuſmodi locorum diuiſio ſit in conſultatione, breuiter aperienda eſt totius tractatio cauſæ. Exordiri licebit uel à principio, uel ab inſinuatione, uel ab ÿſdem rationibus, quibus in iudiciali cauſa. Si cuius rei narratio incidet, eadé ratione narrare oportebit. Quoniam in huiuſmodi cauſis finis eſt utilitas, et ea diuiditur in rationem tutam atque honeſtam: ſi utrunque poterimus oſtendere, utrúque pollicebimur nos in dicé do demonſtraturos eſſe: ſin alterú demonſtraturi erimus, ſimpliciter, quod dicturi ſumus, oſtédemus. At ſi noſtram rationem tutá eſſe dicemus, diuiſione utemur

in uim, & conſilium. Nam quòd in dicendo rei dilucidandæ cauſa dolum appellauimus, id in dicendo honeſtius conſilium appellabimus. Si rationis noſtræ ſententiam rectam eſſe dicemus, & omnes partes recti incident, quadripartita diuiſione utemur; ſi non incident, quot erunt, tot exponemus in dicendo. In confirmatione & confutatione utemur locis, quos ante oſtẽdimus, noſtris confirmandis, contrarijs confutandis. Argumentationis artificioſæ tractandæ ratio de ſecundo libro petetur. Sed ſi acciderit, ut in conſultatione alteri ab tuta ratione, alteri ab honeſta ſententia ſit, ut in deliberatione eorum qui à Pœnis circunſeſſi deliberant quid agant: qui tutam rationem ſequi ſuadebit, his locis utetur: nullam rem utiliorem eſſe incolumitate: uirtutibus uti neminem poſſe, qui ſuas rationes in tuto non collocarit: ne deos quidem eſſe auxilio ijs, qui ſe inconſulto in periculum mittant: honeſtum nihil oportere exiſtimari, quod non ſalutem pariat. Qui tutæ rei præponet rationem honeſtam, his locis utetur: Virtutem nullo tempore relinquendam: uel dolorem, ſi is timeatur; uel mortem, ſi ea formidetur, dedecore et infamia leuiorem eſſe, conſiderare quæ ſit turpitudo conſecutura. At non immortalitatem, neq; æternam incolumitatem conſequi, nec eſſe exploratũ, illo uitato periculo, nullum in aliud periculum uenturos: uirtute, uel ultro ad mortem proficiſci eſſe præclarũ. Fortitudini fortunã quoque eſſe adiumento ſolere. Eũ tute uiuere, qui honeſte uiuat, nõ qui in præſentia incolumis ſit: & eum qui turpiter uiuat, incolumẽ in perpetuum eſſe non poſſe. Concluſionibus ferè ſimili

Confirma[tio]
confuta[tio]

Concluſi[o]

bus in his & iudicialibus cauſis uti ſolemus, niſi quòd his maxime conducit quamplurima rerum ante geſtarum exempla proferre. Nunc ad demonſtratiuum genus cauſæ tranſeamus.

QVONIAM hæc cauſa diuiditur in laudem & uituperationem, quibus ex rebus laudem conſtituerimus, ex contrarijs rebus erit uituperatio comparanda. Laus igitur poteſt eſſe rerum externarum, & corporis, & animi. Rerum externarum ſunt ea, quæ caſu aut fortuna ſecũda, aut aduerſa accidere poſſunt: ut genus, educatio, diuitiæ, poteſtates, gloriæ, ſodalitates, amicitiæ, et quæ huiuſmodi ſunt, et ea quæ his ſunt contraria. Corporis ſunt ea, quæ natura corpori attribuit cõmoda aut incõmoda: ut uelocitas, uires, dignitas, ualetudo, & quæ contraria ſunt. Animi ſunt ea, quæ conſilio & cogitatione noſtra conſtant: ut prudentia, iuſtitia, fortitudo, modeſtia, & quæ contraria ſunt. Erit igitur hæc confirmatio, & confutatio nobis. In huiuſmodi cauſa principium ſumetur aut ab noſtra, aut ab eius, de quo loquemur, aut ab eorũ qui audient perſona, aut ab re. Ab noſtra, ſi laudabimus, dicemus aut officio facere, quòd cauſa neceſſitudinis intercedat; aut ſtudio, quòd eiuſmodi uirtutis ſit, ut omnes cõmemorare debeant uelle; aut quòd rectum ſit, ex aliorum laude oſtendere qualis noſter animus ſit. Si uituperabimus, aut merita facere, quòd ita tractati ſumus; aut ſtudio, quòd utile putemus eſſe, ab omnibus unicam malitiam atque nequitiam cognoſci, aut quòd placeat oſtendi, quid nobis diſpliceat, ex aliorum uituperatione. Ab eius perſona, de quo loquemur, ſi lau=

dabimus, uereri nos dicemus, ut illius facta uerbis cõſe qui non poſſimus, omnes homines illius uirtutes prædicare oportere, ipſa facta omnium laudatorum eloquẽtiam anteire. Si *uituperabimus, ea, quæ uidebimus cõtraria paucis uerbis commutatis dici poſſe, dicemus, ut paulo ante ſupra exempli cauſa demonſtratum eſt.* Ab *auditorum perſona, ſi laudabimus, dicemus, quoniam non apud ignotos laudemus, nos monendi cauſa pauca eſſe dicturos: aut ſi erunt ignoti, ut talem uirũ uelint cognoſcere, petemus: quoniã in eodem uirtutis ſtudio ſint, apud quos laudemus, quo ille qui laudatus fuerit, ſperare nos facile ijs, quibus uelimus, huius facta probaturos.* Contra *uituperatio: quoniã norint, pauca de nequitia eius nos eſſe dicturos: quòd ſi ignorent, petemus ut cognoſcant, uti malitiam uitare poſſint: quoniam diſſimiles ſunt, qui audiant, atque ille qui uituperatur, nos ſperare eos illius uitam uehementer improbaturos.* Ab *rebus ipſis, incertos eſſe quid potiſſimum laudemus: uereri, ne, cum multa dixerimus, plura prætereamus, et quæ ſimiles ſententias habebũt: quibus ſententijs contraria ſumũtur à uituperatione.* Principio *tractato, tum ab re, tum ab aliqua harum, quas ante commemorauimus, rationum, narratio non erit ulla, quæ neceſſario conſequatur: ſed ſi qua inciderit, cũ aliquod factũ eius, de quo loquemur, nobis narrandum ſit cũ laude, aut uituperatione, præceptio narrãdi de primo libro repetetur.* Diuiſione *hac utemur:* Primo *exponemus quas res laudaturi ſumus, aut uituperaturi.* Deinde, *ut quæque, quóue tempore res erit geſta, ordine dicemus, ut, quid, quamq́; tute cauteq́;*

Ab Audito[rum]

Ab rebus

Narratio

Diuiſio

egerit,intelligatur. Sed exponere oportebit animi uirtutes aut uitia. Deinde commoda aut incõmoda corporis,aut rerum externarum,quo modo ab animo tractata ſint, demonſtrare. Ordinem hunc adhibere in demonſtranda uita debemus. Ab externis rebus genus in laude,quibus maioribus natus ſit: ſi bono genere,parem aut excelſiorem fuiſſe: ſi humili genere, ipſum in ſuis,non in maiorum uirtutibus habuiſſe præſidium. In uituperatione, ſi bono genere,dedecori maioribus fuiſſe: ſi malo,tamen his ipſis detrimento fuiſſe. Educatio in laude,bene, & honeſte,in bonis diſciplinis per oẽm pueritiam: in uituperatione,è contrario. Deinde tranſire oportet ad corporis commoda. À natura in laude: ſi ſit dignitas atque forma, laudi fuiſſe eam,non quemadmodum cæteris detrimento atque dedecori: ſi uires atque uelocitas egregia,honeſtis hæc exercitationibus & induſtrijs dicemus comparata: ſi ualetudo,ex perpetua diligentia & temperantia cupiditatum. In uituperatione,ſi erunt hæc corporis commoda, male his uſum dicemus,quæ caſu & natura tanquam quilibet gladiator habuerit: ſi non erunt, præter formã omnia ipſius culpa & intemperantia non fuiſſe dicemus. Deinde reuertemur ad extraneas res,et in his animi quæ uirtutes,aut quæ uitia fuerint, conſiderabimus: diuitiæ an paupertas fuerit, & quæ poteſtates,quæ gloriæ,quæ amicitiæ,quæ inimicitiæ,& quid fortiter in inimicitijs gerẽdis fecerit, cuius cauſa ſuſceperit inimicitias, qua fide, beneuolentia,officio geſſerit amicitias. In diuitijs qualis, aut in paupertate cuiuſmodi fuerit, quẽadmodum habuerit

in poteſtatibus gerendis animum. Si interierit, cuiuſmodi mors eius fuerit, cuiuſmodi res mortem eius ſit conſecuta. Ad omnes autem res, in quibus animus hominis maxime conſideratur, illæ quatuor animi uirtutes erunt accommodandæ, ut, ſi laudemus, aliud iuſte, aliud fortiter, aliud modeſte, aliud prudenter factum eſſe dicamus: Si uituperemus, è contrario. Perſpicuum eſt iam nimirum ex hac diſpoſitione, quemadmodum ſit tractanda tripertita diuiſio laudis & uituperationis, ſi illud etiam aſſumpſerimus, non neceſſe eſſe nos omnes has partes in laudem aut uituperationem transferre, propterea quòd ſæpe ne incidunt quidem: ſæpe ita tenuiter incidunt, ut non ſint neceſſariæ dictu. Quapropter eas partes, quæ firmiſſimæ uidebuntur, legere oportebit. Concluſionibus breuibus utemur, enumeratione ad exitum cauſæ: in ipſa cauſa crebras et breueis amplificationes interponemus per locos communes. Nec hoc genus cauſæ, eo quòd raro accidit in uita, negligentius conſiderandum eſt. Neque enim id quod poteſt accidere ut faciendum ſit aliquando, non oportet uelle quamaccommodatiſſime poſſe facere. Etſi ſeparatim hæc cauſa minus ſæpé tractatur, at in iudicialibus & in deliberatiuis cauſis ſæpe magnæ partes uerſantur laudis, aut uituperationis. Quare in hoc quoque genere cauſæ nonnihil induſtriæ conſumendum putauimus. Nunc abſoluta nobis difficillima parte rhetoricæ, hoc eſt inuentione perpolita, atque ad omne cauſæ genus accommodata, tépus eſt ad cæteras partes proficiſci. Deinceps igitur de diſpoſitione dicemus.

Conclusion

QVONIAM *diſpoſitio eſt, per quam illa, quæ inuenimus, in ordinem redigimus, ut certo quidque loco pronuncietur, uidendum eſt, cuiuſmodi rationem in diſponendo habere conueniat. Genera diſpoſitionis ſunt duo, unum ab inſtitutione profectum, alterum ad caſum temporis accommodatum. Ex inſtitutione artis diſponemus, cum ſequemur eam præceptionem, quam in primo libro expoſuimus, hoc eſt, ut utamur principio, narratione, diuiſione, confirmatione, cōfutatione, concluſione: & hunc ordinem, quemadmodum præceptum eſt ante, in dicendo ſequemur. Item ex inſtitutione artis non modo totas cauſas per orationem, ſed ſingulas quoque argumentationes diſponemus, quemadmodum in libro ſecundo docuimus, id eſt, expoſitionem, rationem, confirmationem rationis, exornationem, complexionem. Hæc igitur duplex diſpoſitio eſt: una per orationes, altera per argumentationes, ab inſtitutione artis profecta. Eſt autem alia diſpoſitio, quæ, cum ab ordine artificioſo recedendum eſt, oratoris iudicio ad tempus accommodatur: ut ſi à narratione dicere incipiamus, aut ab aliqua firmiſſima argumentatione, aut à literarum aliquarum recitatione: aut ſi ſecundum principium confirmatione utamur, deinde narratione, aut ſi quam huiuſmodi permutationem ordinis faciamus: quorum nihil, niſi cauſa poſtulet, fieri oportebit. nam ſi uehementer aures auditorum obtuſæ uidebuntur, atque animi defatigati ab aduerſarijs multitudine uerborum, commode poterimus principio ſuperſedere, & exordiri cauſam aut à narratione, aut ab*

aliqua

aliqua firma argumentatione. Deinde *ſi commodum erit, quia nõ ſemper neceſſe eſt, ad principij ſentẽtiam reuerti licebit*. Si *cauſa noſtra magnam difficultatem uidebitur habere, ut nemo æquo animo principiũ poſſit audire: à narratione cum inceperimus, ad principij ſententiam reuertamur licebit*. Si *narratio parũ probabilis eſt, exordiemur ab aliqua firma argumentatione*, His *commutationibus et translationibus partium ſæpe uti neceſſe eſt, cum ipſa res artificioſam diſpoſitionem artificioſe commutare cogit*. In *confirmatione & cõfutatione argumentationũ diſpoſitiones huiuſmodi conuenit habere, firmiſſimas argumentationes in primis & in poſtremis cauſæ partibus collocare; mediocres & neque inutiles ad dicẽdum, neque neceſſarias ad probandum, quæ ſi ſeparatim ac ſingulæ dicantur, infirmæ ſunt, cum cæteris coniunctæ, firmæ & probabiles fiunt, interponi & in medio collocari oportet. nã & re narrata ſtatim expectat animus auditoris, quã re cauſa confirmari poſſit. quapropter continuo firmam aliquam oportet inferre argumentationem. & quoniam nuperrime dictum facile memoriæ mandatur; utile eſt, cum dicere deſinamus, recentem aliquã relinquere in animis auditorum bene firmam argumentationem. hæc diſpoſitio locorum, tanquam inſtructio militum, facillime in dicendo, ſicut illa in pugnando, parare poterit uictoriam.*

PRONVNCIATIONEM *multi maxime oratori utilem dixerunt eſſe, & ad perſuadẽdum plurimum ualere. nos, quid unum de quinque rebus plurimum proſit, non facile dixerimus, nec egregie ma* DE PRONVNCIATIONE

gnam eſſe utilitatem in pronunciatione audacter con firmauerimus. nam cōmodæ inuentiones, & concinnæ uerborum elocutiones, et partium cauſæ artificioſæ diſpoſitiones, & horum omnium diligens memoria, ſine pronunciatione non plus, quàm ſine his rebus pronunciatio ſola ualere poterit. quare, quia nemo de ea re diligenter ſcripſit, (nam omnes uix poſſe putarunt de uoce, uultu, geſtu dilucide ſcribi, cū hæ res ad ſenſus noſtros pertinerent) & quia magnopere ea pars à nobis ad dicendum comparanda eſt, non negligenter uidetur tota res conſideranda. Diuiditur igitur pronunciatio in uocis figuram, & corporis motum. Figura uocis eſt quæ ſuum quèdam poſſidet habitum ratione & induſtria comparatum. Ea diuiditur in tres partes, magnitudinem, firmitudinem, mollitudinem. Magnitudinem uocis maxime comparat natura: nonnihil hanc auget, ſed maxime cura conſeruat. Firmitudinem uocis maxime natura comparat, nonnihil adauget, & maxime conſeruat exercitatio declamationis. Mollitudinem uocis, hoc eſt, ut eā torquere in dicendo pro noſtro cōmodo poſſimus, maxime faciet exercitatio declamationis. Quapropter de magnitudine uocis & firmitudinis parte, quoniā altera natura, altera cura comparatur, nihil ad nos attinet cōmonere, niſi ut ab iis, qui non inſcij ſunt eius artificij, ratio curandæ uocis petatur. De ea parte firmitudinis, quæ cōſeruatur ratione declamationis, et de mollitudine uocis, quæ maxime neceſſaria eſt oratori, quoniā ea quoque moderatione declamationis comparatur, dicendum uidetur. Firmā igitur quāmaxime poterimus in dicendo

uocem conſeruare, ſi quàmaxime ſedata & depreſſa uoce principia dicemus.nã læduntur arteriæ, ſi ante= quam leni uoce permulſæ ſunt,acri clamore compleã= tur. Etiam interuallis longioribus uti conueniet. re= creatur enim uox ſpiritu,& arteriæ reticendo acquie ſcunt. Et continuum clamorem remittere, & ad ſer= monem trãſire oportet:cõmutationes enim faciunt,ut nullo genere uocis effuſo, in omni uoce integri ſimus. Et acutas uocis exclamationes uitare debemus.Ictus.n. fit,& uulnerantur arteriæ acuta atque attenuata ni mis acclamatione,& ſi quis ſplendor eſt uocis,cõſumi= tur clamore uniuerſus. Et uno ſpiritu cõtinenter mul= ta dicere in extrema cõuenit oratione. Fauces.n.cale= fiunt,& arteriæ cõplentur,et uox,quæ uarie tractata eſt,reducitur in quendã ſonũ æquabilem atque cõſtan= tem.Sæpe rerũ naturæ gratia quædã iure debetur, ue lut accidit in hac re.Nã quæ diximus ad uocẽ ſeruãdã prodeſſe,eadẽ attinent ad ſuauitatẽ pronũciationis: ut quod noſtræ uoci proſit, idẽ uoluptate auditoris probe tur. Vtile eſt ad firmitudinẽ uocis, ſedata uox in prin cipio.Quid inſuauius,q̃ clamor in exordio cauſæ? In= terualla uocem cõfirmãt,eadem ſententias cõcinniores diuiſione reddunt,& auditori ſpatium cogitãdi relin quunt. Conſeruat uocem cõtinui clamoris remiſſio. Et auditorem quidem uarietas maxime delectat, cum ſermone animum eius retinet, aut exuſcitat clamore. Acuta exclamatio uocem & fauces uulnerat, eadem lædit auditorem. Habet.n.quiddam illiberale, & ad muliebrem potius uociferationem, quàm ad uirilẽ di= gnitatem in dicendo accõmodatum. In extrema ora=

tione cõtinens uox remedio eſt uoci. quid? hæc eadem non'ne animum uehemẽtiſſime calefacit auditoris in totius concluſione cauſæ? Quoniam igitur res eadem uocis firmitudini, & pronunciationis ſuauitudini pro ſunt, de utraque re ſimul erit in præſentia dictum, de firmitudine quæ uiſa ſunt, & de ſuauitate quæ cõiuncta fuerunt: cætera ſuo loco paulo poſt dicemus. Mollitudo igitur uocis, quoniã omnis ad rhetoris præceptionem pertinet, diligentius nobis conſideranda eſt. Eam diuidimus in ſermonem, contentionem, amplificationem. Sermo eſt oratio remiſſa, & finitima quotidianæ locutioni. Contentio eſt oratio acris & ad confirmandum & confutandum accommodata. Amplificatio eſt oratio quæ aut ad iracundiam inducit, aut ad miſericordiam trahit auditoris animum. Sermo diuiditur in partes quatuor, dignitatem, demonſtrationem, narrationem, iocationem. Dignitas eſt oratio cũ aliqua grauitate, & uocis remiſſione. Demonſtratio eſt quæ docet remiſſa uoce quo modo quid fieri potuerit, aut non potuerit. Narratio eſt rerum geſtarum aut perinde ut geſtarum expoſitio. Iocatio eſt oratio quæ ex aliqua re riſum pudentem et liberalem poteſt comparare. Contentio diuiditur in continuationem & diſtributionem. Continuatio eſt orationis enũciandæ acceleratio clamoſa. Diſtributio eſt in contentione oratio frequens, cum raris et breuibus interuallis, acri uociferatione. Amplificatio diuiditur in cohortationem & conqueſtionem. Cohortatio eſt quæ aliquod peccatũ amplificans, auditorem ad iracundiã adducit. Conqueſtio eſt oratio, quæ incõmodorum amplificatio=

ne animum auditoris ad miſericordiam perducit. Quoniam igitur mollitudo uocis in tres partes diuiſa eſt, & hæ partes ipſæ in octo partes alias diſtributæ; harum octo partium quæ cuiuſque idonea pronunciatio ſit, demonſtrandum uidetur. Sermo cum eſt in dignitate, plenis faucibus quamſedatiſſima et depreſſiſſima uoce uti conueniet, ita tamen ut ne ab oratoria conſuetudine ad tragicam tranſeamus. Cum autem eſt in demonſtratione, uoce paululum attenuata, crebris interuallis & diuiſionibus uti oportet, ut ipſa pronunciatione eas res, quas demonſtrabimus, inſerere atque interſecare uideamur in animis auditorum. Cum autem ſermo in narratione eſt, tum uocum uarietate opus eſt, ut quo quidque pacto geſtũ ſit, ita narrari uideatur. Strenue quod uolumus oſtendere factum, celeriuſcule dicemus: at aliud, otioſe retardabimus. Deinde modo acriter, tum clementer, modeſte, hilariter in omnes partes commutabimus, ut uerba, ita pronunciationem. Si qua inciderint in narratione dicta, rogata, reſponſa, ſi quæ admirationes, de quibus nos narrabimus, diligenter animaduertemus, ut omnium perſonarum ſenſus atque animos uoce exprimamus. Sin erit ſermo in iocatione, leniter tremebunda uoce cum parua ſignificatione riſus, ſine ulla ſuſpicione nimiæ cachinnationis, leniter oportebit à ſermone ſerio torquere ad liberalem iocũ uocem. Cum autem cõtendere oportebit, quoniam id aut per continuationem, aut per diſtributionem faciendum eſt, in continuatione adaucto mediocriter ſono uocis, uerbis continuandis, uocem quoque adaugere oportebit, & torquere ſonũ,

& celeriter cum clamore uerba conficere, ut uim uolubilem orationis uociferatio conſequi poſſit. In diſtributione uocẽ ab imis faucibus exclamatione quã clariſſima adhibere oportet, & quãtum ſpatij per ſingulas exclamationes ſumpſerimus, tantum in ſingula interualla ſpatij conſumere iubemur. In amplificationibus, cum cohortatione utemur uoce attenuatiſſima, clamore leni, ſono æquabili, commutationibus crebris, maxima celeritate. In conqueſtione utemur uoce depreſſa, inclinato ſono, crebris interuallis, longis ſpatijs, magnis commutationibus. De figura uocis ſatis dictum eſt: nunc de corporis motu dicendum uidetur. Motus eſt corporis geſtus, & uultus moderatio quædam, quæ pronuncianti conuenit, quæ probabiliora reddit ea, quæ pronunciantur. Conuenit igitur in uultu pudorem & acrimoniam eſſe: in geſtu nec uenuſtatem conſpicuam, nec turpitudinem eſſe, ut aut hiſtriones, aut operarij uideamur eſſe. Ad eaſdem igitur partes, in quas uox eſt diſtributa, motus quoque corporis ratio uidetur eſſe accommodanda. Nam ſi erit ſermo cum dignitate, ſtantes in ueſtigio, leui dexteræ motu loqui oportebit, hilaritate, triſtitia, mediocritate uultus ad ſermonis ſententias accommodata. Sin erit in demonſtratione ſermo, paululum corpus à ceruicibus demittemus. Nam hoc eſt à natura datum, ut quamproxime tum uultum admoueamus ad auditores, ſi quam rem docere eos, & uehementer inſtigare uelimus. Sin erit in narratione ſermo, idem motus poterit idoneus eſſe, qui paulo ante demonſtrabatur in dignitate. Sin erit

in iocatione, uultu quandam debebimus hilaritatem ſignificare, ſine commutatione geſtus. Sin contendemus per continuationem, brachio celeri, mobili uultu, acri aſpectu utemur. Sin contentio fiet per diſtributionem, celeri porrectione brachij, inambulatione, pedis dextri rara ſupploſione, acri & defixo aſpectu uti oportet. Sin utemur amplificatione per cohortationem, paulo tardiore & conſideratiore geſtu conueniet uti, ſimilibus cæteris rebus, atque in cõtentione per continuationem. Sin utemur amplificatione per conqueſtionem, fœmineo plangore, & capitis ictu, nõnunquam ſedato & conſtanti geſtu, mœſto, & conturbato uultu uti oportebit. Non ſum neſcius, quantum ſuſceperim negotij, qui motus corporis exprimere uerbis, & imitari ſcriptura conatus ſim uoces. Verum nec hoc confiſus ſum poſſe fieri, ut de his rebus ſatis cõmode ſcribi poſſet: nec ſi id fieri non poſſet, hoc, quod feci, fore inutile putabã, propterea quòd hic admonere uoluimus, quod oporteret, reliqua trademus exercitationi. Hoc ſcire tamen oportet, pronunciationem bonam id perficere, ut res ex animo agi uideatur. Nunc ad theſaurum inuentorum, atque omnium partium rhetoricæ cuſtodem memoriam tranſeamus.

MEMORIA utrum habeat quiddam artificij, an omnis à natura proficiſcatur, aliud dicendi tempus magis idoneum dabitur. nunc, perinde atque conſtet in hac re multum ualere artem & præceptionem, ita ea de re loquemur. placet enim nobis eſſe artificium memoriã. quare placeat, aliàs oſtẽdemus: in præſentia, cuiuſmodi ſit ea, aperiemus. Sũt igitur duæ memoriæ, DE MEMORI Duæ Memor

una naturalis,altera artificioſa. Naturalis eſt ea, quæ noſtris animis inſita eſt,& ſimul cū cogitatione nata. Artificioſa eſt ea, quam confirmat inductio quædam, & ratio præceptionis. Sed quia in cæteris rebus ingenij bonitas imitatur ſæpe doctrinam,ars porrò naturæ commoda confirmat, & auget: ita fit in hac re, ut nonnunquam naturalis memoria, ſi cui data eſt egregia,ſimilis ſit huic artificioſæ,porrò hæc artificioſa naturæ commoda retineat, & amplificet ratione doctrinæ. Quapropter & naturalis memoria præceptione conformanda eſt,ut ſit egregia: & hæc,quæ doctrina datur,indiget ingenij.nec hoc magis aut minus in hac re,quàm in cæteris artibus fit,ut ingenio,doctrina,præceptione,natura niteſcat. quare & illis, qui natura memores ſunt, utilis hæc erit inſtitutio, quod tute paulo poſt poteris intelligere. Quòd ſi illi freti ingenio noſtra præceptione non indigerent, tamen iuſta cauſa daretur,quare ijs,qui minus ingenij habent,adiumēto uelimus eſſe. Nunc de artificioſa memoria loquemur. Conſtat igitur artificioſa memoria ex locis & imaginibus. Locos appellamus eos,qui breuiter,perfecte,inſignite aut natura,aut manu ſunt abſoluti, ut eos facile naturali memoria comprehendere & amplecti queamus,ut ædes,intercolumnium,angulum,fornicem,et alia quæ his ſimilia ſunt.Imagines ſunt formæ quædam,& notæ, & ſimulacra eius rei,quam meminiſſe uolumus: quod genus,equi,leones,aquilæ:quorū memoriam ſi uolemus habere, imagines eorū certis in locis collocare nos oportebit. Nunc cuiuſmodi locos inuenire,& quo pacto reperire,& in locis imagines cō-

ſtituere oporteat, oſtendemus. Quemadmodum igitur qui literas ſciunt, poſſunt id quod dictum eſt ſcribere, & recitare quod ſcripſerunt: ita qui μνημονικὰ didicerunt, poſſunt quæ audierunt in locis collocare, & ex his memoriter pronunciare. Loci enim ceræ aut chartę ſimillimi ſunt, imagines literis, diſpoſitio & collocatio imaginum ſcripturæ, pronunciatio lectioni. Oportet igitur, ſi uolumus multa meminiſſe, multos nobis locos comparare, ut in multis locis multas imagines collocare poſſimus. Item putamus oportere ex ordine hos locos habere, ne quádo perturbatione ordinis impediamur, quo ſecius, quotoquoque loco libebit, uel à ſupiore, uel ab inferiore, uel à media parte imagines ſecuti, ea, quæ mandata locis erunt, edere & proferre poſſimus. nam ut, ſi in ordine ſtantes notos complures uiderimus, nihil noſtra interſit, utrum à ſummo, an ab imo, an ab medio nomina eorum dicere incipiamus: item in locis ex ordine collocatis eueniet, ut in quamlibet partem, quotoquoque loco libebit, imaginibus commoniti dicere poſſimus id, quod locis mandauerimus. Quare placet & ex ordine locos comparare, & locos quos aſſumpſerimus, egregie commeditari oportebit, ut perpetuo nobis hærere poſſit. Nam imagines, ſicut literæ, delentur, ubi nihil illis utimur: loci tanquam cera remanere debent. Et ne forte in numero locorũ falli poſſimus, quintum quenque locum placet notari: quod genus, ſi in quinto loco manum auream collocemus, & ſi in decimo aliquem notum, cui prænomẽ ſit Decimo: deinde facile erit ſimiles notas quinto quoque loco collocare. Item cómodius eſt in derelicta, quàm in

celebri regione locos comparare : propterea quòd frequentia & obambulatio hominum conturbat, & infirmat imaginum notas : ſolitudo conſeruat integras ſimulacrorum figuras. Præterea diſſimiles forma atque natura loci comparandi ſunt, ut diſtincte interlucere poſſint: nam ſi quis multa intercolumnia ſumpſerit, conturbabitur ſimilitudine locorum, ut ignoret quid in quoque loco collocarit. Et magnitudine modica, & mediocres locos haberi oportet. nam & præter modum ampli uagas imagines reddunt, & nimis anguſti ſæpe non uidentur poſſe capere imaginum collocationem. Tum nec nimis illuſtres, nec uehementer obſcuros locos haberi oportet: ne aut obcæcentur tenebris imagines, aut ſplendore præfulgeant. Interualla locorum mediocria eſſe placet, ferè paulo plus, aut minus pedum tricenum. Nam ut aſpectus, ita cogitatio minus ualet, ſiue nimis procul amoueris, ſiue uehementer propè admoueris id quod oportet uideri. Sed quanquam facile eſt ei, qui paulo plura explorauerit, quamuis multos & idoneos locos comparare : tamen ſi quis ad iſta ſatis idoneos inuenire ſe non putabit, ipſe ſibi conſtituat quàm uolet multos licebit. Cogitatio enim quamuis regionem poteſt amplecti, & in ea ſitū loci cuiuſdam ad ſuum arbitrium fabricari & architectari. Quare licebit, ſi hac prompta copia contenti nō erimus, noſmet ipſos nobis cogitatione noſtra regionem cōſtituere, et idoneorum locorum cōmodiſſimam diſtinctionem comparare. De locis ſatis dictum eſt: nunc ad imaginū rationem tranſeamus. Quoniam ergo rerum ſimiles imagines eſſe oportet, & ex omni=

bus uerbis notas nobis ſimilitudines eligere debemus: duplices ſimilitudines eſſe debent: unæ rerũ, alteræ uerborum. Rerum ſimilitudines exprimuntur, cum ſummatim ipſorum negotiorum imagines comparamus. Verborum ſimilitudines conſtituuntur, cum uniuſcuiuſque nominis & uocabuli memoria imagine notatur. Rei totius memoriam ſæpe una nota, & imagine ſimplici comprehendemus, hoc modo: Vt ſi accuſator dixerit ab reo hominem ueneno necatũ, et hæreditatis cauſa factũ arguerit, & eius rei multos dixerit teſtes, & conſcios eſſe. Si hoc primum, ut ad defendendum nobis expeditum ſit, meminiſſe uolemus: in primo loco rei totius imaginem conformabimus, ægrotum in lecto cubantem faciemus ipſum illum, de quo agetur, ſi formam eius detinebimus: ſi eum non agnouerimus, aliquem ægrotum non de minimo loco ſumemus, ut cito in mentem uenire poſſit, & reum ad lectũ eius adſtituemus, dextera poculũ, ſiniſtra tabulas, medico teſticulos arietinos tenentem. Hoc modo & teſtium, & hæreditatis, & ueneno necati memoriã habere poterimus. Item deinceps cætera crimina ex ordine in locis ponemus, & quotieſcunque rem meminiſſe uolemus. ſi formarũ diſpoſitione, & imaginũ diligenti notatione utemur, facile ea, quæ uolemus, memoria conſequemur. Cũ uerborũ ſimilitudines imaginibus exprimere uolemus, plus negotij ſuſcipiemus, et magis ingeniũ noſtrũ exercebimus. Id nos hoc modo facere oportebit: Iã domuitionem Reges Atridæ parãt. In loco conſtituere oportet manus ad cœlũ tollentem Domitium, cũ à Regibus Marcijs loris cædatur. Hoc erit, Iam do-

muitionem Reges. In altero loco Aeſopum & Cimbrū ſubornare Iphigeniam, Agamemnonem, & Menelaū: hoc erit, Atridæ parant. hoc modo omnia uerba erunt expreſſa. Sed hæc imaginum conformatio tum ualet, ſi naturalem memoriam exuſcitauerimus hac notatione, ut uerſu poſito, ipſi nobiſcum primum tranſeamus bis aut ter eum uerſum, deinde cum imaginibus uerba exprimamus. hoc modo naturæ ſuppeditabitur doctrina: nā utraque altera ſeparata minus erit firma, ita tamen ut multo plus in doctrina atque arte præſidij ſit. Quod docere non grauaremur, ni metueremus, ne, cum ab inſtituto noſtro receſſiſſemus, minus commode ſeruaretur hæc dilucida breuitas præceptionis.

Nunc, quoniam ſolet accidere, ut imagines partim firmæ, & acres, & ad monendum idoneæ ſint, partim imbecilles & infirmæ, quæ uix memoriam poſſint excitare: qua de cauſa utrunque fiat, conſiderandū eſt, ut cognita cauſa, quas uitemus, & quas ſequamur imagines, ſcire poſſimus. Docet igitur nos ipſa natura, quid oporteat fieri. nam ſi quas res in uita uidemus paruas, uſitatas, quotidianas, eas meminiſſe non ſolemus: propterea quòd nulla niſi noua, aut admirabili re commouetur animus: at ſi quid uidemus aut audimus egregie turpe, aut honeſtum, inuſitatū, magnum, incredibile, ridiculum, id diu meminiſſe conſueuimus. itaque quas res ante ora uidemus, aut audimus, obliuiſcimur plerunque: quæ acciderunt in pueritia, meminimus optime ſæpe: nec hoc alia de cauſa poteſt accidere, niſi quòd uſitatæ res facile è memoria elabuntur, inſignes & nouæ manent diutius. Solis exortus,

curſus, occaſus nemo admiratur, propterea quòd quoti diē fiunt: at eclipſes ſolis mirantur, quia raro accidūt: & ſolis eclipſes magis mirantur, quàm lunæ, quoniam hæ crebriores ſunt. Docet ergo *ſe natura uulgari, & uſitata re nō exuſcitari, nouitate uero & inſigni quodam negotio cōmoueri.* Imitetur igitur *ars naturam, & quod ea deſiderat, inueniat, quod oſtendit, ſequatur.* Nihil *eſt enim quod aut natura extremum inuenerit, aut doctrina primum: ſed rerum principia ab ingenio profecta ſunt, & exitus diſciplina comparantur.* Imagines *igitur nos in eo genere conſtituere oportebit, quod genus manere in memoria diutiſſime poteſt: id accidet, ſi quammaxime notas ſimilitudines conſtituemus: ſi non mutas, nec uagas, ſed aliquid notum agentes imagines ponemus: ſi egregiam pulchritudinem, aut unicam turpitudinem eis attribuemus: ſi aliqua re exornabimus, ut ſi coronis, aut ueſte purpurea, quo nobis notior ſit ſimilitudo: aut ſi qua re deformabimus, ut ſi cruentam aut cœno oblitam, aut rubrica delibutam inducamus, quo magis inſignita ſit forma: aut ſi ridiculas res aliquas imaginibus attribuamus.* Nam *ea res quoque faciet, ut facilius meminiſſe poſſimus.* Nam *quas res ueras facile meminimus, eaſdem fictas, & diligenter notatas meminiſſe nō eſt difficile.* Sed *illud facere oportebit, ut identidem primos quoſque locos imaginum renouandarum cauſa celeriter animo percurramus.* Scio *pleroſque Græcos, qui de memoria ſcripſerunt, feciſſe, ut multorum uerborum imagines conſcriberent, uti qui eas ediſcere uellent, paratas haberent, ne quid inquirendo cōſumerēt operæ:*

quorum rationem aliquot de cauſis improbamus. Primum, quòd in uerborum innumerabilium multitudine ridiculum ſit mille uerborum imagines comparare. quantulum enim poterunt hæc ualere, cũ ex infinita uerborum copia, modo aliud, modo aliud nos uerbum meminiſſe oportebit? Deinde cur uolumus ab induſtria quenquã remouere, ut ne quid ipſe quærat, cum nos illi omnia parata quæſitaq́; tradamus? Præterea ſimilitudine alia alius magis cõmouetur. Nam ut ſæpe formam ſi quam ſimilẽ cuipiam dixerimus eſſe, non omnes habemus aſſenſores, quòd alij uidetur aliud: ita fit in imaginibus, ut quæ nobis diligenter notæ ſint, eæ parum uideantur inſignes alijs. Quare ſibi quenque ſuo cõmodo conuenit imagines comparare. Poſtremo præceptoris eſt docere, quemadmodum quæri quidque conueniat, aut unum aliquod aut alterum, nõ omnia quæ eius generis erunt, exẽpli cauſa ſubijcere, quo res poſſit eſſe dilucidior. Vt cum de procœmijs quærendis diſputamus, rationem damus quærendi, nõ mille procœmiorum genera conſcribimus, ita arbitramur de imaginibus fieri conuenire. Nunc ne forte uerborum memoriam aut nimis difficilem, aut parum utilem arbitreris, & ipſarum memoria rerum contentus ſis, quòd & utiliores ſint, & plus habeant facilitatis, admonendus es, quare uerborum memoriam non improbemus. Nam putamus oportere eos, qui uelint res faciliores ſine labore & moleſtia facile meminiſſe, in rebus difficilioribus eſſe ante exercitatos. Nec nos hanc uerborũ memoriam inducimus, ut uerſus meminiſſe poſſimus, ſed ut hac exercitatione illa rerum memoria, quæ per

tinet ad utilitatem, confirmetur: ut ab hac difficili conſuetudine ſine labore ad illam facilitatem tranſire poſſimus. Sed cum in omni diſciplina infirma eſt artis præceptio ſine ſumma aſſiduitate exercitationis, tum uero in μνημονικοῖς *minimũ ualet doctrina, niſi induſtria, ſtudio, labore, diligentia comprobetur. Quamplurimos locos ut habeas, & quammaxime ad præcepta accõmodatos, curare debebis. In imaginibus collocandis exerceri quotidie conueniet. non enim, ſicut in cæteris ſtudijs abducimur nonnunquam occupatione, ita ab hac re nos poteſt cauſa deducere aliqua. nunquam eſt.n.quin aliquid memoriæ tradere uelimus, & tum maxime cum aliquo maiore negotio detinemur. quare cum ſit utile facile meminiſſe, non te fallit, quod tantopere utile ſit, quanto labore ſit appetendum: quod poteris exiſtimare utilitate cognita. pluribus uerbis ad eam te hortari non eſt ſententia, ne aut tu noſtro, aut nos tuo ſtudio diffidere, aut minus, quàm res poſtulat, dixiſſe uideamur. De quinta parte rhetoricæ deinceps dicemus: tu primas quaſque partes in animo frequenta, et, quod maxime neceſſe eſt, exercitatione confirma.*

RHETORICORVM AD C. HERENNIVM LIBER IIII.

q VONIAM in hoc libro C.Herenni de elocutione conſcripſimus; & quibus in rebus opus fuit exẽplis uti, noſtris exemplis uſi ſumus; & id fecimus præter conſuetudinem Græcorum, qui de hac re ſcripſerunt: neceſſario faciundum eſt, ut paucis rationem noſtri conſilij demus. atque hoc nos neceſſitudine facere, nõ ſtudio, ſatis erit ſigni, ꝙ in ſuperioribus libris nihil neque ante rem, neque præter rem locuti ſumus. nunc, ſi pauca, quæ res poſtulat, dixerimus, tibi id, quod reliquum eſt artis, ita uti inſtituimus, perſoluemus. ſed facilius noſtram rationem intelliges, ſi prius, quid illi dicant, cognoueris. Com pluribus de cauſis putant oportere, cũ ipſi præceperint quo pacto oporteat ornare elocutionem, uniuſcuiusq; generis ab oratore aut poeta probato ſumptum ponere exemplum. & primum ſe id modeſtia cõmotos facere dicunt, propterea quòd uideatur eſſe oſtentatio quædam, non ſatis habere præcipere de artificio, ſed ipſos etiam uideri uelle artificioſe gignere exẽpla. hoc eſt, inquiunt, oſtentare ſe, non artem oſtendere. quare pudor in primis eſt ad eam rem impedimento, ne nos ſolos probare, nos amare, alios contemnere, & deridere uideamur. etenim cùm poſſimus ab Ennio ſumptum, aut à Graccho ponere exemplum; uidetur eſſe arrogantia,

gantia, illa relinquere, & ad ſua deuenire. Præterea exempla teſtimoniorum locum obtinēt. id enim, quod admonuerit, et leuiter fecerit præceptio, exemplo ſicut teſtimonio comprobatur. Non igitur ridiculus ſit, ſi quis in lite, aut in iudicio domeſtico pugnet, & ſui iſpſius teſtimonio abutatur? ut enim teſtimoniū, ſic exēplum rei confirmandæ cauſa ſumitur. non ergo oportet hoc, niſi à probatiſſimo ſumi, ne, quod aliud confirmare debeat, egeat ipſum confirmationis. etenim neceſſe eſt, aut ſe omnibus anteponant, & ſua maxime probent: aut negent optima exempla, quæ à probatiſſimis oratoribus, aut poetis ſumpta ſunt. Si ſe omnibus anteponant, intolerabili arrogantia ſunt. ſi quos ſibi præponant, & eorum exempla ſuis exemplis non putent præſtare, nó poſſunt dicere quare ſibi illos anteponant. quid igitur ipſa auctoritas antiquorum? non cum res probabiliores, tum hominū ſtudia ad imitandum alacriora reddit? imo erigit omnium cupiditates, & acuit induſtriam, cū ſpes iniecta eſt poſſe imitando Gracchi aut Craſſi conſequi facultatem. Poſtremo hoc ipſum eſt ſummum artificium, res uarias & diſpares in tot poematibus & orationibus ſparſas, & uage diſiectas, ita diligenter eligere, ut unumquodque genus exemplorū ſub ſingulos artis locos ſubijcere poſſis. hoc ſi induſtria ſolum fieri poſſet, tamen eſſemus laudandi, cum talem laborem non fugiſſemus: nunc ſine ſummo artificio nó poteſt fieri. quis eſt enim qui, niſi ſumme teneat artem, poſſit ea, quæ iubeat ars, de tanta & tā diffuſa ſcriptura notare & ſeparare? cæteri, cum legunt orationes bonas, aut poemata, probāt

oratores & poetas, neque intelligunt qua re commoti probent, quod ſcire nō poſſunt ubi ſit, nec quid ſit, nec quo modo factum ſit id, quod eos maxime delectet: at is qui & hæc omnia intelligit, & idonea maxime eligit, & omnia in arte maxime ſcribenda, redigit in ſingulas rationes præceptionis, neceſſe eſt eius rei ſummus artifex ſit. Hoc igitur ipſum maximum artificium eſt, in arte ſua poſſe & alienis exemplis uti. Hæc illi cum dicunt, magis nos auctoritate ſua commouent, quàm ueritate diſputationis. illud enim ueremur, ne cui ſatis ſit ad contrariã rationem probandã, quòd ab ea ſteterint ij, qui & inuentores huius artificij fuerunt, & uetuſtate iam ſatis omnibus probati ſunt. quòd ſi, illorum auctoritate remota, rem omnino uolent cũ re cõparare, intelligent non omnia eſſe concedenda antiquitati. Primùm igitur, quod ab eis modeſtia dicitur, uideamus ne nimiũ inutiliter & pueriliter proferatur. nam ſi tacere, & nihil ſcribere modeſtia eſt: cur quidquam ſcribunt, aut loquuntur? ſin aliquid ſuum ſcribunt: cur, quo ſecius omnia ſcribant, impediuntur modeſtia? quaſi ſi quis ad Olympiacum uenerit curſum, & ſteterit ùt mittatur, impudentesq; illos dicat eſſe, qui currere cœperint, ipſe intra carcerem ſtet, & narret alijs, quo modo Ladas aut Boius cum Sicyonijs curſitarint: ſic iſti, cum in artis curriculum deſcenderũt, illos, qui in eo, quod eſt artificij, elaborent, aiunt facere immodeſte: ipſi aliquem antiquum oratorem, aut poetam laudant, aut ſcriptorem, ſic ut in ſtadium rhetoricæ artis prodire non audeant. non auſim dicere, ſed tamen uereor, ne, qua in re laudẽ modeſtiæ uenentur,

in ea ipſa re ſint impudentes. Quid enim tibi uis, aliquis inquiet? artem tuam ſcribis, gignis nobis nouas præceptiones, eas ipſe confirmare non potes, ab alijs exempla ſumis: uide ne facias impudenter, qui tuo nomini uelis ex aliorum laboribus libare laudem: nam ſi eorum uolumina prehẽderint antiqui oratores, & poetæ, & ſuũ quiſque de libris ſuis tulerint, nihil iſtis quod ſuum uelint relinquetur. At exempla, quoniam teſtimoniorum ſimilia ſunt, item conuenit, ut teſtimonia, ab hominibus probatiſſimis ſumi. Primum omnium exempla ponuntur hic non confirmandi, neque teſtificandi cauſa, ſed demonſtrandi. Non enim cum dicimus eſſe exornationem, quæ, uerbi cauſa, cõſtet ex ſimiliter deſinentibus uerbis, & ponimus hoc exemplũ à Craſſo, quod poſſumus et debemus, teſtimonium collocamus, ſed exemplum. Hoc igitur intereſt inter exemplum & teſtimonium. Exemplo demonſtratur id, quod dicimus cuiuſmodi ſit. Teſtimonio eſſe illud ita, ut nos dicimus, confirmatur. Præterea oportet teſtimonium cum re conuenire: aliter enim rem non poteſt confirmare: at id, quod illi faciunt, cum re non conuenit. Quid ita? quia pollicentur artem ſe ſcribere, & exẽpla proferunt ab ijs plerunque, qui artem neſcierũt. Tum quis eſt qui poſſit id, quod de arte ſcripſerit, cõprobare, niſi aliquid ſcribat ex arte? Contraq; faciũt, quã polliceri uidentur. nam cũ ſcribere artem inſtituũt, uidẽtur dicere ſe excogitaſſe quod alios docerent: cum uero ſcribunt, oſtẽdunt nobis quid alij excogitarint. At hoc ipſum difficile eſt, inquiũt, eligere de multis. Quid dicitis difficile? utrum laborioſum, an

artificioſum? Si laborioſum, non ſtatim præclarum. Sunt enim multa laborioſa, quæ ſi faciatis, non continuo gloriemini. niſi etiam ſi ueſtra manu fabulas, aut orationes totas trãſcripſiſſetis, glorioſum putaretis. Sin autem iſtud artificium egregiũ dicitis, uidete ne inſueti rerum maiorum uideamini, ſi uos parua res, ſicuti magna delectat. nam iſto modo eligere rudis quidem nemo poteſt, ſed ſine ſummo artificio multi. quiſquis enim audierit de arte paulo plus, in elocutione præſertim, omnia uidere poterit quæ ex arte dicuntur: facere nemo poterit, niſi eruditus. Ita ut ſi de tragœdijs Ennij uelis ſententias eligere, aut de Pacuuianis periodos: ſed quia planè rudis id facere nemo poterit, cũ feceris, te literatiſſimũ putes, ineptus ſis, propterea quòd id facile faciat quiuis mediocriter literatus. Item ſi cum ex orationibus, aut poematibus elegeris exempla, quæ certis ſignis artificij notata ſunt, quia rudis id nemo facere poſſit, artificioſiſſime te feciſſe putes, erras: propterea quòd iſto ſigno uidemus te nonnihil eius ſcire, alijs ſignis te ſcire multa intelligimus. Quòd ſi artificioſum eſt intelligere quæ ſunt ex arte ſcripta, multo eſt artificioſius ipſum ſcribere ex arte. Qui enim ſcribit artificioſe, ab alijs cõmode ſcripta facile intelligere poterit: qui eliget facile, non cõtinuo ipſe cõmode ſcribit. Et ſi eſt maxime artificioſum, alio tempore utãtur ea facultate, non tum cum parere ipſi, & gignere, & proferre debent. Poſtremo in eo uim artificij conſumant, ut ipſi ab alijs potius eligendi, quàm aliorũ boni electores exiſtimentur. Contra ea, quæ ab alijs dicuntur, qui dicũt alienis ſe exemplis uti oportere, ſatis eſt dictum. Nunc

quæ ſeparatim dici poſſunt, conſideremus. Dicimus ergo eos omnes, ideo quòd alienis utantur, peccare: tũ etiam magis delinquere, ꝙ à multis exempla ſumant: & de eo, quod poſtea diximus, ante uideamus. Si conſcederem aliena oportere aſſumere exempla, uincerem unius oportere. Primum, quòd contra hoc nulla ſtaret eorum ratio. liceret enim eligerent, & probarẽt quẽ libet, qui ſibi in omnes res ſuppeditaret exẽpla, uel poetam, uel oratorẽ, cuius auctoritate niterentur. Deinde intereſt magni eius qui diſcere uult, utrũ unũ omnia, an omnia neminem, ſed aliud aliũ putet cõſequi poſſe. Si enim putabit poſſe omnia penes unũ conſiſtere, ipſe quoque ad omnium nitetur facultatem: ſi id deſperaſrit, in paucis ſe exercebit. ipſis enim contentus erit: nec mirũ, cum ipſe præceptor artis omnia penes unum reſperire non poterit. Allatis igitur exemplis à Catone, à Gracchis, à Lælio, à Scipione, Galba, Porcina, Craſſo, Antonio, cæteriſq;, itẽ ſumptis alijs à poetis, et hiſtoriarum ſcriptoribus, neceſſe erit eũ, qui diſcet, ab omnibus putare omnia, ab uno pauca uix potuiſſe ſumi. Quare ſi unius alicuius eſſe ſimilem ſatis habebit, omnia, quæ omnes habuerint, ſolum habere ſe poſſe diffidet. ergo inutile eſt ei, qui diſcere uult, putare nõ unũ omnia poſſe. Igitur nemo in hanc incideret opinionẽ, ſi ab uno exempla ſumpſiſſent. nunc hoc ſigni eſt ipſos artis ſcriptores nõ putaſſe unum potuiſſe in omnibus elocutionis partibus enitere, quoniam neque ſua protulerunt, neque unius alicuius, aut denique duorum, ſed ab omnibus oratoribus & poetis exempla ſumpſerunt. Deinde, ſiquis uelit artem demonſtrare nihil

prodeſſe ad diſcendum, non male utatur hoc adiumento, quòd unus omnes artis partes conſequi nemo potuerit: Quod igitur iuuat horum rationem, qui omnino improbent artē, id non ridiculum eſt, ipſum ſcriptorem artis ſuo iudicio comprobare? Ergo ab uno ſumenda fuiſſe docuimus exēpla, ſi ſemper aliunde ſumerentur. Nunc omnino aliunde ſic intelligemus ſumenda non fuiſſe. Primum omnium, quod ab artis ſcriptore affertur exemplum, de eius artificio debet eſſe, nō ut ſi quis purpuram, aut aliud quippiam uendēs, dicat, Sume à me, ſed huius exemplum aliunde rogabo, tibiq; oſtendam. ſi merces ipſi qui uenditant, aliunde exemplum quæritent aliud mercis: aut ſi aceruos ſe dicant tritici habere, & eorum exemplū pugno non habeant, quod oſtendant: ſi Triptolemus, cum hominibus ſemen largiretur, ipſe ab alijs hominibus id mutuaretur: aut ſi Prometheus, cum mortalibus ignem diuidere uellet, ipſe à uicinis cū teſta ambulans carbūculos corrogaret; non ridiculum uideretur? Iſti magiſtri omnium dicendi præceptores nō uidentur ſibi ridicule facere, cum id, quod alijs pollicentur, ab alijs quærunt. ſi qui ſe fontes maximos penitus abſcōditos aperuiſſe dicat, et hæc ſitiens quammaxime loquatur, neq; habeat quo ſitim ſedet; non irrideatur? iſti cum non modo dominos ſe fontium, ſed ſe ipſos fontes eſſe dicant, & omnium rigare debeant ingenia; non putant fore ridiculum, ſi, cum id polliceantur alijs, areſcant ipſi ſiccitate. Chares à Lyſippo ſtatuas facere nō iſto modo didicit, ut Lyſippus caput oſtenderet Myronium, brachia Praxitelea, pectus Polycletiū: ſed omnia corām magiſtrum

facientem uidebat, cæterorum opera uel ſua ſponte conſiderare poterat. iſti credunt eos, qui hæc uelint diſcere, alia ratione doceri poſſe commodius. Præterea ne poſſunt quidem ea, quæ ſumuntur ab alijs exempla, tam eſſe accommodata ad artem, quàm propria: propterea quòd in dicendo leuiter unuſquiſque locus plerunque tangitur, ne ars appareat; in præcipiendo expreſſe conſcripta ponere oportet exempla, ut in artis formam conuenire poſſint; & poſt in dicendo, ne poſſit ars eminere, & ab omnibus uideri, facultate oratoris occultatur. Ergo etiam ut magis ars cognoſcatur; ſuis exemplis melius eſt uti. Poſtremo hæc quoque res nos duxit ad hãc rationem, quòd nomina rerum Græca quæ conuertimus, ea remota ſunt à conſuetudine. quæ enim res apud noſtros non erant, earum rerum nomina non poterant eſſe uſitata. Ergo hæc aſperiora primo uideantur neceſſe eſt, idq; fiet rei, non noſtra difficultate. Reliquum ſcripturæ conſumetur in exemplis. hæc aliena ſi poſuiſſemus, factum eſſet ut quod commodius eſſet in hoc libro, id noſtrum non eſſet; quod aſperius & inuſitatum, id proprie nobis attribueretur. Ergo hanc quoque incommoditatem fugimus. His de cauſis, cum artis inuentionem Græcorum probaſſemus, exemplorum rationem ſecuti non ſumus. Nunc tempus poſtulat, ut ad elocutionis præcepta tranſeamus. Bipertita erit igitur nobis elocutionis præceptio. primum dicemus, quibus in generibus ſemp omnis oratoria elocutio debeat eſſe. deinde oſtendemus, quas res ſemper habere debeat.

SVNT *igitur tria genera, quæ nos figuras appellamus, in quibus omnis oratio non uitioſa cõſumitur: unam grauem, alterã mediocrem, tertiam extenuatã uocamus.* Grauis *eſt, quæ conſtat ex uerborum grauiũ magna & ornata conſtructione.* Mediocris *eſt, quæ conſtat ex humiliore, neque tamen ex infima, & peruulgatiſſima uerborum dignitate.* Attenuata *eſt, quæ demiſſa eſt uſque ad uſitatiſſimam puri ſermonis conſuetudinem.* In *graui conſumetur oratio figura, ſi quæ cuiuſque rei poterunt ornatiſſima uerba reperiri, ſiue propria, ſiue tranſlata, ad unamquanque rem accõmodabuntur: & ſi graues ſententiæ, quæ in amplificatione & commiſeratione tractantur, eligentur: & ſi exornationes ſententiarum, aut uerborum, quæ grauitatem habebunt, de quibus poſt dicemus, adhibebuntur.* In *hoc genere figuræ erit hoc exẽplum:* Nam *quis eſt ueſtrum* Iudices, *qui ſatis idoneam poſſit in eũ pœnam excogitare, qui prodere hoſtibus patriam cogitarit? quod maleficium cum hoc ſcelere comparari? quod huic maleficio dignum ſupplicium poteſt inueniri?* In *ijs, qui uiolaſſent ingenuam, matremfamilias cõſtupraſſent, pulſaſſent aliquẽ, aut poſtremo necaſſent, maxima ſupplicia maiores noſtri conſumpſerunt: huic truculẽtiſſimo ac nefario facinori ſingularem pœnam non reliquerunt?* Atque *in alijs maleficijs ad ſingulos aut ad paucos ex alieno peccato iniuria peruenit: huius ſceleris qui ſunt affines, uno conſilio uniuerſis ciuibus atrociſſimas calamitates machinantur.* O *feros animos, o crudeles cogitationes, o derelictos ab humanitate homines, qui agere auſi ſunt, aut cogitare potue-*

runt, quo pacto hoſtes reuulſis maiorum ſepulcris, deiectis mœnibus, ouantes irruerent in ciuitatem; quo modo deum ſpoliatis templis, optimatibus trucidatis, alijs abreptis in ſeruitutem, matribusfamilias & ingenuis ſub hoſtilem libidinem ſubiectis, urbs acerbiſſimo concidat incendio conflagrata: qui ſe non putant id, quod uoluerint, ad exitũ perduxiſſe, niſi ſanctiſſimæ patriæ miſerãdũ ſcelerati uiderint cinerẽ. Nequeo uerbis cõſequi indices indignitatẽ rei: ſed negligẽtius id fero, quia uos mei non indigetis. ueſter enim uos animus amantiſſimus reip. facile edocet, ut eum, qui fortunas omniũ uoluerit prodere, præcipitẽ perturbetis ex ea ciuitate, quam iſte ſpurciſſimorum hoſtium dominatu nefario uoluerit obruere. In mediocri figura uerſabitur oratio, ſi hæc, ut ante dixi, aliquantulum demiſerimus, neque tamen ad infimum deſcenderimus, ſic: Quibuſcũ bellum gerimus, iudices uidetis: cum ſocijs, qui pro nobis pugnare, et imperium noſtrum nobiſcum ſimul uirtute & induſtria conſeruare ſoliti ſunt. Hi cum ſe, & opes ſuas, & copiam neceſſariorum norunt, tum uero nihilo minus propter propinquitatem, & omnium rerum ſocietatem, quid in omnibus rebus populus R. poſſet, ſcire & æſtimare poterant. Hi, cum deliberaſſent nobiſcum bellum gerere; quæſo, quæ res erat, qua freti bellum ſuſcipere conarentur? cum multo maximam ſociorum partem in officio manere intelligerent; cũ ſibi non multitudinem militum, non idoneos Imperatores, non pecuniam publicam præſto eſſe uiderent, non denique ullam rem, quæ res pertineat ad bellum adminiſtrandum. Si cum finitimis de finibus bellum gere-

rent; ſi totum certamen in uno prælio poſitum puta=rent: tamen omnibus rebus inſtructiores ac paratiores uenirent, nedũ illud imperium orbis terræ, cui imperio omnes gentes, reges, nationes partim ui, partim uolun=tate conſenſerunt, cum aut armis, aut liberalitate à po pulo R. ſuperati eſſent, ad ſe transferre tãtulis uiribus conarentur. Quæret aliquis: Quid Fregellani, non ſua ſponte conati ſunt? Eo quidem minus iſti facile conarentur, quòd illi, quemadmodum deſciſſent, uide=bant. nam rerum imperiti, qui uniuſcuiuſque rei de rebus ante geſtis exempla petere non poſſunt, ij per im prudentiam facile deducuntur in fraudem. at ij, qui ſciunt quid alijs acciderit, facile ex aliorũ euentu ſuis rationibus poſſunt prouidere. Nulla igitur re inducti, nulla ſpe freti arma ſuſtulerunt? Quis hoc credat, tantam amentiam quenquam tenuiſſe, ut imperium populi R. tentare auderet nullis copijs fretus? Ergo aliquid fuiſſe neceſſe eſt: quid aliud, niſi id quod di=co, poteſt eſſe? In attenuato figuræ genere, quod ad infimum & quotidianum ſermonem demiſſum eſt, hoc erit exemplum: Nam, ut forte hic in balneas ue=nit, cœpit, poſtquam perfuſus eſt, defricari. deinde, ubi uiſum eſt ut in alueum deſcenderet, ecce tibi iſte de tranſuerſo, Heus, inquit, adoleſcens, pueri tui modo me pulſarunt, ſatiſfacias oportet. Hic, qui id ætatis ab ignoto præter conſuetudinem appellatus eſſet, eru=buit. Iſte clarius eadem & alia dicere cœpit. Hic uix tandem inquit, Sine me conſiderare. Tum uero iſte cœpit clamare uoce iſta, quæ facile cuius rubores eijcere poſſet: Ita petulans es atque acer, ut non ad ſo=

larium quidem,ut mihi uidetur, ſed penè ſcenam, et in eiuſmodi locis exercitus ſis. Conturbatus eſt adoleſcens.nec mirum,cui etiam nunc pædagogi lites ad auriculas uerſarentur, imperito eiuſmodi conuitiorum. ubi enim iſte uidiſſet ſcurram exhauſto rubore; qui ſe putaret nihil habere,quod de exiſtimatione perderet, ut omnia ſine famæ detrimento facere poſſet? Igitur genera figurarum ex ipſis exemplis intelligi poterunt. Erit enim & attenuata uerborum conſtructio quædam, & item alia in grauitate,alia poſita in mediocritate. Eſt autem cauendum,ne, dum hæc genera conſectemur, in finitima & propinqua uitia ueniamus. Nam graui figuræ, quæ laudanda eſt, propinqua eſt ea,quæ fugienda eſt: quæ recte uidebitur appellari,ſi ſufflata nominabitur. nam ut corporis bonam habitudinem tumor imitatur ſæpe: ita grauis oratio ſæpe imperitis uidetur ea,quæ turget & inflata eſt, cũ aut nouis,aut priſcis uerbis, aut duriter aliunde translatis, aut grauioribus quàm res poſtulat,aliquid dicitur,hoc modo: Nam qui perduellibus uenditat patriam, non ſatis ſupplicij dederit,ſi præceps in Neptunias depultus erit lacunas.Pœnitet igitur iſtum, qui montes belli fabricatus eſt,campos ſuſtulit pacis. In hoc genus plerique cum declinaſſent; et ab eo,quò profecti ſunt,aberrauerunt; et ſpecie grauitatis falluntur, nec perſpicere poſſunt orationis tumorem. Qui in mediocre genus orationis profecti ſunt, ſi peruenire eò non potuerunt,errãtes perueniunt ad confine genus eius generis, quod appellamus fluctuans & diſſolutum, eo quòd ſine neruis & articulis fluctuat huc & illud, nec po=

teſt confirmare,nec uiriliter ſe ſe expedire.ideſt huiuſmodi: Socij *noſtri cum belligerare nobiſcũ uellent,profecto ratiocinati eſſent etiam atque etiã quid poſſent facere, ſi quidem ſua ſponte facerent,& non haberẽt hic adiutores multos & malos homines, & audaces. ſolẽt enim diu cogitare omnes,qui magna negotia uolunt agere.* Non *poteſt huiuſmodi ſermo tenere attẽtum auditorem: diffluit enim totus,neque quidquam comprehendens perfectis uerbis amplectitur.* Qui *non poſſunt in illa facetiſſima uerborum attenuatione commode uerſari, ueniunt ad aridum & exangue genus orationis,quod non alienum eſt exile nominari, cuiuſmodi eſt hoc:* Nam *iſtic ille in balneas acceſſit, ad hunc poſtea dixit,hic tuus ſeruus me pulſauit.* Po*ſtea dixit hic illi, conſiderabo.* Poſt *ille conuitium fecit, & magis magiſq; præſentibus multis clamauit.* Friuolus *hic quidem iam,& illiberalis eſt ſermo. non enim adeptus eſt id,quod habet attenuata figura,puris uerbis et electis, cõpoſitam orationem.* Omne *genus orationis,& graue,& mediocre, & attenuatum,dignitate afficiũt exornationes,de q̃bus poſt loquemur: quæ ſi raræ diſponentur,diſtinctam ſicuti coloribus; ſi crebræ collocabuntur,oblitam reddũt orationem.* Sed *figuram in dicendo commutari oportet, ut grauẽ mediocris,mediocrem excipiat attenuata.* Deinde *identidem commutẽtur,ut facile ſatietas uarietate uitetur.*

QVONIAM, *quibus in generibus elocutio uerſari debeat,dictũ eſt, uideamus nunc quas res debeat habere elocutio commoda & perfecta.* Quæ *maxime admodum oratori accõmodata eſt, tres res in ſe debet*

habere,elegantiam,compoſitionem,dignitatem.Elegantia eſt,quæ facit ut unumquodque pure & aperte dici uideatur.Hæc diſtribuitur in Latinitatem & explanationem.Latinitas eſt,quæ ſermonem purum conſeruat ab omni uitio remotum.Vitia in ſermone,quo minus is Latinus ſit,duo poſſunt eſſe : Solœciſmus et Barbariſmus.Solœciſmus eſt, cum in uerbis pluribus conſequens uerbum ſuperiori non accommodatur. Barbariſmus eſt,cum uerbum aliquod uitioſe effertur. Hæc qua ratione uitare poſſimus,in arte grammatica dilucide diſcemus. Explanatio eſt,quæ reddit apertam & dilucidam orationem. Ea comparatur duabus rebus, uſitatis uerbis, & proprijs. Vſitata ſunt ea,quæ uerſantur in ſermone,& conſuetudine quotidiana. Propria,quæ eius rei uerba ſunt, aut eſſe poſſunt,qua de loquemur. Compoſitio eſt uerborum cōſtructio,quæ facit omnes partes orationis æqualiter perpolitas. Ea conſeruabitur, ſi fugiemus crebras uocalium cōcurſiones, quæ uaſtam atque hiātem orationem reddunt,ut hoc eſt : Baccæ æneæ amœniſſimæ impendebant. Et ſi uitabimus eiuſdem literæ nimiā aſſiduitatē, cui uitio uerſus hic erit exemplo : nam hic nihil prohibet in uitijs, alienis exemplis uti: O Tite tute Tati tibi tanta tyranne tuliſti. Et hic eiuſdem poetæ : Quidquam quiſquam cuiquam,quod conueniat,neget? Et ſi eiuſdem uerbi aſſiduitatem nimiam fugiemus : ea eſt huiuſmodi : Nam cuius rationis ratio non extet,ei rationi ratio non eſt fidem habere. Et ſi non utemur continenter ſimiliter cadentibus uerbis,hoc modo : Flentes, plorantes,lacrymantes,obteſtantes. Et ſi uerborum tranſ-

ſectionem uitabimus,niſi quæ erit concinna,qua de re poſterius loquemur, quo in uitio eſt Lucilius *aſſiduus, ut hoc eſt in priore libro :* Has res ad te ſcriptas Luci miſimus Aeli.*Item, fugere oportet longam uerborum continuationem, quæ & auditoris aures,& oratoris ſpiritum lædit.* His *uitijs in compoſitione uitatis, reliquum operis conſumendum eſt in dignitate.* Dignitas *eſt,quæ reddit ornatã orationem uarietate diſtinguẽs.* Hæc *& in uerborum & ſententiarum exornationem diuiditur.* Verborum *exornatio eſt,quæ ipſius ſermonis inſignita continetur perpolitione.* Sententiarum *exornatio eſt,quæ non in uerbis, ſed in ipſis rebus quãdam habet dignitatem.*

REPETITIO *eſt, cum continenter ab uno, atque eodem uerbo in rebus ſimilibus & diuerſis principia ſumuntur,hoc modo :* Vobis *iſtud attribuendum eſt, uobis gratia habenda, uobis res iſta erit honori.* Item, Scipio Numantiam *ſuſtulit,* Scipio Carthaginem *deleuit,*Scipio *pacem peperit,*Scipio *ciuitatem ſeruauit.* Item,Tu *in forum prodire, te lucem conſpicere, tu in horum conſpectum uenire conaris?* Audes *uerbum facere, audes quidquam ab iſtis petere, audes ſupplicium deprecari?* Quid *eſt, quod poſſis defendere? quid eſt,quod audeas poſtulare? quid eſt,quod tibi putes concedi oportere?* Non *iuſiurandum reliquiſti? non amicos prodidiſti? non parenti manus intuliſti? nõ denique in omni dedecore uolutatus es?* Hæc *exornatio cum multum uenuſtatis habet,tũ grauitatis & acrimoniæ plurimũ. quare uidetur eſſe adhibenda & ad exornandam,& ad augendã orationem.* Con-

uerſio eſt, per quam non, ut ante, primum repetimus uerbum, ſed ad poſtremum cõtinenter reuertimur, hoc modo: Pœnos populus R. iuſtitia uicit, armis uicit, liberalitate uicit. Item: Ex quo tempore concordia de ciuitate ſublata eſt, libertas ſublata eſt, fides ſublata eſt, amicitia ſublata eſt. Item: C. Lælius homo nauus erat, ingenioſus erat, doctus erat, bonis uiris et ſtudioſis amicus erat, ergo in ciuitate primus erat. Item: Nam cum iſtos, ut abſoluant te, rogas; ut peierent, rogas; ut exiſtimationem negligant, rogas; ut leges populi R. tuæ libidini largiantur, rogas. Complexio eſt quæ utranque complectitur exornationem, & hanc & quam ante expoſuimus, ut & repetatur idem primũ uerbum ſæpius, & crebro ad idem poſtremũ reuertamur, hoc modo: Qui ſunt, qui fœdera ſæpe ruperunt? Carthaginienſes. Qui ſunt, qui crudele bellum in Italia geſſerunt? Carthaginienſes. Qui ſunt, qui Italiam deformauerunt? Carthaginienſes. Qui ſunt, qui ſibi poſtulant ignoſci? Carthaginenſes. Videte ergo, quid conueniat eos impetrare. Item: Quem Senatus damnarit, quem populus R. damnarit, quem omnium exiſtimatio damnarit, eum uos ſententijs ueſtris abſoluetis? Traductio eſt, quæ facit ut cum idem uerbum crebrius ponatur, nõ modo nõ offendat animũ, ſed etiam cõcinniorem orationem reddat, hoc pacto: Qui nihil habet in uita iucundius uita, is cum uirtute uitam nõ poteſt colere. Item, Eũ tu hominem appellas, qui ſi fuiſſet homo, nunquã tã crudeliter uitã hominis petijſſet. At erat inimicus: ergo inimicũ ſic ulciſci uoluit, ut ipſe ſibi reperiretur inimicus. Itẽ, Diui-

De Conuer[...]

De Complexi[...]

De Traduct[...]

tias ſine diuitum eſſe, tu uero uirtutē præfer diuitijs. nam ſi uoles diuitias cum uirtute comparare,uix ſatis idoneæ tibi uidebuntur diuitiæ, quæ uirtutis pediſſequæ ſint.Ex eodē genere exornationis, cum idem uerbū modo ponitur in hac,modo in altera re,hoc modo: Cur eam rem tā ſtudioſe curas, quæ multas tibi dabit curas? Item,Amari iucundum eſt, ſi curetur ne quid inſit amari. Item,Veniam ad uos, ſi mihi Senatus det ueniam. In his quatuor generibus exornationū, quæ adhuc propoſitæ ſunt, non inopia uerborum fit,ut ad idem uerbum redeatur ſæpius: ſed ineſt feſtiuitas quædam, quæ facilius auribus dijudicari,quàm uerbis demonſtrari poteſt. ntentione Contentio eſt, cum ex contrarijs uerbis oratio conficitur,hoc pacto:Habet aſſentatio iucunda principia,eadē exitus amariſſimos affert. Item, Inimicis te placabilem,amicis inexorabilē præbes. Itē, In otio tumultuaris,in tumultu ſolus es otioſus. In re frigidiſſima cales,in feruentiſſima friges. Tacito cum opus eſt,clamas: cum loqui cōuenit,obmuteſcis. Ades, abeſſe uis: abes,reuerti cupis. In pace bellum quæritas,in bello pacem deſideras. In concione de uirtute loqueris,in prælio præ ignauia tubæ ſonitū perferre nō potes. Hoc genere ſi diſtinguemus orationem, & ornati & graues poterimus eſſe. clamatione Exclamatio eſt quæ cōficit ſignificationē doloris, aut indignationis alicuius, per hominis,aut urbis,aut loci, aut rei cuiuſpiā compellationem,hoc modo: Te nunc alloquor Africane, cuius mortui quoque nomen ſplendori ac decori eſt ciuitati. Tui clariſſimi nepotes ſuo ſanguine abluerunt inimicorum crudelitatem.Item. O' perfidioſæ Fregellæ, quàm

læ, quàm facile ſcelere ueſtro contabuiſtis: ut cuius nitor urbis Italiam nuper illuſtrauit, eius nunc uix fundamentorum reliquiæ maneant. Item, Bonorum inſidiatores latrocinio uitam innocētiſſimi cuiuſque petiſtis, tantam'ne ex iniquitate iudiciorum ueſtris calumnijs aſſumitis facultatem? Hac exclamatione ſi loco utemur, & raro, & tum rei magnitudo poſtulare uidebitur, ad quam uolemus indignationem animũ auditoris adducemus. Interrogatio non omnis grauis eſt, neque cócinna, ſed hæc, quæ cùm enumerata ſunt ea, quæ obſunt cauſæ aduerſariorum, cófirmat ſuperioré orationem, hoc pacto: Cum igitur hæc omnia faceres, diceres, adminiſtrares, utrum animos ſociorum ab rep. remouebas & alienabas, an non? & utrum'ne aliquem exornari oportuit, qui iſta prohiberet, ac fieri nó ſineret, an non? Ratiocinatio eſt, per quam ipſi à nobis rationem poſcimus quare quidque dicamus, & crebro noſmet à nobis petimus uniuſcuiuſque propoſitionis explanationem. ea eſt huiuſmodi: Maiores noſtri ſi quam unius peccati mulierem damnabant, ſimplici iudicio multorum maleficiorum conuictam putabant. Quo pacto? quoniam quam impudicam iudicarant, eam ueneficij quoque damnatam exiſtimabant. Quid ita? quia neceſſe eſt eam, quæ ſuum corpus addixerit turpiſſimæ cupiditati, timere permultos. Quos iſtos? uirum, parétes, cæteros, ad quos uidet ſui dedecoris infamiam pertinere. Quid poſtea? quos tantopere timeat, eos neceſſe eſt ut, quoquo modo poſſit, ueneficio petat. Cur? quia nulla poteſt honeſta ratio retinere eam, quã magnitudo peccati facit timidam, intemperantia au-

dacem, natura muliebris inconſideratam. Quid uene=ficij damnatam? quid? putabant impudicam quoque neceſſario. Quare? quia nulla facilius ad id malefi=cium cauſa, quàm turpis amor, & intemperans libido commouere potuit: cum, cuius animus mulieris eſſet corruptus, eius corpus caſtum eſſe non putarint. Quid in uiris? idem ne hoc obſeruabant? minime. Quid ita? quia uiros ad unum quodque maleficium ſingu=læ cupiditates impellunt: mulieres ad omnia maleficia cupiditas una ducit. Item, Bene maiores noſtri hoc comparauerunt, ut neminem regem, quem armis ce=piſſent, uita priuarent. Quid ita? quia quam nobis facultatem fortuna dediſſet, iniquum erat in eorum ſupplicio conſumere, quos eadem fortuna paulo ante in ampliſſimo ſtatu collocarat. Quid, quòd exercitũ contra duxit? deſino meminiſſe. Quid ita? quia ui=ri fortis eſt, qui de uictoria contendant, eos hoſtes pu=tare: qui uicti ſunt, eos homines iudicare, ut poſſit bel lum fortitudo minuere, pacem humanitas augere. At ille, ſi uiciſſet, num idem feciſſet? non profecto tam ſapiens fuiſſet. Quid igitur ei parcis? talem ſtultitiã contemnere, non imitari conſueui. Hæc exornatio ad ſermonem uehementer accommodata eſt, & animum auditoris retinet tum uenuſtate ſermonis, tum ratio=num expectatione.

Sententia

Sententia eſt oratio ſumpta de uita, quæ, aut quid ſit, aut quid eſſe oporteat in uita, breuiter oſtendit, hoc modo: Difficile eſt primum uir=tutem reuereri, qui ſemper ſecunda fortuna ſit uſus. Item, Liber eſt is exiſtimandus, qui nulli turpitudini ſeruit. Item, Egens æque eſt is, qui non ſatis habet, &

is,cui nihil ſatis poteſt eſſe.Item, Optima uiuẽdi ratio eſt eligenda,eam iucundam conſuetudo reddet. huiuſ modi ſententiæ ſimplices non ſunt improbãdæ, propterea quòd habet breuis expoſitio, ſi rationis nullius indiget,magnam delectationem.Sed illud quoquè probandum eſt genus ſententiæ,quod confirmatur ſubiectione rationis, hoc modo: Omnes bene uiuendi rationes in uirtute ſunt collocandæ, propterea quòd ſola uirtus in ſua poteſtate eſt, omnia præterea ſubiecta ſunt fortunæ dominationi. Item,Qui fortunis alicuius inducti amicitiam eius ſecuti ſunt,hi, ſimulàc fortuna dilapſa eſt,deuòlant omnes. Cum enim receſſit ea res, quæ fuit conſuetudinis cauſa, nihil ſupereſt quare poſſint in amicitia retineri. Sunt item ſententiæ quæ duplices efferuntur, hoc modo ſine ratione: Errant, qui in proſperis rebus omneis impetus fortunæ ſe putant fugiſſe. Sapienter cogitant, qui temporibus ſecundis caſus aduerſos reformidant. Cum ratione, hoc pacto: Qui adoleſcentium peccatis ignoſci putant oportere, falluntur, propterea quòd ætas illa non eſt impedimento bonis ſtudijs: at hi ſapienter faciunt, qui adoleſcentes maxime caſtigant, ut quibus uirtutibus omnem uitam tueri poſſint, eas in ætate maturiſſima uelint comparare. Sententias interponi raro conuenit; ut rei actores, non uiuendi præceptores eſſe uideamur. cum ita interponentur, multum afferent ornamenti. nam neceſſe eſt animo eã cõprobet tacitus auditor,cum ad cauſam uideat accõmodari rem certam ex uita & moribus ſumptam.Cõtrarium idem ferè eſt,quod contentio.Contrariũ eſt,quod ex re

bus diuerſis duabus, alteram breuiter & facile confirmat, hoc pacto, Nam qui ſuis rationibus inimicus fuerit ſemper, eum quo modo alienis rebus amicum fore ſperes? Item, Nam quem in amicitia perfidioſum cognoueris, eum quare putes inimicitias cum fide habere poſſe? Et qui priuatus intolerabili ſuperbia fuerit, eũ commodum, & ſui cognoſcentem uidere in poteſtate quis ſperet? Et qui in ſermonibus & conuentu amicorum uerum dixerit nunquam, eum ſibi in cõcionibus credis à mendacio temperaturum? Item, Quos ex collibus deiecimus, cum iis in campo metuimus dimicare? Qui cum plures erant, paucis nobis exæquari non poterant; hi poſtquam pauciores ſunt, metuimus ne ſint ſuperiores? Hoc exornationis genus breuibus & continuatis uerbis perfectum eſſe debet, & cum cõmodum eſt auditu propter breuem & abſolutam concluſionẽ, tum uero uehementer id, quod opus eſt oratori, cõprobat contraria re, & ex eo, quod dubium non eſt, expedit illud, quod dubium eſt, ut aut dilui non poſſit, aut multo difficillime poſſit. Membrum orationis appellatur res breuiter abſoluta ſine totius ſentẽtiæ demõſtratione, quæ denuo alio membro orationis excipitur, hoc modo: Et inimico proderas; id eſt uuum, quod appellatur membrum: deinde hoc excipiatur oportet ab altero, & amicum lædebas. Ex duobus membris hæc exornatio poteſt conſtare: ſed commodiſſima & abſolutiſſima eſt, quæ ex tribus conſtat, hoc pacto: Et inimico proderas, & amicum lædebas, & tibi ipſi non conſulebas. Item, nec reipublicæ conſuluiſti, nec amicis profuiſti, nec inimicis reſtitiſti. Articulus dicitur, cum ſingu-

la uerba interuallis diſtinguentur cæſa oratione, hoc modo: Acrimonia, uoce, uultu aduerſarios perterruiſti. Item, Inimicos inuidia, iniurijs, potentia, perfidia ſuſtuliſti. Inter huius generis & illius ſuperioris uehemẽtiam hoc intereſt, quòd illud tardius & rarius uenit, hoc crebrius & celerius peruenit. Itaque in illo genere ex remotione brachij & cõtortione dextræ gladius ad corpus afferri, in hoc autem crebro & celeri uulnere corpus conſauciari uidetur. Continuatio eſt denſa & continens frequentatio uerborum cũ abſolutione ſententiarum. ea utemur commodiſſime tripertito, in ſententia, in contrario, in concluſione. In ſententia, hoc pacto: Ei non multum poteſt obeſſe fortuna, qui ſibi firmius in uirtute, quàm in caſu præſidiũ collocauit. In contrario, hoc modo: Nam ſi quis ſpei non multum collocarit in caſu, quid eſt quòd ei magnopere caſus obeſſe poſſit? In concluſione, hoc pacto: Quòd ſi in eos plurimum fortuna poteſt, qui ſuas rationes omnes in caſum contulerunt, non ſunt omnia committenda fortunæ, ne magnam nimis in nos habeat dominationem. In his tribus generibus ad continuationis uim adeo frequentatio eſt neceſſaria, ut infirma facultas oratoris uideatur, niſi ſententiam, & contrarium, & concluſionem frequentibus efferat uerbis. Sed & aliàs quoque nonnunquam non alienum eſt, tametſi neceſſe non eſt, eloqui res aliquas per huiuſcemodi continuationes. Compar appellatur quod habet in ſe membra orationis, de quibus ante diximus, quæ conſtant ex pari ferè numero ſyllabarum. hoc non de enumeratione noſtra fiet:

nam id quidem puerile eſt, ſed tantum afferi uſus & exercitatio facultatis, ut animi quodã ſenſu par membrum ſuperiori referre poſſimus, hoc modo : In *prælio mortem pater oppetebat, domi filius nuptias comparabat : hæc omnia graueis caſus adminiſtrabant .* Item , Illi *fortuna felicitatem dedit, huic induſtria uirtutem comparauit .* In *hoc genere ſæpe fieri poteſt ; ut non plane par ſit numerus ſyllabarum, & tamen eſſe uideatur , ſi una aut etiam altera ſyllaba eſt alterum breuius: aut ſi, cum in altero plures ſunt, in altero longior aut longiores, plenior aut pleniores ſyllabæ erunt; ut longitudo aut plenitudo harũ multitudinem alterius aſſequatur & exæquet .* Similiter *cadens , exornatio dicitur , cum in eadem conſtructione uerborum duo aut plura ſunt uerba, quæ ſimiliter iiſdem caſibus efferuntur, hoc modo :* Hominem *laudas egentem uirtutis, abundantem felicitatis .* Item, Cuius *omnis in pecunia ſpes eſt, eius à ſapientia eſt animus remotus.* Diligentia *comparat diuitias, negligentia corrumpit animum: & tamen, cum ita uiuit, neminem præ ſe ducit hominem .* Similiter *deſinens eſt , cum tametſi caſus non inſunt in uerbis, tamen ſimiles exitus ſunt, hoc pacto :* Turpiter *audes facere ; nequiter ſtudes dicere .* Viuis *inuidioſe , delinquis ſtudioſe , loqueris odioſe.* Item , Audacter *territas , humiliter placas .* Hæc *duo genera, quorum alterum in exitus, alterũ in caſus ſimilitudine uerſatur , inter ſe uehementer conueniũt, & ea re, qui his bene utuntur, plerunque ſimul ea collocant in iiſdem partibus orationis.* Id *hoc pacto facere oportet :* Perditiſſima *ratio eſt amorẽ petere, pudorem*

ſugere, diligere formam, negligere famam. Hic & ea uerba quæ caſus habent, ad caſus ſimiles; & illa, quæ non habent, ad ſimiles exitus ueniunt. Annominatio eſt, cum ad idem uerbum acceditur commutatione, uel additione unius literæ, aut literarum, ſyllabæ, aut ſyllabarum: aut ad res diſſimiles ſimilia uerba accõmodantur. Ea multis & uarijs rationibus conficitur. Attenuatione aut complexione eiuſdem literæ, ſic: Hic qui ſe magnifice iactat atq; oſtẽtat, uenijt à te ante, q̃ Romam uenit. Ex contrario: Hic quos homines alea uincit, eos ferro ſtatim uincijt. Productione eiuſdem literæ, hoc modo: Hunc auium dulcedo ducit ad auium. Breuitate eiuſdem literæ, hoc modo: Hic tametſi uidetur eſſe honoris cupidus, tamen non tantum curiam diligit, quantum Curiam. Addendis literis, hoc pacto: Hic ſibi poſſet temperare, niſi amori mallet obtemperare. Demendis literis, ſic: Si lenones tanquam leones uitaſſet, uitæ ſe tradidiſſet. Transferendis literis, ſic: Videte iudices, utrum homini nauo, an uano credere malitis. Item, Nolo eſſe laudator, ne uidear adulator. Commutandis, hoc modo: Deligere oportet, quem uelis diligere. Hæ ſunt annominationes, quæ in literarum commutatione breuitate, aut productione, aut tranſlatione, aut aliquo huiuſmodi genere uerſantur. Sunt autem aliæ, quæ non habent tam propinquam in uerbis ſimilitudinem, & tamen diſſimiles non ſunt: quibus de generibus unum eſt huiuſmodi, Quid ueniam, qui ſim, quare ueniam, quem inſimulem, cui proſim, quem poſtulem, breui cognoſcetis. Nam hic eſt in quibuſdam uerbis quædã ſimilitu-

Annominatio quæ uarijs rat... conficitur-

do non tã affectanda, quàm illæ ſuperiores, ſed tamen adhibenda nonnunquam. Alterum genus huiuſmodi: Demus operam Quirites, ne omnino P. C. *circunſcripti putentur. Hæc annominatio accedit magis ad ſimilitudinem, quàm illa ſuperior, ſed minus, quàm illæ ſuperiores: propterea quòd non ſolum additæ, ſed uno tempore demptæ quoque literæ ſunt. Tertium genus eſt, quod uerſatur in caſuum commutatione, aut unius aut plurium nominum. Vnius nominis, hoc modo*: Alexander Macedo *ſummo labore animum ad uirtutes à pueritia confirmauit*. Alexandri *uirtutes per orbem terræ cum laude & gloria uulgatæ ſunt*. Alexandrum *omnes maxime metuerunt, item plurimum dilexerunt*. Alexandro *ſi uita data longior eſſet, trans* Oceanum Macedonum *gloria tranſuolaſſet*. Varie *hic unum nomen in commutatione caſuum uolutatum eſt*. Plura *nomina, caſibus commutatis, hoc modo facient annominationem*: Tiberium Gracchum *remp. adminiſtrantem indigna prohibuit nex diutius in ea commorari*. C. Graccho *ſimiliter occiſio oblata eſt, quæ reip. uirum amantiſſimum ſubito de ſinu ciuitatis eripuit*. Saturninũ *fide captum malorum perfidia per ſcelus uita priuauit*. Tuus ò Druſe *ſanguis domeſticos parietes, & uultum parentis aſperſit*. Sulpitio, *cui paulo ante omnia concedebant, eum breui ſpatio nõ modo uiuere, ſed etiam ſepeliri prohibuerũt*. Hæc *tria genera proxima exornationum, quorũ unũ in ſimiliter cadentibus, alterum in ſimiliter deſinentibus uerbis, tertium in annominationibus poſitum eſt; perraro ſumẽda ſunt, cũ in ueritate dicemus: propterea*

quòd non hæc uidentur reperiri poſſe ſine elaboratione & conſumptione operæ. Eiuſmodi autẽ ſtudia ad delectationem, quàm ad ueritatem uidentur accõmodatiora. Quare fides, & grauitas, & ſeueritas oratoria minuitur his exornationibus frequenter collocatis: & non modo tollitur auctoritas dicendi, ſed offenditur quoque in eiuſmodi oratione auditor, propterea quòd eſt in his lepos, & feſtiuitas, non dignitas neque pulchritudo. Quare quæ ſunt ampla & pulchra, diu placere poſſunt: quæ lepida & concinna, cito ſatietate afficiunt aurium ſenſum faſtidioſiſſimum. Quo modo igitur, ſi crebro his generibus utemur, puerili uidebimur elocutione delectari: ita ſi raro has interſeremus exornationes, & in cauſa tota uarie diſpergemus, commode luminibus diſtinctis illuſtrabimus orationẽ. Subiectio eſt, cũ interrogamus aduerſarios, aut quærimus ipſi, quid ab illis, aut quid cõtra nos dici poſſit: deinde ſubijciemus id quod dici oportet, aut quod nõ oportet, aut nobis adiumento futurum ſit, aut offuturũ illis è contrario, hoc modo: Quæro igitur unde iſte tam pecunioſus ſit factus. Amplum patrimonium relictum eſt? at patris bona uenierunt. Hæreditas aliqua obuenit? non poteſt dici: ſed etiam à neceſſarijs omnibus exhæredatus eſt. Præmium aliquod ex lite aut iudicio cepit? non modo id non fecit, ſed etiam inſuper ipſe grãdi ſponſione uictus eſt. Ergo ſi his rationibus locupletatus nõ eſt, ſicut omnes uidetis, aut iſti domi naſcitur aurum, aut unde licitum non eſt pecunias accepit. Item, Sæpe iudices animaduerti, multos aliqua ex honeſta re, quam ne inimici quidem criminari poſſint, ſibi

Subiectio

præſidium petere, quorum nihil poteſt aduerſarius facere. Nam utrum ad patris eius uirtutem confugiet? at eum uos iurati capite damnaſtis. An ad ſuam reuertetur antiquam uitam alicubi honeſte tractatam? non. nam hic quidem ante oculos ueſtros quo modo uixerit, ſcitis omnes. An cognatos ſuos enumerabit, quibus uos conueniat commoueri? at hi quidem nulli ſunt. Amicos proferet? at nemo eſt qui ſibi non putet turpe, iſtius amicum nominari. Item, Credo inimicum, quem nocentem putabas, in iudicium adduxiſti? non: nam indemnatum necaſti. Leges, quæ id facere prohibent, ueritus es? at ne ſcriptas quidem iudicaſti. Cum ipſe te ueteris amicitiæ cõmonefaceret, commotus es? at nihilo minus, ſed etiam ſtudioſius occidiſti. Quid? cum tibi pueri ad pedes uolutarentur, miſericordia motus es? at eorum patrem crudeliſſime ſepultura quoque prohibuiſti. Multum ineſt acrimoniæ & grauitatis in hac exornatione, propterea quòd cũ quæſitum eſt quid oporteat, ſubijcitur id non eſſe factum. Quare facillime fit, ut augeatur indignitas negotij. Ex eodem genere ut ad noſtram quoque perſonam referamus ſubiectionem, ſic: Nam quid me facere conueniret, cum à tota Gallorum multitudine circunſederer? an dimicarem? at cum parua manu tum prodiremus, locum quoque inimiciſſimũ habebamus. Sederem in caſtris? at neque ſubſidiũ, quod expectarẽ, habebamus, neque erat quo uitã produceremus. Caſtra relinquerem? at obſidebamur. Vitam militũ negligerem? at ea uidebar eos accepiſſe conditione, ut, quoad poſſem, incolumes patriæ & parentibus conſeruarem.

Hoſtium cõditionem repudiarem? at ſalus antiquior eſt militum, quàm impedimentorum. Huiuſmodi conſequuntur identidẽ ſubiectiones, ut ex omnibus oſtẽdi uideatur, nihil potius, quàm quod factum ſit, faciundum fuiſſe. Gradatio eſt, in qua non ante ad conſequens uerbum deſcenditur, quàm ad ſuperius conſcenſum eſt, hoc modo: Nam quæ reliqua ſpes manet libertatis, ſi illis & quod libet, licet: & quod licet, poſſunt: & quod poſſunt, audent: & quod audent, faciunt: & quod faciunt, uobis moleſtũ non eſt? Item, Non ſenſi hoc, & non ſuaſi: neque ſuaſi, & non ipſe ſtatim facere cœpi: neque facere cœpi, & non perfeci: neque perfeci, & non probaui. Item, Africano induſtria uirtutem, uirtus gloriam, gloria æmulos comparauit. Item, Imperium Græciæ fuit penes Athenienſes, Atheniẽſium potiti ſunt Spartiatæ, Spartiatas ſuperauere Thebani, Thebanos Macedones uicerunt, qui ad imperium Græciæ breui tempore adiunxerunt Aſiam bello ſubactam. Habet in ſe quendam leporem ſuperioris cuiuſq; crebra repetitio uerbi, quæ propria eſt huius exornationis. Definitio eſt, quæ rei alicuius proprias amplectitur poteſtates breuiter & abſolute, hoc modo: Maieſtas reipub. eſt, in qua continetur dignitas & amplitudo ciuitatis. Item, Iniuriæ ſunt, quæ aut pulſatione corpus, aut conuitio aures, aut aliqua turpitudine uitã cuiuſpiam uiolant. Item, Nõ eſt iſta diligentia, ſed auaritia: ideo quòd diligentia eſt accurata cõſeruatio ſuorũ, auaritia iniurioſa appetitio alienorũ. Item, Non eſt iſta fortitudo, ſed temeritas: propterea quòd fortitudo eſt contẽptio laboris & periculi

Gradatio

Definitio

cum ratione utilitatis, & compenſatione commodo=rum: temeritas eſt cum inconſiderata laborum perpeſ ſione gladiatoria periculorũ ſuſceptio. Hæc *igitur com moda putatur exornatio, quòd omnem rei cuiuſpiam uim & poteſtatem ita dilucide proponit, & breuiter explicat, ut neq; pluribus uerbis oportuiſſe dici uidea=tur, neque lucidius potuiſſe dici putetur.* Tranſitio *uo catur, quæ cum oſtendit breuiter quod dictum ſit, pro ponit item breui quod cõſequatur, hoc modo: In patriã cuiuſmodi fuerit, habetis: nunc in parentes qualis ex=titerit, conſiderate.* Item, Mea *in iſtum beneficia cogno ſcitis: nunc, quo modo iſte mihi gratiam retulerit, acci=pite.* Proficit *hæc aliquantum exornatio ad duas res: nam & quid dixerit commonet, & ad reliquum com parat auditorem.* Correctio *eſt, quæ tollit id, quod di=ctum eſt, & pro eo id, quod magis idoneum uidetur, reponit, hoc pacto:* Quòd *ſi iſte ſuos hoſpites rogaſſet, imo innuiſſet modo, hoc facile perfici poſſet.* Itẽ, Nam *poſtquã iſti uicerunt, atque adeo uicti ſunt, eam quo modo uictoriã appellem, quæ uictoribus plus calamita tis, quàm boni dederit?* O *uirtutis comes inuidia, quæ bonos inſequeris plerunque, atque adeo inſectaris?* Cõ=*mouetur hoc genere animus auditoris. res enim com=muni uerbo elata, tantummodo dicta uideatur: ea poſt ipſius oratoris correctionem magis idonea fit pronun=ciatione.* Non *igitur ſatius eſſet, dicet aliquis, ab initio, præſertim cum ſcribas, ad optimũ & lectiſſimum uer bum deuenire?* Eſt, *cum non eſt ſatius, ſi commutatio uerbi id erit demonſtratura, eiuſmodi rem eſſe, ut, cum eam communi uerbo appellaris, leuius dixiſſe ui=*

dearis; cum ad lectius uerbum accedas, inſigniorem rem facias. Quòd ſi continuo ueniſſes ad id uerbum, nec rei, nec uerbi gratia animaduerſa eſſet. Occupatio *eſt, cum dicimus nos præterire, aut non ſcire, aut nolle dicere id, quod tunc maxime dicimus, hoc modo:* Nam *de pueritia quidem tua, quam tu omni intempe rantiæ addixiſti, dicerem, ſi hoc tempus idoneum puta rem: nunc conſulto relinquo.* Et *illud prætereo, quòd rei militari te infrequentem tradidiſti.* Deinde, *quòd iniuriarum ſatisfeciſti* L. Labeoni, *nihil ad rem pertinere puto.* Horum *nihil dico: reuertor ad illud, de quo iudicium eſt.* Item, Non *dico te ab ſocijs pecunias accepiſſe: non ſum in eo occupatus, quòd ciuitates, regna, domos omnium depeculatus es: furta, rapinas omneis tuas omitto.* Hæc *utilis eſt exornatio, ſi aut rem, quam non pertineat alijs oſtẽdere, occulte ad monuiſſe prodeſt, aut ſi longum eſt, aut ignobile, aut planum, aut non poteſt fieri, aut facile poteſt reprehendi: ut utilius ſit occulte feciſſe ſuſpicionem, quàm huiuſmodi intendiſſe orationem quæ redarguatur.* Diſiunctio *eſt, cum eorum, de quibus dicimus, aut utrunque, aut unumquodque certo concluditur uerbo, ſic:* Populus R. Numantiam *deleuit,* Carthaginem *ſuſtulit,* Corinthum *diſiecit,* Fregellas *euertit.* Nihil Numantinis *uires corporis auxiliatæ ſunt, nihil* Carthagineſibus *ſcientia rei militaris adiumento fuit, nihil* Corinthijs *erudita calliditas præſidij tulit, nihil* Fregellanis *morum & ſermonis ſocietas opitulata eſt.* Item: Formæ *dignitas aut morbo defloreſcit, aut uetuſtate extinguitur.* Hic *utrunque, & in ſuperiore exẽ=*

plo unamquãque rem certo uerbo cõcludi uidemus. Coniunctio eſt, cum interpoſitione uerbi & ſuperiores orationis partes comprehenduntur & inferiores, hoc modo: Formæ dignitas aut morbo defloreſcit, aut uetuſtate. Adiunctio eſt, cum uerbum, quo res comprehenditur, non interponimus, ſed aut primum aut poſtremum collocamus. Primum, hoc pacto: Defloreſcit formæ dignitas aut morbo, aut uetuſtate. Poſtremum ſic: Aut morbo aut uetuſtate formæ dignitas defloreſcit. Ad feſtiuitatem diſiunctio eſt appoſita. quare rarius utemur ea, ne ſatietatem pariat. Ad breuitatem coniunctio. quare ſæpius adhibenda eſt. Hæ tres exornationes de ſimplici genere manant. Conduplicatio eſt, cum ratione amplificationis, aut commiſerationis, eiuſdem unius, aut plurium uerborum iteratio, hoc modo: Tumultus C. Gracchi tumultus domeſticos & inteſtinos comparat. Item, Commotus non es, cum tibi mater pedes amplexaretur, non es commotus. Item, Nunc etiam audes in horum conſpectum uenire proditor patriæ, proditor inquam patriæ uenire audes in horum conſpectum? uehemẽter auditorem commouet eiuſdem redintegratio uerbi, & uulnus maius efficit in cõtrario cauſæ, quaſi aliquod telum ſæpius perueniat in eandem partem corporis. Interpretatio eſt, quæ non iterans idem redintegrat uerbum, ſed id commutat, quod poſitũ eſt, alio uerbo, quod idem ualeat, hoc modo: Remp. radicitus euertiſti, ciuitatem funditus deieciſti. Item, Patrem nefarie uerberaſti, parenti manus ſcelerate intuliſti. Neceſſe eſt eius, qui audit, animum commoue-

ri,cū grauitas prioris dicti renouatur interpretatione uerborum. Commutatio eſt,cum duæ ſententiæ inter ſe diſcrepātes ex tranſiectione ita efferūtur,ut à priore poſterior contraria priori proficiſcatur, hoc modo: eſſe oportet ut uiuas,non uiuere ut edas. Item, Ea re poemata non facio,quia,cuiuſmodi uolo,non poſſum; cuiuſmodi poſſum, nolo. Item, Quæ de illo dicuntur, dici non poſſunt: quæ dici poſſunt, non dicuntur. Item, Si poema,loquens pictura eſt: pictura, tacitum poema debet eſſe. Item, Quia ſtultus es, ea re taces: non tamen,quia taces,ea re ſtultus es. Non poteſt dici quin commode fiat,cum contrariæ ſententiæ translatione uerba quoque conuertantur. Plura ſubiecimus exempla, ut quoniam difficile eſt hoc genus exornationis inuentu,dilucidum eſſet, ut,cū bene eſſet intellectum,facilius in dicendo inueniretur. Permiſſio eſt, cum oſtendimus in dicendo nos aliquam rem totam tradere & concedere alicuius uoluntati, ſic: Quoniam omnibus rebus ereptis ſolū mihi ſupereſt animus & corpus, hæc ipſa, quæ mihi de multis ſola relicta ſunt, uobis & ueſtræ condono poteſtati. uos me,quo pacto uobis uidetur,utamini atque abutamini,licebit impune: in me, quidquid libet,ſtatuite: dicite, atque obtemperabo. Hoc genus tametſi aliàs quoque nonnunquam tractandum eſt, tamen ad miſericordiam commouendam uehementiſſime eſt accommodatum. Dubitatio eſt, cum quærere uidetur orator, utrum de duobus potius,aut quid de pluribus potiſſimum dicat, hoc modo: Obfuit eo tempore plurimum reip. Conſulum, ſiue ſtultitiam, ſiue ma

litiam dicere oportet, ſiue utrunque. Item, Tu iſtud auſus es dicere homo omnium mortalium? quæro quonam te digno moribus tuis appellem nomine. Expeditio eſt, cum rationibus compluribus enumeratis, quibus aliqua res aut fieri, aut non fieri potuerit, cæteræ tolluntur, una relinquitur, quam nos intendimus, hoc modo: Neceſſe eſt, cum conſtet iſtum noſtrum fundum fuiſſe, oſtendas te aut uacuum poſſediſſe, aut uſu tuum feciſſe, aut emiſſe, aut hæreditate tibi ueniſſe. Vacuum, cum ego adeſſem, poſſidere non potuiſti: tuum uſu feciſſe etiam num non potes: emptio nulla profertur: hæreditate tibi me uiuo mea pecunia uenire non potuit. Relinquitur ergo ut me ui de meo fundo deieceris. Hæc exornatio plurimũ iuuabit cõiecturales argumẽtationes, ſed non erit tanquam in pleriſque, ut, cum uelimus, ea poſſimus uti. nam facere id non poterimus, niſi nobis ipſa negotij natura dabit facultatem. Diſſolutio eſt, quæ coniunctionibus uerborum è medio ſublatis partibus ſeparatis effertur, hoc modo: Gere morem parenti, pare cognatis, obſequere amicis, obtempera legibus. Item, Deſcende in integram defenſionem, noli quidquam recuſare, da ſeruos in quæſtionem, ſtude uerum inuenire. Hoc genus & acrimoniam habet in ſe, & uehementiſſimum eſt, & ad breuitatem accommodatum. Præciſio eſt, cũ, dictis quibuſdam, reliquum, quod cœptum eſt dici, relinquitur in audientium iudicium, ſic: Mihi tecũ par certatio nõ eſt, ideo quòd populus R. me: nolo dicere, ne cui forte arrogãs uidear: te aũt ſæpe ignominia dignũ putauit. Itẽ: Tu iſta nũc audes dicere, qui nuper

alienæ

alienæ domui? non auſim dicere,ne,cum te digna dixero,me indignum quidpiam dixiſſe uideār. Hic atrocior tacita ſuſpicio,quàm diſerta explanatio facta eſt. Concluſio eſt, quæ breui argumentatione ex ijs, quæ ante dicta ſunt,aut facta, conficit id quod neceſſario conſequatur, hoc modo: Quòd ſi Danais datum erat oraculum non poſſe capi Troiam ſine Philoctetæ ſagittis,hæ autem nihil aliud fecerunt,niſi Alexandrum perculerunt: hunc extinguere, id nimirum capi fuit Troiam.

RESTANT etiam decem exornationes uerborum,quas idcirco non uage diſperſimus,ſed à ſuperioribus ſeparauimus,quòd omnes in uno genere poſitæ ſunt. nam earum omnium hoc proprium eſt,ut ab uſitata uerborum poteſtate recedatur,atque in aliam rationem cum quadam uenuſtate oratio conferatur. De quibus exornationibus Nominatio eſt prima, quæ nos admonet,ut cui rei nomen aut nō ſit,aut ſatis idoneum non ſit, eam noſmet idoneo uerbo nominemus, aut imitationis, aut ſignificationis cauſa. Imitationis hoc modo,ut maiores rudere,& uagire,& mugire,et murmurare,& ſibillare appellauerunt. Significandæ rei cauſa, ſic: Poſtquam iſte in remp. fecit impetum, fragor ciuitatis in primis eſt auditus. Hoc genere raro utendum eſt, ne noui uerbi aſſiduitas odium pariat: ſed ſi commode quis eo utatur & raro,non modo non offendet nouitate,ſed exornabit etiā orationem. Pronominatio eſt, quæ ſicuti cognomine quodā extraneo demonſtrat id, quod ſuo nomine appellari non poteſt, ut ſi quis,cum loquatur de Gracchis,At non Africani

nepotes,inquiet, iſtiuſmodi fuerunt. Item, *ſi quis de aduerſario dicat*: Videte *nunc,inquit, iudices, quemadmodum me* Plagioſippus *iſte tractarit*. Hoc *pacto non inornate poterimus & in laudando, & in læden do aut in corpore,aut in animo,aut in extraneis rebus dicere, ſicuti cognomen quod pro certo nomine collocamus.* Denominatio *eſt,quæ à propinquis & finitimis rebus trahit orationẽ,qua poſſit intelligi res, quæ non ſuo uocabulo ſit appellata.* Id *aut ab inuentore conficitur,ut ſi quis de* Tarpeio *loquens, eum* Capitolinum *nominet. Aut ab inuento, ut ſi quis pro* Libero *uinum, pro* Cerere *frugem appellet. Aut ab inſtrumento dominum, ut ſi quis* Macedonas *appellarit hoc modo: Nõ tam cito* Sariſſæ Græcia *potitæ ſunt. Aut idem* Gallos *ſignificans dicat,* Nec *tam facile ex* Italia *materis tranſalpina depulſa eſt.Aut id, quod fit,ab eo qui facit, ut ſi quis cum bello uelit oſtendere aliquid quempiã feciſſe,dicat:* Mars *iſtud te facere neceſſario coegit. Aut ſi quod facit,ab eo quod fit,ut cũ deſidioſam artem dicemus,quia deſidioſos facit:& frigus pigrũ,quia pigros facit.Ab eo quod cõtinet,id, quod cõtinetur,hoc modo denominabitur*: Armis Italia *nõ poteſt uinci,nec* Græcia *diſciplinis: nã hic pro* Græcis *&* Italis,*quæ cõtinẽt,notata ſunt.Ab eo,quod cõtinetur, id,quod cõtinet,ut ſi quis aurũ uel argẽtum,aut ebur nominet,cũ diuitias uelit nominare.* Harũ *omniũ denominationũ magis in præcipiendo diuiſio, q̃ in quærendo difficilis inuentio eſt,ideo quòd plena cõſuetudo eſt nõ modo poetarũ & oratorũ,ſed etiam quotidiani ſermonis, huiuſmodi denominationum.* Circuitio

eſt oratio rem ſimplicem aſſumptam circunſcribẽs elocutione,hoc pacto : Scipionis prouidentia Carthaginis opes fregit. Nam hic,niſi ornandi ratio quædam eſſet habita,Scipio potuit & Carthago ſimpliciter appellari. Tranſgreſſio eſt,quæ uerborum perturbat ordinem peruerſione aut tranſiectione. Peruerſione ſic : Hoc uobis deos immortales arbitror dediſſe uirtute pro ueſtra. Tranſiectione hoc modo: Inſtabilis in iſtum plurimum fortuna ualuit. Item, Omnes inuidioſe eripuit tibi bene uiuendi caſus facultates. Huiuſmodi tranſiectio,quæ rem non reddit obſcurã, multum proderit ad continuationes,de quibus ante dictum eſt: in quibus oportet uerba ſicuti ad poeticum quẽdam extruere numerum,ut perfecte et perpolitiſſime poſſint eſſe abſolutæ. Superlatio eſt oratio ſuperans ueritatem,alicuius augendi minuendi'ue cauſa. Hæc ſumitur ſeparatim,aut cum comparatione. Separatim ſic : Quòd ſi concordiam retinebimus in ciuitate, imperij magnitudinem ſolis ortu atque occaſu metiemur. Cũ comparatione,aut à ſimilitudine,aut à præſtantia ſuperlatio ſumitur. A ſimilitudine ſic : Corpore niueũ candorem, aſpectu igneum ardorem aſſequebatur. A præſtantia hoc modo : Cuius ore ſermo melle dulcior profluebat. Eodem genere hoc eſt,Tantus erat in armis ſplendor,ut ſolis fulgor obſcurior uideretur.Intellectio eſt,cum res tota parua de parte cognoſcitur,aut de toto pars.De parte totũ ſic intelligitur : Non illæ te nuptiales tibiæ eius matrimonij cõmonebãt? Nã hic omnis ſanctimonia nuptiarum uno ſigno tibiarũ intelligitur.De toto pars,ut ſi quis ei,qui ueſtitum aut or=

natum ſumptuoſum oſtentet, dicat, Oſtentas mihi diuitias, & locupletes cõpias iactas. Ab uno plura intelliguntur, hoc modo: Pœno fuit Hiſpanus auxilio, fuit immanis ille tranſalpinus, in Italia quoque idem non nemo togatus ſenſit. À pluribus unum ſic intelligitur: Atrox calamitas pectora mœrore pulſabat: itaque anhelans ex imis pulmonibus præ cura ſpiritus ducebatur. Nam in ſuperioribus plures Hiſpani, & Galli, & togati, & hic unum pectus & unus pulmo intelligitur: & erit illic diminutus numerus feſtiuitatis; hic adauctus grauitatis gratia. Abuſio eſt, quæ uerbo ſimili & propinquo pro certo & proprio abutitur, hoc modo: Vires hominis breues ſunt, aut parua ſtatura, aut longũ in homine conſilium, aut oratio magna, aut uti pauco ſermone. Nam hic facile eſt intellectu, finitima uerba rerum diſſimilium, ratione abuſionis eſſe traducta. Tranſlatio eſt, cum uerbum in quandam rem transfertur ex alia re, quod propter ſimilitudinem recte uidetur poſſe transferri. ea utimur rei ante oculos ponendæ cauſa, ſic: Hic Italiam tumultus expergefecit terrore ſubito. Breuitatis cauſa, ſic: Recens aduentus exercitus ſubito ciuitatem extinxit. Obſcœnitatis uitandæ cauſa, ſic: Cuius mater quotidianis nuptijs delectatur. Augendi cauſa, ſic: Nullius mœror, & calamitas iſtius explere inimicitias, & nefariam ſaturare crudelitatem potuit. Minuendi cauſa, ſic: Magno ſe prædicat auxilio fuiſſe, quia paululum in rebus difficillimis aſpirauit. Ornandi cauſa, ſic: Aliquando reip. rationes, quæ malitia nocentum exaruerunt, uirtute optimatum reuire

ſcunt. Tranſlationem dicunt pudentem eſſe oportere, ut cum ratione in conſimilé rem tranſeat, ne ſine delectu temere & cupide uideatur in diſſimilem tranſcurriſſe. Permutatio eſt oratio aliud uerbis, aliud ſententia demonſtrans. Ea diuiditur in treis parteis, ſimilitudinem, argumentum, contrarium. Per ſimilitudinem ſumitur, cum tranſlationes una aut plures frequenter ponuntur à ſimplici ratione ductæ, ſic: Nam cum canes fungantur officijs luporum, cuinam præſidio pecuaria credemus? Per argumentum tractatur, cum à perſona, aut à loco, aut à re aliqua ſimilitudo augendi aut minuendi cauſa ducitur: ut ſi quis Druſum, Gracchum, Numitorem obſoletum dicat. Ex contrario ducitur ſic, ut ſi quis hominem prodigum & luxurioſum illudens, parcum & diligentem appellet. Et in hoc poſtremo, quod ex contrario ſumitur; & illo primo, quod à ſimilitudine ducitur, per tranſlationem argumento poterimus uti. Per ſimilitudinem, ſic: Quid ait hic Rex atque Agamemnon noſter, ſiue, ut crudelitas eſt, potius Atreus? Ex contrario, ſi quem impium, qui patrem uerberauerit, Aeneam uocemus: intemperantem & adulterum, Hippolytum nominemus. Hæc ſunt ferè, quæ dicenda uidebantur de uerborum exornationibus. Nunc res ipſa monet, ut deinceps ad ſententiarum exornationes tranſeamus.

DISTRIBVTIO *eſt, cum in plures res aut perſonas certas negotia quædam diſpertiuntur, hoc modo: Qui ueſtrum iudices nomen ſenatus diligit, hunc oderit neceſſe eſt: petulantiſſime enim ſemper iſte oppugnauit Senatum. Qui equeſtrem locum ſplendi-*

diſſimum cupit eſſe in ciuitate,is oportet iſtum maximas pœnas dediſſe uelit,ne iſte ſua turpitudine ordini honeſtiſſimo maculæ atque dedecori ſit. Qui parentes habetis, oſtendite iſtius ſupplicio uobis homines impios non placere. Quibus liberi ſunt, ſtatuite exemplum, quantæ pœnæ in ciuitate ſint hominibus huiuſmodi cōparatæ.Item,Senatus officium eſt,conſilio ciuitatem iuuare. Magiſtratus officium eſt, opera & diligentia conſequi Senatus uoluntatem. Populi officium eſt,res optimas et homines idoneos maxime ſuis ſententijs eligere,& probare.Accuſatoris officium eſt, inferre crimina: Defenſoris,diluere & propulſare. Teſtis eſt,dicere quæ ſcierit,aut audierit. Quæſitoris eſt, unumquenque horū in officio ſuo continere.Quare L.Caſſi, ſi teſtem,præterquam quod ſciat,aut audierit,argumētari, & coniectura proſequi patieris, ius accuſatoris cū iure teſtimonij cōmiſcebis, teſtis improbi cupiditatē confirmabis,reo duplicē defenſionem parabis. Eſt hæc exornatio copioſa. comprehendit enim breui multa, & ſuū cuique tribuens,officiū ſeparat, & res diuidit

entia

plures. Licentia eſt,cum apud eos,quos aut uereri,aut metuere debemus, tamen aliquid pro iure noſtro dicimus,quod eos minime offendat,aut quos hi diligūt,cū in aliquo errato uere reprehendi poſſe uideantur, hoc modo: Miramini Quirites, quòd ab omnibus ueſtræ rationes deſerantur,quòd cauſam ueſtram nemo ſuſcipiat, quòd ſe nemo ueſtri defenſorem profiteatur: id tribuite ueſtræ culpæ,atq; deſinite iſtud mirari. Quid enim eſt, quare non omnes iſtā rem fugere ac uitare debeant? Recordamini quos habueritis defenſores,ſtu=

dia eorum uobis ante oculos proponite: deinde exitus omnium conſiderate: tum uobis ueniet in mentem, ut uere dicam, negligētia ueſtra, ſiue ignauia potius, illos omnes ante oculos ueſtros trucidatos eſſe, inimicos eorũ ueſtris ſuffragijs in ampliſſimum locũ perueniſſe. Item, Nam quid fuit iudices, quare in ſententijs ferendis dubitaueritis, aut iſtum hominem nefariũ ampliaueritis? non apertiſſimæ res erant crimini datæ? non omnes hæ teſtibus comprobatæ? non contra tenuiter, & nugatorie reſponſum? Hic uos ueriti eſtis, ſi primo cœtu condemnaſſetis, ne crudeles exiſtimaremini. Dũ eam uitaſtis uituperationē, quæ longe à uobis erat abfutura, eam inueniſtis, ut timidi atque ignaui putaremini. Maximas & priuatas & publicas calamitates accepiſtis: cum etiam maiores impendere uideantur, ſedetis & oſcitamini. Luce noctem, nocte lucem expectatis. Aliquid quotidie acerbi atque incõmodi nunciatur, & eum, cuius opera uobis hæc accidunt, remoramini diutius & alitis, ac reip. perniciem retinetis quoad poteſtis in ciuitate. Eiuſmodi licentia ſi nimium uidebitur acrimoniæ habere, multis mitigationibus lenietur: nã continuo aliquid huiuſmodi licebit inferre: Hic ego uirtutem ueſtrã quæro, ſapientiã deſidero, ueterē conſuetudinē requiro, ut, quod erit cõmotum licētia, id laude mitigetur, ut altera res ab iracũdia et moleſtia remoueat, altera res ab errato deterreat. Hæc res, ſicut in amicitia, ita in dicendo, ſi loco fit, maxime facit, ut et illi, qui audiēt, à culpa abſint, et nos, qui dicimus, amici eorũ, & ueritatis eſſe uideamur. Eſt autem quoddã genus licētiæ in dicēdo, quod aſtutiore rõne cõ-

paratur: cum aut ita obiurgamus eos, qui audiunt, quo modo ipſi ſe cupiunt obiurgari: aut id quod ſcimus facile omnes audituros, dicimus nos timere quo modo accipiant; ſed tamen ueritate commoueri, ut nihilo ſecius dicamus. Horum amborum generum exempla ſubijciemus. Prioris, huiuſmodi: Nimium Quirites animis eſtis ſimplicibus & manſuetis, nimiũ creditis unicuique: exiſtimatis unumquenque eniti, ut perficiat quæ uobis pollicitus ſit: erratis, & fruſtra falſa ſpe iã diu detinemini: ſtultitia ueſtra eſt, quia, quod erat in ueſtra poteſtate, ab alijs petere, quàm ipſi ſumere maluiſtis. Poſterioris licentiæ hoc erit exemplum: Mihi cum iſto, iudices, fuit amicitia, ſed iſta tamen amicitia, tametſi uereor quo modo accepturi ſitis, uos me priuaſtis. quid ita? quia, ut uobis eſſem probatus, eum, qui uos oppugnabat, inimicum, quàm amicum habere malui. Ergo hæc exornatio, cui licentiæ nomen eſt, ſicuti demonſtrauimus, duplici ratione tractabitur: acrimonia, quæ ſi nimium fuerit aſpera, mitigabitur laude: & aſſimulatione, de qua ſuperius diximus, quæ non indiget mitigationis, propterea quòd imitatur licentiam, & ſua ſponte ad animum auditoris ſe accommodat.

Diminutione

Diminutio eſt, cum aliquid eſſe in nobis, aut in ijs, quos defendimus, aut natura, aut fortuna, aut induſtria dicemus egregium: quod, ne qua ſignificetur arrogans oſtentatio, diminuitur, & attenuatur oratione, hoc modo: Nam hoc pro meo iure iudices dico, me labore, & induſtria curaſſe, ut diſciplinam militarem non in poſtremis tenerem. Hic ſi quis dixiſſet, ut optime tenerem, tametſi uere dixiſſet,

tamen arrogans uiſus eſſet: nunc & ad inuidiam uitandam, & ad laudem comparandam ſatis dictũ eſt. Item, *Vtrum igitur auaritiæ cauſa, an egeſtatis acceſſit ad maleficium? Auaritiæ? at largiſſimus fuit in amicos, quod ſignũ liberalitatis eſt, quæ contraria auaritiæ eſt. Egeſtatis? at huic quidem pater, nolo nimiũ dicere, non tenuiſſimum patrimonium reliquit.* Hic quoque uitatum eſt, ne magnum aut maximum diceretur. Hoc igitur in noſtris, aut eorum, quos defendemus, egregijs cõmodis proferendis obſeruabimus. Nam eiuſmodi res & inuidiam contrahunt in uita, et odiũ in oratione, ſi inconſiderate tractes. Quare, quemadmodum ratione in uiuendo fugitur inuidia, ſic in dicendo conſilio uitatur odium. Deſcriptio nominatur, quæ rerum conſequentium continet perſpicuã & dilucidam cum grauitate expoſitionem, hoc modo: *Quòd ſi iſtum iudices ueſtris ſententijs liberaueritis; ſtatim, ſicut è cauea leo miſſus, aut aliqua teterrima bellua ſoluta ex cathenis, uolitabit, et uagabitur in foro, acuens dentes multos in cuiuſque fortunas, in oẽs amicos atque inimicos, notos atque ignotos incurſans, aliorum famam depeculans, aliorum caput oppugnãs, aliorum domũ ac omnem familiam perfringens, rempublicam funditus labefactans. Quare iudices eijcite eum de ciuitate, liberate omnes formidine, uobiſq; ipſis conſulite. nam ſi iſtum impunitum dimiſeritis; in uoſmet ipſos, mihi credite, feram & truculentam beſtiam iudices immiſeritis.* Item: *Nam ſi de hoc iudices grauem ſentẽtiam tuleritis; uno iudicio ſimul multos iugulaueritis. grandis natu parens, cuius ſpes ſene-*

ctutis omnis in huius adoleſcentia poſita eſt, quare uelit in uita manere non habebit: filij parui priuati patris auxilio, ludibrio, et deſpectui parentis inimicis erũt oppoſiti: tota domus huius indigna concidet calamitate: at inimici ſtatim ſanguinolenta palma, crudeliſſima uictoria potiti inſultabunt, in horum miſerias ſuperbi re ſimul & uerbis inuehentur. Item, *Nam neminem ueſtrum fugit, Quirites, capta urbe quæ miſeriæ conſequi ſoleant: arma qui contra tulerint, ſtatim crudeliſſime trucidantur: cæteri, qui poſſunt per ætatem & uires laborem ferre, rapiuntur in ſeruitutem: qui non poſſunt, uita priuantur: uno denique, atque eodem tempore domus hoſtili flagrat incendio, et quos natura aut uoluntas neceſſitudine aut beneuolentia coniunxerit, diſtrahuntur: liberi partim è gremijs parentum diripiũtur, partim in ſinu iugulantur, partim ante pedes conſtuprantur. nemo iudices eſt, qui poſſit ſatis rem conſequi uerbis, nec referre oratione magnitudinem calamitatis.* Hoc genere exornationis uel *indignatio, uel miſericordia poteſt cõmoueri, cum res cõſequentes cõprehenſæ uniuerſæ perſpicua breuiter exprimuntur oratione.* Diuiſio *eſt, quæ rem ſemouẽs à re, utranque abſoluit ratione ſubiecta, hoc modo:* Cur *ego nunc tibi quidquã obijciam? ſi probus es, non meruiſti: ſin improbus, non cõmoueris.* Item, Quid *nunc ego de meis proprijs meritis prædicẽ? ſi meminiſtis, obtundã: ſin obliti eſtis, cũ re nihil egerim, quid eſt, quod uerbis proficere poſſim?* Itẽ, *Duæ res ſunt, quæ poſſunt homines ad turpe compendium cõmouere, inopia atq; auaritia: te auarũ in fraterna diuiſione cognouimus,*

inopem atque egentem nunc uidemus: qui potes igitur oſtendere cauſam maleficij non fuiſſe? Inter hanc diuiſionem, et illam, quæ de partibus orationis tertia eſt, de qua in libro primo diximus ſecundũ narrationem, hoc intereſt: Illa diuidit per enumerationem, aut per expoſitionem, quibus de rebus in tota oratione diſputatio futura ſit: hæc ſe ſtatim explicat, & breui duabus, aut pluribus partibus ſubijciens rationes, exornat orationem. Frequentatio eſt, cum res in tota cauſa diſperſæ coguntur in unum, quo grauior, aut acrior, aut criminoſior oratio ſit: hoc pacto: A quo tandẽ abeſt iſte uitio? quid eſt iudices, cur uelitis eum liberare? Suæ pudicitiæ proditor eſt, inſidiator alienæ, cupidus, intemperans, petulans, ſuperbus, impius in parentes, ingratus in amicos, infeſtus in cognatos, in ſuperiores contumax, in æquos & pares faſtidioſus, in inferiores crudelis, denique in omnes intolerabilis. Eiuſdem generis eſt illa frequentatio, quæ plurimum coniecturalibus cauſis opitulatur, cum ſuſpiciones, quæ ſeparatim dictæ, minutæ & infirmæ erant, unum in locum coactæ rem uidentur perſpicuam facere, non ſuſpitioſam, hoc pacto: Nolite igitur, nolite iudices ea, quæ dixi, ſeparatim ſpectare: ſed omnia colligite, & conferte in unum. Si & commodum ad iſtum ex illius morte ueniebat, & uita hominis eſt turpiſſima, animus auariſſimus, fortuna familiaris rei attenuatiſſima, & res iſta bono nemini præter iſtum fuit: neque alius quiſquam æque cõmode, neque iſte cõmodioribus alijs rationibus facere potuit: neque præteritum quidquam eſt ab iſto, quod opus fuerit ad maleficiũ:

neque factum, quod opus non fuerit: & cum locus idoneus maxime quæſitus, tum occaſio aggrediendi cõmoda, tempus adeundi opportuniſſimum, ſpatium conficiendi longiſſimum ſumptum eſt, non ſine maxima occultandi & perficiendi maleficij ſpe: & præterea ante quàm occiſus homo is eſt, iſte uiſus eſt in eo loco, in quo eſt occiſio facta, ſolus. Paulo poſt in ipſo loco maleficij, uox illius, qui occidebatur, audita eſt: deinde poſt occiſionem, iſtum multa nocte domum rediſſe conſtat, poſtera die titubanter & incõſtanter de occiſione illius locutum. Hæc partim teſtimonijs, partim quæſtionibus & argumentis omnia comprobantur, & rumore populi, quem ex argumentis natũ, neceſſe eſt eſſe uerum: Veſtrum iudices eſt, his in unum locum collatis, certã ſumere ſcientiam, non ſuſpicionẽ maleficij. Nam unum aliquid aut alterum poteſt in iſtum caſu cecidiſſe ſuſpitioſe, ut omnia inter ſe à primo ad poſtremum conueniant maleficia, neceſſe eſt caſu non poſſe fieri. Vehemens eſt hæc exornatio, & in coniecturali conſtitutione cauſæ ferme ſemper neceſſaria, & in cæteris generibus cauſarum, & in omni oratione adhibenda nonnunquam. Expolitio eſt, cum in eodem loco manemus, & aliud atque aliud dicere uidemur. Ea dupliciter fit, ſi aut eandem plane dicimus rem, aut de eadem re. Eandem rem dicimus, non eodem modo: nam id quidem obtundere auditorem eſt, non rem expolire, ſed commutare. Commutabimus tripliciter, uerbis, pronunciando, tractando. Verbis commutabimus, cum, re ſemel dicta, iterum aut ſæpius alijs uerbis, quæ idem ualeant, eadem res proferetur, hoc mo=

do: Nullum tantum eſt periculum, quod ſapiens pro ſalute patriæ uitandum arbitretur. Cum augetur incolumitas perpetua ciuitatis, qui bonis erit rationibus præditus, profecto nullũ uitæ diſcrimẽ ſibi pro fortunis reip. fugiendum putabit: & erit in ea ſententia ſemper, ut pro patria ſtudioſe quãuis in magnam deſcendat uitæ dimicationem. Pronunciando commutabimus, ſi tum in ſermone, tum in acrimonia, tum in alio atque alio genere uocis atque geſtus, eadẽ uerbis cõmutando, pronunciatione quoque uehementius immutabimus. Hoc neque commodiſſime ſcribi poteſt, neque parum eſt apertum. quare non eget exempli. Tertium genus eſt commutationis, quod tractando cõficitur, ſi ſententiam traijciemus, aut ad ſermocinationem, aut ad exuſcitationem. Sermocinatio eſt, de qua planius paulo poſt ſuo loco dicemus. Nunc breuiter, ad hanc rem quod ſatis ſit, attingemus, in qua cõſtituetur alicuius perſonæ oratio accommodata ad dignitatem, hoc modo, ut, quo facilius res cognoſci poſſit, ne ab eadem ſententia recedamus: Sapiens, qui omnia reip. cauſa ſuſcipienda pericula putabit, ſæpe ipſe ſecum loquitur: Non mihi ſoli, ſed etiam atque adeo multo potius natus ſum patriæ: uita, quæ fato debetur, ſaluti patriæ potiſſimũ ſoluatur. Aluit hæc me, tute, atque honeſte produxit uſque ad hanc ætatem, munijt meas ratiões bonis legibus, optimis moribus, honeſtiſſimis diſciplinis. Quid eſt, quod à me ſatis ei perſolui poſſit, unde hæc accepta ſunt? Quia hæc loquitur ſecũ ſapiens, ſæpe ego in periculis reip. nullum ipſe periculum fugi. Item mutatur res tractando, ſi traducitur ad exuſci-

tationem, cum & nos commoti dicere uideamur, & auditoris animum commouemus, ſic: Quis eſt tam tenui cogitatione præditus, cuius animus tantus anguſtijs inuidiæ cōtinetur, qui non hūc hominē ſtudioſiſſime laudet, & ſapientiſſimum iudicet? qui pro ſalute patriæ, pro incolumitate ciuitatis, pro reip. fortunis quamuis magnum atque atrox periculum ſtudioſe ſuſcipiat, & libenter ſubeat. Equidem *hunc hominem magis cupio ſatis laudare, quàm poſſum, idemq́; hoc certo ſcio uobis omnibus uſu uenire.* Eadem *res igitur his tribus in dicendo commutabitur rebus, uerbis, pronunciando, tractando: ſed tractando dupliciter, ſermocinatione, & exuſcitatione.* Sed *de eadem re cum dicemus, pluribus utemur commutationibus.* Nā *cum rem ſimpliciter pronūciauerimus, rationem poterimus ſubijcere.* Deinde *duplicem, uel ſine rationibus, uel cū rationibus pronunciare ſententiam.* Deinde *afferre contrarium. de quibus omnibus diximus in uerborum exornationibus.* Deinde *ſimile & exemplum, de quo ſuo loco plura dicemus.* Deinde *concluſionem, de qua in ſecundo libro, quæ opus fuerunt, diximus, demonſtrantes argumentationem quemadmodum cōcludere oporteat. in hoc libro docuimus, cuiuſmodi eſſet exornatio uerbi, cui concluſioni nomen eſt.* Ergo *huiuſmodi uehementer ornata poterit eſſe expolitio, quæ cōſtabit ex frequentibus uerborum exornationibus & ſententiarum.* Hoc *modo igitur ſeptem partibus tractabitur: ſed ab eiuſdem ſententiæ non recedamus exemplo, ut ſcire poſſis quàm facile præceptionē rhetorica res ſimplex multiplici ratione tractetur.* Sapiens

nullum pro rep.periculum uitabit,ideo quòd ſæpe fit, ut cum pro rep.perire noluerit, neceſſario cum rep.pereat. Et quoniam ſunt omnia commoda à patria accepta,nullum incommodum pro patria graue putandum eſt.ergo qui fugiunt id periculum,quod pro rep. ſubeundum eſt, ſtulte faciunt. Nã neque effugere incõmoda poſſunt,& ingrati in ciuitatem reperiuntur. At qui patriæ pericula ſuo periculo expetunt,hi ſapiẽtes putandi ſunt,cum & eum quem debent honorem reipub.reddunt, & pro multis perire malunt, quàm cum multis. Etenim uehementer eſt iniquum,uitam, quam à natura acceptam propter patriam conſeruaueris,naturæ,cum cogat, reddere: patriæ,cum roget, non dare: & cum poſſis cum ſumma uirtute & honore pro patria interire,malle per dedecus et ignauiã uiuere: & cum pro amicis & parentibus & cæteris neceſſarijs adire periculum uelis,pro republica,in qua & hoc & illud ſanctiſſimum nomen patriæ continetur,nolle in diſcrimen uenire. Itaque uti contemnendus eſt,qui in nauigando ſe,quàm nauim,mauult incolumem: ita uituperandus,qui in repub.diſcrimine, ſuæ plus quàm communi ſaluti conſulit. Naue enim fracta multi incolumes fuerunt,ex naufragio patriæ ſaluus nemo poteſt enatare. quod mihi bene uidetur Decius intellexiſſe, qui ſe deuouiſſe dicitur, & pro legionibus in hoſtes immiſiſſe medios. amiſit uitam, at non perdidit: re enim uiliſſima & parua maximam redemit: dedit uitam, accepit patriam: amiſit animam,potitus eſt gloria,quæ cũ ſumma laude prodita uetuſtati quotidie magis eniteſcit. Quòd ſi pro

rep. debere accedere ad periculum, & ratione demonſtratum eſt, & exemplo cõprobatum, ij ſapientes ſunt exiſtimandi, qui nullum pro ſalute patriæ periculum uitant. In his igitur generibus expolitio uerſatur, de qua producti ſumus ut plura diceremus, quòd nõ modo cum cauſam dicimus, adiuuat, & exornat orationem, ſed multo maxime per eam exercemur ad elocutionis facultatem. Quare conueniet extra cauſam in exercendo rationes adhibere expolitionis, in dicendo uti, cum exornabimus argumentationem, de qua diximus in libro ſecundo. Commoratio eſt, cum in loco firmiſſimo, quo tota cauſa continetur, manetur diutius, & eodem ſæpius reditur. hac uti maxime conuenit, et id eſt oratoris boni maxime proprium. non enim datur auditori poteſtas animum de re firmiſſima dimouendi. Huic exemplum ſatis idoneum ſubijci non potuit, propterea quòd hic locus non eſt à tota cauſa ſeparatus, ſicut membrũ aliquod, ſed, tanquam ſanguis, perfuſus eſt per totum corpus orationis. Contentio eſt, per quam contraria referuntur. Ea eſt in uerborum exornationibus, ut ante docuimus, eiuſmodi. Inimicis te placabilem, amicis inexorabilem præbes. In ſententiarum, huiuſmodi: Vos huius incommodis lugetis, iſte reip. calamitate lætatur. Vos ueſtris fortunis diffiditis, iſte ſolus ſuis eo magis confidit. Inter hæc duo contentionum genera hoc intereſt: illud ex uerbis celeriter relatis conſtat, hic ſententiæ cõtrariæ ex comparatione referantur oportet. Similitudo eſt oratio traducens ad rem quampiam aliquid ex re diſpari ſimile. Ea ſumitur aut ornandi cauſa, aut probandi, aut apertius

tius dicendi, aut ante oculos ponendi. Quo modo igitur quatuor de cauſis ſumitur, ita quatuor modis dicitur: per contrarium, per negationem, per breuitatem, per collationem. Ad unamquanque ſumendæ cauſam ſimilitudinis accommodabimus ſingulos modos pronũciandi. Ornandi cauſa ſumitur per contrarium, ſic: Non enim quemadmodum in palæſtra qui tædas candentes accipit, celerior eſt in curſu continuo, quàm ille qui tradit: ita melior Imperator nouus, qui accipit exercitũ, quàm ille qui decedit: propterea quòd defatigatus curſor integro facem, hic peritus Imperator imperito exercitum tradit. Hoc ſine ſimili ſatis plane, et perſpicue, & probabiliter dici potuit, hoc modo: Dicitur minus bonos Imperatores à melioribus exercitũ accipere ſolere. ſed ornandi cauſa ſimile ſumptum eſt, ut orationi dignitas quædam compararetur. Dictum eſt autem per contrarium. Nam tunc ſimilitudo ſumitur per cõtrarium, cum ei rei, quam nos probamus, aliquã rem negamus eſſe ſimilem, ut paulo ante, cũ de curſoribus diſſerebamus. Per negationem dicetur probandi cauſa, hoc modo: Neque equus indomitus, quãuis natura bene compoſitus ſit, idoneus poteſt eſſe ad eas utilitates, & aptus, quæ deſiderãtur ab equo: neque homo indoctus, quamuis ſit ingenioſus, ad uirtutẽ poteſt peruenire. Hoc probabilius factum eſt, quòd magis eſt ueriſimile, non poſſe uirtutem ſine doctrina comparari, quoniã nec equus quidem indomitus idoneus poſſit eſſe: ergo ſumptum eſt probandi cauſa. Dictum eſt autem per negationem: id enim perſpicuum eſt de primo ſimilitudinis uerbo. Apertius dicẽdi cauſa ſimi-

litudo dicitur per breuitatem, hoc modo: In amicitia gerenda, ſicut in certamine currendi, non ita cōuenit exerceri, ut, quoad neceſſe ſit, peruenire poſſis; ſed ut productus ſtudio, et uiribus ultra facile procurras. Nā hoc ſimile eſt, ut apertius intelligatur, mala ratione facere qui reprehendat eos, qui uerbi cauſa poſt mortem amici liberos eius cuſtodiant: propterea quòd in curſore tantum uelocitatis eſſe oporteat, ut efferatur uſque ad finem; in amico tantum beneuolentiæ ſtudium, ut ultra quàm amicus ſentire poſſit, procurrat amicitiæ ſtudio. Dictum autem ſimile eſt per breuitatem. Non enim ita ut in cæteris rebus res ab re ſeparata eſt, ſed utræque res coniuncte & confuſe pronunciatæ. Ante oculos ponendi negotij cauſa, ſumetur ſimilitudo per collationem, ſic: Vti citharœdus, cū prodierit optime ueſtitus, palla inaurata indutus, cum chlamyde purpurea coloribus uarijs intexta, & cum corona aurea magnis fulgentibus gemmis illuminata, citharam tenens exornatiſſimam, auro & ebore diſtinctam, ipſe præterea forma & ſpecie ſit, & ſtatura appoſita ad dignitatem, ſi, cum magnam populo commouerit his rebus expectationē, repente ſilentio facto, uocē emittat acerbiſſimā cum turpiſſimo corporis motu, quo melius ornatus, & magis fuerit expectatus, eo magis deriſus et contemptus eijcitur: ita ſi quis in excelſo loco, & in magnis ac locupletibus copijs collocatus, fortunæ muneribus, & naturæ commodis omnibus abundabit, ſi uirtutis et artium, quæ uirtutis magiſtræ ſunt, egebit: quo magis cæteris rebus erit copioſus, & illuſtris, et expectatus, eo uehemētius deriſus, & contemptus ex o=

mni conuentu bonorum eijcietur. Hoc ſimile exorna tione utriuſque rei, et alterius inſcitia artificij, alterius ſtultitia ſimili ratione collata, ſub aſpectu omniũ rem ſubiecit. Dictum autem eſt per collationem, propterea quòd propoſita ſimilitudine, paria ſunt omnia relata. In ſimilibus obſeruare oportebit diligẽter, ut cum rem afferamus ſimilem, cuius rei cauſa ſimilitudinem attulerimus, uerba quoque ad ſimilitudinem habeamus accommodata: id eſt huiuſmodi: Ita ut hirundines æſtiuo tempore præſto ſunt, frigore pulſæ recedunt: ex eadem ſimilitudine nunc per translationem uerba ſumimus, ita falſi amici ſereno uitæ tempore præſto ſunt, ſimulatq; hiemem fortunæ uiderint, deuolãt omnes. Sed inuẽtio ſimilium facilis erit, ſi quis ſibi omnes res animatas, mutas & loquentes, feras & manſuetas, terreſtres, & cœleſtes, & maritimas, artificio, caſu, natura comparatas, uſitatas, atque inuſitatas, frequenter ante oculos poterit ponere, & ex his aliquam uenari ſimilitudinẽ, quæ aut ornare, aut docere, aut apertiorem rẽ facere, aut ponere ante oculos poſſit. non enim res tota totæ rei neceſſe eſt ſimilis ſit; ſed ad ipſum, ad quod conferetur, ſimilitudinem habeat oportet. Exẽplum eſt alicuius facti, aut dicti præteriti cum certi auctoris nomine propoſito. id ſumitur iiſdem de cauſis, quibus ſimilitudo. Rem ornatiorem facit, cum nullius rei niſi dignitatis cauſa ſumitur: Apertiorem, cum id, quod ſit obſcurius, magis dilucidũ reddit: Probabiliorẽ, cum magis ueriſimilẽ facit: Ante oculos ponit, cũ exprimit omnia perſpicue, ut res dicta prope manu tẽtari poſ-

ſit. Vniuſcuiuſque generis ſingula ſubieciſſemus exẽpla, niſi, exemplum quod genus eſſet, in expolitione demonſtraſſemus, & cauſas ſumẽdi in ſimilitudine apẽruiſſemus: quare noluimus neque pauca, quo minus intelligeretur, neque, re intellecta, plura conſcribere.

Imago eſt formæ cum forma cum quadam ſimilitudine collatio. Hæc ſumitur aut laudis, aut uituperationis cauſa. Laudis cauſa, ſic: Ibant in prælium corpore tauri ualidiſſimi, impetu leonis acerrimi ſimiles. Vituperationis, ut in odium, aut in inuidiam, aut in contemptionem adducat. Vt in odiũ, hoc modo: Iſte quotidie per forum medium tanquam iubatus draco ſerpit, aſpectu uenenato, ſpiritu rabido, circunſpectans huc & illuc, ſi quem reperiat, cui aliquid mali faucibus afflare, quẽ ore attingere, dẽtibus inſecare lingua aſpergere poſſit. Vt in inuidiã adducat, hoc modo: Iſte qui diuitias ſuas iactat, ſicut gallus è Phrygia, aut ariolus quiſpiam depreſſus, & oneratus auro clamat, & deierat. Vt in contemptionem adducat, ſic: Iſte, qui tanquam cochlea abſcondẽs, retentat ſe ſe tacitus, quo ſit tutus, comeditur cum domo ſua, & aufertur.

Effictio eſt, cum exprimitur & effingitur uerbis corporis cuiuſpiam forma, quod ſatis ſit ad intelligendum, hoc modo: Hunc dico iudices rubrum, breuẽ, incuruũ, canũ, ſubcriſpum, cæſium, cui ſanè magna eſt in mento cicatrix, ſi quo modo poteſt uobis in memoriam redire. Habet hæc exornatio cum utilitatem, ſi quem uelis oſtendere: tum uenuſtatem, ſi breuiter & dilucide facta eſt. Notatio eſt, cum alicuius natura certis deſcribitur ſignis, quæ, ſicuti notæ quædã, naturæ ſunt

attributa. Vt ſi uelis non diuitem, ſed oſtentatorẽ pecunioſum deſcribere, Iſte,inquies,iudices,qui ſe dici diuitem putat eſſe præclarum,primum nunc uidete,quo uultu uos intueatur: non ne uobis uidetur dicere,Darem, ſi mihi moleſti nõ eſſetis? cum uero ſiniſtra mentum ſubleuat,exiſtimat ſe gemmæ nitore,& auri ſplẽdore aſpectus omnium perſtringere. Cum puerum reſpicit hunc unum,quem ego noui, uos nõ arbitror nouiſſe,alio nomine appellat,deinde alio atq; alio: Heus tu, inquit, ueni Sannio, ne quid iſti barbari perturbent: ut ignoti,qui audiunt,unũ putent eligi de multis. ei dicit in aurem,aut ut domi lectuli ſternantur, aut ab auunculo rogetur Aethiops,qui ad balneas ueniat,aut Aſturconi locus antę oſtium ſuum detur, aut aliquid fragile falſæ choragium gloriæ comparetur. Deinde exclamat,ut omnes audiant: Videto, ut diligenter enumeretur, ſi poteſt ante noctem. Puer, qui iam bene hominis naturam nouit,tu illò plures mittas oportet,inquit, ſi hodie uis tranſnumerari. Age, inquit, duc tecum Libanum & Soſiam. Sanè. Deinde caſu ueniunt hoſpites homini, qui iſtum ſplendide,dũ peregrinaretur, receperunt. ex ea re homo hercle ſanè conturbatur, ſed tamen à uitio naturæ non recedit. Bene,inquit,facitis,cum uenitis: ſed rectius feciſſetis, ſi ad me domum recta abiiſſetis. Id feciſſemus,inquiunt illi, ſi domum nouiſſemus. At iſtud quidem facile fuit undelibet inuenire. uerum ite mecum. ſequũtur illi. ſermo interea huius conſumitur omnis in oſtẽtatione. Quærit,in agris cuiuſmodi frumenta ſint: negat ſe,quia uillæ incenſæ ſint,accedere poſſe, nec ædifi

Oſtentator

care etiam nunc audere: tametſi in Tuſculano quidem cœpi inſanire, & in iiſdem fundamentis ædificare. Dum hæc loquitur, uenit in ædes quaſdam, in quibus ſodalitium erat eodem die futurum, quò iſte pro notitia domini ædium ingreditur cũ hoſpitibus: Hic, inquit, habito: perſpicit argentum quod erat expoſitũ, uiſit triclinium ſtratum, probat. accedit ſeruulus, dicit homini clare, dominum iam uenturum, ſi uelit exire. Itáne, inquit? Eamus hoſpites, frater uenit ex Salerno, ego illi obuiam pergam: uos huc decima uenitote. hoſpites diſcedunt. Iſte ſe raptim domum ſuam conijcit: illi decima, quò iuſſerat, ueniunt: quærunt hunc: reperiunt domus cuia ſit: in diuerſorium deriſi conferunt ſeſe. Vident hominem poſtera die, narrant, expoſtulant, accuſant: ait iſte eos ſimilitudine loci deceptos, angiporto toto deerraſſe, contra ualetudinem ſuã ſe ad multam noctem expectaſſe. Sannioni puero negotium dederat, ut uaſa, ueſtimenta, pueros corrogaret: ſeruulus non inurbanus ſatis ſtrenue & concinne cõparat, iſte hoſpites domum deducit. Ait ſe ædes maximas cuidam amico ad nuptias accommodaſſe, nunciat interea puer argentum repeti: (pertimuerat enim qui commodarat) Apagete, inquit, ædes commodaui, familiam dedi: argentum quoque uult? tametſi hoſpites habeo, tamen utatur licet, nos Samijs delectabimur. Quid ego, quæ deinde efficiat, narrem? eiuſmodi eſt hominis natura, ut, quæ ſingulis diebus efficiat gloria atque oſtentatione, ea uix annuo ſermone enarrare poſſim. Huiuſmodi notationes, quæ deſcribunt quid conſentaneum ſit uniuſcuiuſque naturæ, uehe-

menter habent magnam delectationem : totam enim naturam cuiuſpiam ponunt ante oculos, aut glorioſi, ut nos exempli cauſa cœperamus, aut inuidi, aut timidi, aut auari, ambitioſi, amatoris, luxurioſi, furis, quadruplatoris : denique cuiuſuis ſtudium protrahi poteſt in medium tali notatione. Sermocinatio eſt, *cum alicui perſonæ ſermo attribuitur, & is exponitur cum ratione dignitatis, hoc pacto:* Cum *militibus urbs redũdaret, & omnes timore oppreſſi domi continerentur, uenit iſte cum ſago, gladio ſuccinctus, tenens iaculum, quinque adoleſcentes hominẽ ſimili ornatu ſubſequũtur, irrumpit in ædes ſubito, deinde magna uoce :* Vbi *eſt iſte beatus, inquit, ædium dominus? quin mihi præſto ſit? quid tacetis?* Hic *alij omnes ſtupidi timore obmutuerunt.* Vxor *illius infeliciſſimi cum maximo fletu ad iſtius pedes abiecit ſeſe.* Parce, *inquit, & per quæ tibi dulciſſima ſunt in uita, miſerere noſtri, noli extinguere extinctos.* Fer *manſuete fortunam, nos quoque fuimus beati, noſce te eſſe hominem.* At ille : *Quin illum mihi datis, ac uos auribus meis opplorare deſinitis? non abibit.* Illi *nunciatur interea, ueniſſe iſtum, & clamore maximo mortem minari. Quod ſimul ut audiuit,* Heus, *inquit,* Gorgia *pediſſequa puerorum, abſconde pueros, defende, fac ut incolumes ad adoleſcentiam perducas.* Vix *hæc dixerat, cum ecce iſte præſto,* Sedes, *inquit, audax? non uox mea tibi uitam ademit? exple inimicitias meas, & iracundiam ſatura tuo ſanguine.* Ille *cum magno ſpiritu,* Metuebam, *inquit, ne plane uictus eſſem, nunc uideo in iudicio mecum contendere non*

Sermoc

uis,ubi ſuperari turpiſſimum eſt, ſuperare pulcherrimum: interficere me uis, occidar equidem, ſed uictus non peribo. At ille, In extremo uitæ tempore etiam ſentētioſe loqueris,neque ei,quem uides dominari, uis ſupplicare? Tum mulier, Imo quidem iſte rogat & ſupplicat: ſed tu quæſo commouere,& tu per deos,inquit,hunc amplexare. dominus eſt,uicit hic te, uince tu nunc animum. Cur non deſinis,inquit,uxor loqui, quæ me digna non ſunt? tace,&,quæ curanda ſunt, cura: tu ceſſas mihi uitam, tibi omnem bene uiuendi ſpem mea morte eripere? Iſte mulierem reppulit ab ſe lamentantem: illi neſcio quid incipienti dicere, quod dignum uidelicet illius uirtute eſſet,gladium in latere defixit. Puto in hoc exemplo datos eſſe unicuique ſermones ad dignitatem accommodatos, quod oportet in hoc genere obſeruare. Sunt item ſermocinationes conſequentes hoc genus: Nam quid putamus illos dicturos, ſi hoc iudicaueritis? non ne hac omnes utentur oratione? deinde ſubijcere ſermonem. Conformatio eſt,cum aliqua,quæ non adeſt, perſonæ confingitur quaſi adſit,aut cum res muta,aut informis fit eloquēs, & formata, & ei oratio attribuitur ad dignitatē accommodata,aut actio quædam,hoc pacto: Quòd ſi nūc hæc urbs inuictiſſima uocem emittat,non hoc pacto loquatur? Ego illa plurimis trophæis ornata, triumphis ditata certiſſimis,clariſſimis locupletata uictorijs,nunc ueſtris ſeditionibus ò ciues uexor: quā dolis malitioſa Carthago,uiribus probata Numantia,diſciplinis erudita Corinthus labefactare non potuit, eam patiemini nunc ab homunculis deterrimis proteri atque conculca

ri? Item, Quòd ſi nunc L. ille Brutus reuiuiſcat, et hic ante pedes ueſtros adſit, non hac utetur oratione? Ego reges eieci, uos tyrannos introducitis: ego libertatem, quæ non erat, peperi, uos partam ſeruare non uultis: ego capitis mei periculo patriam liberaui, uos liberi ſine piculo eſſe non curatis. Hæc confirmatio, licet in plures res mutas atque inanimatas transferatur, proficit plurimum in amplificationis partibus & commiſeratione. Significatio eſt, quæ plus in ſuſpicione relinquit, quàm poſitum eſt in oratione: ea fit per exuperationem, ambiguum, conſequentiam, abſciſionem, ſimilitudinem. Per exuperationem, cum plus dictum eſt quàm patitur ueritas, augendæ ſuſpitionis cauſa, ſic: Hic de tanto patrimonio tam cito teſtam, qua ſibi petat ignẽ, non reliquit. Per ambiguum, cum uerbum poteſt in duas plures'ue ſententias accipi, ſed accipitur in eam partem, quam uult is, qui dixit: ut de eo ſi dicas, qui multas hæreditates adierit, Proſpice tu, qui plurimum cernis. Ambigua quemadmodum uitanda ſunt, quæ obſcurã reddunt orationem, ita hæc cõſequẽda, quæ conficiunt huiuſmodi ſignificationem. Ea reperientur facile, ſi nouerimus & animaduerterimus uerborum ancipites aut multiplices poteſtates. Per conſequentiã ſignificatio fit, cum res, quæ ſequuntur aliquam rẽ, dicuntur, ex quibus tota res relinquitur in ſuſpitione, ut ſi ſalſamentarij filio dicas: Quieſce tu, cuius pater cubito ſe emungere ſolebat. Per abſciſionem, ſi cum incipimus aliquid dicere, præcidimus, & ex eo, quod iã diximus, ſatis relinquitur ſuſpicionis, ſic, Qui iſta forma & ætate nuper alienæ domui, nolo plura dicere.

ſimilitudine Per ſimilitudinem, cum aliqua re ſimili allata, nihil amplius dicimus; ſed ex ea ſignificamus quid ſentiamus, hoc modo: Noli Saturnine nimium populi frequentia fretus eſſe, inulti iacent Gracchi. Hæc exornatio plurimum feſtiuitatis habet interdum & dignitatis. Sinit enim quiddam tacito oratore ipſum auditorem ſuſpicari.

...as Breuitas eſt res ipſis tantũmodo uerbis neceſſarijs expedita, hoc modo: Lemnum præteriens cepit, inde Tarſi præſidium reliquit, poſt urbem in Bithynia ſuſtulit, inde pulſus in Helleſpontũ, ſtatim potitur Abydo. Item, Modo Conſul, quondam Tribunus, deinde primus erat ciuitatis. Tũ proficiſcitur in Aſiã, deinde exul, & hoſtis eſt dictus, poſt Imperator, poſtremo Conſul factus eſt. Habet paucis comprehenſa breuitas multarum rerum expeditionem. Quare adhibenda ſæpe eſt, cum aut res non egent longæ orationis, aut tempus non ſinit commorari.

...ſtratio Demonſtratio eſt, cum ita res uerbis exprimitur, ut geri negotium, et res ante oculos eſſe uideatur. Id fieri poterit, ſi, quæ ante, & poſt, & in ipſa re facta erunt, comprehendemus, aut à rebus conſequentibus, aut à circunſtantibus nõ recedemus, hoc modo: Quod ſimul atque Gracchus proſpexit, fluctuare populum, uerentem ne ipſe auctoritate Senatus commotus à ſententia deſiſteret, iubet aduocari concionem. Iſte interea ſcelere & malis cogitationibus redundans, euolat ex templo Iouis, & ſudans, oculis ardentibus, erecto capillo, contorta toga, cũ pluribus alijs ire celerius cœpit. Illi præco faciebat audientiam, hic ſubſellium quoddam calce premens dextra pedem defringit, & alios hoc idem iubet facere.

Cum Gracchus deos inciperet precari, curſim iſti impe tum faciunt, ex alijs alijſq; partibus conuolant; atque è populo unus, Fuge inquit Tiberi, fuge. non uides? reſpice inquam. Deinde uaga multitudo ſubito ti= more perterrita, fugere cœpit. At iſte ſpumans ex ore ſcelus, anhelans ex infimo pectore crudelitatem, contorquet brachium, & dubitanti Gracchi quid eſſet, neque tamen locum in quo conſtiterat relinquē ti, percutit tempus. Ille nulla uoce delibans inſitā uir= tutem, concidit tacitus: iſte uiri fortiſſimi miſerando ſanguine aſperſus, quaſi facinus præclariſſimum fe= ciſſet, circunſpectans, & hilaris ſceleratam gratu= lantibus manum porrigens, in templum Iouis contulit ſeſe. Hæc exornatio in amplificanda & commiſeran= da re plurimum prodeſt, & in huiuſmodi narrationi bus: ſtatuit enim totam rem, et propè ponit ante ocu los. Omnes rationes honeſtandæ elocutionis ſtudioſe collegimus, in quibus Herenni ſi te diligenter exercue ris, & grauitatem, & dignitatem, & ſuauitatem habere in dicendo poteris, ut oratorie planè loquaris; ne nuda atque inornata inuentio uulgari ſermone efferatur. Nunc identidem noſmet ipſi nobis inſtemus, res enim communis agitur, ut frequenter & aſſidue conſequamur artis rationem ſtudio, & exercitatione: quod alij cum moleſtia tribus de cauſis maxime fa= ciunt, aut ſi, cum quibus libenter exerceantur, non habent: aut ſi ſibi diffidunt, aut ſi neſciunt quam uiā ſequi debeant: quæ à nobis abſunt omnes difficul tates. Nā & ſimul libenter exercemur propter ami= citiam, cuius initium cognatio fecit, cætera philoſo=

Peroratio

phiæ ratio cõfirmauit. et nobis nõ diffidimus, propterea ꝙ *et aliquantulũ proceſſimus, et alia meliora ſunt, quæ multo intentius petimus in uita, ut etiã ſi nõ peruenerimus in dicẽdo, quò uolumus, parua pars uitæ* ꝑ*fectiſſimæ deſideretur. Et uiam, quam ſequamur, habemus, propterea quòd in his libris nihil præteritũ eſt rhetoricæ præceptionis. Demonſtratum eſt enim quo modo res in omnibus generibus cauſarũ inueniri oporteat. Dictum eſt quo pacto eas diſponere conueniat. Traditum eſt, qua ratione eſſet pronunciandum. Præceptum eſt, qua uia meminiſſe poſſemus. Demonſtratum eſt, quibus modis perfecta elocutio cõpararetur. Quæ ſi ſequamur, acute & cito reperiemus, diſtincte & ordinate diſponemus, grauiter & uenuſte pronunciabimus, firme & perpetuo meminerimus, ornate & ſuauiter eloquemur. Ergo in arte rhetorica nihil eſt amplius. Hæc omnia adipiſcemur, ſi rationes præceptionis diligentia conſequemur & exercitatione.*

M. TVL. CICERONIS DE ARTE RHETORICA LIBER I.

SAEPE & multum hoc mecum cogitaui, boni ne an mali plus attulerit hominibus & ciuitatibus copia dicēdi, ac ſummum eloquentiæ ſtudium: nam & cum noſtræ reip. detrimenta conſidero, & maximarum ciuitatum ueteres animo colligo calamitates, non minimam uideo per diſertiſſimos homines inuectam eſſe partem incommodorum. cum autem res ab noſtra memoria propter uetuſtatē remotas ex literarum monumentis repetere inſtituo, multas urbes conſtitutas, plurima bella reſtincta, firmiſſimas ſocietates, ſanctiſſimas amicitias intelligo cum animi ratione, tum facilius eloquentia comparatas. ac me quidem diu cogitantem ratio ipſa in hanc potiſſimum ſententiam ducit, ut exiſtimem ſapientiam ſine eloquentia parum prodeſſe ciuitatibus, eloquentiā uero ſine ſapiētia nimium obeſſe plerunque, prodeſſe nūquam. quare ſi quis omiſſis rectiſſimis atque honeſtiſſimis ſtudijs rationis & officij, conſumit omnem operā in exercitatione dicendi, is inutilis ſibi, pernicioſus patriæ ciuis alitur: qui uero ita ſe ſe armat eloquentia, ut non oppugnare commoda patriæ, ſed pro his propugnare poſſit, is mihi uir & ſuis & publicis rationibus utiliſſimus, atque amiciſſimus ciuis fore uidetur. Ac ſi uolumus huius rei, quæ uocatur eloquentia, ſiue artis,

*ſiue ſtudij, ſiue exercitationis cuiuſdam, ſiue faculta
tis à natura profectæ conſiderare principium, reperie
mus id ex honeſtiſſimis cauſis natum, atque optimis
rationibus profectum. Nām fuit quoddā tempus, cum
in agris homines paſſim beſtiarum more uagabantur,
et ſibi uictu ferino uitam propagabāt, nec rationi ani
mi quidquam, ſed pleraque uiribus corporis admini=
ſtrabant. nondum diuinæ religionis, non humani offi
cij ratio colebatur: nemo legitimas uiderat nuptias:
non certos quiſquam inſpexerat liberos: non, ius æqua
bile quid utilitatis haberet, acceperat. ita propter erro=
rem atque inſcitiā, cæca ac temeraria dominatrix ani
mi cupiditas ad ſe explendam uiribus corporis abute=
batur pernicioſiſſimis ſatellitibus. quo tempore qui=
dam, magnus uidelicet uir & ſapiēs, cognouit quæ ma
teria eſſet, & quanta ad maximas res opportunitas
in animis ineſſet hominum, ſi quis eam poſſet elicere,
& præcipiendo meliorem reddere: qui diſperſos homi
nes in agris, & in tectis ſylueſtribus abditos, ratione
quadam compulit in unum locum, & congregauit,
& eos in unamquanque rem inducens utilem atque
honeſtam, primo propter inſolentiam reclamantes, de
inde propter rationem atque orationem ſtudioſius au
dientes, ex feris & immanibus mites reddidit &
manſuetos. ac mihi quidem uidetur hoc nec tacita,
nec inops dicendi ſapientia perficere potuiſſe, ut homi
nes à conſuetudine ſubito conuerteret, & ad diuerſas
uitæ rationes traduceret. age uero, urbibus conſtitu=
tis, ut fidem colere, & iuſtitiam retinere diſcerent,
& alijs parere ſua uoluntate conſueſcerent, ac non*

modo labores excipiendos communis commodi cauſá, ſed etiam uitam amittendam exiſtimarent, qui tandem fieri potuit, niſi homines ea, quæ ratione inueniſſent, eloquẽtia perſuadere potuiſſent? profecto nemo niſi graui ac ſuaui commotus oratione, cum uiribus plurimum poſſet, ad ius uoluiſſet ſine ui deſcendere: ut inter quos poſſet excellere, cum ijs ſe pateretur æquari, & ſua uoluntate à iucundiſſima conſuetudine recederet, quæ præſertim iam naturæ uim obtineret propter uetuſtatem. ac primo quidem ſic & nata & progreſſa longius eloquentia uidetur, & itẽ poſtea maximis in rebus pacis & belli cum ſummis hominũ utilitatibus eſſe uerſata. poſtquam uero commoditas quædam praua uirtutis imitatrix, ſine ratione officij dicendi copiam conſecuta eſt: tum ingenio freta malitia, peruertere urbeis, & uitas hominum labefactare aſſueuit. atque huius quoque exordium mali, quoniam principium boni diximus, explicemus. Veriſimillimum mihi uidetur, quodam tempore neque in publicis rebus infantes & inſipientes homines ſolitos eſſe uerſari, nec uero ad priuatas cauſas magnos, ac diſertos homines accedere: ſed cũ à ſummis uiris maximæ res adminiſtrarentur, arbitror alios fuiſſe nõ incallidos homines, qui ad paruas controuerſias priuatorum accederent. quibus in controuerſijs cum ſæpe à mendacio contra uerum homines ſtare conſueſcerent, dicendi aſſiduitas aluit audaciam, ut neceſſario ſuperiores illi propter iniurias ciuium reſiſtere audacibus, et opitulari ſuis quiſq; neceſſarijs cogeretur. itaque cũ in dicendo ſæpe par, nõnunquã etiã ſuperior uiſus eſ=

ſet is, qui omiſſo ſtudio ſapientiæ, nihil ſibi præter eloquentiam comparaſſet, fiebat ut & multitudinis, & ſuo iudicio dignus, qui rép. gereret, uideretur: hinc nimirum non iniuria, cum ad gubernacula reip. temerarij atque audaces homines acceſſerant, maxima ac miſerrima naufragia fiebant: quibus rebus tantum odij atq; inuidiæ ſuſcepit eloquētia, ut homines ingenioſiſſimi, quaſi ex aliqua turbida tempeſtate in portum, ſic ex ſeditioſa, & tumultuoſa uita ſe in ſtudiū aliquod traderent quietum. quare mihi uidentur poſtea cætera ſtudia recta atque honeſta per otium concelebrata ab optimis enituiſſe; hoc uero à pleriſque eorū deſertum obſoleuiſſe eo tēpore, quo multo uehemētius erat retinendum, & ſtudioſius adaugendum: nam quo indignius rem honeſtiſſimam & rectiſſimam uiolabat ſtultorum & improborum temeritas & audacia, ſummo cum reip. detrimento, eo ſtudioſius & illis reſiſtendum fuit, & reip. conſulendum. quod noſtrum illum non fugit Catonem, neque Lælium, neque horum (ut uere dicam) diſcipulum Africanum, neque Gracchos Africani nepotes: quibus in hominibus erat ſumma uirtus, & ſummâ uirtute amplificata auctoritas, & quæ his rebus ornamēto, & reip. præſidio eſſet, eloquētia. quare meo quidem animo nihilo minus eloquētiæ ſtudendum eſt, etſi ea quidam & priuatim et publice peruerſe abutuntur, ſed eo quidem uehemētius, ne mali magno cum detrimento bonorum, & communi omnium pernicie plurimum poſſint, cum præſertim hoc unum ſit, quod ad omnes res & priuatas & publicas maxime pertineat; hoc tuta, hoc honeſta, hoc illuſtris,

hoc eodem uita iucunda fiat. nam hinc ad remp. plurima cõmoda ueniunt, ſi moderatrix omnium rerum præſto eſt ſapientia: hinc ad ipſos, qui eam adepti ſunt, laus, honor, dignitas confluit: hinc amicis quoque eorum certiſſimum ac tutiſſimum præſidium comparatur. ac mihi quidem uidentur homines, cum multis rebus humiliores & infirmiores ſint, hac re maxime beſtijs præſtare, quòd loqui poſſunt. quare præclarum mihi quiddam uidetur adeptus is, qui, qua re homines beſtijs præſtent, ea in re hominibus ipſis antecellat. hoc ſi forte non natura modo, neque exercitatione conficitur, uerum etiam artificio quodam comparatur, non alienum eſt uidere quæ dicant ij, qui quædam eius rei præcepta nobis reliquerunt. Sed antequam de præceptis oratorijs dicamus, uidetur dicendum de genere ipſius artis, de officio, de fine, de materia, de partibus. nã his rebus cognitis, facilius, & expeditius uniuſcuiuſq; animus ipſam rationem, ac uiam artis conſiderare poterit.

CIVILIS *quædã ratio eſt, quæ multis & magnis ex rebus conſtat. Eius quædam magna & ampla pars eſt artificioſa eloquentia, quã Rhetoricam uocãt. nam neque cũ ijs ſentimus, qui ciuilem ſcientiam eloquentia non putant indigere, & ab ijs, qui eam putãt omnem rhetoris ui & artificio contineri, magnopere diſſentimus. quare hanc oratoriam facultatem in eo genere ponemus, ut eam ciuilis ſcientiæ partem eſſe dicamus.* Officiũ *autem eius facultatis uidetur eſſe, dicere appoſite ad perſuaſionem:* Finis, *perſuadere dictione.* Inter officium *autem & finem hoc intereſt,*

de genere elo

de officio

de fine

Quid inter utr

quòd in officio, quid fieri, in fine, q̄d officio cōueniat, conſideratur : ut medici officium dicimus eſſe, curare appoſite ad ſanādum ; finem, curatione ſanare . Item oratoris quid officium, & quid finem eſſe dicamus, intelligemus, cum id, quod facere debet, officiū eſſe dicemus; illud, cuius cauſa facere debet, finē appellabimus.

Materiam artis eam dicimus, in qua omnis ars & ea facultas, quæ conficitur ex arte, uerſatur, ut ſi medicinæ materiam dicamus morbos ac uulnera, quòd in his omnis medicina uerſetur: item quibus in rebus uerſatur ars, & facultas oratoria, eas res materiam artis rhetoricæ nominamus. Has autem res alij plures, alij pauciores exiſtimauerunt. Nam Gorgias Leontinus antiquiſſimus ferè rhetor, omnibus de rebus oratorem optime poſſe dicere exiſtimauit. Hic infinitam & immenſam huic artificio materiam ſubijcere uidetur. Ariſtoteles autem, qui huic arti plurima adiumenta atque ornamenta ſubminiſtrauit, tribus in generibus rerum uerſari rhetoris officium putauit, demonſtratiuo, deliberatiuo, iudiciali. Demonſtratiuum eſt, quod tribuitur in alicuius certæ perſonæ laudem, aut uituperationem. Deliberatiuum eſt, quod poſitum in diſceptatione, & conſultatione ciuili, habet in ſe ſententiæ dictionem. Iudiciale eſt, quod poſitum in iudicio habet in ſe accuſationem & defenſionem, aut petitionem & recuſationem. Et quemadmodum noſtra quidē fert opinio, oratoris ars, et facultas in hac materia tripertita uerſari exiſtimāda eſt. Nam Hermagoras quidem, nec quid dicat attendere, nec quid polliceatur, intelligere uidetur, qui

oratoris materiam in cauſam, & in quæſtionem diuidat. Cauſam eſſe dicit rem, quæ habeat in ſe controuerſiam in dicendo poſitam cum perſonarum certarum interpoſitione: quā nos quoque oratori dicimus eſſe attributā. nam ei tres partes, quas ante diximus, ſupponimus, iudicialem, deliberatiuam, demonſtratiuam. Quæſtionem autem eam appellat, quæ habeat in ſe controuerſiam in dicendo poſitam, ſine certarum perſonarum interpoſitione, ad hunc modum: Ecquid ſit bonum præter honeſtatem. Veri'ne ſint ſenſus. Quæ ſit mundi forma. Quæ ſit ſolis magnitudo. Quas quæſtiones procul ab oratoris officio remotas, facile omnes intelligere exiſtimamus. Nā quibus in rebus ſumma ingenia philoſophorum plurimo cum labore conſumpta intelligimus, eas ſicut aliquas paruas res oratori attribuere, magna amentia uidetur. Quòd ſi magnam in his Hermagoras habuiſſet facultatem, ſtudio & diſciplina comparatam, uideretur fretus ſua ſcientia falſum quoddam conſtituiſſe de oratoris officio, & non quid ars, ſed quid ipſe poſſet, expoſuiſſe: nunc uero ea uis eſt in homine, ut ei multo Rhetoricam citius quis ademerit, quàm Philoſophiam conceſſerit. neque eo dico, quòd eius ars, quam edidit, mihi mendoſiſſime ſcripta uideatur. (nam ſatis in ea uidetur ex antiquis artibus ingenioſe & diligenter electas res collocaſſe, & nonnihil ipſe quoque noui protuliſſe) uerū oratori minimum eſt de arte loqui, quod hic fecit: multo maximū ex arte dicere, quod eum minime potuiſſe, omnes uidemus. Quare materia quidem nobis Rhetoricæ uidetur ea, quam Ariſtoteli

Causa

Questio

Hermagoras

uiſam eſſe diximus. Partes autem hæ ſunt, quas pleri=
que dixerunt, inuentio, diſpoſitio, elocutio, memoria,
pronunciatio. Inuentio, eſt excogitatio rerū uerarū,
aut uerisſimilium, quæ cauſam probabilem reddant.
Diſpoſitio, eſt rerū inuentarum in ordinē diſtributio.
Elocutio, eſt idoneorum uerborū & ſententiarum ad
inuentionem accōmodatio. Memoria, eſt firma animi
rerum ac uerborum ad intentionem perceptio. Pro=
nunciatio, eſt ex rerum & uerborum dignitate, uocis
& corporis moderatio. Nunc his rebus breuiter cōſti=
tutis, eas rationes, quibus oſtendere poſſimus genus, &
officium, & finem huius artis, aliud in tempus differe
mus. nam & multorum uerborum indigent, & non
tātopere ad artis deſcriptionem, & præcepta tradēda
pertinent. Eum autem, qui artem Rhetoricam ſcribat,
de duabus reliquis rebus, de materia artis, ac partibus
ſcribere oportere exiſtimamus. Ac mihi quidem uide=
tur coniunctè agendū de materia ac partibus. Quare
inuentio, quæ princeps eſt omnium partium, potiſſi=
mum in omni cauſarum genere, qualis debeat eſſe,
conſideretur.

OMNIS res, quæ habet in ſe poſitā in dictione,
aut diſceptatione aliquā cōtrouerſiā, aut facti, aut no=
minis, aut generis, aut actionis cōtinet quæſtionem. Eā
igitur quæſtionem, ex qua cauſa naſcitur, cōſtitutionē
appellamus. Cōſtitutio eſt prima cōflictio cauſarum,
ex depulſione intētionis profecta, hoc modo: Feciſti, nō
feci, aut iure feci. Cū facti cōtrouerſia eſt, quoniā con=
iecturis cauſa firmatur, cōſtitutio cōiecturalis appella
tur. Cū aūt nominis, quia uis uocabuli definienda uer=

bis eſt, conſtitutio definitiua nominatur. Cum uero qualis ſit res quæritur, quia & de ui & de genere negotij controuerſia eſt, conſtitutio generalis uocatur. At cum cauſa ex eo pendet, quòd non aut is agere uidetur quem oportet, aut non cum eo, qui cum oportet, aut non apud quos, quo tempore, qua lege, quo crimine, qua pœna oportet, translatiua dicitur conſtitutio: quia actio translationis & cõmutationis indigere uidetur. Atque harum aliquam in omne cauſæ genus incidere neceſſe eſt. Nam in quam non inciderit, in ea nihil eſſe poterit cõtrouerſiæ: quare eam nec cauſam quidem conuenit putari. Ac facti quidem controuerſia in omnia tempora poteſt diſtribui. Nam & quid factum ſit, poteſt quæri, hoc modo: Occiderit'ne Aiacem Vlyſſes. Et quid fiat, hoc modo: Bono'ne animo ſint erga Pop. Rom. Fregellani. Et quid futurum ſit, hoc modo: Si Carthaginem reliquerimus incolumem, num quid ſit incommodi ad rempublicã peruenturum. Nominis controuerſia eſt, cum de facto conuenit, & quæritur id, quod factũ eſt, quo nomine appelletur. Quo in genere neceſſe eſt ideo nominis eſſe controuerſiam, non ꝙ de re ipſa non conueniat, non quòd de facto non conſtet, ſed quòd id, quod factum ſit, aliud alij uideatur eſſe, & idcirco alius alio nomine id appellet. Quare in huiuſmodi generibus definienda res erit uerbis, & breuiter deſcribenda, ut ſi quis ſacrum ex priuato ſurripuerit utrum fur, an ſacrilegus ſit iudicandus. Nam id cum quæritur, neceſſe erit definire utrunque, quid ſit fur, quid ſacrilegus, & ſua deſcriptione oſtendere alio nomine illam rem, de

cum qualis si generalis

cum Actionis Translatiua

De Controuer[sia] Facti cuius constitu[tio] coniecturalis ap[pellatur]

Nominis Definitiua

qua agitur, appellari oportere, atque aduerſarij dicũt. Generis eſt controuerſia, cum & quid factum ſit, conuenit, & quo id factum nomine appellari oporteat, conſtat; & tamen, quantum, & cuiuſmodi, & omnino quale ſit, quæritur, hoc modo: Iuſtum an iniuſtum, utile an inutile, et omnia, in quibus quale ſit id, quod factum eſt, quæritur, ſine ulla nominis controuerſia. Huic generi Hermagoras partes quatuor ſuppoſuit, deliberatiuam, demonſtratiuam, iuridicialem, negotialem. Quod eius, ut nos putamus, non mediocre peccatum reprehendendum uidetur, uerum breui, ne aut, ſi taciti præterierimus, ſine cauſa non ſecuti eum putemur; aut, ſi diutius in hoc conſtiterimus, moram atque impedimẽtum reliquis præceptis intuliſſe uideamur. Si deliberatio, & demonſtratio genera ſunt cauſarũ, non poſſunt recte partes alicuius generis cauſæ putari. Eadem enim res alij genus eſſe, alij pars poteſt, eidem genus eſſe & pars non poteſt. Deliberatio autem & demonſtratio, genera ſunt cauſarum. Nam aut nullum cauſæ genus eſt, aut iudiciale ſolum, aut et iudiciale, et demonſtratiuum, et deliberatiuum. Nullum dicere cauſæ eſſe genus, cum cauſas eſſe multas dicat, & in eas præcepta det, amentia eſt. Vnum autem iudiciale ſolum eſſe qui poteſt? cum deliberatio et demonſtratio, neque ipſæ ſimiles inter ſe ſint, et ab iudiciali genere plurimum diſſideãt, & ſuum quæque finem habeat, quo referri debeat. Relinquitur ergo, ut omnia tria genera ſint cauſarum. Deliberatio igitur & demonſtratio non poſſunt recte partes alicuius generis cauſæ putari. Male igitur eas generalis

conſtitutionis partes eſſe dixit. Quòd ſi generis cauſæ partes nō poſſunt recte putari, multo minus recte partis cauſæ partes putabuntur. Pars autem cauſæ conſtitutio eſt omnis. Non enim cauſa ad conſtitutionem, ſed conſtitutio ad cauſam accommodatur: ſed demonſtratio & deliberatio generis cauſæ partes nō poſſunt recte putari, quòd ipſa ſunt genera. Multo igitur minus recte partis eius, quod hic dicit, partes putabuntur. Deinde ſi conſtitutio & ipſa, & pars conſtitutionis eius quælibet, intentionis depulſio eſt, quæ intentionis depulſio non eſt, ea nec conſtitutio, nec pars conſtitutionis eſt. At ſi quæ intentionis depulſio non eſt, ea nec conſtitutio, nec pars conſtitutionis eſt: demonſtratio, & deliberatio neque conſtitutio, nec pars conſtitutionis eſt. Si igitur conſtitutio & ipſa & pars eius intentionis depulſio eſt, deliberatio, & demonſtratio neque conſtitutio, neque pars conſtitutionis eſt. Placet autem ipſi intentionis eſſe depulſionem. Placeat igitur oportet, non eſſe conſtitutionem, nec partem conſtitutionis. Atque hoc eodem urgebitur, ſiue conſtitutionem primam cauſæ accuſatoris confirmationem dixerit, ſiue defenſoris primam deprecationem. Nam eum eadem omnia incommoda ſequentur. Deinde coniecturalis cauſa non poteſt ſimul ex eadem parte, eodem in genere & coniecturalis eſſe, & definitiua. Rurſus nec definitiua cauſa poteſt ſimul ex eadem parte eodem in genere & definitiua eſſe & translatiua. Et omnino nulla conſtitutio, nec pars conſtitutionis poteſt ſimul & ſuam habere, et alterius in ſe uim continere: ideo quòd unaquæque

ex ſe, & ex ſua natura ſimpliciter conſideratur. Altera aſſumpta, numerus conſtitutionum duplicatur, non uis conſtitutionis augetur. At deliberatiua cauſa ſimul ex eadem parte, eodem in genere & coniecturalem, & generalem, & definitiuam, & translatiuam ſolet habere conſtitutionem, & unã aliquam; & plures nonnunquam: ergo ipſa nec conſtitutio eſt, nec pars conſtitutionis. Idem in demonſtratione ſolet uſu euenire. Genera igitur, ut ante diximus, hæc cauſarum putanda ſunt, non partes alicuius conſtitutionis. Hæc ergo conſtitutio, quam generalem nominamus, partes nobis uidetur duas habere, iuridicialem & negotialem. Iuridicialis eſt, in qua æqui & recti natura, aut præmij, aut pœnæ ratio quæritur. Negotialis eſt, in qua, quid iuris ex ciuili more, & æquitatẽ ſit conſideratur: cui diligentiæ præeſſe apud nos iuriſconſulti exiſtimantur. Ac iuridicialis quidem ipſa in duas tribuitur partes, abſolutam & aſſumptiuam. Abſoluta eſt, quæ ipſa in ſe continet iuris, & iniuriæ quæſtionem. Aſſumptiua eſt, quæ ipſa ex ſe nihil firmi dat ad recuſationem, foris autem aliquid defenſionis aſſumit. Eius partes ſunt quatuor, conceſſio, remotio criminis, relatio criminis, comparatio. Conceſſio eſt, cum reus non id, quod factum eſt, defendit, ſed ut ignoſcatur poſtulat. Hæc in duas partes diuiditur, purgationem & deprecationem. Purgatio eſt, cum factum conceditur, culpa remouetur. Hæc partes habet tres, imprudentiam, caſum, neceſſitatem. Deprecatio eſt, cum & peccaſſe, & conſulto peccaſſe reus ſe cõfitetur, et tamẽ, ut ignoſcatur,

poſtulat: quod genus perraro poteſt accidere. Remotio *criminis eſt, cum id crimen, quod infertur, ab ſe & ab ſua culpa ui & poteſtate in alium reus remouere conatur.* Id *dupliciter fieri poterit, ſi aut cauſa, aut factum in alium transferetur.* Cauſa *transfertur, cum aliena dicitur ui, & poteſtate factum.* Factum *autem, cum alius aut debuiſſe, aut potuiſſe facere dicitur.* Relatio *criminis eſt, quod ideo iure factum dicitur, quòd aliquis ante iniuria laceſſierit.* Comparatio *eſt, cum alium aliquod factum rectum, aut utile contéditur, quod ut fieret, illud, quod arguitur, dicitur eſſe commiſſum.* In *quarta conſtitutione, quam translatiuam nominamus, eius conſtitutionis eſt controuerſia, cum aut quem, aut quicum, aut quo modo, aut apud quos, aut quo iure, aut quo tempore agere oporteat, quæritur, aut omnino aliquid de commutatione, aut infirmatione actionis agitur.* Huius *conſtitutionis* Hermagoras *inuentor eſſe exiſtimatur, non quo nõ uſi ſint ea ueteres oratores ſæpe multi, ſed quia nõ animaduerterint artis ſcriptores eam ſuperiores, nec retulerint in numerum conſtitutionum.* Poſt *autem ab hoc inuentã multi reprehenderunt, quos nõ tã imprudentia falli putamus, (res enim perſpicua eſt) quàm inuidia atque obtrectatione quadam impediri.* Et *cõſtitutiones quidem, & earum partes expoſuimus, exempla autem cuiuſque generis tum cõmodius expoſituri uidemur, cum in unumquodque eorũ argumentorũ copiam dabimus.* Nam *argumentandi ratio dilucidior erit, cum & ad genus, & ad exemplum cauſæ ſtatim poterit accommodari.* Cõnſtitutione *cauſæ*

*reperta, ſtatim placet conſiderare, utrũ cauſa ſit ſim=
plex an coniuncta: & ſi coniuncta erit, utrum ſit ex
pluribus quæſtionibus iuncta, an ex aliqua compara=
tione. Simplex eſt, quæ abſolutam in ſe continet unã
quæſtionem, hoc modo: Corinthijs bellum indicamus,
an non? Coniuncta ex pluribus quæſtionibus, in qua
plura quæruntur, hoc pacto: Vtrum Carthago dirua=
tur, an Carthaginienſibus reddatur, an eò colonia de=
ducatur. Ex comparatione, in qua per contentionem,
utrum potius, aut quid potiſſimum ſit, quæritur, ad
hunc modum: Vtrum exercitus in Macedoniam con=
tra Philippum mittatur, qui ſocijs ſit auxilio, an te=
neatur in Italia, ut quammaximæ contra Annibalem
copiæ ſint. Deinde conſiderandum eſt, in ratione,
an in ſcripto ſit controuerſia. Nam ſcripti contro=
uerſia eſt ea, quæ ex ſcriptionis genere naſcitur.
Eius autem genera quæ ſunt ſeparata à conſtitutioni=
bus, quinque ſunt. Nam tum uerba ipſa uidentur
cum ſententia ſcriptoris diſſidere, tum inter ſe duæ le=
ges aut plures diſcrepare, tum id quod ſcriptũ eſt, duas
aut plures res ſignificare: tum ex eo quod ſcriptum
eſt, aliud quoque, quod non ſcriptum eſt, inueniri: tum
uis uerbi quaſi in diffinitiua conſtitutione, in quo po=
ſita ſit, quæri. Quare primum genus de ſcripto &
ſententia, ſecundum ex contrarijs legibus, tertium am
biguum, quartum ratiocinatiuum, quintũ diffinitiuũ
nominamus. Ratio eſt autem, cum omnis quæſtio non
in ſcriptione, ſed in aliqua argumentatione conſiſtit.
Ac tum conſiderato genere cauſæ, & cognita con=
ſtitutione, cum ſimplex ne, an coniuncta ſit intellexe=*

ris,& ſcripti an rationis habeat controuerſiá uideris, deinceps erit uidẽdum, quæ quæſtio, quæ ratio, quæ iudicatio, quod firmamentum cauſæ ſit, quæ omnia à conſtitutione proficiſcantur oportet. Quæſtio eſt ea, quæ ex conflictione cauſarum gignitur controuerſia, hoc modo: Non iure feciſti, iure feci. Cauſarum autem hæc eſt conflictio, in qua conſtitutio conſtat. Ex ea igitur naſcitur controuerſia, quam quæſtionem diximus, hoc modo: Iure'ne fecerit. Ratio eſt ea, quæ continet cauſam, quæ ſi ſublata ſit, nihil in cauſa controuerſiæ relinquetur, hoc modo: ut docendi cauſa in facili & peruulgato exemplo conſiſtamus: Oreſtes ſi accuſetur matricidij, niſi hoc dicat, Iure feci, illa enim patrem meum occiderat, non habet defenſionem, qua ſublata, omnis quoque cõtrouerſia ſublata ſit. ergo eius cauſæ ratio eſt, quòd illa Agamemnonem occiderit. Iudicatio eſt, quæ ex infirmatione & confirmatione rationis naſcitur controuerſia. Nam ſit ea nobis expoſita ratio, quam paulo ante expoſuimus. Illa enim, inquit, patrem occiderat. At non, inquit aduerſarius, abs te filio matrem necari oportuit. potuit enim ſine tuo ſcelere illius factum puniri. Ex hac deductione rationis, illa ſumma naſcitur controuerſia, quam iudicationem appellamus. Ea eſt huiuſmodi: Rectum'ne fuerit ab Oreſte matrem occidi, cũ illa Oreſtis patrem occidiſſet. Firmamentum, eſt firmiſſima argumentatio defenſoris, & aptiſſima ad iudicationẽ, ut ſi uelit Oreſtes dicere, eiuſmodi animũ matris ſuæ fuiſſe in patrẽ ſuum, in ſe ipſum, in ſorores, in regnũ, in famam generis & familiæ, ut ab ea pœnas liberi ſui potiſſimũ pe-

tere debuerint. Et *in cæteris quidem conſtitutionibus ad hunc modum iudicationes reperiuntur: in coniecturali autem conſtitutione, quia ratio non eſt, (factũ enim non conceditur) nõ poteſt ex deductione rationis naſci iudicatio. Quare neceſſe eſt eandem eſſe quæſtionem et iudicationem, ut factũ eſt, nõ eſt, factum'ne ſit. Quot autem in cauſa conſtitutiones aut eorũ partes erunt, totidem neceſſe erit quæſtiones, rationes, iudicationes, firmamenta reperiri. His omnibus in cauſa repertis, tunc denique ſingulæ partes totius cauſæ cõſiderandæ ſunt. nam non ut quidque dicendũ primum, ita primum animaduertẽdum uidetur: ideo quòd illa quæ prima dicuntur, ſi uehementer uelis cõgruere & cohærere cum cauſa, ex eis ducas oportet quæ poſt dicenda ſunt. Quare cum iudicatio, & ea quæ ad iudicationem oportet inueniri argumenta, diligenter erũt artificio reperta, cura & cogitatione pertractata, tum denique ordinandæ ſunt cæteræ partes orationis. Hæ partes ſex eſſe omnino nobis uidentur: exordium, narratio, partitio, confirmatio, reprehenſio, concluſio. Nũc quoniam exordium princeps omnium eſſe debet, nos quoque primum in ratione exordiendi præcepta dabimus.*

EXORDIVM *eſt oratio animum auditoris idonee cõparans ad reliquã dictionẽ: quod eueniet, ſi eũ beneuolum, attentũ, docilem fecerit. Quare qui bene exordiri cauſam uolet, eũ neceſſe eſt genus ſuæ cauſæ diligenter ante cognoſcere. Genera cauſarum ſunt quinque, honeſtũ, admirabile, humile, anceps, obſcurũ. Honeſtũ genus eſt, cui ſtatim ſine oratione noſtra au*

ditoris fauet animus. Admirabile, à quo alienatus eſt animus eorum, qui audituri ſunt. Humile, quod negligitur ab auditore, & non magnopere attendendum uidetur. Anceps, in quo aut iudicatio dubia eſt, aut cauſa & honeſtatis & turpitudinis particeps, ut beneuolentiam pariat & offenſionem. Obſcurum, in quo aut tardi auditores ſunt, aut difficilioribus ad cognoſcendum negotijs cauſa implicita eſt. Quare, cum diuerſa ſint genera cauſarũ, exordiri quoque diſpari ratione in unoquoque genere neceſſe eſt. Igitur exordium in duas partes diuiditur, in principium & inſinuationem. Principium eſt oratio perſpicue & protinus perficiens auditorem beneuolum, aut docilem, aut attentum. Inſinuatio eſt oratio quadam diſſimulatione & circuitione obſcure ſubiens auditoris animum. In admirabili genere cauſæ, ſi non omnino infeſti auditores erunt, principio beneuolentiã comparare licebit: ſin erunt uehementer abalienati, confugere neceſſe erit ad inſinuationem. nam ab iratis ſi perſpicue pax & beneuolentia petitur, non modo ea non inuenitur, ſed augetur, atque inflammatur odium. In humili autem genere cauſæ, contemptionis tollendæ cauſa, neceſſe erit attentum efficere auditorem. Anceps genus cauſæ ſi dubiam iudicationem habebit, ab ipſa iudicatione exordiendum eſt: ſin autem partem turpitudinis, & partem honeſtatis habebit, beneuolentiam captare oportebit, ut in genus honeſtum cauſa tranſlata uideatur. cum autem erit honeſtum cauſæ genus, uel præteriri principium poterit; et ſi cõmodum fuerit, aut à narratione

incipiemus, aut à lege, aut ab aliqua firmiſſima ratione noſtræ dictionis: uel ſi uti principio placebit, beneuolentiæ partibus utendum eſt, ut id quod eſt augeatur. In obſcuro cauſæ genere, per principium dociles auditores efficere oportebit. Nunc quoniam quas res exordio conficere oporteat dictum eſt, reliquum eſt ut oſtendatur quibus quæque res rationibus cōfici poſſit. Beneuolentia quatuor ex locis comparatur, ab noſtra, ab aduerſariorum, ab iudicum perſona, à cauſa. Ab noſtra, ſi de noſtris factis & officijs ſine arrogantia dicemus: ſi crimina illata, & aliquas minus honeſtas ſuſpiciones iniectas diluemus: ſi quæ incommoda acciderunt, aut quæ inſtent difficultates, proferemus: ſi prece & obſecratione humili ac ſupplici utemur. Ab aduerſariorum autem, ſi eos aut in odium, aut in inuidiam, aut in contemptionem adducemus. In odium ducentur, ſi quid eorum ſpurce, ſuperbe, crudeliter, malitioſe factum proferetur. In inuidiam, ſi uis eorum, potentia, diuitiæ, cognatio, pecuniæ proferentur, atque eorum uſus arrogans & intolerabilis, ut his rebus magis uideantur, quàm cauſæ ſuæ confidere. In contemptionem adducentur, ſi eorum inertia, negligentia, ignauia, deſidioſum ſtudium, & luxurioſum otium proferetur. Ab auditorum perſona beneuolentia captabitur, ſi res ab his fortiter, ſapienter, māſuete geſtæ proferētur, ut ne qua aſſentatio nimia ſignificetur: et ſi, de his quàm honeſta exiſtimatio, quātaq; eorū iudicij & auctoritatis expectatio ſit, oſtendetur. Ab ipſis rebus, ſi noſtrā cauſam laudando extollemus, aduerſariorum cauſam per cōtemptionē depri=

memus. Attentos autem faciemus, ſi demonſtrabimus ea, quæ dicturi erimus, magna, noua, incredibilia eſſe, aut ad omnes, aut ad eos qui audiunt, aut ad aliquos illuſtres homines, aut ad deos immortales, aut ad ſummam reip. pertinere: & ſi pollicebimur nos breui noſtram cauſam demonſtraturos, atque exponemus iudicationem, aut iudicationes, ſi plures erunt. Dociles auditores faciemus, ſi aperte & breuiter ſummã cauſæ exponemus, hoc eſt, in quo conſiſtat cõtrouerſia. nam & cum docilem uelis facere, ſimul attentum facias oportet. nam is maxime docilis eſt, qui attentiſſime eſt paratus audire. Nunc, inſinuationes quemadmodum tractari conueniat, deinceps dicendum uidetur. Inſinuatione igitur utendum eſt, cum admirabile genus cauſæ eſt, hoc eſt, ut ante diximus, cum animus auditoris infeſtus eſt. Id autem tribus ex cauſis fit maxime: ſi aut ineſt in ipſa cauſa quædam turpitudo, aut ſi ab ijs, qui ante dixerunt, iam quiddam auditori perſuaſum uidetur, aut eo tempore locus dicendi datur, cum iá illi, quos audire oportet, defeſſi ſunt audiendo. Nam ex hac quoque re non minus, quàm ex primis duabus in oratione nonnunquam animus auditoris offenditur. Si cauſæ turpitudo contrahet offenſionem; aut pro eo homine, in quo offenditur, alium hominem, qui diligitur, interponi oportet; aut pro re, in qua offenditur, aliam rẽ quæ probatur; aut pro re hominem, aut pro homine rem, ut ab eo, quod odit, ad id, quod diligit, auditoris animus traducatur; & diſſimulare id te defenſurũ, quod exiſtimeris defenſurus. Deinde, cum iam mitior factus erit auditor, in=

gredi pedetentim in defenſionem, et dicere, ea, quæ indignantur aduerſarij, tibi quoque indigna uideri. Deinde, demonſtrare nihil eorum ad te pertinere, & negare te quidquam de aduerſarijs eſſe dicturum, neque hoc, neque illud, ut neque aperte lædas eos qui diliguntur, & tamen id obſcure faciens, quoad poſſis alienes ab eis auditorum uoluntatem; & aliquorum iudicium ſimili de re, aut auctoritatem proferre imitatione dignam. Deinde, aut eandem, aut cõſimilem, aut maiorem, aut minorem agi rem in præſentia demonſtrare. Sin oratio aduerſariorum fidem uidebitur auditoribus feciſſe, id quod ei, qui intelligit quibus rebus fides fiat, facile erit cognitu: oportet aut de eo, quod aduerſarij ſibi firmiſſimum putarint, & maxime ij qui audierint, probarint, primum te dicturum polliceri: aut ab aduerſarij dicto exordiri, & ab eo potiſſimum, quod ille nuperrime dixerit; aut dubitatione uti, quid primum dicas, aut cui potiſſimum loco reſpondeas, cum admiratione. nam auditor cum eum, quem aduerſarij perturbatum putat oratione, uidet animo firmiſſimo contradicere paratum; plerunque ſe potius temere aſſenſiſſe, quàm illum ſine cauſa confidere arbitratur. Sin auditoris ſtudium defatigatio abalienauit à cauſa; te breuius, quàm paratus fueris, eſſe dicturum commodum eſt polliceri, non imitaturum aduerſarium. Sin res dabit, non inutile eſt ab aliqua re noua aut ridicula incipere, aut ex tempore quæ nata ſit, quod genus, ſtrepitum, acclamationem, aut iam parata, quæ uel apologum, uel fabulã, uel aliquã cõtineat irriſionem: aut ſi

rei dignitas adimet iocandi facultatem, aliquid triſte, nouum,horribile ſtatim nō incommodum eſt inijcere. Nam ut cibi ſatietas & faſtidium aut ſubamara aliqua re releuatur,aut dulci mitigatur : ſic animus defeſſus audiendo,aut admiratione integratur, aut riſu renouatur. Ac ſeparatim quidem,quæ de principio et inſinuatione dicenda uidebantur,hæc ferè ſunt.nunc quiddam breuiter & communiter de utroque præcipiendum uidetur. Exordium ſententiarum & grauitatis plurimum debet habere,et omnino omnia,quæ pertinēt ad dignitatem,cōtinere in ſe, propterea quòd id optime faciendum eſt,quod oratorem auditori maxime cōmendat: ſplendoris,& feſtiuitatis,& concinnitudinis minimū,propterea quòd ex his ſuſpicio quædam apparationis atque artificioſæ diligētiæ naſcitur, quæ maxime orationi fidem,oratori adimit auctoritatem. Vitia uero hæc ſunt certiſſima exordiorum,quæ ſummopere uitare oportebit,uulgare,commune,cōmutabile,longum,ſeparatum,trāslatum,contra præcepta. Vulgare eſt, quod in plures cauſas poteſt accōmodari, ut cōuenire uideatur. Cōmune eſt,quod nihilo minus in hanc quàm in cōtrariam partē cauſæ poteſt conuenire. Commutabile,quod ab aduerſario poteſt leuiter mutatum ex contraria parte dici. Longum eſt, quòd pluribus uerbis aut ſententijs ultra quàm ſatis eſt producitur. Separatum,quod non ex ipſa cauſa ductum eſt, nec ſicut aliquod membrum annexum orationi. Translatum eſt,quod aliud cōficit, quàm cauſæ genus poſtulat: ut ſi quis docilem faciat auditorem, cum beneuolentiam cauſa deſiderat : aut ſi principio utatur,

cum inſinuationem res poſtulat. Contra præcepta *eſt,quod nihil eorũ efficit, quorum cauſa de exordijs præcepta traduntur: hoc eſt,quod eum,qui audit,neque beneuolum,neque attentum, neque docilem efficit: aut,quo profecto nihil peius eſt, ut contra ſit,facit. Ac de exordio quidem ſatis dictum eſt.*

NARRATIO *eſt rerum geſtarum, aut geſtarum expoſitio.* Narrationum tria ſunt genera. Vnum *genus eſt,in quo ipſa cauſa,& omnis ratio controuerſiæ continetur.* Alterum,*in quo digreſſio aliqua extra cauſam,aut criminationis,aut ſimilitudinis, aut delectationis non alienæ ab eo negotio, quo de agitur,aut amplificationis cauſa interponitur.* Tertium genus eſt *remotũ à ciuilibus cauſis,quod delectationis cauſa nõ inutili cũ exercitatione dicitur,& ſcribitur.* Eius partes *ſunt duæ,quarũ altera in negotijs, altera in perſonis maxime uerſatur.* Ea,*quæ in negotiorũ expoſitione poſita eſt,tres habet partes, fabulam, hiſtoriam,argumentum.* Fabula *eſt,in qua nec ueræ, nec ueriſimiles res continentur. cuiuſmodi eſt: Angues ingentes alĩtes iuncti iugo.* Hiſtoria *eſt geſta res, ab ætatis noſtræ memoria remota. quod genus,*Appius *indixit* Carthaginenſibus *bellum.* Argumentum, *eſt ficta res,quæ tamen fieri potuit.* Huiuſmodi *apud* Terentium: Nam *is poſtquã exceſſit ex ephebis* Soſia. *Illa autem narratio,quæ uerſatur in perſonis,eiuſmodi eſt,ut in ea ſimul cum rebus ipſis perſonarum ſermones & animi perſpici poſſint, hoc modo:*

Venit ad me ſæpe clamitans, Quid agis Mitio?
Cur perdis adoleſcentem nobis? cur amat?

Cur potat? cur tu his rebus ſumptus ſuggeris?
Veſtitu nimio indulges, nimium ineptus es.
Nimium ipſe durus eſt, præter æquum & bonum.

Hoc in genere narrationis multa ineſſe debet feſti-uitas confecta ex rerum uarietate, animorum diſſimi-litudine, grauitate, lenitate, ſpe, metu, ſuſpicione, deſi-derio, diſſimulatione, errore, miſericordia, fortunæ cõ-mutatione, inſperato incõmodo, ſubita lætitia, iucundo exitu rerum. Verum hæc ex ijs, quæ poſtea de elocu-tione præcipientur, ornamenta ſumuntur. Nunc de narratione ea, quæ cauſæ continet expoſitionem, dicen-dum uidetur. Oportet igitur eam tres habere res, ut breuis, ut aperta, ut probabilis ſit. Breuis erit, ſi unde neceſſe eſt, inde initium ſumetur, & non ab ultimo re petetur, & ſi cuius rei ſatis erit ſummam dixiſſe, eius partes non dicetur: nam ſæpe ſatis eſt quod factũ ſit dicere, non ut enarres quemadmodum ſit factum: & ſi non longius quàm quod ſcitu opus eſt, in narrando procedetur: & ſi nullam in rem aliam tranſibitur, et ſi ita dicetur, ut nonnunquam ex eo quod dictum ſit, id quod dictum non ſit, intelligatur: & ſi non modo id, quod obeſt, uerum etiam id quod nec obeſt, nec ad-iuuat, præteribitur: & ſi ſemel unumquodque dice-tur, & ſi non ab eo, in quo proxime deſitum erit, deinceps incipietur. Ac multos imitatio decipit breui-tatis, ut cum ſe breues putent eſſe, longiſſimi ſint: cum dent operam ut res multas breuiter dicant, non ut omnino paucas res dicant, & non plures quàm neceſſe ſit. Nam pleriſque breuiter dicere uidetur, qui ita dicit: Acceſſi ad ædes, puerum euocaui: reſpondit:

De primo ge[nere] Narration[is] tres habet res

Breuis

Quæſiui dominum, domi negauit eſſe. Hic tametſi tot res breuius non potuit dicere, tamen quia ſatis fuit dixiſſe, domi negauit eſſe, fit rerum multitudine lõgus. Quare hoc quoq; in genere uitanda eſt breuitatis imitatio, & non minus rerum non neceſſariarum, quàm uerborum multitudine ſuperſedẽdum. Aperta autem narratio poterit eſſe, ſi ut quidque primũ geſtũ erit, ita primũ exponetur, et rerum ac temporum ordo ſeruabitur, ut ita narrentur, ut geſtæ res erunt, aut ut potuiſſe geri uidebũtur. Hic cõſiderandum erit, ne quid perturbate, ne quid cõtorte dicatur, ne quam in aliam rem trãſeatur, ne ab ultimo repetatur, ne ad extremũ prodeatur, ne quid, quod ad rem pertineat, prætereatur: & omnino quæ præcepta de breuitate ſunt, hoc quoque in genere ſunt conſeruanda. Nam ſæpe res parum eſt intellecta longitudine magis, quàm obſcuritate narrationis. Ac uerbis quoque dilucidis utendum eſt, quo de genere dicẽdum eſt in præceptis elocutionis. Probabilis erit narratio, ſi in ea uidebuntur ineſſe ea, quæ ſolent apparere in ueritate, ſi perſonarum dignitates ſeruabũtur, ſi cauſæ factorum extabunt, ſi fuiſſe facultates faciundi uidebũtur, ſi tempus idoneum, ſi ſpatij ſatis, ſi locus opportunus ad eandem rem, qua de re narrabitur, fuiſſe oſtendetur: ſi res & ad corũ, qui agent, naturam, & ad uulgi morẽ, & ad eorum, qui audiunt, opinionem accõmodabitur. Ac ueri quidem ſimilis ex his rationibus eſſe poterit. Illud autem præterea conſiderare oportebit, ne aut cum obſit narratio, aut cum nihil proſit, tunc interponatur: aut nõ loco, aut non quemadmodum cauſa poſtulat, narretur.

Obeſt tum,cum ipſius rei geſtæ expoſitio magnam excipit offenſionem, quam argumentando, & cauſam agendo lenire oportebit. Quod cum acciderit,membratim oportebit partes rei geſtæ diſpergere in cauſam,& ad unamquanque confeſtim rationem accommodare, ut uulneri præſto medicamentum ſit,& odium ſtatim defenſio mitiget. Nihil prodeſt narratio tunc, cum ad aduerſarijs re expoſita,noſtra nihil intereſt iterum, aut alio modo narrare: aut cum ab ijs,qui audiunt, ita tenetur negotiũ,ut noſtra nihil interſit eos alio pacto docere. quod cum acciderit, omnino narratione ſuperſedendum eſt. Non loco dicitur, cum non in ea parte orationis collocatur, in qua res poſtulat: quo de genere agemus tum,cum de diſpoſitione dicemus:nam hoc ad diſpoſitionem pertinet. Non quemadmodum cauſa poſtulat,narratur, cum aut id,quod aduerſario prodeſt,dilucide & ornate exponitur,aut id,quod ipſum adiuuat,obſcure dicitur & negligenter. Quare, ut hoc uitium uitetur,omnia torquenda ſunt ad commodum ſuæ cauſæ, contraria quæ præteriri poterunt, prætereundo, quæ illius erunt,leuiter attingendo,ſua diligenter,& enodate narrando. Ac de narratione quidem ſatis dictum uidetur. Deinceps ad partitionẽ transſeamus.

quando nihil Narratio

Victorinus sic ferentiã inter hone et diuis

RECTE habita in cauſa partitio, illuſtrem & perſpicuam totam efficit orationem. Eius partes duæ ſunt,quarum utraque magnopere ad aperiẽdam cauſam, & conſtituendam pertinet controuerſiam. Vna pars eſt,quæ,quid cum aduerſarijs conueniat,& quid in controuerſia relinquatur, oſtendit: ex qua certum

De PARTIT eius partes

quiddam deſignatur auditori, in quo animum debeat habere occupatum. Altera eſt, in qua rerum earum, de quibus erimus dicturi, breuiter expoſitio ponitur diſtributa: ex qua conficitur, ut certas animo res teneat auditor, quibus dictis, intelligat fore peroratum. Nunc, utroque genere partitionis quemadmodum conueniat uti, breuiter dicendum uidetur. Quæ partitio, quid conueniat, aut quid non conueniat, oſtendit: hæc debet illud quod conuenit, inclinare ad ſuæ cauſæ commodum, hoc modo: Interfectam matrem eſſe à filio, conuenit mihi cum aduerſarijs. Item contra, Interfectum eſſe à Clytemneſtra Agamemnonem conuenit. Nam hic uterque & id poſuit quod conueniebat. & tamen ſuæ cauſæ commodo conſuluit. Deinde, quid controuerſiæ ſit, ponendum eſt in iudicationis expoſitione: quæ quemadmodum inueniretur, ante dictum eſt. Quæ autem partitio rerum diſtributam continet expoſitionem, hæc habere debet breuitatem, abſolutionem, paucitatem: Breuitas eſt, cum niſi neceſſarium nullum aſſumitur uerbum. Hæc in hoc genere idcirco utilis eſt, quòd rebus ipſis, & partibus cauſæ, non uerbis, neque extraneis ornamentis animus auditoris tenendus eſt. Abſolutio eſt, per quam omnia, quæ incidunt in cauſam, genera, de quibus dicendum eſt, amplectimur. in qua partitione uidendum eſt, ne aut aliquod genus utile relinquatur, aut ſero extra partitionem, id quod uitioſiſſimum ac turpiſſimum eſt, inferatur. Paucitas in partitione ſeruatur, ſi genera ipſa rerum ponuntur, neque permiſte cũ partibus implicantur. Nã genus eſt, quod plures par-

tes amplectitur, ut animal. Pars eſt, quæ ſubeſt generi, ut equus. Sed ſæpe eadem res alij genus, alij pars eſt. nam homo animalis pars eſt, Thebani aut Troiani genus. Hæc ideo diligentius inducitur præſcriptio, ut aperte intellecta generali partitione, paucitas generum in partitione ſeruari poſſit. Nam qui ita partitur, Oſtendam propter cupiditatem, & audaciam, & auaritiam aduerſariorum omnia incommoda ad rempub. perueniſſe, is non intellexit, in partitione expoſito genere, partem ſe generis admiſcuiſſe. nam genus eſt omnium nimirum libidinum cupiditas: eius autem generis ſine dubio pars eſt auaritia. Hoc igitur uitandum eſt, ne cuius genus poſueris, eius ſecum aliquam, diuerſam ac diſſimilem partem ponas in eadem partitione. Quòd ſi quod in genus plures incident partes, id cum in prima partitione cauſæ erit ſimpliciter expoſitum, diſtribuetur eo tempore commodiſſime, cum ad ipſum uentum erit explicandum in cauſæ dictione poſt partitionem. Atque illud quoque pertinet ad paucitatem, ne aut plura quam ſatis eſt demonſtraturos nos dicamus, hoc modo: Oſtendam aduerſarios, quod arguimus, & potuiſſe facere, & uoluiſſe, & feciſſe: nam feciſſe oſtendere ſatis eſt. Aut cũ in cauſa partitio nulla ſit, & cum ſimplex quiddam agatur, tamen utamur diſtributione, idq́; perraro poteſt accidere. Ac ſunt alia quoque præcepta partitionum, quæ ad hũc uſum oratorium non tantopere pertinent, quæ uerſantur in philoſophia, ex quibus hæc ipſa tranſtulimus, quæ conuenire uidebantur, quorum nihil in cæteris artibus inue

niebamus. Atque his de partitione præceptis,in omni dictione meminiſſe oportebit,ut et prima quæq; pars, ut expoſita eſt in partitione,ſic ordine tranſigatur: et omnibus explicatis,peroratum ſit,hoc modo,ut nequid poſterius præter cõcluſionem inferatur. Partitur *apud* Terentium *breuiter & commode ſenex in* Andria, *quæ cognoſcere libertum uelit:*

Eo pacto & gnati uitam, & conſilium meum
Cognoſces,& quid facere in hac re te uelim.

Itaque quemadmodum in partitione propoſuit,ita narrat primum gnati uitam:

Nam is poſtquam exceſſit ex ephebis Soſia,
Liberius uiuendi fuit poteſtas.

Deinde ſuum conſilium,

Et nunc id operam do.

Deinde quid Soſiam *uelit facere,id quod poſtremũ poſuit in partitione, poſtremum dicit:*

Nunc tuum eſt officium.

Quemadmodum igitur hic et ad primam quãque partem primum acceſſit, et omnibus abſolutis, finem dicendi fecit, ſic nobis placet et ad ſingulas partes accedere,et omnibus abſolutis perorare. Nunc *de confirmatione, deinceps ita ut ordo ipſe poſtulat, præcipiendum uidetur.*

FIRMATIONE CONFIRMATIO *eſt, per quam argumentando noſtræ cauſæ fidem,et auctoritatem, et firmamentum adiungit oratio.* Huius *partis certa ſunt præcepta,quæ in ſingula cauſarũ genera diuidentur.* Veruntamẽ *non incõmodum uidetur, quandam ſyluam,atque materiam uniuerſam ante permiſtam, et*

confuſam exponere omnium argumentationum : poſt autem tradere quemadmodum unumquodque genus cauſæ,hinc omnibus argumentandi rationibus tractis, confirmare oporteat. Omnes res argumentando con=firmantur,aut ex eo quod perſonis,aut ex eo quod negotijs eſt attributum. Ac perſonis has res attributas putamus,nomen,naturam,uictum,fortunam,habitum, affectionem,ſtudia,conſilia,facta,caſus,orationes.Nomē eſt,quod unicuique perſonæ datur, quo ſuo quæq; proprio, et certo uocabulo appellatur. Naturā ipſam definire difficile eſt.Partes autem eius enumerare eas, quarum indigemus ad hanc præceptionem,facilius eſt. Hæ autem partim diuino, partim mortali in genere uerſantur. Mortalium autem pars in hominum, pars in beſtiarum genere enumeratur. Atque hominum genus et in ſexu conſideratur, uirile an muliebre ſit; et in natione,patria,cognatione,et ætate. Natione,Graius an Barbarus.Patria,Athenienſis an Lacedæmonius. Cognatione,quibus maioribus, quibus conſanguineis. Aetate,puer an adoleſcens, natu grandior an ſenex.Præterea commoda et incommoda conſiderātur ab natura data animo,aut corpori,hoc modo: Valens an imbecillis, longus an breuis, formoſus an deformis, uelox an tardus ſit,acutus an hebetior, memor an obliuioſus,comis,officioſus, pudens,patiens, an contra. Et omnino quæ à natura data animo et corpori conſiderabuntur,in natura conſiderāda ſunt. Nam quæ induſtria comparantur, ad habitum pertinent,de quo poſterius dicendum eſt. In uictu conſiderare oportet,apud quem, et quo more, et cuius arbi=

tratu ſit educatus, quos habuerit artiũ liberaliũ magiſtros, quos uiuẽdi præceptores, quibus amicis utatur, quo in negotio, quæſtu, artificio ſit occupatus, quo modo rem familiarem adminiſtret, qua conſuetudine domeſtica ſit. In fortuna quæritur, ſeruus ſit an liber, pecunioſus an tenuis, priuatus an cum poteſtate: ſi cum poteſtate, iure an iniuria, felix, clarus, an contra, quales liberos habeat. Aut ſi de non uiuo quæretur, etiam quali morte ſit affectus, erit conſiderandum. Habitum autem hunc appellamus, animi, aut corporis conſtantem & abſolutam aliqua in re perfectionem, ut uirtutis aut artis perceptionem alicuius, aut quamuis ſcientiam. Et item corporis aliquam commoditatem, non natura datum, ſed ſtudio & induſtria partam. Affectio eſt animi, aut corporis ex tempore aliqua de cauſa commutatio, ut lætitia, cupiditas, metus, moleſtia, morbus, debilitas, & alia quæ genere in eodem reperiuntur. Studium autem eſt animi aſſidua & uehemens ad aliquam rem applicata magna cum uoluntate occupatio, ut philoſophiæ, poetriæ, geometriæ, literarum. Conſilium eſt aliquid faciendi aut non faciendi uere excogitata ratio. Facta autem, & caſus, & orationes tribus ex temporibus conſiderabũtur, quid fecerit, aut quid ipſi acciderit, aut quid dixerit, aut quid faciat, quid ipſi accidat, quid dicat, aut quid facturus ſit, quid ipſi caſurum ſit, qua ſit uſurus oratione. Ac perſonis quidem hæc uidentur eſſe attributa. Negotijs autem quæ ſunt attributa, partim ſunt continentia cum ipſo negotio, partim in geſtione negotij conſiderantur, partim ad-

iuncta negotio ſunt, partim geſtum negotium conſequuntur. Continentia cum ipſo negotio ſunt ea, quæ ſemper affixa eſſe uidentur ad rem; neque ab ea poſſunt ſeparari. Ex his prima eſt breuis complexio totius negotij, quæ ſummam cõtinet facti, hoc modo: Parentis occiſio, patriæ proditio. Deinde cauſa eius ſummæ, per quam, & quamobrem, & cuius rei cauſa factum ſit, quæritur. Deinde ante rem geſtam quæ facta ſunt continenter uſque ad ipſum negotium. Deinde in ipſo gerendo negotio quid actum ſit. Deinde quid poſtea factum ſit. In geſtione autem negotij, qui locus ſecundus erat de ijs quæ negotijs attributa ſunt, quæretur locus, tempus, modus, occaſio, facultas. Locus conſideratur, in quo res geſta ſit, ex opportunitate quam uideatur habuiſſe ad negotium adminiſtrandum. Ea autem opportunitas quæritur ex magnitudine, interuallo, longinquitate, propinquitate, ſolitudine, celebritate, natura ipſius loci, & uicinitate totius regionis. Ex his etiam attributionibus, ſacer, an profanus; publicus, an priuatus; alienus, an ipſius, de quo agitur, locus ſit, an fuerit. Tempus autem eſt id, quo nunc utimur, (nam ipſum quidem generaliter definire difficile eſt) pars quædam æternitatis cum alicuius annui, menſtrui, diurnĩ, nocturni ue ſpatij certa ſignificatione. In hoc & quæ præterierunt conſiderãtur, & eorũ ipſorũ, quæ propter uetuſtatẽ obſoleuerũt, ut incredibilia uideantur, & iam in fabularum numero reponantur: & quæ iandiu geſta, & à memoria noſtra remota, tamẽ faciãt fidem, uere tradita eſſe, ꝙ eorum monumẽta certa in literis extent: &

partim Sunt co... cum ipſo...

partim In geſtio... conſider...

locus

Tempu...

quæ nuper geſta ſint, quæ ſcire plerique poſſint: & itẽ quæ inſtet in præſentia, & quæ maxime fiant, & quæ conſequantur. In quibus poteſt conſiderari, quid ocius, & quid ſerius futurum ſit. Et item communiter in tẽpore perſpiciendo longinquitas eius eſt conſideranda. Nam ſæpe oportet commetiri cum tempore negotium, et uidere potueritne aut magnitudo negotij, aut multitudo rerum in eo tranſigi tempore. Conſideratur autem tempus & anni, & menſis, & diei, & noctis, & uigiliæ, & horæ, & in aliqua parte alicuius horum. Occaſio autem eſt pars temporis, habens in ſe alicuius rei idoneam faciendi, aut non faciendi opportunitatẽ. Quare cum tempore hoc differt. Nam genere quidem utrunque idem eſſe intelligitur: uerũ in tempore ſpatium quodammodo declaratur, quod in annis, aut in anno, aut in aliqua anni parte ſpectatur: in occaſione ad ſpatium temporis faciẽdi quædam opportunitas intelligitur adiuncta. Quare cum genere idem ſit, ſit aliud, quod parte quadam, & ſpecie, ut diximus, differat. Hæc diſtribuitur in tria genera, publicum, commune, ſingulare. Publicum eſt, quod ciuitas uniuerſa aliqua de cauſa frequentat, ut ludi, dies feſtus, bellum. Commune, quod accidit omnibus eodem ferè tempore, ut meſſis, uindemia, calor, frigus. Singulare autem eſt, quod aliqua de cauſa priuatim ſolet alicui accidere, ut nuptiæ, ſacrificium, funus, conuiuium, ſomnus. Modus autem eſt, in quo, quemadmodum, et quo animo factũ ſit, quæritur. Eius partes ſunt, prudentia & imprudẽtia. Prudentiæ autem ratio quæritur ex ijs, quæ clàm, palàm, ui, perſuaſione fecerit. Imprudentia autem in

purgationem confertur,cuius partes ſunt inſcientia,caſus,neceſſitas:& in affectionẽ animi,hoc eſt moleſtiã, iracundiam, amorem, & cætera quæ in ſimili genere uerſantur.Facultates ſunt,aut quibus facilius fit, aut ſine quibus aliquid confici non poteſt.Adiunctum autem negotio id intelligitur, quod maius, & quod minus,& quod ſimile erit ei negotio, quo de agitur, & quod æque magnum,et quod contrarium,& quod diſparatum,& genus,& pars,& euentus. Maius , & minus,& æque magnum,ex ui,& ex numero, & ex figura negotij, ſicut ex ſtatura corporis conſideratur . Simile autem ex ſpecie comparabili, comparabile autẽ ex conferenda atque aſſimulanda natura iudicatur . Contrarium eſt,quod poſitum in genere diuerſo,ab eodem,cui contrarium eſſe dicitur,plurimũ diſtat,ut frigus calori,uitæ mors . Diſparatum autem eſt id, quod ab aliqua re per oppoſitionẽ negationis ſeparatur, hoc modo, ſapere & non ſapere . Genus eſt , quod partes aliquas amplectitur,ut cupiditas. Pars eſt, quæ ſubeſt generi,ut amor,auaritia . Euentus eſt alicuius exitus negotij,in quo quæri ſolet,quid ex quaq; re euenerit, eueniat,euenturumq; ſit.Quare hoc in genere,ut cõmodius,quid euenturum ſit,ante animo colligi poſſit, quid quaque ex re ſoleat euenire, conſiderandum eſt, hoc modo : Ex arrogantia odium , ex inſolentia arrogantia.Quarta autem pars eſt ex ijs, quas negotijs dicebamus eſſe attributas,conſecutio.In hac hæ res quæruntur,quæ geſtum negotium conſequuntur.Primum quod factum eſt , quo id nomine appellari conueniat. Deinde eius facti qui ſunt principes & inuẽtores, qui

denique auctoritatis eius & inuentionis comprobatores atque æmuli. Deinde ecquæ ea de re, aut eius rei ſit lex, conſuetudo, actio, iudicium, ſciētia, artificium. Deinde natura eius euenire uulgo ſoleat, an inſolēter ac raro. Poſtea homines id ſua auctoritate comprobare, an offendi in his conſueuerint, & cætera, quæ factum aliquod ſimiliter confeſtim, aut ex interuallo ſolent conſequi. Deinde poſtremo attendendum eſt, nū quæ res ex ijs rebus, quæ ſunt poſitæ in partibus honeſtatis aut utilitatis, conſequātur, de quibus in deliberatiuo genere cauſæ diſtinctius erit dicendū. Ac negotijs quidem ferè res eæ, quas cōmemorauimus, ſunt attributæ. Omnis autem argumentatio, quæ ex ijs locis, quos commemorauimus, ſumetur, aut probabilis, aut neceſſaria debebit eſſe. Etenim ut breuiter deſcribamus, argumentatio uidetur eſſe inuentum ex aliquo genere, rem aliquam aut probabiliter oſtendens, aut neceſſarie demonſtrans. Neceſſarie demonſtrantur ea, quæ aliter ac dicuntur, nec fieri, nec probari poſſunt, hoc modo: Si peperit, cum uiro concubuit. Hoc genus argumentandi, quod in neceſſaria demonſtratione uerſatur, maxime tractatur in dicendo, aut per complexionem, aut per enumerationem, aut per ſimplicem concluſionem. Complexio eſt, in qua utrum conceſſeris, reprehenditur, ad hunc modum: Si improbus eſt, cur uteris? ſi probus, cur accuſas? Enumeratio eſt, in qua pluribus rebus expoſitis, & cæteris infirmatis, una reliqua neceſſario confirmatur, hoc pacto: Neceſſe eſt aut inimicitiarum cauſa ab hoc eſſe occiſum, aut metus, aut ſpei, aut alicuius amici gratia, aut ſi horum

nihil eſt, ab hoc non eſſe occiſum. nam ſine cauſa maleficium ſuſceptum eſſe non poteſt. Sed neque inimicitiæ fuerunt, nec metus ullus, nec ſpes ex morte illius alicuius commodi, neque ad amicum huius aliquem mors eius pertinebat: relinquitur igitur ut ab hoc non ſit occiſus. Simplex autem concluſio ex neceſſaria cõſecutione conficitur, hoc modo: Si uos me iſtud eo tempore feciſſe dicitis, ego autem eo ipſo tempore trans mare fui, relinquitur, ut id, quod dicitis, non modo non fecerim, ſed ne potuerim quidem facere. Atque hoc diligẽter uidere oportebit, ne quo pacto genus hoc refelli poſſit, & ne confirmatio modum in ſe argumentationis ſolum habeat, & quandam ſimilitudinem neceſſariæ concluſionis, uerum ipſa argumentatio ex neceſſaria ratione conſiſtat. Probabile autem eſt id, quod ferè fieri ſolet, aut quod in opinione poſitum eſt, aut quod habet in ſe ad hæc quandam ſimilitudinem, ſiue id falſum eſt, ſiue uerum. Verum in eo genere, quod ferè ſolet fieri, probabile huiuſmodi eſt: Si mater eſt, diligit filium: ſi auarus eſt, negligit iuſiurandum. In eo autem, quod in opinione poſitũ eſt, huiuſmodi ſunt probabilia: Impijs apud inferos pœnas eſſe præparatas. Eos, qui philoſophiæ dent operam, non arbitrari deos eſſe. Similitudo autem in contrarijs, & paribus, & in ijs rebus, quæ ſub eandem cadunt rationem, maxime ſpectatur. In contrarijs hoc modo: Nam ſi ijs qui imprudentes læſerunt, ignoſci conuenit, ijs qui neceſſario profuerunt, haberi gratiam non oportet. Ex pari, ſic: Nam ut locus ſine portu, nauibus eſſe non poteſt tutus: ſic ani-

mus ſine fide, ſtabilis amicis non poteſt eſſe. In ijs rebus, quæ ſub eandem rationem cadunt, hoc modo probabile conſideratur: Nam ſi Rhodijs turpe nõ eſt portorium locare, ne Hermacreonti quidem turpe eſt conducere. Hæc tum uera ſunt hoc pacto: Quoniam cicatrix eſt, fuit uulnus. Tum ueriſimilia, hoc modo: ſi multus erat in calceis puluis, ex itinere eum uenire oportebat. Omne autem, ut certas quaſdam in partes diſtribuamus, probabile quod ſumitur ad argumentationem, aut ſignum eſt, aut credibile, aut iudicatũ, aut comparabile. Signum eſt, quod ſub ſenſum aliquem cadit, & quiddam ſignificat, quod ex ipſo profectum uidetur, quod aut ante fuerit, aut in ipſo negotio, aut poſt ſit conſecutum, & tamen indiget teſtimonij, & grauioris confirmationis, ut cruor, fuga, pallor, puluis, & quæ his ſunt ſimilia. Credibile eſt, quod ſine ullo teſte auditoris opinione firmatur, hoc modo: Nemo eſt qui non liberos ſuos incolumes & beatos eſſe cupiat. Iudicatum eſt res aſſenſione, aut auctoritate, aut iudicio alicuius, aut aliquorum comprobata. Id tribus in generibus ſpectatur, religioſo, communi, approbato.

Religioſum eſt, quod iurati legibus iudicarunt. Commune eſt, quod omnes uulgo probarunt, & ſecuti ſunt, huiuſmodi: ut maioribus natu aſſurgatur, ut ſupplicum miſereatur. Approbatum eſt, quod homines, cũ dubium eſſet, quale haberi oporteret, ſua conſtituerunt auctoritate: uelut Gracchi patris factũ, quem populus R. ob id factum, quòd inſciente collega in Cenſura nihil geſſit, poſt Cenſuram Conſulem fecit. Comparabile autem eſt, quod in rebus diuerſis ſimilem

milem aliquam rationem continet. Eius ſunt partes tres, imago, collatio, exemplum. Imago eſt oratio demõſtrans corporum aut naturarum ſimilitudinem. Collatio, eſt oratio rem cum re ex ſimilitudine conferens. Exemplum eſt, quod rem auctoritate, aut caſu alicuius hominis, aut negotij confirmat, aut infirmat. Horum exẽpla & deſcriptiones in præceptis elocutionis cognoſcentur. Ac fons quidem confirmationis, ut facultas tulit, apertus eſt, nec minus dilucide, quàm rei natura ferebat, demonſtratus eſt. Quemadmodum autem quæque conſtitutio, & pars cõſtitutionis, & omnis controuerſia, ſiue in ratione, ſiue in ſcripto uerſetur, tractari debeat, & quæ in quaſque argumentationes conueniant, ſingillatim in ſecundo libro de unoquoque genere dicemus. In præſentia tantummodo numeros et modos, & partes argumentandi confuſe & permiſte diſperſimus: poſt deſcripte & electe in genus quodq; cauſæ, quid cuique conueniat, ex hac copia digeremus. Atque inueniri quidem omnis ex his locis argumentatio poterit: inuentam exornari, & certas in partes diſtingui, & ſuauiſſimum eſt, & ſumme neceſſarium, & ab artis ſcriptoribus maxime neglectum. Quare et de ea præceptione nobis, & in hoc loco dicendum uiſum eſt, ut ad inuentionem argumenti abſolutio quoque argumentandi adiungeretur. Et magna cum cura & diligentia locus hic omnis cõſiderandus eſt, quòd non rei ſolum magna utilitas eſt, ſed præcipiendi quoque ſumma difficultas.

OMNIS igitur argumẽtatio aut per inductionem tractanda eſt, aut per ratiocinationem. Inductio,

eſt oratio,quæ rebus non dubijs captat aſſenſionẽ eius quicũ inſtituta eſt,quibus aſſenſionibus facit,ut illi dubia quædam res,propter ſimilitudinem earum rerum, quibus aſſenſit,probetur: uelut apud Socraticum Aeſchinem demonſtrat Socrates, cum Xenophõtis uxore, & cum ipſo Xenophõte Aſpaſiam locutam. Dic mihi, quæſo,Xenophontis uxor, ſi uicina tua melius habeat aurum,quàm tu habes,utrũ illius an tuum malis? Illius,inquit. Quòd ſi ueſtem & cæterum ornatum muliebrẽ pretij maioris habeat,quàm tu habeas,tuum'ne an illius malis? Illius uero reſpondit. Age, inquit, ſi uirum illa meliorem habeat,quàm tu habes, utrũ ne tuum, an illius malis? Hic mulier erubuit. Aſpaſia autem cum ipſo Xenophõte ſermonem inſtituit. Quæſo,inquit,Xenophon ſi uicinus tuus meliorem equum habeat,quàm tuus eſt,tuũ ne equum malis, an illius? Illius,inquit. Quòd ſi fundũ meliorem habeat,quàm tu habes, utrum tãdem fundum habere malis? Illum inquit,meliorem ſcilicet. Quòd ſi uxorem meliorẽ habeat,quàm tu habes,utrum illius malis?Atque hic Xenophon quoque ipſe tacuit. Poſt Aſpaſia: Quoniam uterque ueſtrum,inquit,id mihi ſolum non reſpondit, quod ego ſolum audire uolueram,egomet dicam quid uterque cogitet. Nam & tu mulier optimum uirum mauis habere,& tu Xenophon uxorem habere lectiſſimam maxime uis. Quare niſi hoc perfeceritis,ut neque uir melior,neque fœmina lectior in terris ſit,profecto id ſemper,quod optimũ putabitis eſſe, multo maxime requiretis, & tu ut maritus ſis quamoptimæ mulieris, & hæc quamoptimo uiro nupta ſit. Hic

cum rebus nō dubijs eſſet aſſenſum, factū eſt propter ſimilitudinem, ut etiam illud, quod dubiū uidebatur, ſi quis ſeparatim quæreret, id pro certo propter rationem rogādi concederetur. Hoc modo ſermonis plurimū Socrates uſus eſt, propterea quòd nihil ipſe afferre ad perſuadendum uolebat, ſed ex eo, quod ſibi ille dederat, quicum diſputabat, aliquid conficere malebat, quod ille ex eo, quod iam conceſſiſſet, neceſſario approbare deberet. Hoc in genere præcipiendum nobis uidetur: Primum, ut illud, quod inducẽmus per ſimilitudinem, eiuſmodi ſit, ut ſit neceſſe concedi. nam ex quo poſtulabimus nobis illud, quod dubium ſit, concedi; dubium eſſe id ipſum, non oportebit. Deinde illud, cuius confirmandi cauſa fiet inductio, uidendum eſt, ut ſimile ijs rebus ſit, quas res quaſi non dubias ante induxerimus. nam ante aliquid nobis conceſſum eſſe nihil proderit, ſi ei diſſimile erit id, cuius cauſa illud concedi primum uoluerimus. Deinde non intelligatur, quò ſpectent illæ primæ inductiones, & ad quem ſint exitum peruenturæ. nam qui uidet, ſi ei rei, quæ primo rogetur, recte aſſenſerit, illam quoque rem, quæ ſibi diſpliceat, eſſe neceſſario concedendam, plerunque aut non reſpondendo, aut male reſpondendo longius procedere rogationem non ſinit. quare ratione rogationis imprudens ab eo, quod conceſſit, ad id, quod non uult concedere, deducendus eſt. Extremum autem aut taceatur oportet, aut concedatur, aut negetur. Si negabitur, aut oſtendenda eſt ſimilitudo earum rerum, quæ ante cōceſſæ ſunt, aut

alia utendum inductione. Si concedetur, concludenda eſt argumentatio. Si tacebitur, aut elicienda eſt reſponſio, aut quoniam taciturnitas imitatur confeſſionem, pro eo, ac ſi conceſſum ſit, cócludere oportebit argumentationem. Ita fit hoc genus argumentandi tripertitum. Prima pars conſtat ex ſimilitudine una pluribus'ue. Altera ex eo quod cócedi uolumus, cuius cauſa ſimilitudines adhibitæ ſunt. Tertia ex cóclusione, quæ aut confirmat conceſſionem, aut, quod ex ea conficiatur, oſtendit. Sed quia non ſatis uidebitur alicui dilucide demonſtratum, niſi quod ex ciuili cauſarum genere exemplũ ſubiecerimus, uidetur huiuſmodi quoque utẽdum exemplo, non quo præceptio differat, aut aliter hoc in ſermone, atque in dicendo ſit utendum: ſed ut eorum uolũtati ſatisfiat, qui, quod aliquo in loco uiderint, alio in loco, niſi demonſtratũ eſt, nequeũt agnoſcere. Ergo in hac cauſa, quæ apud Græcos eſt peruagata, quòd Epaminondas Thebanorum Imperator ei, qui ſibi ex lege Prætor ſucceſſerat, exercitum non tradidit, & cum paucos ipſe dies contra legem exercitum tenuiſſet, Lacedæmonios funditus uicit, poterit accuſator argumentatione uti per inductionem, cũ ſcriptum legis contra ſẽtẽtiam defendat, ad hũc modũ: Si iudices, id quod Epaminondas ait legis ſcriptorẽ ſenſiſſe, adſcribat ad legem, & addat exceptionem hanc, extra quam ſi quis reip. cauſa exercitum non tradiderit, patiemini? non opinor. Quòd ſi uoſmet ipſi, quod à ueſtra religione & ſapiẽtia remotiſſimum eſt, iſtius honoris cauſa hanc eãdem exceptionem, iniuſſu populi ad legem adſcribi iubeatis, populus Thebanus patie-

tur'ne id fieri? profecto non patietur. Quod ergo adſcribi ad legem nefas eſt, id ſequi, quaſi adſcriptũ ſit, rectum uobis uideatur? Noui ueſtram intelligentiã, non poteſt ita uideri iudices. Quòd ſi literis corrigi neque ab illo, neque à uobis ſcriptoris uoluntas poteſt, uidete ne multo indignius ſit id re & iudicio ueſtro mutari, quod ne uerbo quidem commutari poteſt. Ac de inductione quidem ſatis in præſentia dictum uidetur. Nunc deinceps ratiocinationis uim & naturam conſideremus. Ratiocinatio eſt oratio ex ipſa re probabile aliquid eliciens, quod expoſitum & per ſe cognitum ſua ſe ui & ratione confirmet. Hoc de genere qui diligentius conſiderandum putauerũt, cum idem uſu dicendi ſequerentur, paulum in præcipiendi ratione diſſenſerunt. nam partim quinque eius partes eſſe dixerunt, partim non plus quàm in tres partes poſſe diſtribui putauerunt. Eorum controuerſiam non incommodum uidetur cum utrorũque ratione exponere. nam & breuis eſt, & non eiuſmodi, ut alteri prorſus nihil dicere putentur, & locus hic nobis in dicendo minime negligendus uidetur. Qui putant in quinque diſtribui partes oportere, aiunt primũ conuenire exponere ſummam argumentationis, ad hunc modum: Melius accurantur quæ conſilio geruntur, quàm quæ ſine conſilio adminiſtrantur. Hanc primam partem numerant: eam deinceps rationibus uarijs, & quamcopioſiſſimis uerbis approbari putãt oportere, hoc modo: Domus ea, quæ ratione regitur, omnibus inſtructior eſt rebus, & apparatior, quàm ea quæ temere & nullo conſilio adminiſtratur. Exercitus is, cui præpoſitus eſt ſapiens, &

Aut per Ratiocin

disserit quot habeat ratio nam aliqui esse eius partes dixerunt.

callidus Imperator, omnibus partibus commodius re-gitur, quàm is, qui ſtultitia & temeritate alicuius ad-miniſtratur. Eadem nauigij ratio eſt. nam nauis optime curſum conficit ea, quæ ſcientiſſimo guberna-tore utitur. Cum propoſitio ſit hoc pacto approbata, & duæ partes tranſierint ratiocinationis, tertia in parte aiunt, quod oſtendere uelis, id ex ui propoſitionis oportere aſſumere, hoc pacto: Nihil autem omnium rerum melius, quàm omnis mundus adminiſtratur. Huius aſſumptionis quarto in loco aliam porrò indu-cunt approbationem, hoc modo: Nam & ſignorum ortus & obitus definitum quendam ordinem ſeruāt, & annuæ commutationes non modo quadam ex ne-ceſſitate ſemper eodem modo fiunt, uerum ad utili-tates quoque rerum omnium ſunt accommodatæ, & diurnæ nocturnæq; uiciſſitudines, nulla in re unquam mutatæ, quidquam nocuerunt. quæ ſigno ſunt o-mnia, non mediocri quodam conſilio naturam mun-di adminiſtrari. Quinto inducunt loco complexio-nem eam, quæ aut id infert ſolum, quod ex omnibus partibus cogitur, hoc modo: Conſilio igitur mundus adminiſtratur: aut unum in locum cum conduxerit breuiter propoſitionem, & aſſumptionem, id adiūgit, quod ex his conficiatur, ad hunc modum: Quòd ſi melius geruntur ea, quæ conſilio, quàm quæ ſine conſi lio adminiſtrantur: nihil autem omnium rerum me-lius, quàm omnis mundus adminiſtratur: cōſilio igitur mūdus adminiſtratur. Quinquepartitā igitur hoc pa-cto putāt eſſe argumentationem. Qui aūt tripertitam eſſe dicūt, ij nō aliter putāt tractari oportere argumē

partitam eſſe

tationem, ſed partitionem horum reprehendunt. Negant enim neque à propoſitione, neque ab aſſumptione approbationes earum ſeparari oportere, neque propoſitionem abſolutam, neque aſſumptionem ſibi perfectam uideri, quæ approbatione cõfirmata nõ ſit. Quare quas illi duas partes numerant, propoſitionem & approbationem, ſibi unã partem uideri propoſitionem: quæ ſi approbata non ſit, propoſitio nõ ſit argumentationis. Item, *quæ ab illis aſſumptio, & aſſumptionis approbatio dicitur, eandem ſibi aſſumptionem ſolam uideri.* Ita *fit, ut eadem ratione argumentatio tractata, alijs tripertita, alijs quinquepartita uideatur. Quare euenit, ut res non tam ad uſum dicendi pertineat, quàm ad rationem præceptionis.* Nobis *autem cõmodior illa partitio uidetur eſſe, quæ in quinque partes diſtributa eſt, quam oẽs ab Ariſtotele &* Theophraſto *profecti, maxime ſecuti ſunt.* Nã *quemadmodum illud ſuperius genus argumentandi, quod per inductionem ſumitur, maxime* Socrates & Socratici *tractauerunt: ſic hoc, quod per ratiocinationem expolitur, ſumme eſt ab* Ariſtotele *atque* Peripateticis & Theophraſto *frequentatum, deinde à rhetoribus ijs, qui elegantiſſimi atque artificioſiſſimi putati ſunt. Quare autem nobis illa magis partitio probetur, dicendum uidetur, ne temere ſecuti putemur: & breuiter dicendum, ne in huiuſmodi rebus diutius, quàm ratio præcipiẽdi poſtulat, commoremur.* Si *quadam in argumentatione ſatis eſt uti propoſitione, & non oportet adiungere approbationem propoſitioni: quadam autem in argumentatione infirma eſt propoſitio, niſi adiuncta ſit*

approbatio, ſeparatum quiddam eſt à propoſitione approbatio. Quod enim adiungi & ſeparari ab aliquo poteſt, id non poteſt idē eſſe, quod eſt id, ad quod adiũgitur, & à quo ſeparatur. Eſt autem quædam argumentatio, in qua propoſitio non indiget approbatione, & quædam in qua nihil ualet abſque approbatione, ut oſtendemus: ſeparata eſt igitur à propoſitione approbatio. Oſtendemus autem id, quod polliciti ſumus, hoc modo: Quæ propoſitio in ſe quiddam continet perſpicuum, & quod conſtare inter omnes neceſſe eſt, hanc uelle approbare & firmare nihil attinet. Ea eſt huiuſmodi: Si quo die iſta cædes Romæ facta eſt, ego Athenis eo die fui, intereſſe in cæde non potui. Hoc quia perſpicue uerum eſt, nihil attinet approbari. Quare aſſumi ſtatim oportet, hoc modo: Fui autem Athenis eo die: hoc ſi non conſtat, indiget approbationis, qua inducta, complexio conſequetur: igitur in cæde intereſſe non potui: Eſt igitur quædam propoſitio, quæ non indiget approbatione: nam eſſe quidem quandã quæ indigeat, quid attinet oſtendere, quod cuiuis facile perſpicuũ eſt? Quod ſi ita eſt, ex hoc, & ex eo quod propoſueramus, hoc conficitur, ſeparatum eſſe quiddã à propoſitione approbationem. Si autem ita eſt, falſum eſt non eſſe plus, quàm tripartitam argumẽtationem. Simili modo liquet alteram quoque approbationem ſeparatam eſſe ab aſſumptione. Nam ſi quadam in argumentatione ſatis eſt uti aſſumptione, & non oportet adiungere approbationem aſſumptione: quadam autem in argumẽtatione infirma eſt aſſumptio, niſi adiuncta ſit approbatio, ſeparatum quiddam eſt

extra aſſumptionem approbatio. Eſt autem argumentatio quædam, in qua aſſumptio non indiget approbationis, quædam autem in qua nihil ualet ſine approbatione, ut oſtendemus: ſeparata eſt igitur ab aſſumptione approbatio. Oſtendemus autem quod polliciti ſumus, hoc modo: Quæ perſpicuam omnibus ueritatem continet aſſumptio, nihil indiget approbationis: ea eſt huiuſmodi: Si oportet ſapere, dare operam philoſophiæ conuenit. hæc propoſitio indiget approbationis. non enim perſpicua eſt, neque conſtat inter omnes, propterea quòd multi nihil prodeſſe philoſophiam, plerique etiam obeſſe arbitrātur. Aſſumptio perſpicua eſt hæc: Oportet autem ſapere. hoc autem quia ipſum ex re perſpicitur, & uerum eſſe intelligitur, nihil attinet approbari. Quare ſtatim concludenda eſt argumentatio: igitur dare operam philoſophiæ conuenit. Eſt ergo aſſumptio quædam, quæ approbationis non indiget. Nam quandam indigere perſpicuum eſt: ſeparata eſt igitur ab aſſumptione approbatio. Falſum ergo eſt, nō eſſe plus quàm tripertitam argumentationem. Atque ex his illud iam perſpicuū eſt, eſſe quandam argumentationem, in qua neque propoſitio, neque aſſumptio indigeat approbationis, huiuſmodi, ut certum quiddam & breue exempli cauſa ponamus: Summo autē opere ſapientia petenda eſt, ſummo igitur opere ſtultitia uitanda eſt: ſummopere autem ſapientia petenda eſt, igitur ſummopere ſtultitia uitanda eſt. Hic & aſſumptio, & propoſitio perſpicua eſt, quare neutra quoque indiget approbatione. Ex his omnibus illud perſpicuum eſt, approbationem tum adiungi, tum non

adiungi. Ex quo cognoſcitur, neque in propoſitione, neque in aſſumptione contineri approbationem, ſed utranque ſuo loco poſitam, uim ſuam tanquã certam & propriam obtinere. Quod ſi ita eſt, commode partiti ſunt illi, qui in quinque partes diſtribuerunt argumentationem. Quinque ſunt igitur partes eius argumentationis, quæ per ratiocinationem tractatur. Propoſitio, per quam breuiter locus is exponitur, ex quo omnis uis oportet emanet ratiocinationis. Propoſitiõnis approbatio, per quam id, quod breuiter expoſitum eſt, rationibus affirmatum, probabilius & apertius fit. Aſſumptio, per quam id quod ex propoſitione ad oſtendendum pertinet, aſſumitur. Aſſumptionis approbatio, per quam id, quod aſſumptum eſt, rationibus firmatur. Complexio, per quam id, quod conficitur ex omni argumentatione, breuiter exponitur. Quæ plurimas habet argumentatio partes, ea conſtat ex his quinque partibus. Secunda eſt quadripertita. Tertia tripertita. Dein bipertita, quod in controuerſia eſt. De unaquaque parte poteſt alicui uideri poſſe argumentationem conſiſtere. Eorum igitur quæ conſiſtant, exempla ponemus: horum quæ dubia ſunt, rationes afferemus. Quinquepertita argumentatio eſt huiuſmodi: Omnes leges Iudices ad commodum reip. referri oportet, & eas ex utilitate communi, non ex ſcriptione, quæ in literis eſt, interpretari. Ea enim uirtute & ſapientia maiores noſtri fuerunt, ut in legibus ſcribendis, niſi ſalutem, atque utilitatem reip. ſibi aliud nihil proponerẽt. Neque enim ipſi quod obeſſet, ſcribere uolebãt, & ſi ſcripſiſſent, cũ eſſet intellectum

repudiatum iri legem intelligebant. Nemo enim leges legum cauſa ſaluas eſſe uult, ſed reip. quòd ex legibus omnes reſpublicas optime putant adminiſtrari. Quam ob rem igitur leges ſeruari oportet, ad eam cauſam ſcripta omnia interpretari conuenit: hoc eſt, quoniam reip. ſeruimus, ex reip. commodo atque utilitate leges interpretemur. Nam ut ex medicina nihil oportet putare proficiſci, niſi quod ad corporis utilitatem ſpectat, quoniam eius cauſa eſt inſtituta: ſic à legibus nihil conuenit arbitrari, niſi quod reip. conducat, proficiſci, quoniam eius cauſa ſunt comparatæ. Ergo in hoc quoq; iudicio deſinite literas legis perſcrutari, et legem, ut æquum eſt, ex utilitate reip. conſiderate, quod hic fecit. Quid enim magis utile Thebanis fuit, quì Lacedæmonios opprimi? Quid magis Epaminondam Thebanorum imperatorem, quàm uictoriæ Thebanorum conſulere decuit? Quid hunc tanta Thebanorum gloria, tam claro atque exornato trophæo charius atque antiquius habere conuenit? Scripto uidelicet legis omiſſo, ſcriptoris ſententiam conſiderare debebat. Atque hoc quidem ſatis conſideratum eſt, nullam eſſe legem, niſi reip. cauſa ſcriptã. Sũmã igitur amentiã eſſe exiſtimabat, quod ſcriptũ eſſet reip. ſalutis cauſa, id non ex reip. ſalute interpretari. Quòd ſi leges omnes ad utilitatem reip. referri conuenit, hic autem ſaluti reip. profuit, profecto non poteſt eodẽ facto et cõmunibus fortunis cõſuluiſſe, & legibus non obtẽperaſſe. Quatuor autem partibus conſtat argumentatio, cũ aut proponimus, aut aſſumimus ſine approbatione. Id facere oportet, cum aut propoſitio ex ſe intelligitur,

Quadripart

aut aſſumptio perſpicua eſt, & nullius approbationis indiget. Propoſitionis approbatione præterita, quatuor ex partibus argumentatio tractatur ad hunc modū: Iudices, qui ex lege iurati iudicatis, legibus obtēperare debetis. Obtemperare autem legibus non poteſtis, niſi, quod ſcriptū eſt in lege, ſequamini. quod enim certius legis ſcriptor teſtimonium uoluntatis ſuæ relinquere potuit, q̃ quod ipſe magna cum cura atque diligentia ſcripſit? Quòd ſi literæ non extarent, magnopere eas requireremus, ut ex his ſcriptoris uoluntas cognoſceretur: nec tamen Epaminondæ permitteremus, ne ſi extra iudicium quidem eſſet, ut is nobis ſententiam legis interpretaretur, nedum nunc iſtud patiamur, cum præſto lex ſit, non ex eo quod apertiſſime ſcriptum eſt, ſed ex eo quod ſuæ cauſæ conuenit, ſcriptoris uoluntatem interpretari. Quòd ſi uos iudices legibus obtemperare debetis, & id facere non poteſtis, niſi quod ſcriptum eſt in lege ſequamini, quid cauſæ eſt, quin iſtum cōtra legem feciſſe iudicetis? Aſſumptionis autem approbatione præterita, quadripertita ſic fiet argumentatio: Qui ſæpenumero nos per fidem fefellerunt, eorum orationi fidem habere non debemus. Si quid enim perfidia illorum detrimenti acceperimus, nemo erit præter noſmet ipſos, quem iure accuſare poſſimus. Ac primū quidem decipi incommodum eſt, iterum ſtultū, tertiū turpe. Carthaginienſes autem perſæpe iam nos fefellerunt. Summa igitur amentia eſt in eorum fide ſpem habere, quorum perfidia toties deceptus ſis. Vtraque approbatione præterita, tripertita fit hoc pacto: Aut metuamus Carthaginienſes oportet, ſi incolumes eos re

*liquerimus:aut eorũ urbem diruamus.ac metuere qui
dem non oportet . reſtat igitur, ut urbem diruamus.
Sunt autem,qui putant nonnunquam poſſe cõplexio
ne & oportere ſuperſederi,cum id perſpicuum ſit,quod
conficiatur ex ratiocinatione.Quod ſi fiat, bipertitam
quoque fieri argumentationem,hoc modo: Si peperit,
uirgo non eſt : peperit autem . hic ſatis eſſe dicũt pro=
ponere & aſſumere,quoniam perſpicuum ſit,quod cõ
ficiatur,complexionis rem non indigere. Nobis autem
uidetur & omnis ratiocinatio concludenda eſſe: & il
lud uitiũ,quod illis diſplicet, magnopere uitandũ eſt ,
ne quod perſpicuũ ſit,id in complexionem inferamus.
Hoc autem fieri poterit, ſi cõplexionum genera intel=
ligantur.Nam aut ita complectemur, ut in unum cõ
ducamus propoſitionem & aſſumptionem,hoc modo:
Quòd ſi leges omnes ad utilitatẽ reipublicæ referri cõ=
uenit,hic autem ſaluti reip.profuit : profecto non po=
teſt eodem facto & ſaluti communi conſuluiſſe,& le
gibus non obtemperaſſe.Aut ita,ut ex contrario ſentẽ
tia conficiatur , hoc modo : Sũma igitur amentia eſt,
in eorum fide ſpem habere, quorum perfidia toties de
ceptus ſis.Aut ita,ut id ſolum,quod conficitur,infera=
tur, ad hunc modum : Vrbem igitur diruamus. Aut
ut id,quod eam rem,quæ conficitur, ſequatur neceſſe
eſt:id eſt huiuſmodi : Si peperit, cum uiro concubuit :
peperit autem. Conficitur hoc : Concubuit igitur cum
uiro.Hoc ſi nolis inferre,& inferas id,quod ſequitur,
Fecit igitur inceſtum,& concluſeris argumẽtationem,
& perſpicuam fugeris complexionem . Quare in lon=
gis argumentationibus,ex conductionibus, aut ex con*

trario complecti oportet: in breuibus id ſolū, quod cō ficitur, exponere: in ijs, in quibus exitus perſpicuus eſt, conſecutione uti. Si qui autem ex una quoque parte putabant conſtare argumētationem, poterunt dicere, ſæpe ſatis eſſe hoc modo argumētationem facere: Quoniam peperit, cum uiro cōcubuit: nam hoc nullius neque approbationis, neque complexionis indigere. ſed nobis ambiguitate nominis uidentur errare. Nam argumentatio nomine uno res duas ſignificat, ideo quòd & inuentum aliquam in rem probabile, aut neceſſarium argumentatio uocatur, & eius inuenti artificioſa expolitio. quando igitur proferent aliquid huiuſmodi: Quoniam peperit, cum uiro concubuit: inuentum proferent, non expolitionem. nos autem de expolitionis partibus loquimur. nihil igitur ad hanc rem ratio illa pertinebit: atque hac diſtinctione alia quoque, quæ uidebuntur officere huic partitioni, propulſabimus, ſi qui aut aſſumptionem aliquando tolli poſſe putent, aut propoſitionem. quæ ſi quid habet probabile, aut neceſſarium, quoquo modo commoueat auditorem neceſſe eſt. quòd ſi ſolum ſpectaretur, ac nihil, quo pacto tractaretur id, quod eſſet excogitatum, referret, nequaquā tantum inter ſummos oratores & mediocres intereſſe exiſtimaretur. Variare autem orationem magnopere oportebit. nam omnibus in rebus ſimilitudo eſt ſatietatis mater. Id fieri poterit, ſi non ſimiliter ſemper ingrediamur in argumentationem. Nam primum omnium generibus ipſis diſtinguere conuenit orationem, hoc eſt tum inductione uti, tū ratiocinatione. Deinde in ipſa argumentatione non

ſemper à propoſitione incipere, nec ſemper quinq; partibus abuti, neque eadem ratione expolire partitiones, ſed tum ab aſſumptione incipere licet, tum ab approbatione alterutra, tum utraq;, tum hoc, tum illo genere complexionis uti. Id ut perſpiciatur, aut ſcribamus ipſi, aut in quolibet exemplo de ijs, quæ propoſita ſunt, hoc idem exerceamus, ut quam facile ſit factu. Ac de partibus quidem argumentationis ſatis nobis dictum uidetur. Illud autem uolumus intelligi, nos probe tenere, alijs quoque rationibus tractari argumētationes in philoſophia multis et obſcuris, de quibus certum eſt artificium conſtitutum. Verum illa nobis abhorrere ab uſu oratorio uidentur. Quæ pertinere autem ad dicē dum putamus, ea nos commodius, quàm cæteros attendiſſe non affirmamus, ſed perquiſitius & diligentius conſcripſiſſe pollicemur. Nunc, ut inſtituimus, proficiſci ordine ad reliqua pergemus.

REPREHENSIO *eſt, per quam argumentando aduerſariorum confirmatio diluitur, aut infirmatur, aut alleuiatur. Hæc fonte inuentionis eodem utetur, quo utitur confirmatio, propterea quòd quibus ex locis aliqua res confirmari poteſt, iiſdem poteſt ex locis infirmari. nihil enim conſiderandum eſt in his omnibus inuētionibus, niſi id, quod perſonis, aut negotijs attributum eſt. Quare inuentionem & argumētationum expolitionem ex illis, quæ ante præcepta ſunt, hanc quoque in partem orationis transferri oportebit. Veruntamen ut quædam præceptio detur huius quoque partis, exponemus modos reprehenſionis, quos qui obſeruabunt, facilius ea, quæ contradicentur,* De REPREH

diluere aut infirmare potuerunt. Omnis argumentatio reprehenditur, ſi aut ex ijs quæ ſumpta ſunt, non conceditur aliquod unum pluráue: aut his conceſſis, complexio confici ex his negatur: aut ſi genus ipſum argumentationis uitioſum oſtenditur: aut ſi contra firmam argumentationem alia æque firma, aut firmior ponitur. Ex ijs, quæ ſumuntur, aliquid nõ conceditur, cum aut id, quod credibile dicunt, negatur eſſe eiuſmodi: aut quod comparabile putant, diſſimile oſtenditur: aut iudicatum aliam in partem traducitur: aut omnino iudicatum improbatur: aut quod ſignum eſſe aduerſarij dixerunt, id eiuſmodi negatur eſſe: aut ſi complexio aut una, aut ex utraque parte reprehenditur: aut ſi enumeratio falſa oſtenditur: aut ſi ſimplex cõcluſio falſi aliquid continere demonſtratur. Nam omne quod ſumitur ad argumentandum, ſiue pro probabili, ſiue pro neceſſario, neceſſe eſt ſumatur ex his locis, ut ante oſtendimus. Quod pro credibili ſumptum erit, id infirmabitur, ſi aut perſpicue falſum erit, hoc modo: Nemo eſt qui non pecuniam quàm ſapientiam malit. aut ex contrario quoque credibile aliquid habebit, hoc modo: Quis eſt, qui nõ officij cupidior ſit, quàm pecuniæ? Aut erit omnino incredibile, ut ſi quis, quem conſtet eſſe auarum, dicat alicuius mediocris officij cauſa ſe maximam pecuniã neglexiſſe. Aut ſi quod in quibuſdam rebus aut hominibus accidit, id omnibus dicatur uſu euenire, hoc pacto: Qui pauperes ſunt, ijs antiquior officio pecunia eſt. Qui locus deſertus eſt, in eo cædẽ factam eſſe oportet. In loco celebri homo occidi qui potuit? Aut ſi id,

quod

quod raro fit, fieri omnino negatur:ut Curio pro Fuluio: Nemo poteſt uno aſpectu,neque præteriẽs in amorem incidere. Quod autem pro ſigno ſumetur , id ex iiſdem locis, quibus confirmatur , infirmabitur . Nam in ſigno,primum uerum eſſe oſtendi oportet.Deinde eius eſſe rei ſignum propriũ,qua de re agitur, ut cruorem cædis.Deinde factum eſſe, quod non oportuerit : aut non factum,quod oportuerit. Poſtremo ſciſſe eum,de qua quæritur,eius rei legem & cõſuetudinem . nam eæ res ſunt ſigno attributæ,quas diligentius aperiemus,cum ſeparatim de ipſa coniecturali cõſtitutione dicemus . Ergo horum unumquodque in reprehenſione,aut non eſſe ſigno, aut parũ magno eſſe, aut à ſe potius,quàm ab aduerſariis ſtare,aut omnino falſo dici,aut in aliam quoque ſuſpicionem duci poſſe demonſtrabitur. Cum autem pro comparabili aliquid inducetur,quoniam id per ſimilitudinem maxime tractatur , in reprehendendo conueniet, ſimile id negare eſſe quod conferetur ei quicum conferetur. Id fieri poterit, ſi demonſtrabitur diuerſum eſſe genere,natura, ui,magnitudine,tempore,loco,perſona,opinione : ac ſi quo in numero illud,quod per ſimilitudinẽ afferetur, & quo in loco hoc genus , cuius cauſa afferetur , haberi conueniat , oſtendetur. Deinde quid res cum re differat, demonſtrabitur , ex quo docebimus aliud de eo quod comparabitur , & de eo quicum comparabitur , exiſtimari oportere . Huius facultatis maxime indigemus,cum ea ipſa argumentatio , quæ per inductionem tractatur,erit reprehendenda . Si iudicatum aliquod inferetur, quoniam id ex his locis maxime fir

matur, laude eorum qui iudicarunt, ſimilitudine eius rei qua de agitur, ad eam rem, qua de iudicatū eſt, cōmemorando non modo non eſſe reprehenſum iudiciū, ſed ab omnibus approbatum : & demonſtrando difficilius & maius fuiſſe id iudicatum quod afferatur, quàm id quod inſtet. Ex contrarijs locis, ſi res aut uera, aut uériſimilis permittet, infirmari oportebit : atq; erit obſeruandum diligenter, ne nihil ad id, quod agatur, pertineat id quod iudicatum ſit : & uidēdum eſt, ne ea res proferatur, in qua ſit offenſum, ut de ipſo, qui iudicarit, iudiciū fieri uideatur. Oportet autē animaduertere, ne, cum aliter multa ſint iudicata, ſolitarium aliquod, aut rarum iudicatum afferatur. Nam his rebus auctoritas iudicati maxime poteſt infirmari. Atque ea quidem argumenta, quæ quaſi probabilia ſumuntur, ad hunc modum tentari oportebit. Quæ uero ſicuti neceſſaria inducentur, ea ſi forte imitabūtur modo neceſſariam argumētationem, neque erunt eiuſmodi, ſic reprehendentur. Primū complexio, quæ utrū conceſſeris, debet tollere, ſi uera eſt, nunquam reprehēdetur: ſin falſa, duobus modis, aut conuerſione, aut alterius partis infirmatione. Conuerſione, hoc modo :

...cessaria sunt / *Complexio si erit falsa ...bus modis re...ndetur.* / *Conuersione* [handwritten marginal notes]

Nam ſi ueretur, quid eum accuſes, qui eſt probus ?
Sin inuerecundum animi ingenium poſſidet,
Quid eum accuſes, qui id parui auditu æſtimet?

Hic ſiue uereri dixeris, ſiue non uereri, concludendum hoc puta, ut neges eſſe accuſandum. Quod cōuerſione ſic reprehēdetur : Imo uero accuſandus eſt. Nam ſi ueretur, accuſes: non enim parui auditu æſtimabit. Sin inuerecundum animi ingenium poſſidet, tamē ac

cuſes: non enim probus eſt. Alterius autem partis in=firmatione, hoc modo reprehendetur. Verũ ſi ueretur, accuſatione tua correctus, ab errato recedet. Enumera=tio uitioſa intelligitur, ſi aut præteritum quiddã dice=mus, quod uelimus cõcedere, aut infirmum aliquid an numeratum, quod aut contra dici poſſit, aut cauſa nõ ſit quare non honeſte poſſimus concedere. Præteritur quiddã in eiuſmodi enumerationibus: Quoniã habes iſtum equum, aut emeris oportet, aut hæreditate poſſi deas, aut munere acceperis, aut domi tibi natus ſit: aut ſi horũ nihil eſt, ſurripueris neceſſe eſt. ſed neque emi ſti, neque hæreditate uenit, neque domi natus eſt, neq; donatus eſt: neceſſe eſt ergo ſurripueris. Hoc commo=de reprehẽditur, ſi dici poſſit ex hoſtibus equus eſſe ca ptus: cuius prædæ ſectione uenierit. quo illato, infirma tur enumeratio; quoniam id ſit inductum, quod præ teritum ſit in enumeratione. Altero autem modo re=prehendetur, ſi aut contra aliquid dicetur: hoc eſt, ſi exempli cauſa, ut in eodem uerſemur, poterit oſtendi hæreditate ueniſſe: aut ſi extremũ illud non erit tur pe concedere: ut ſi quis, cum dixerint aduerſarij, Aut inſidias facere uoluiſti, aut amico morem geſſiſti, aut cupiditate elatus es, amico ſe morem geſſiſſe fateatur. Simplex autẽ concluſio reprehẽditur, ſi id, quod ſequi=tur, non uideatur neceſſario cũ eo, quod anteceſſit, co=hærere. Nam hoc quidẽ, ſi ſpiritũ ducit, uiuit: ſi dies eſt, lucet, eiuſmodi eſt, ut cũ priore neceſſario poſterius cohærere uideatur. Hoc autem, ſi mater eſt, diligit: ſi aliquãdo peccauit, nunquã corrigetur: ſic cõueniet re prehendi, ut demõſtretur non neceſſario cũ priore po=

ſterius cohærere. Hoc genus & cætera neceſſaria, & omnino omnis argumẽtatio, & eius reprehenſio maiorem quandam uim cõtinet, & latius patet, quàm hic exponitur: ſed eius artificij cognitio huiuſmodi eſt, ut non ad huius artis partem aliquam adiũgi poſſit, ſed ipſa ſeparatim longi temporis, et magnæ atque arduæ cognitionis indigeat. Quare illa nobis alio tẽpore, atq; ad aliud inſtitutum, ſi facultas erit, explicabuntur. Nunc his præceptionibus rhetorum ad uſum oratoriũ contentos nos eſſe oportebit. Cum igitur ex ijs, quæ ſumuntur, aliquid non cõceditur, ſic infirmabitur. Cum autem his conceſſis, complexio ex his nõ conficitur, hæc erunt conſideranda, non aliud cõficiatur, aliud dicatur, hoc modo: Si cum aliquis dicat ſe profectum eſſe ad exercitum, contráq; eum quis uelit hac argumentatione uti: Si ueniſſes ad exercitum, à Tribunis militaribus uiſus eſſes: non es autem uiſus ab his, non es igitur profectus ad exercitum. Hic cum conceſſeris propoſitionem & aſſumptionem, complexio eſt infirmanda. aliud enim, quàm cogebatur, illatum eſt. Ac nunc quidem, quo facilius res cognoſceretur, perſpicuo & grandi uitio præditũ poſuimus exemplum: ſed ſæpe obſcurius poſitum uitium pro uero probatur, cum aut parũ memineris quod cõceſſeris, aut ambiguũ aliquod pro certo conceſſeris. Ambiguum ſi conceſſeris, ex ea parte, quam ipſe intellexeris, eam partem ſi aduerſarius ad aliam partem per complexionem uelit accommodare, demonſtrare oportebit non ex eo quod ipſe conceſſeris, ſed ex eo quod ille ſumpſerit, conficĩ complexionem ad hũc modum: Si pecuniæ indigetis,

pecuniam non habetis: Si pecuniam non habetis, pauperes eſtis. Indigetis autem pecunia: mercaturæ enim, niſi ita eſſet, operam non daretis: pauperes igitur eſtis. Hoc ſic reprehenditur: Cum dicebas, Si indigetis pecuniæ, pecuniam non habetis: hoc intelligebam, Si propter inopiam in egeſtate eſtis, pecuniam non habetis, et idcirco concedebam. Cum autem hoc ſumebas, Indigetis autem pecuniæ: illud accipiebam, Vultis autem pecuniæ plus habere. Ex quibus conceſſionibus non conficitur hoc, Pauperes igitur eſtis: conficeretur autem, ſi tibi primo quoque hoc conceſſiſſem, Qui pecuniam maiorẽ uellet habere, eũ pecuniã non habere. Sæpe aũt oblitũ putant quid conceſſeris, & idcirco id, quod non conficitur, quaſi cõficiatur, in concluſione infertur, hoc modo: Si ad illũ hæreditas ueniebat, ueriſimile eſt ab illo eſſe necatum. Deinde hoc approbant plurimis uerbis, poſt aſſumunt, Ad illum autem hæreditas ueniebat: deinde infertur, ille igitur occidit. Id ex ijs, quæ ſumpſerant, non conficitur. Quare obſeruare diligenter oportet, & quid ſumatur, & quid ex his conficiatur. Ipſum autem genus argumentationis uitioſum his de cauſis oſtendetur, ſi aut in ipſo uitium erit, aut ſi non ad id, quod inſtituitur, accommodabitur. Atque in ipſo uitium erit, ſi omnino falſum erit, ſi commune, ſi uulgare, ſi leue, ſi remotum, ſi mala definitio, ſi controuerſum, ſi perſpicuum, ſi non conceſſum, ſi turpe, ſi offenſum, ſi contrarium, ſi inconſtans, ſi aduerſum. Falſum eſt, in quo perſpicue mendacium eſt, hoc modo: Non poteſt eſſe ſapiens, qui pecuniam negligit: Socrates autem pecuniam ne=

Commune gligebat, non igitur ſapiens erat. Commune eſt, quod nihilo magis ab aduerſarijs, quàm à nobis facit, hoc modo: Idcirco iudices, quia ueram cauſam habebă, breui peroraui. Vulgare eſt, quod in aliam quoque rem non probabilem, ſi nunc conceſſum ſit, transferri poſſit, hoc modo: Si ueram cauſam non haberet, uobis ſe iudices non commiſiſſet. Leue eſt, quod aut poſt tempus dicitur, hoc modo: Si in mentem ueniſſet, non cõmiſiſſet: aut perſpicue rem turpem leui tegere uult defenſione;

Cum te expetebant omnes, florentiſſimo
Regno, reliqui: nunc deſertum ab omnibus,
Summo periclo ſolá ut reſtituam paro.

Remotum eſt, quod, ultra quàm ſatis eſt, petitur, hoc modo: Quòd ſi non P. Scipio Corneliam filiam Tiberio Graccho collocaſſet, atque ex ea duos Gracchos procreaſſet, tantæ ſeditiones natæ non eſſent. quare hoc incommodum Scipioni aſcribendum uidetur. Huiuſmodi eſt illa quoque conqueſtio:

Vtinam ne in nemore Pelio ſecuribus
Cæſa cecidiſſet abiegna ad terram trabes.

longius enim repetita eſt, quàm res poſtulabat.

Mala definitio eſt, cum aut communia deſcribit, hoc modo: Seditioſus eſt is, qui malus atque inutilis eſt ciuis. Nam hoc non magis ſeditioſi, quàm ambitioſi, quàm calumniatoris, quàm alicuius improbi hominis uim deſcribit. Aut falſum quiddam dicit, hoc pacto: Sapientia, eſt pecuniæ acquirendæ intelligentia. Aut aliquid non graue, nec magnum continens, ſic: Stultitia, eſt immenſæ gloriæ cupiditas. eſt hæc quidem ſtul

titia, ſed ex parte quadam, non ex omni genere defi= nita. Controuerſum eſt, in quo ad dubium demon= ſtrandum dubia cauſa affertur: hoc modo:

Eho tu, dij, quibus eſt poteſtas motus ſuperum atque inferum,

Pacem inter ſeſe conciliant, conferunt concordiam.

Perſpicuũ eſt, de quo nõ eſt controuerſia: ut ſi quis, cũ Oreſtẽ accuſet, planũ faciat ab eo matrem eſſe occi= ſam. Non cõceſſum eſt, cũ id, quod augetur, in contro= uerſia eſt, ut ſi quis, cũ Vlyſſem accuſet, in hoc maxi= me cõmoretur: Indignum eſſe ab homine ignauiſſimo uirum fortiſſimum Aiacem necatum. Turpe eſt, quod aut eo loco in quo dicitur, aut eo homine qui dicat, aut eo tempore quo dicitur, aut ijs qui audiunt, aut ea re, de qua agitur, indignum propter inho= neſtam rem uidetur. Offenſum eſt, quod eorum, qui audiunt, uoluntatem lædit: ut ſi quis apud Equi= tes Romanos cupidos iudicandi Cæpionis legem iudi= ciariam laudet. Contrarium eſt, quod contra ea di= citur, quæ ij, qui audiunt, fecerunt, ut ſi quis apud Ale xandrum Macedonem contra aliquem urbis expugna torem diceret nihil eſſe crudelius, quàm urbes diruere, cum ipſe Alexander Thebas diruiſſet. Inconſtans eſt, quod ab eodem de eadem re diuerſe dicitur: ut ſi quis cum dixerit, qui uirtutem habeat, eum nullius rei ad bene uiuendũ indigere, neget poſtea ſine bonà ualetu= dine poſſe bene uiuere. Aut ſe amico adeſſe propter be neuolenti.ã, ſperare enim aliquid cõmodi ad ſe peruẽtu rũ. Aduerſum eſt, quod ipſi cauſæ aliqua ex parte offi cit, ut ſi quis hoſtiũ uim, et copias, et felicitatẽ augeat,

cum ad pugnam milites hortetur. Si non ad id, quod inſtituitur, accommodabitur aliqua pars argumentationis, horũ aliquo in uitio reperietur. Si plura pollicitus, pauciora demonſtrabit: aut ſi, cum totum debebit oſtendere, de parte aliqua loquatur, hoc modo: Mulierum *genus auarum eſt: nam* Eriphyle *auro uiri uitã uendidit. Aut ſi non id, quod accuſabitur, defendet: ut ſi quis, cum ambitus accuſabitur, manu ſe fortem eſſe defendet, ut* Amphiõ *apud* Euripidem. Item *apud* Pacuuium, *qui uituperata muſica, ſapientiam laudat. Aut ſi res ex hominis uitio uituperabitur, ut ſi quis do ctrinã ex alicuius docti uitijs reprehẽdat. Aut ſi quis, cum aliquem uolet laudare, de felicitate eius, non de uirtute dicat. Aut ſi quis rem cum re ita comparabit, ut alteram ſe non putet laudare, niſi alteram uitupa rit: aut ſi alteram ita laudet, ut alterius non faciat mentionem: ut ſi quis, cum aliqui deliberẽt, bellum geratur, an non, pacem laudet omnino, non illud bellum inutile eſſe demonſtret. Aut ſi, cum de certa re quære tur, de communi inſtituetur oratio. Aut ſi ratio alicuius rei reddetur falſa, hoc modo:* Pecunia *bonũ eſt, propterea quòd ea maxime uitã beatam efficiat. Aut ſi infirma: ut* Plautus,

Amicum caſtigare ob meritam noxiam,
Immane *eſt facinus, uerum in ætate utile*
Et *conducibile: nam ego amicum hodie meum*
Concaſtigabo *pro commerita noxia.*

Aut eadem, hoc modo: Maximum *malum eſt auaritia, multos enim magnis incommodis afficit pecuniæ cupiditas. Aut parum idonea, hoc modo:* Maximum

bonũ eſt amicitia, plurimæ enim delectationes ſunt in amicitia. Quartus modus erat reprehenſionis, per quẽ contra firmam argumentationem æque firma aut firmior ponebatur. Hoc *genus in deliberationibus maxime uerſatur, cum aliquid, quod contra dicatur, æquũ eſſe concedimus: ſed id, quod nos defendimus, neceſſarium eſſe demonſtramus. Aut cum id, quod illi defendant, utile eſſe fateamur: quod nos dicamus, demonſtremus eſſe honeſtum. Ac de reprehenſione hæc quidem exiſtimauimus eſſe dicenda. Deinceps nunc de cõcluſione ponemus. Hermagoras digreſſionem deinde, tum poſtremam concluſionem ponit. In hac autem digreſſione ille putat oportere quãdam inferri orationẽ à cauſa atque à iudicatione ipſa remotã, quæ aut ſui laudem, aut aduerſarij uituperationem contineat, aut in aliam cauſam deducat, ex qua conficiat aliquid cõfirmationis, aut reprehenſionis, non argumentando, ſed augendo per quandam amplificationem. Hanc ſi quis partem putarit orationis, ſequatur licebit. nam & augendi, & laudandi, & uituperandi præcepta à nobis partim data ſunt, partim ſuo loco dabuntur.* Nobis *autem non placet hanc partem in numero reponi, quòd de cauſa digredi, niſi per locum communem, diſplicet, quo de genere poſterius eſt dicendum. Laudes autem & uituperationes non ſeparatim placet tractari, ſed in ipſis argumẽtationibus eſſe implicitas.* Nunc *de concluſione dicemus.*

CONCLVSIO *eſt exitus & determinatio totius orationis. Hæc habet partes tres, enumerationem, indignationẽ, conqueſtionẽ. Enumeratio eſt, per quam*

res diſperſe & diffuſe dictæ, unum in locum cogun= tur, & reminiſcendi cauſa unum ſub aſpectum ſub= ijciuntur. Hæc ſi ſemper eodem modo tractabitur, perſpicue ab omnibus artificio quodam tractari intelli getur: Sin uarie fiet, & hanc ſuſpicionem & ſatie= tatem uitare poterit. Quare tum oportebit ita facere, ut plerique faciunt propter facilitatem, ſingillatim unamquanque rem attingere, & ita omnes tranſire breuiter argumentationes: tum autem, id quod diffi= cilius eſt, dicere quas partes expoſueris in partitione, de quibus te pollicitus ſis dicturum, & reducere in memo riam, quibus rationibus unamquanque partem confir maris: tum ab ijs qui audiunt, quærere quid ſit quod ſibi uelle debeant demonſtrari, hoc modo: Docuimus hoc, illud planum fecimus: ita ſimul & in memoriam redibit auditor, & putabit nihil eſſe præterea, quod debeat deſiderare. Atque in his generibus (ut ante dictum eſt) tum tuas argumentationes tranſire ſepa= ratim, tum id quod artificioſius eſt, cum tuis con= trarias coniungere: & cum tuam argumentationem dixeris, tum, contra eam quod afferebatur, quemad= modum dilueris, oſtendere. Ita per breuem compara= tionem, auditoris memoria & de confirmatione, & de reprehenſione redintegrabitur. Atque hæc alijs actionis quoque modis uariare oportebit. Nam tũ ex tua perſona enumerare poſſis, ut quid, et quo quidque loco dixeris admoneas: tum uero perſonam, aut rem aliquam inducere, & enumerationem ei totam attri= buere. Perſonam, hoc modo: Nam ſi legis ſcriptor exiſtat, & quærat à uobis quid dubitetis, quid poſſitis

dicere, cum uobis hoc & hoc ſit demonſtratum. Atque hic item ut in noſtra perſona licebit aliàs ſingillatim tranſire omnes argumentationes, aliàs ad partitionis ſingula genera referre, aliàs ab auditore, quid deſideret, quærere, aliàs hæc facere per comparationem ſuarum & contrariarum argumentationum. Res autem inducetur, ſi alicui rei huiuſmodi, legi, loco, urbi, monumento attribuetur oratio per enumerationem, hoc modo: Quid ſi leges loqui poſſent, non'ne hæc apud uos quererentur? Quidnam amplius deſideratis iudices, cum uobis hoc & hoc planum factum ſit? In hoc quoque genere omnibus eiſdem modis uti licebit. Commune autem præceptum hoc datur ad enumerationem, ut ex unaquaque argumentatione, quoniam tota iterum dici non poteſt, id eligatur quod erit grauiſſimum, & unumquodque quambreuiſſime tranſeatur, ut memoria, non oratio renouata uideatur. Indignatio eſt oratio, per quam conficitur ut in aliquem hominem magnum odium, aut in rem grauis offenſio concitetur. In hoc genere illud primũ intelligi uolumus, poſſe omnibus ex locis ijs, quos in confirmandi præceptis poſuimus, tractari indignationem. nam ex ijs rebus, quæ perſonis atque negotijs attributæ ſunt, quæuis amplificationes & indignationes naſci poſſunt: ſed tamen ea, quæ ſeparatim de indignatione præcipi poſſunt, conſideremus. Primus locus ſumitur ab auctoritate, cum commemoramus quantæ curæ res ea fuerit eis, quorum auctoritas grauiſſima debeat eſſe, Dijs immortalibus. qui locus ſumetur ex ſortibus, ex oraculis, uatibus, oſten=

Indig[...]

Præcep[...] de Indig[...]

tis,prodigijs,reſponſis, ſimilibus rebus. Item ex maioribus noſtris,regibus,ciuitatibus,gentibus,hominibus ſapientiſſimis,Senatu,populo,legum ſcriptoribus. Secundus locus eſt,per quem illa res,ad quos pertineat, cum amplificatione per indignationem oſtenditur,an ad omnes,an ad maiorem partem, quod atrociſſimum eſt; an ad ſuperiores, quales ſunt ij,quorum ex auctoritate indignatio ſumitur,quod indigniſſimum eſt; an ad pares animo, fortuna,corpore,quod iniquiſſimum eſt; an ad inferiores,quod ſuperbiſſimum eſt. Tertius locus eſt, per quem quærimus quidnam ſit euenturum, ſi idem cæteri faciant: & ſimul oſtendimus,huic ſi conceſſum ſit,multos æmulos eiuſdē audaciæ futuros: ex quo quid mali ſit euenturum,demonſtrabimus. Quartus locus eſt, per quem demonſtramus multos alacres expectare quid ſtatuatur,ut ex eo quod uni cōceſſum ſit, ſibi quoq; tali de re quid liceat,intelligere poſſint. Quintus locus eſt,per quem oſtendimus cæteras res per peram conſtitutas,intellecta ueritate commutatas corrigi poſſe: hanc eſſe rem, quæ ſi ſit, ſi ſemel iudicata. neque alio cōmutari iudicio,neque ulla poteſtate corrigi poſſit.. Sextus locus eſt,per quem conſulto & de induſtria factum eſſe demonſtratur, & illud adiungitur,uoluntario maleficio ueniam dari nō oportere,im prudentiæ concedi nonnunquam conuenire. Septimus locus eſt,per quem indignamur,quòd tetrum,crudele, nefarium,tyrannicum factum eſſe dicamus, per uim, manum,opulentiam,quæ res ab legibus,ab æquabili iure remotiſſima ſit. Octauus locus eſt, per quem demonſtramus non uulgare, neque factitatum eſſe, ne

ab audaciſſimis quidem hominibus, id maleficium de quo agitur, atque id à feris quoque hominibus, & à barbaris gentibus & immanibus beſtijs remotum eſſe. Hæc erunt, quæ in parentes, liberos, coniuges, conſanguineos, ſupplices, crudeliter facta dicentur: & deinceps, ſi qua proferantur in maiores natu, in hoſpites; in uicinos, in amicos; in eos, quibuſcum uitam egeris; in eos, apud quos educatus ſis; in eos, à quibus eruditus; in mortuos, in miſeros, & miſericordia dignos, in homines claros, nobiles, & honore uſos; in eos, qui neque lædere alium, nec ſe defendere potuerunt, ut in pueros, ſenes, mulieres: quibus omnibus acriter excitata indignatio ſummum in eum, qui uiolarit horum aliquid, odium commouere poterit. Nonus locus eſt, per quem cum alijs, quæ conſtant eſſe peccata, hoc quo de quæſtio eſt, comparatur: & ita per contentionem, quanto atrocius & indignius ſit illud de quo agitur, oſtenditur. Decimus locus eſt, per quem omnia, quæ in negotio gerendo acta ſunt, quæque poſt negotium conſecuta ſunt, cum uniuſcuiuſque indignatione & criminatione colligimus, & rem uerbis quammaxime ante oculos eius, apud quem dicitur, ponimus, ut id, quod indignum eſt, perinde illi uideatur indignum, ac ſi ipſe interfuerit, ac præſens uiderit. Vndecimus locus eſt, per quem oſtendimus ab eo factũ, à quo minime oportuerit, & à quo, ſi alius faceret, prohiberi conueniret. Duodecimus locus eſt, per quẽ indignamur quòd nobis hoc primis acciderit, nec alicui unquã uſu euenerit. Tertiuſdecimus locus eſt, ſi cum iniuria cõtumelia iuncta demonſtra-

tur, per quem locum in ſuperbiam & arrogantiam odium concitatur. Quartuſdecimus locus eſt, per quē petimus ab ijs qui audiunt, ut ad ſuas res noſtras iniurias referant: ſi ad pueros pertinebit, de liberis ſuis cogitent: ſi ad mulieres, de uxoribus: ſi ad ſenes, de parentibus. Quintuſdecimus eſt locus, per quem dicimus inimicis quoque & hoſtibus ea, quæ nobis acciderint, indigna uideri ſolere. Et indignatio quidem his ferè de locis grauiſſime ſumetur. Conqueſtionis autem huiuſmodi de rebus parteis petere oportebit. Conqueſtio eſt oratio auditorum miſericordiam captans. hac primum animum auditoris mitem & miſericordem conficere oportet, quo facilius conqueſtione commoueri poſſit. Id locis communibus efficere oportebit, per quos fortunæ uis in omnes, & hominum infirmitas oſtenditur: qua ratione habita grauiter & ſententioſe, maxime demittitur animus hominum, & ad miſericordiam comparatur, cum in alieno malo ſuam infirmitatem conſiderabit. Deinde primus locus eſt miſericordiæ, per quem, quibus in bonis fuerint, & nunc quibus in malis ſint, oſtenditur. Secundus qui in tempora tribuitur, per quem, quibus in malis fuerint, & ſint, & futuri ſint, demonſtratur. Tertius, per quem unumquodque deploratur incommodum, ut in morte filij, pueritiæ delectatio, amor, ſpes, ſolatium, educatio, & ſi qua ſimili in genere quolibet de incommodo per conqueſtionem dici poterunt. Quartus per quem res turpes, & humiles, & illiberales proferentur, & indignæ ætate, genere, fortuna, priſtino honore, beneficijs, quas paſſi perpeſſuri'ue ſint.

Quintus eſt, per quem omnia ante oculos ſingillatim incommoda ponentur, ut uideatur is, qui audit, uidere, & re quoque ipſa, quaſi adſit, non uerbis ſolum ad miſericordiam ducatur. Sextus *per quem præter ſpem in miſerijs demõſtratur eſſe, & cum aliquid expectaret, non modo id non adeptum eſſe, ſed in ſummas miſerias incidiſſe.* Septimus, *per quem ad ipſos qui audiunt, ſimilem caſum conuertimus, & petimus ut de ſuis liberis, aut parentibus, aut aliquo, qui illis charus debeat eſſe, nos cum uideant, recordentur.* Octauus, *per quem aliquid dicitur eſſe factum, quod oportuerit, hoc modo:* Non *affui, non uidi, nõ poſtremam eius uocem audiui, non extremum eius ſpiritum excepi.* Item, *inimicorum in manibus mortuus eſt, hoſtili in terra turpiter iacuit inſepultus, à feris diu uexatus, communi quoque honore in morte caruit.* Nonus, *per quem oratio ad mutas & expertes animi res refertur: ut ſi ad equum, domum, ueſtem, ſermonem alicuius accommodes, quibus animus eorum, qui audiunt, & aliquem dilexerunt, uehementer commouetur.* Decimus, *per quem inopia, infirmitas, ſolitudo demonſtratur.* Vndecimus, *per quem aut liberorum, aut parentum, aut ſui corporis ſepeliendi, aut alicuius eiuſmodi rei commendatio fit.* Duodecimus, *per quem diſiunctio deploratur ab aliquo, cum deducaris ab eo, qui cum libentiſſime uixeris, ut à parente, filio, fratre, familiari.* Tertiuſdecimus, *per quem cum indignatione cõquerimur, quòd ab ijs, à quibus minime conueniat, male tractemur, propinquis, amicis, quibus bene fecerimus, quos adiutores fore*

putauerimus, aut à quibus indignum eſt, ut ſeruis, libertis, clientibus, ſupplicibus. Quartuſdecimus qui per obſecrationem ſumitur: in quo orantur modo illi qui audiunt, humili & ſupplici oratione, ut miſereatur. Quintuſdecimus per quem non noſtras, ſed eorũ, qui chari nobis debent eſſe, fortunas conqueri nos demonſtramus. Sextuſdecimus eſt, per quem animum noſtrum in alios miſericordem eſſe oſtendimus, & tamen amplum & excelſum & patientem incommodorum eſſe, & futurum, ſi quid acciderit, demonſtramus. nam ſæpe uirtus & magnificentia, in qua grauitas & auctoritas eſt, plus proficit ad miſericordiam commouendam, quàm humilitas & obſecratio. Commotis autem animis, diutius in conqueſtione morari non oportebit. Quemadmodum enim dixit rhetor Apollonius, Lachryma nihil citius areſcit. Sed quoniam & ſatis, ut uidemur, de omnibus partibus orationis diximus, & huius uoluminis magnitudo longius proceſſit, quæ ſequuntur deinceps in ſecundo libro dicemus.

M. TVL. CICERONIS DE ARTE RHETORICA LIBER II.

c ROTONIATAE *quondam, cũ florerent omnibus copijs, & in Italia cum in primis beati numerarentur, templum Iunonis, quod religioſiſſime colebant, egregijs picturis locupletare uoluerunt. itaque Heracleoten Zeuſim, qui tum longe cæteris excellere pictoribus exiſtimabatur, magno pretio conductum adhibuerunt. is & cæteras tabulas complures pinxit; (quarum nonnulla pars uſque ad noſtram memoriam propter fani religionem remanſit) & ut excellentem muliebris formæ pulchritudinem muta in ſeſe imago cõtineret, Helenæ ſe pingere ſimulacrum uelle dixit. quod Crotoniatæ, qui eum muliebri in corpore pingẽdo plurimum alijs præſtare ſæpe accepiſſent, libenter audierunt. putauerunt enim eum, ſi, quo in genere plurimum poſſet, in eo magnopere elaboraſſet, egregium ſibi opus illo in fano relicturum. neque tamen eos illa opinio fefellit. nam Zeuſis ilico quæſiuit ab eis quaſnam uirgines formoſas haberent. illi autem ſtatim hominem deduxerunt in palæſtram, atque ei pueros oſtenderũt multos magna præditos dignitate. etenim quodam tempore Crotoniatæ multum omnibus corporum uiribus & dignitatibus anteſteterũt, atq; honeſtiſſimas ex gymnico certamine uictorias domũ cum maxima laude re-*

In Sac. præfa
Narrando Ze
Historiam, a
demonstrat, s
omnibus arti
torious excel
sima quæq; ex
et ideo melior

tulerunt. Cum puerorum igitur formas & corpora magno hic opere miraretur: Horum, inquiunt illi, ſorores ſunt apud nos uirgines. quare, quã ſint illæ dignitate, potes ex his ſuſpicari. Præbete igitur mihi quæſo, inquit, ex iſtis uirginibus formoſiſſimas, dum pingo id quod pollicitus ſum uobis, ut mutum in ſimulacrum ex animali exemplo ueritas transferatur. Tunc Crotoniatæ publico de conſilio uirgines unum in locum conduxerunt, & pictori quas uellet eligendi poteſtatem dederunt. ille autem quinque delegit, quarum nomina multi poetæ memoriæ tradiderũt, quòd eius eſſent iudicio probatæ, qui ueriſſimum pulchritudinis habere iudicium debuiſſet. neque enim putauit omnia, quæ quæreret ad uenuſtatem, uno in corpore ſe reperire poſſe, ideo quòd nihil ſimplici in genere omnibus ex partibus perfectũ natura expoliuit. itaque tãquam cæteris non ſit habitura quod largiatur, ſi uni cuncta conceſſerit, aliud alij commodi aliquo adiuncto incommodo muneratur. quod quoniam nobis quoque uolũtatis accidit, ut artem dicendi perſcriberemus; non unum aliquod propoſuimus exemplũ, cuius omnes partes, quocunque eſſent in genere, exprimendæ nobis neceſſario uiderentur; ſed omnibus unum in locum coactis ſcriptoribus, quod quiſque cõmodiſſime præcipere uidebatur, excerpſimus, & ex uarijs ingenijs excellentiſſima quæque libauimus. ex ijs enim, qui nomine & memoria digni ſunt, nec nihil optime, nec omnia præclariſſime quiſquam dicere nobis uidebatur. Quapropter ſtultitia nobis uiſa eſt, aut à bene inuentis alicuius recedere, ſi quo in uitio eius

offenderemur,aut ad uitia quoq; eius accedere, cuius aliquo bene præcepto duceremur. Quòd ſi in cæteris quoque ſtudijs à multis eligere homines cõmodiſſimũ quodque,quàm ſeſe uni alicui certo uellent addicere, minus in arrogantiam offenderent, non tantopere in uitijs perſeuerarent,aliquanto ex inſcitia leuius laborarent. Ac ſi par in nobis huius artis, atque in illo picturæ, ſciẽtia fuiſſet, fortaſſe magis hoc ſuo in genere opus noſtrũ,quàm ille in ſua pictura nobilis eniteret. ex maiore enim copia nobis,quàm illi, fuit exemplorum eligendi poteſtas. Ille una ex urbe,& ex eo numero uirginum, quæ tum erant, eligere potuit: nobis omniũ quicunque fuerunt ab ultimo principio huius præceptionis uſque ad hoc tẽpus,expoſitis copijs,quodcunque placeret,eligendi poteſtas fuit. Ac ueteres quidem ſcriptores artis uſque ab principe illo atque inuẽtore Tiſia repetitos,unum in locum conduxit Ariſtoteles,& nominatim cuiuſque præcepta magna conquiſita cura perſpicue ſcripſit, atque enodata diligenter expoſuit,ac tantum inuentoribus ipſis ſuauitate & breuitate dicendi præſtitit, ut nemo illorum præcepta ex ipſorum libris cognoſcat, ſed omnes,qui quod illi præcipiant uelint intelligere,ad hunc, quaſi ad quendam multo cõmodiorem explicatorem reuertantur. Atque hic quidẽ ipſe & ſeſe ipſum nobis, & eos, qui ante ſe fuerant,in medio poſuit,ut cæteros & ſe ipſum per ſe cognoſceremus. Ab hoc autem qui profecti ſunt, quãquã in maximis philoſophiæ partibus operæ plurimũ conſumpſerunt, ſicut & ipſe,cuius inſtituta ſequebãtur, fecerat: tamen permulta nobis præcepta dicen-

di reliquerunt. Atque alij quoque alio ex fonte præceptores dicendi emanauerunt, qui item permultũ ad dicendum, ſi quid ars proficit, opitulati ſunt. Nam fuit tempore eodem, quo Ariſtoteles, magnus & nobilis rhetor Iſocrates, cuius ipſius quam conſtet eſſe artẽ, non inuenimus. Diſcipulorum autem, atque eorum, qui protinus ab hac ſunt diſciplina profecti, multa de arte præcepta reperimus. Ex his duabus diuerſis, ſicuti familijs, quarum altera cum uerſaretur in philoſophia, nonnullam rhetoricæ quoque artis ſibi curam aſſumebat, altera uero omnis in dicendi erat ſtudio & præceptione occupata; unum quoddam eſt conflatum genus à poſterioribus, qui ab utriſque ea, quæ cõmode dici uidebantur, in ſuas artes contulerunt: quos ipſos ſimul atq; illos ſuperiores nos nobis omnes, quoad facultas tulit, propoſuimus, & ex noſtro quoque nõnihil in cõmune contulimus. Quòd ſi ea, quæ in his libris exponuntur, tantopere eligenda fuerunt, quanto ſtudio electa ſunt: profectò neque nos, neque alios induſtriæ noſtræ pœnitebit. Sin autem temere aliquid alicuius præteriſſe, aut non ſatis eleganter ſecuti uidebimur, docti ab aliquo facile & libenter ſententiam commutabimus. non enim parum cognoſſe, ſed in parum cognito ſtulte, & diu perſeueraſſe turpe eſt: propterea quòd alterum communi hominum infirmitati, alterũ ſingulari uniuſcuiuſque uitio eſt attributum. Quare nos quidem ſine ulla affirmatione ſimul quærẽtes dubitanter unumquodque dicemus, ne, dũ paruulum hoc conſequimur, ut ſatis cõmode hæc perſcripſiſſe uideamur, illud amittamus, quod maximũ eſt, ut necui rei

temere atque arroganter aſſenſerimus. Verum hoc *quidem nos, & in hoc tempore, & in omni uita ſtudioſe, quoad facultas feret, conſequemur: nunc autem, ne longius oratio progreſſa uideatur, de reliquis, quæ præcipienda uidentur eſſe, dicemus.* Igitur *primus liber expoſito genere huius artis, & officio, & fine, & materia, & partibus, genera controuerſiarum, & inuentiones, & conſtitutiones continebat.* Deinde *partes orationis, & in eas omnes omnia præcepta.* Quare *cum in eo cæteris de rebus diſtinctius dictum ſit, diſperſe autem de confirmatione, & de reprehenſione: nunc certos confirmandi & reprehendendi in ſingula cauſarum genera locos tradendos arbitramur.* Et *quia, quo pacto tractari conueniret argumentationes, in libro primo non indiligenter expoſitum eſt, hic tantum ipſa inuenta unamquanque in rem exponetur ſimpliciter ſine ulla exornatione, ut ex hoc inuenta ipſa, ex ſuperiore autem expolitio inuentorum petatur.* Quare *hæc quæ nunc præcipientur, ad confirmationis & reprehenſionis partes referre oportebit.*

OMNIS *& demonſtratiua, & deliberatiua, & iudicialis cauſa neceſſe eſt in aliquo eorum, quæ ante expoſita ſunt, cõſtitutiõis genere uno pluribusue uerſetur.* Hoc *quanquam ita eſt, tamen cum communiter quædam de omnibus præcipi poſſint, ſeparatim quoque aliæ ſunt cuiuſque generis & diuerſæ præceptiones.* Aliud *enim laus, aut uituperatio, aliud ſententiæ dictio, aliud accuſatio, aut recuſatio conficere debet.* In *iudicijs quid æquum ſit quæritur.* In *demonſtrationibus, quid honeſtum.* In *deliberationi-*

bus,ut nos arbitramur,quid honeſtum ſit, & quid utile. Nam cæteri utilitatis modo finem in ſuadendo & in diſſuadendo exponi oportere arbitrati ſunt. Quorum igitur generum fines et exitus diuerſi ſunt, eorum præcepta eadem eſſe non poſſunt. Neque nunc hoc dicimus, non eaſdem incidere conſtitutiones: ueruntamen oratio quædam ex ipſo fine et genere cauſæ naſcitur, quæ pertineat ad uitæ alicuius demonſtrationem, aut ad ſententiæ dictionem. Quare nunc in exponendis controuerſijs in iudiciali genere cauſarum & præceptorum uerſabimur. Ex quo pleraque in cætera quoque cauſarum genera ſimili implicita controuerſia nulla cum difficultate transferentur: poſt autem ſeparatim de reliquis dicemus. Nunc à coniecturali cóſtitutione proficiſcemur,cuius exemplum ſit hoc expoſitum: In itinere quidam proficiſcentem ad mercatum quendam, & ſecum aliquantum nummorum ferentem eſt comitatus: cũ hoc,ut ferè fit, in uia ſermonem contulit,ex quo factum eſt,ut illud iter familiarius facere uellent. Quare cum in quandam tabernam diuertiſſent, ſimul cœnare, et in eodem loco ſomnum capere uoluerunt.Cœnati diſcubuerunt ibidem. Caupo autem(nam ita dicitur poſt inuentum, cum in alio maleficio deprehenſus eſſet)cum illum alterum,uidelicet qui nummos haberet, animaduertiſſet, noctu poſtquam illos arctius,ut fit, iam ex laſſitudine dormire ſenſit,acceſſit,& alterius eorum, qui ſine nummis erat,gladium propter appoſitum è uagina eduxit, & illum alterum occidit,nũmos abſtulit,gladium cruentum in uaginam recondidit, ipſe ſeſe in lectum ſuum

receperit. Ille autem, cuius gladio occiſio erat facta, multo ante lucem ſurrexit, comitem illum ſuum inclamauit ſemel & ſæpius, illum ſomno impeditũ non reſpondere exiſtimauit, ipſe gladium, & cætera, quæ ſecum attulerat, ſuſtulit, ſolus profectus eſt. Caupo non multo poſt conclamauit hominem eſſe occiſum, & cum quibuſdam diuerſoribus illum, qui ante exierat, conſequitur: in itinere hominem comprehendit, gladium eius è uagina educit, reperit cruentum: homo in urbem ab illis deducitur, ac reus fit. In hac intentio eſt criminis, Occidiſti. Depulſio, Non occidi. Ex quibus conſtitutio eſt. Quæſtio eadem in coniecturali, quæ iudicatio, Occiderit ne. Nunc exponemus locos, quorum pars aliqua in omnem coniecturalem incidit controuerſiam. Hoc autem & in horum locorum expoſitione, & in cæterorum oportebit attendere, non omnes in omnem cauſam conuenire. Vt enim omne nomen ex aliquibus, non ex omnibus literis ſcribitur: ſic omnem in cauſam nõ omnis argumentorum copia, ſed eorum neceſſaria pars aliqua conueniet. Omnis igitur, ex cauſa, ex perſona, ex facto ipſo coniectura capienda eſt. Cauſa diſtribuitur in impulſionem & in ratiocinationem. Impulſio eſt, quæ ſine cogitatione per quandam affectionem animi facere aliquid hortatur, ut amor, iracundia, ægritudo, uinolentia, & omnino omnia, in quibus animus ita uidetur affectus fuiſſe, ut rem perſpicere cum conſilio & cura non potuerit, & id, quod fecit, impetu quodam animi potius, quàm cogitatione fecerit. Ratiocinatio autem eſt diligens & conſiderata faciendi aliquid, aut non facien=

di excogitatio. Ea dicitur tum interfuiſſe, cum aliquid faciendum, aut non faciendum certa de cauſa uitaſſe, aut ſecutus eſſe animus uidetur, ut ſi amicitiæ quid cauſa factum dicetur, ſi inimici ulciſcendi, ſi metus, ſi gloriæ, ſi pecuniæ, ſi denique, ut omnia generatim amplectamur, alicuius retinendi, augendi, adipiſcendi'ue commodi, aut contra reijciendi, diminuendi, deuitandi'ue incommodi cauſa. Nam horum in genus alterutrum illa quoque incident, in quibus aut incōmodū aliquod maioris uitandi incōmodi cauſa, aut maioris adipiſcēdi cōmodi ſuſcipitur: aut commodum aliquod maioris adipiſcendi cōmodi, aut maioris uitandi incōmodi prætermittitur. Hic locus ſicut aliquod fundamentum eſt huius conſtitutionis: nam nihil factum eſſe cuiquam probatur, niſi aliquid, quare factum ſit, oſtenditur. Ergo accuſator, cum aliquid impulſione factum eſſe dicet, illum impetum & quandam cōmotionem animi, affectionemq́; uerbis & ſententijs amplificare debebit, & oſtendere quanta uis amoris ſit, quanta animi perturbatio ex iracundia fiat, aut ex aliqua cauſa earum, qua impulſum aliquem id feciſſe dicet. Hic & exemplorū cōmemoratione, qui ſimili impulſu aliquid cōmiſerint, et ſimilitudinum collatione, & ipſius animi affectionis explicatione curandum eſt, ut non mirum uideatur, ſi quod ad facinus tali perturbatione commotus animus acceſſerit. Cum autem non impulſione, uerū ratiocinatione aliquem cōmiſiſſe quid dicet, quid cōmodi ſit ſecutus, aut quid incōmodi fugerit, demōſtrabit, et id augebit quāmaxime poterit, ut, quoad eius fieri poſſit, idonea quāmmaxime cauſa ad

peccandum hortata uideatur. Si gloriæ cauſa, quantam gloriam conſecuturam exiſtimarit. Item ſi dominationis, ſi pecuniæ, ſi amicitiæ, ſi inimicitiarum, & omnino quidquid erit, quod cauſæ fuiſſe dicet, id ſumme augere debebit. Et hoc eum magnopere conſiderare oportebit, non quid in ueritate modo, uerum etiam uehementius, quid in opinione eius quem arguet, fuerit. Nihil enim refert non fuiſſe, aut non eſſe aliquid cōmodi aut incōmodi, ſi oſtēdi poteſt ei uiſum eſſe qui arguatur. Nam opinio dupliciter fallit homines, cum aut res aliuſmodi eſt ac putatur, aut nō is euentus eſt, quem arbitrati ſunt. Res aliuſmodi eſt tum, cum aut id quod bonum eſt, malum putant: aut contra, quod malum eſt, bonum: aut quod nec malum eſt, nec bonum, malum aut bonum; aut quod malū, aut bonum eſt, nec malum, nec bonum. Hoc intellecto, ſi quis negabit ullam eſſe pecuniam fratris, aut amici uita, aut denique officio ſuo antiquiorem aut ſuauiorem, non erit hoc accuſatori negandum. Nam in eum culpa & ſummum odium transferetur, qui id, quod tam uere & pie dicetur, negabit. Verū illud dicendum erit, illi non eſſe ita uiſum, quod ſumi oportet ex ijs, quæ ad perſonā pertinent, de quo poſt dicendū eſt. Euentus aūt tum fallit, cum aliter occidit, atque ij qui arguūtur, arbitrati eſſe dicuntur: ut ſi quis dicatur aliū occidiſſe ac uoluerit, quòd aut ſimilitudine, aut ſuſpitione, aut demonſtratione falſa deceptus ſit: aut eum necaſſe, cuius teſtamento non ſit hæres, quòd eius teſtamento ſe hæredem arbitratus ſit. non enim ex euentu cogitationem ſpectari oportere, ſed qua co=

gitatione & ſpe ad maleficium profectus ſit, conſiderare: & quo animo quid quiſque faciat, nō quo caſu utatur, ad rem pertinere. In hoc autem loco, caput illud erit accuſatori, ſi demonſtrare poterit, alij nemini cauſam fuiſſe faciendi. Secundarium, ſi tantam, aut tam idoneam nemini. Sin fuiſſe alijs quoque cauſa faciendi uidebitur: aut poteſtas alijs defuiſſe demonſtranda eſt, aut facultas, aut uoluntas. Poteſtas, ſi aut neſciſſe, aut non affuiſſe, aut conficere aliquid non potuiſſe dicetur. Facultas, ſi ratio, adiutores, adiumenta, & cætera, quæ ad rem pertinebunt, defuiſſe alicui demonſtrabuntur. Voluntas, ſi animus à talibus factis uacuus & integer eſſe dicetur. Poſtremo quas ad defenſionē rationes reo dabimus, ijs accuſator ad alios ex culpa eximendos abutetur. Verum id breui faciendum eſt, & in unum multa ſunt conducenda, ut ne alterius defendendi cauſa hunc accuſare, ſed huius accuſandi cauſa defendere alterum uideatur. Atque accuſatori quidem hæc ferè ſunt in cauſa facienda & conſideranda. Defenſor autem ex contrario primum impulſionem aut nullam fuiſſe dicet, aut ſi fuiſſe concedet, extenuabit, & paruulam quandam fuiſſe demonſtrabit, aut nō ex ea ſolere huiuſmodi facta naſci docebit. Quo erit in loco demonſtrandum, quæ uis & natura eius ſit affectionis, qua impulſus aliquid reus commiſiſſe dicetur: in quo & exempla & ſimilitudines erunt proferendæ, & ipſa diligenter natura eius affectionis quamleuiſſime quietiſſimam ad partem explicanda, ut & res ipſa à facto crudeli & turbulento ad quoddam mitius & tranquillius traducatur, &

oratio tamen ad animum eius, qui audiet, & ad animi quendam intimum ſenſum accommodetur. Ratiocinationis autem *ſuſpiciones infirmabit, ſi aut commodum nullum fuiſſe, aut paruum, aut alijs magis fuiſſe, aut nihilo ſibi magis quàm alijs, aut incommodum ſibi maius quàm commodum dicet, ut nequaquam fuerit illius commodi, quod expetitum dicatur, magnitudo aut cum eo incommodo, quod acciderit, aut cũ illo periculo, quod ſubeatur, comparanda: qui omnes loci ſimiliter incommodi quoque uitatione tractabũtur.* Sin *accuſator dixerit, eum id eſſe ſecutũ, quod ei uiſum ſit commodũ, aut id fugiſſe, quod putarit eſſe incommodũ, quanq̃ in falſa fuerit opinione: demonſtrandum erit defenſori, neminem tantæ eſſe ſtultitiæ, qui tali in re poſſit ueritatem ignorare.* Quòd *ſi id concedatur, illud non cõceſſum iri, nec dubitaſſe quidem hũc quid eius iuris eſſet, ſed id, quod falſum fuerit, ſine ulla dubitatione pro falſo, quod uerum pro uero probaſſe.* Quòd *ſi dubitauerit, ſummæ fuiſſe amentiæ, dubia ſpe impulſum certũ in periculum ſe committere.* Quem*admodum autem accuſator, cum ab alijs culpam dimouebit, defenſoris locis utetur: ſic ijs locis, qui accuſatori dati ſunt, utetur reus cũ in alios à ſe crimen uolet transferre.* Ex *perſona aũt coniectura capietur, ſi eæ res, quæ perſonis attributæ ſunt, diligenter conſiderabũtur, quas omnes in primo libro expoſuimus. nam et de nomine nonnunquam aliquid ſuſpicionis naſcitur. nomen autem cũ dicimus, cognomen quoque intelligatur oportet. de hominis enim certo et proprio uocabulo agitur: ut ſi dicamus idcirco aliquem* Caldum

Naturam Victum Fortunam Habitum Affectione Studium Consiliu

uocari, quòd temerario & repentino conſilio ſit: aut ſi ea de re hominibus Græcos imperitis uerba dediſſe, quòd Clodius, aut Cæcilius, aut Mutius uocarentur. Et de natura licet aliquantulum ducere ſuſpitionis. omnia enim hæc, uir an mulier, huius an illius ciuitatis ſit, quibus ſit maioribus, quibus conſanguineis, qua ætate, quo animo, quo corpore, quæ naturæ ſunt attributa, ad aliquā coniecturam faciendam pertinebunt. Et ex uictu multæ trahūtur ſuſpiciones, cum, quemadmodum, & apud quos, & à quibus educatus & eruditus ſit quæritur, et quibuſcū uiuat, qua ratione uitæ, quo more domeſtico uiuat. Et ex fortuna ſæpe argumentatio naſcitur, cum ſeruus an liber, pecunioſus an pauper, nobilis an ignobili s, felix an infelix, priuatus an cum poteſtate ſit, aut fuerit, aut futurus ſit, conſideratur: aut denique aliquid eorum quæritur, quæ fortunæ eſſe attributa intelliguntur. Habitus autem, quoniam in aliqua perfecta & conſtanti animi, aut corporis abſolutione conſiſtit, quo in genere eſt uirtus, ſcientia, & quæ contraria ſunt, res ipſa cauſa poſita docebit ecquid hic quoque locus ſuſpicionis oſtendat. Nam affectionis quidem ratio perſpicuam ſolet præ ſe gerere coniecturam, ut amor, iracundia, moleſtia: propterea quòd & ipſorum uis intelligitur, et quæ res harum aliquam rem conſequantur, faciles cognitu ſunt. Studium autem quoniam eſt aſſidua & uehemens ad aliquam rem applicata magna cum uolūtate occupatio, facile ex eo ducetur argumentatio, quam res ipſa deſiderabit in cauſa. Item ex conſilio ſumetur aliquid ſuſpicionis. Nam conſilium eſt aliquid faciendi,

non faciendi'ue excogitata ratio. Item facta, & caſus, & orationes, quæ ſunt omnia (ut in cõfirmationis præceptis dictum eſt) in tria tempora diſtributa, facile erit uidere, ecquid afferant ad coniecturam confirmandam ſuſpicionis. Ac perſonis quidem res eæ ſunt attributæ, ex quibus omnibus unum in locum coactis, accuſatoris erit improbatione hominis uti. Nam cauſa facti parum firmitudinis habet, niſi animus eius qui inſimulatur, in eam ſuſpicionem adducetur, ut à tali culpa non uideatur abhorruiſſe. Vt enim animum alicuius improbare nihil attinet, cum cauſa, quare peccauerit, non interceſſerit: ſic cauſam peccati intercedere leue eſt, ſi animus nulli minus honeſtæ rationi affinis oſtenditur. Quare uitam eius, quem arguit, ex ante factis accuſator improbare debebit, & oſtendere, ſi quo in pari ante peccato conuictus ſit. Si id non poterit, ſi quam in ſimilem ante ſuſpicionem uenerit, ac maxime ſi fieri poterit, ſimili aliquo in genere eiuſmodi cauſa aliqua cõmotum peccaſſe, aut in æque magna re, aut in maiore, aut in minore: ut ſi quis pecunia dicat inductum feciſſe, poſſit demonſtrare, aliqua in re eius aliquod factum auarum. Item in omni cauſa naturam, aut uictum, aut ſtudium, aut fortunã, aut aliquid eorum, quæ perſonis attributa ſunt, ad eam cauſam, qua cõmotum peccaſſe dicet, adiungere, atque ex diſpari quoque genere culparum, ſi ex pari ſumendi facultas non erit, improbare animum aduerſarij oportebit: ſi auaritia inductum arguas feciſſe, & auarũ eum, quem accuſes, demonſtrare non poſſis, alijs affinem eſſe uitijs doceas, & ex ea re non eſſe mi-

facta, et Ora.

accusator

randum,qui in illa re turpis,aut cupidus,aut petulans fuerit,hac quoque in re eum deliquiſſe. Quantum enim de honeſtate & auctoritate eius, qui arguitur, detractum eſt,tantum de facultate totius eſt defenſionis diminutum. Si nulli affinis poterit uitio reus ante admiſſo demonſtrari, locus inducetur ille, per quem hortandi iudices erunt,ut ueterem famam hominis nihil ad rem putent pertinere : nam eum ante celaſſe, nunc manifeſto teneri : quare non oportere hanc rem ex ſuperiori uita ſpectari, ſed ſuperiorem uitã ex hac re improbari, & aut poteſtatem ante peccandi non fuiſſe,aut cauſam. Aut ſi hæc dici non poterunt, dicendum erit illud extremum,non eſſe mirum, ſi nunc primũ deliquerit. Nam neceſſe eſt eum,qui uelit peccare,aliquando primũ delinquere. Sin uita ante acta ignorabitur,hoc loco præterito,& cur prætereatur demonſtrato,argumentis accuſationem ſtatim confirmare oportebit.

defenſor Defenſor autem primum, ſi poterit, debebit uitam eius,qui inſimulabitur,quamhoneſtiſſimam demonſtrare. Id faciet, ſi oſtendet aliqua eius nota & communia officia,quod genus in parentes, cognatos,amicos,affines,neceſſarios : etiam quæ magis rara & eximia ſunt, ſi ab eo cum magno aliquo labore, aut periculo,aut utraque re,cum neceſſe nõ eſſet,officij cauſa, aut in remp.aut in parentes, aut in aliquos eorum,qui modo expoſiti ſunt,facta eſſe dicet.Deinde ſi nihil deliquiſſe,nulla cupiditate impeditũ ab officio receſſiſſe.Quod eo confirmatius erit, ſi cũ poteſtas impune aliquid faciendi minus honeſte fuiſſe dicetur,uoluntas ei faciendi demõſtrabitur abfuiſſe. Hoc autem

ipſum genus erit eo firmius, ſi eo ipſo in genere, quo arguetur, integer antea fuiſſe demonſtrabitur: ut ſi, cum auaritiæ cauſa feciſſe arguatur, minime omni in uita pecuniæ cupidus fuiſſe doceatur. Hic illa magna cum grauitate inducetur indignatio, iuncta cõqueſtioni, per quam miſerum facinus eſſe, & indignum demonſtrabitur, cum animus omni in uita fuerit à uitijs remotiſſimus, eam cauſam putare, quæ homines audaces in fraudem rapere ſoleat, caſtiſſimũ quoque hominem ad peccandum potuiſſe impellere: aut iniquum eſſe, & optimo cuique pernicioſiſſimum, nõ uitam honeſte actam tali in tempore quamplurimum prodeſſe, ſed ſubita ex criminatione, quæ confingi facile poſſit, nõ ex ante acta uita, quæ neque ad tempus fingi, neque ullo modo immutari poſſit, facere iudicium. Sin autem in ante acta uita aliquæ turpitudines erũt, aut falſo ueniſſe in eã exiſtimationem dicetur, aut ex aliquorum inuidia, aut obtrectatione, aut falſa opinione aut imprudentiæ, neceſſitudini, aut perſuaſioni, adoleſcentiæ, aut alicui nõ malitioſæ animi affectioni attribuentur, aut diſſimili in genere uitiorum, ut animus non omnino integer, ſed à tali culpa remotus eſſe uideatur. Ac ſi nullo modo uitæ turpitudo, aut infamia leniri poterit oratione, negare oportebit de uita eius et moribus quæri, ſed de eo crimine, quo de arguatur: quare, ante factis omiſſis, illud quod inſtet agi oportere. Ex facto autem ipſo ſuſpiciones ducentur, ſi totius adminiſtratio negotij ex omnibus partibus pertentabitur: atque hæ ſuſpiciones partim ex negotio ſeparatim, partim communiter ex perſonis, atque ex ne=

gotio proficiſcentur. Ex negotio duci poterunt, ſi eas res, quæ negotijs attributæ ſunt, diligenter conſiderabimus. Ex ijs igitur in hãc conſtitutionem conuenire uidentur genera eorũ omnia, partes generum pleræque. Videre igitur primum oportebit, quæ ſint continentia ipſo negotio, hoc eſt, quæ ab re ſeparari nõ poſſunt. Quo in loco ſatis erit diligenter cõſiderare, quid ſit ante rem factum, ex quo ſpes perficiendi nata, & faciendi facultas quæſita uideatur: quid in ipſa re gerenda, quid poſtea conſecutum ſit. Deinde ipſius eſt negotij geſtio pertractanda. nam hoc genus earum rerum, quæ negotio attributæ ſunt, ſecundo in loco nobis eſt expoſitum. Hoc ergo in genere ſpectabitur locus, tempus, occaſio, facultas, quorum uniuſcuiuſque uis diligenter in confirmationis præceptis explicata eſt. Quare, ne aut hic non admonuiſſe, aut ne eadem iterum dixiſſe uideamur, breuiter demõſtrabimus, quid quaque in parte conſiderari oporteat. In loco igitur opportunitas, in tempore lõginquitas, in occaſione cõmoditas ad faciendum idonea, in facultate copia & poteſtas earum rerum, propter quas aliquid facilius fit, aut ſine quibus omnino confici non poteſt, conſiderãda eſt. Deinde uidendum eſt, quid adiũctum ſit negotio, hoc eſt, quid maius, quid minus, quid æque magnum ſit, quid ſimile: ex quibus coniectura quædam ducitur, ſi, quemadmodum res maiores, minores, æque magnæ, ſimilesq; agi ſoleant, diligenter conſiderabitur. Quo in genere euentus quoque uidendus erit. hoc eſt, quid ex unaquaque re ſoleat euenire, magnopere cõſiderandũ eſt, ut metus, lætitia, titubatio. Quarta autem pars

erat

erat ex ijs,quas negotijs dicebamus eſſe attributas, con ſecutio. in ea quæruntur ea,quæ geſtum negotium cõfeſtim,aut ex interuallo conſequuntur. in qua uidebimus ecquæ cõſuetudo ſit,ecquæ lex,ecquæ actio,ecquod eius rei artificiũ ſit,aut uſus, aut exercitatio hominũ, aut approbatio,aut offenſio,ex quibus nõnunquã elicitur aliquid ſuſpicionis. Sunt autem aliquæ ſuſpiciones,quæ communiter,& ex negotiorum, & ex perſonarum attributionibus ſumuntur. Nam ex fortuna, & ex natura,& ex uictu, ſtudio, factis, caſu,orationibus,conſilio,& ex habitu animi,aut corporis pleraque pertinent ad eaſdem res,quæ rem credibilem, aut incredibilem facere poſſunt, & cum facti ſuſpicione iunguntur. Maxime.n.quæri oportet in hac conſtitutione,Primum potuerit ne aliquid fieri. Deinde ecquo ab alio potuerit. Deinde facultas, de qua ante diximus. Deinde utrum id facinus ſit,quod pœnitere fuerit neceſſe. Item quod ſpem celandi haberet. Deinde neceſſitudo,in qua,num neceſſe fuerit id aut fieri aut ita fieri,quæritur. Quorum pars ad conſilium pertinet, quod perſonis attributum eſt,ut in ea cauſa quã expoſuimus. Ante rem erit, quòd in itinere ſe tam familiariter applicauerit, quòd ſermonis cauſam quæſiuerit,ꝙ ſimul diuerterit, dehinc cœnarit. In re,nox, ſomnus. Poſt rem,quòd ſolus exierit, quòd illum tam familiarem comitatum tam æquo animo reliquerit, quòd cruentum gladium habuerit. Horum pars ad cõſilium pertinet. Quæritur enim utrum uideatur diligenter ratio faciendi eſſe habita & excogitata,an ita temere,ut nõ uériſimile ſit quenquam tam temere ad

partim
ex person[is]
ex negotio

maleficium acceſſiſſe. In quo quæritur num quo alio modo commodius potuerit fieri, uel à fortuna adminiſtrari. Nam ſæpe ſi pecuniæ adiumenta, ſi adiutores deſint, facultas fuiſſe faciendi non uidetur. Hoc modo ſi diligenter attendamus, apta inter ſe eſſe intelligimus hæc quæ negotijs, & illa quæ perſonis ſunt attributa. Hic neque facile eſt, neque neceſſarium diſtinguere, ut in ſuperioribus partibus, quo pacto quidque accuſatorem, & quo modo defenſorem tractare oporteat. Non neceſſarium, propterea quòd cauſa poſita, quid in quãque conueniat, res ipſa docebit eos, qui nõ omnia hic ſe inuenturos putabunt, ſed ad ea quæ præcepta ſunt, comparationis modo quãdam in commune mediocrem intelligentiam conferent. Non facile autẽ, quòd & infinitum eſt tot de rebus utranque in partẽ ſingillatim de unaquaque explicare, et aliàs aliter hæc in utranque partem cauſæ ſolent conuenire. Quare conſiderare hæc, quæ expoſuimus, oportebit. Facilius autem ad inuentionem animus incedet, ſi geſti negotij & ſuam, & aduerſarij narrationem ſæpe, & diligẽter pertractabit, et quid quæque pars ſuſpicionis habebit, eliciens conſiderabit. Quare, quo cõſilio, qua ſpe perficiendi quidque factum ſit: cur hoc modo potius quàm illo: cur ab hoc potius, quam ab illo: cur nullo adiutore, aut cur hoc, cur nemo ſit conſcius, aut cur ſit, aut cur hic ſit: cur hoc ante factum ſit, cur hoc ante factum non ſit: cur hoc in ipſo negotio, cur hoc poſt negotium: aut quid factũ de induſtria, aut quid rem ipſam conſecutum ſit: conſtet ne oratio aut cum re, aut ipſa ſecum: hoc huius ne rei ſit ſignum, an il-

lius, an huius & illius, & utrius potius: quid factum ſit quod non oportuerit, aut non factũ quod oportuerit. Cum animus hac intentione omnes totius negotij partes conſiderabit, tum illi ipſi in medium conſeruati loci procedent, de quibus ante dictum eſt: & cum ex ſingulis, tum ex cõiunctis argumenta certa naſcẽtur. Quorum argumentorum pars probabili, pars neceſſario in genere uerſabitur. Accedunt autem ad coniecturam ſæpe quæſtiones, teſtimonia, rumores, quæ contra omnia uterque ſimili uia præceptorũ torquere ad ſuæ cauſæ commodum debebit. Nam & ex quæſtione ſuſpiciones, & ex teſtimonio, & ex rumore aliquo pari ratione, ut ex cauſa, & ex perſona, & ex facto duci oportebit. Quare nobis & ij uidentur errare, qui hoc genus ſuſpicionum artificij nõ putant indigere, et ij, qui aliter hoc de genere, ac de omni coniectura præcipiendum putant. Omnis enim ijſdem ex locis coniectura ſumenda eſt. Nam & eius qui in quæſtione aliquid dixerit, & eius qui in teſtimonio, & ipſius rumoris cauſa, & ueritas ex ijſdem attributionibus reperietur. Omni autem in cauſa pars argumentorum eſt adiuncta ei cauſæ ſolum quæ dicitur, & ab ipſa ita ducta, ut ab ea ſeparatim in omnes eiuſdem generis cauſas transferri non ſatis commode poſſit. Pars autem eſt peruagatior, & aut in omnes eiuſdem generis, aut in pleraſque cauſas accommodata. Hæc ergo argumẽta, quæ transferri in multas cauſas poſſunt, locos communes nominamus. Nam locus communis aut certæ rei quãdam cõtinet amplificationem: ut ſi quis hoc uelit oſtendere, eũ, qui parentẽ necarit, maximo ſuppli-

cio eſſe dignum: quo loco, niſi perorata, & probata cauſa, non eſt utendum. Aut dubiæ, quæ ex contrario quoque habeat probabiles rationes argumentandi: ut ſuſpicionibus credi oportere, & cõtra, ſuſpicionibus credi non oportere. Ac pars locorum cõmunium aut per indignationem, aut per conqueſtionem inducitur, de quibus ante dictum eſt: pars per aliquam probabilem utraque ex parte rationem. Diſtinguitur autem oratio atque illuſtratur maxime raro inducendis locis communibus, & aliquo loco iam certioribus illis argumentis confirmatis. Nam & tum conceditur commune quiddam dicere, cũ diligenter aliquid proprius cauſæ locus tractatus eſt, & auditoris animus aut renouatur ad ea quæ reſtant, aut omnibus iam dictis exuſcitatur. Omnia enim ornamenta elocutionis, in quibus & ſuauitatis, & grauitatis plurimũ conſiſtit, & omnia quæ in inuentione uerborum et ſententiarum aliquid habent dignitatis, in communes locos conferũtur. Quare non, ut cauſarum, ſic oratorum quoque multorum communes loci ſunt. Nam niſi ab ijs, qui multa exercitatione magnam ſibi & uerborum, & ſententiarum copiam comparauerint, tractari non poterunt ornate & grauiter, quemadmodũ natura ipſorum deſiderat. Atque hoc ſit nobis dictum communiter de omni genere locorum communium. Nunc exponemus in coniecturalem conſtitutionem qui loci communes incidere ſoleant. Suſpicionibus credi oportere, & non oportere. Rumoribus credi oportere, & non oportere. Teſtibus credi oportere, & non oportere. Quæſtionibus credi oportere, & non oportere. Vitam

ommunes in cturali con tione

ante actam ſpectari oportere, & non oportere. Eiuſdē eſſe qui in illa re peccarit, & hoc quoque admiſiſſe, & non eſſe eiuſdem. Maxime ſpectari cauſam oportere, & nō oportere. Atque hi quidem, & ſi qui eiuſmodi ex proprio argumento communes loci naſcētur, in contrarias partes diducentur. Certus autem locus eſt accuſatoris, per quem auget facti atrocitatem, et alter per quem negat malorū miſereri oportere. Defenſoris, per quem calumnia accuſatorum cum indignatione oſtenditur, & per quem cum conqueſtione miſericordia captatur. Hi & cæteri omnes loci cōmunes ex iiſdem præceptis ſumuntur, quibus cæteræ argumentationes: ſed illæ tenuius, & acutius, & ſubtilius tractantur, hi autem grauius & ornatius, & cum uerbis, tum etiam ſententiis excellentibus. in illis enim finis eſt, ut id, quod dicitur, uerū eſſe uideatur: in his tñ etſi hoc quoque uideri oportet, tamen finis eſt amplitudo. Nunc ad aliam conſtitutionem tranſeamus.

CVM eſt nominis controuerſia, quia uis uocabuli definienda uerbis eſt, conſtitutio definitiua dicitur. De Definiti[ua] Conſtitutio[ne] *Eius generis exemplo nobis poſita ſit hæc cauſa: C. Flaminius is, qui Cos. remp. male geſſit bello Punico ſecundo, cū Tribunus pl. eſſet, inuito Senatu, & omnino cōtra uoluntatem omnium optimatum per ſeditionē ad populum legem agrariam ferebat. Hunc pater ſuus concilium plebis habentem de templo deduxit: accerſitur maieſtatis. Intentio eſt, Maieſtatem minuiſti, quòd Tribunū pl. de templo deduxiſti. Depulſio eſt, Non minui maieſtatē. Quæſtio eſt, Maieſtatem'ne minuerit. Ratio, In filium enim quam habebam poteſtatem, ea*

uſus ſum. Rationis *infirmatio, At enim qui patria poteſtate, hoc eſt priuata quadam, tribunitiam poteſtatem, hoc eſt populi poteſtatem infirmat, minuit is maieſtatem*. Iudicatio *eſt*, Minuat'*ne is maieſtatem, qui in tribunitiam poteſtatem patria poteſtate utatur*. *Ad hanc iudicationem argumentationes omnes afferri oportebit*. Ac *ne quis forte arbitretur nos non intelligere aliam quoque incidere conſtitutionem in hanc cauſam, eam nos partem ſolam ſumimus, in qua præcepta nobis danda ſunt*. Omnibus *autem partibus hoc in libro explicatis, quiuis omni in cauſa, ſi diligenter attendet, omnes uidebit conſtitutiones, & earum partes, & controuerſias, ſi quæ forte in eas incident. nam de omnibus perſcribemus*. Primus *ergo accuſatoris locus eſt, eius nominis, cuius de ui quæritur, breuis, & aperta, & ex hominum opinione definitio, hoc modo*: Maieſtatē *minuere, eſt de dignitate, aut amplitudine, aut poteſtate populi, aut eorū, quibus populus poteſtatem dedit, aliquid derogare*. Hoc *ſic breuiter expoſitum, pluribus uerbis eſt, & rationibus confirmandum, & ita eſſe, ut deſcripſeris, oſtendendum*. Poſtea *ad id, quod definieris, factum eius, qui accuſabitur, adiungere oportebit, & ex eo quod oſtenderis eſſe: uerbi cauſa*, Maieſtatem *minuere, docere aduerſarium maieſtatem minuiſſe, & hunc locum totum communi loco confirmare, per quem ipſius facti atrocitas, aut indignitas, aut omnino culpa cum indignatione augeatur*. Poſt *erit infirmanda aduerſariorū deſcriptio*. Ea *autem infirmabitur, ſi falſa demōſtrabitur. hoc ex opinione hominum ſumetur, cum, quemadmodum, &*

quibus in rebus homines in conſuetudine ſcribẽdi, aut ſermocinandi eo uerbo uti ſoleant, cõſiderabitur. Item infirmabitur, ſi turpis, aut inutilis eſſe oſtendetur eius deſcriptionis approbatio; & ſi, quæ incommoda conſecutura ſint eo conceſſo, oſtendetur. id autem ex honeſtatis et utilitatis partibus ſumetur, de quibus in deliberationis præceptis exponemus. & ſi cum definitione noſtra aduerſariorum definitionem conferemus, & noſtram ueram, honeſtam, utilem eſſe demõſtrabimus, illorum contra. Quæremus autem res aut maiori, aut minori, aut pari in negotio ſimiles, ex quibus affirmetur noſtra deſcriptio. Iam ſi res plures erunt definiendæ, ut ſi quæratur, fur ſit, an ſacrilegus, qui uaſa ex priuato ſacra ſurripuerit, erit utendum pluribus definitionibus. Deinde ſimili ratione cauſa tractanda. Locus autem communis in eius malitiam, qui non modo rerum, uerum etiam uerborum poteſtatem ſibi arrogare conetur, ut et faciat quod uelit, et id, quod fecerit, quo uelit nomine appellet. Deinde defenſoris primus locus eſt, item nominis breuis, et aperta, et ex opinione hominum deſcriptio, hoc modo: Maieſtatem minuere, eſt aliquid de rep. cum poteſtatem non habeas, adminiſtrare. Deinde huius confirmatio eſt ſimilibus & exemplis, & rationibus. Poſtea ſui facti ab illa definitione ſeparatio. Deinde locus communis, per quem facti utilitas, aut honeſtas adaugetur. Deinde ſequitur aduerſariorum definitionis reprehenſio, quæ iiſdem ex locis omnibus, quos accuſatori præſcripſimus, conficitur: & cætera poſt eadem præter communem locum inducentur. Locus autem

communis erit defenſoris is, per quem indignabitur, accuſatorem ſui periculi cauſa, nõ res ſolum conuertere, uerum etiam uerba commutare conari. Nam illi quidem communes loci, qui aut calumniæ accuſatorum demonſtrandæ, aut miſericordiæ captãdæ, aut facti indignandi, aut à miſericordia deterrendi cauſa ſumũtur, ex periculi magnitudine, non ex cauſæ genere ducuntur: quare non in omnem cauſam, ſed in omne cauſæ genus incidunt. eorum mentionem in coniecturali conſtitutione fecimus. Inductione autem eorum, cum cauſa poſtulabit, utemur.

ransſatiua ſtitutione iam Commu ionis

CVM autem actio translationis aut commutationis indigere uidetur, quòd non aut is agit quẽ oportet, aut cum eo quicum oportet, aut apud quos, qua lege, qua pœna, quo crimine, quo tempore oportet, conſtitutio translatiua appellatur. Huius nobis exempla permulta opus ſunt, ſi ſingula translationum genera quæramus: ſed quia ratio præceptorum ſimilis eſt, exẽplorum multitudine ſuperſedendum eſt. Atque in noſtra quidem cõſuetudine multis de cauſis fit, ut rarius incidant translationes. Nam & pretorijs exceptionibus multæ excluduntur actiones, & ita ius ciuile habemus conſtitutum, ut cauſa cadat is, qui non, quẽadmodum oportet, egerit. quare in iure plerunque uerſantur. ibi enim & exceptiones poſtulantur, & quodammodo agendi poteſtas datur, & omnis conceptio priuatorum iudiciorum conſtituitur. In ipſis autem iudicijs rarius incidunt, & tamen ſi quando incidũt, eiuſmodi ſunt, ut per ſe minus habeant firmitudinis, confirmentur autem aſſumpta alia aliqua conſtitutio

ne. Vt in quodam iudicio, cum uenefici cuiuſdam nomen eſſet delatum, et, quia parricidij cauſa ſubſcripta eſſet, extra ordinem eſſet acceptum, cum in accuſatione alia quædam crimina teſtibus & argumentis confirmarētur, parricidij autem ſolum mētio facta eſſet, defenſor in hoc ipſo multum oportet & diu conſiſtat, cū de nece parentis nihil demonſtratum ſit, indignum facinus eſſe ea pœna afficere eum, qua parricidæ afficiuntur. Id autem, ſi damnaretur, fieri neceſſe eſſet, quoniam & id cauſæ ſubſcriptum, & ex ea re nomē extra ordinem ſit acceptum. Ea igitur pœna ſi affici reum nō oporteat, damnari quoque non oportere, quoniam ea pœna damnationem neceſſario conſequatur. Hic defenſor pœnæ commutationem ex translatiuo genere inducendo, totam infirmabit accuſationem. Veruntamen cæteris quoque criminibus defendendis coniecturali cōſtitutione translationem confirmabit. Exēplum autem translationis in cauſa nobis poſitū ſit huiuſmodi: Cum ad uim faciendam quidam armati ueniſſent, armati contra præſto fuerunt, & cuidam equiti Romano quidam ex armatis reſiſtēti gladio manum præcidit. Agit is, cui manus præciſa eſt, iniuriarum: poſtulat is, quicum agitur, à Prætore exceptionem, extra quam in reum capitis præiudicium fiat. Hic is, qui agit, iudicium purum poſtulat: ille, quicum agitur, exceptionē addi ait oportere. Quæſtio eſt, Excipiendum ſit, an non. Ratio, Non enim oportet in recuperatorio iudicio eius maleficij, de quo inter ſicarios quæritur, præiudicium fieri. Infirmatio rationis, Eiuſmodi ſunt iniuriæ, ut de his indignum ſit non primo

quoque tempore iudicari. Iudicatio, Atrocitas iniuriarum ſatiſ'ne cauſæ ſit, quare, dum de ea iudicetur, de aliquo maiore maleficio, de quo iudicium comparatum ſit, præiudicetur: atque exemplũ quidem hoc eſt. in omni autem cauſa ab utroque quæri oportebit, à quo, & per quos, & quo modo, & quo tempore aut agi, aut iudicari, aut quid ſtatui de ea re conueniat. Id ex partibus iuris, de quibus poſt dicendum eſt, ſumi oportebit. & ratiocinari quid in ſimilibus rebus fieri ſoleat, & uidere utrum malitia quid aliud agatur, aliud ſimuletur, an ſtultitia, an neceſſitudine, ꝙ alio modo agi non poſſit, an occaſione agendi ſic ſit iudicium, aut actio conſtituta, an recte ſine ulla re eiuſmodi res agatur. Locus autem communis contra eum, qui translationem inducet, fugere iudiciũ ac pœnam, quia cauſæ diffidat. À translatione autem, omniũ fore perturbationem, ſi non ita res agatur, & in iudiciũ ueniat, quo pacto oporteat: hoc eſt, ſi aut cũ eo agatur, quicũ nõ oporteat, aut alia pœna, alio crimine, alio tẽpore, atque hanc rationẽ ad perturbationem iudiciorũ omnium pertinere. Tres igitur eæ conſtitutiones, quæ partes non habent, ad hunc modũ tractabũtur. Nũc generalem conſtitutionem & partes eius cõſideremus.

CVM *& facto, & facti nomine conceſſo, neque ulla actionis illata cõtrouerſia, uis et natura & genus negotij ipſius quæritur, conſtitutionẽ generalem appellamus. Huius primas eſſe partes duas nobis uideri diximus, negotialem et iuridicialem. Negotialis eſt, quæ in ipſo negotio iuris ciuilis habet implicitã controuerſiã. Ea eſt huiuſmodi: Quidã pupillũ hæredem fecit, pu*

pillus autem ante mortuus eſt, quàm in ſuam tutelam ueniret. De hæreditate ea, quæ pupillo uenit, inter eos, qui patris pupilli hæredes ſecundi ſunt, & inter agnatos pupilli controuerſia eſt, poſſeſſio hæredum ſecundorum eſt. Intentio eſt agnatorum, Noſtra pecunia eſt, de qua is, cuius agnati ſumus, teſtatus non eſt. Depulſio eſt, Imo noſtra, qui hæredes ſecundi teſtamento patris ſumus. Quæſtio eſt, Vtrorum ſit: Ratio eſt, Pater enim & ſibi & filio teſtamentum ſcripſit, dum is pupillus eſſet. Quare, quæ filij fuerunt, teſtamento patris noſtra fiant neceſſe eſt. Infirmatio eſt rationis, Imo pater ſibi ſcripſit, & ſecundum hæredem non filio, ſed ſibi iuſſit eſſe. Quare præterquam quod ipſius fuit in teſtamento, ullius ueſtrum eſſe non poteſt. Iudicatio, Poſſit'ne quiſquam de filij pupilli re teſtari. An hæredes ſecundi ipſius patrisfamilias, non filij quoque eius pupilli hæredes ſint. Atque hoc non alienum eſt, quod ad multa pertineat, ne aut nuſquã, aut uſquequaque dicatur, hic admonere. Sunt cauſæ, quæ plures habent rationes in ſimplici cõſtitutione, quod fit, cum id, quod factum eſt, aut quod defenditur, pluribus de cauſis rectum, aut probabile uideri poteſt, ut in hac ipſa cauſa. Supponatur enim ab hæredibus hæc ratio, Vnius enim pecuniæ plures diſſimilibus de cauſis hæredes eſſe non poſſunt: nec unquam factum eſt, ut eiuſdem pecuniæ alius teſtamento, alius lege hæres eſſet. Infirmatio autem hæc erit, Non eſt una pecunia, propterea quòd altera iam erat pupilli aduentitia, cuius hæres non illo in tempore in teſtamento quiſquã ſcriptus erat, ſi quid pupillo accidiſſet: et de altera patris etiã

nunc mortui uoluntas plurimum ualebat,quæ iã mortuo pupillo ſuis hæredibus concedebat. Iudicatio eſt, Vnáne pecunia fuerit: ac ſi hac erunt uſi infirmatione,Poſſe plures eſſe unius hæredes pecuniæ diſſimilibus de cauſis; de eo ipſo iudicatio naſcitur,Poſſint ne eiuſdé pecuniæ plures diſſimilibus generibus eſſe hæredes. Ergo una in conſtitutione intellectum eſt,quo modo et rationes & rationum infirmationes,& præterea iudicationes plures fiant. Nunc huius generis præcepta uideamus. Vtriſque,aut etiam omnibus,ſi plures ambigent,ius ex quibus rebus conſtet,eſt conſiderandum. Initium ergo eius ab natura ductum uidetur: quædã autem ex utilitatis ratione,aut perſpicua nobis,aut obſcura in conſuetudinem ueniſſe: poſt autem approbata quædam aut à conſuetudine,aut uero utilia uiſa, legibus eſſe firmata. Ac naturæ quidem ius eſt, quod nobis non opinio,ſed quædam innata uis afferat,ut religionem,pietatem,gratiam,uindicationem,obſeruantiam,ueritatem. Religionem, eam,quæ in metu et cærimonia deorum ſit,appellant. Pietatem,quæ erga patriam,aut parentes,aut alios ſanguine coniunctos officium conſeruare moneat. Gratiam, quæ in memoria & remuneratione officiorum,& honorum, & amicitiarum obſeruantiam teneat. Vindicationem,per quã uim,& contumeliam defendendo, aut ulciſcendo propulſamns à nobis, & à noſtris,qui nobis eſſe chari debent,& per quam peccata punimus. Obſeruantiam, per quam ætate,aut ſapientia, aut honore,aut aliqua dignitate antecedẽteis reueremur,et colimus.Veritatẽ, per quam damus operam,ne quid aliter, quàm confir

mauerimus, fiat, aut factum, aut futurum ſit. Ac naturæ quidem iura minus ipſa quæruntur ad hanc controuerſiam, quòd neq; in hoc ciuili iure uerſantur, & à uulgari intelligentia remotiora ſunt: ad ſimilitudinem uero aliquam, aut ad rem amplificandam ſæpe ſunt inferenda. Conſuetudinis autem ius eſſe putatur id, quod uoluntate omnium ſine lege uetuſtas cõprobarit. In ea autem iura ſunt quædam ipſa iam certa propter uetuſtatem. Quo in genere & alia ſunt multa, et eorum multo maxima pars, quæ Prætores edicere conſueuerunt. Quædam autem genera iuris iam certa conſuetudine facta ſunt. quod genus, pactum, par, iudicatum. Pactum eſt, quod inter aliquos conuenit, quod iam ita iuſtũ putatur, ut iuri præſtare dicatur. Par, quod in omnes æquabile eſt. Iudicatum, de quo iam ante ſententia alicuius, aut aliquorum conſtitutũ eſt. Iam iura legitima ex legibus cognoſci oportebit. His ergo ex partibus iuris quidquid aut ex ipſa re, aut ex ſimili, aut ex maiore, aut ex minore naſci uidebitur, quenque attendere, atque elicere pertentãdo unãquãque partem iuris oportebit. Locorum autem communium, quoniam (ut ante dictum eſt) duo ſunt genera, quorum alterum dubiæ rei, alterum certæ continet amplificationem, quid ipſa cauſa det, & quid augeri per communem locum poſſit, & oporteat, conſiderabitur. nam certi qui in omnes incidant loci præſcribi non poſſunt: in pleriſque fortaſſe ab auctoritate iuriſconſultorum, & cõtra auctoritatem dici oportebit. Attendendum eſt autem in hac, & in omnibus, num quos locos cõmunes, præter eos, quos expoſuimus, ipſa

Pactu[m]
Par
Iudi[catum]

res oſtendat. Nunc iuridiciale genus, & partes eius conſideremus.

Iuridicialis

IVRIDICIALIS eſt, in qua æqui & iniqui natura, & præmij aut pœnæ ratio quæritur. Huius partes ſunt duæ, quarum alteram abſolutá, alterá aſſumptiuam nominamus. Abſoluta eſt, quæ ipſa in ſe, non ut negotialis implicite & abſcondite, ſed patentius & expeditius recti & non recti quæſtionem continet. Ea eſt huiuſmodi: Cum Thebani Lacedæmonios bello ſuperauiſſent, & ferè mos eſſet Graijs, cum inter ſe bellum geſſiſſent, ut ij, qui uiciſſent, trophæũ aliquod in finibus ſtatuerent uictoriæ modo in præſentia declarádæ cauſa, non ut in perpetuum belli memoria maneret, æneum ſtatuerunt trophæum. Accuſantur apud Amphictyonas, id eſt, apud commune Græciæ cõcilium. Intentio eſt, Non oportuit. Depulſio eſt, Oportuit. Quæſtio eſt, Oportuerit ne. Ratio eſt, Eam enim ex bello gloriam uirtute peperimus, ut eius æterna inſignia poſteris noſtris relinquere uellemus. Infirmatio eſt, Attamen æternum inimicitiarũ monumẽtum Graios de Graijs ſtatuere non oportet. Iudicatio eſt, Cum ſummæ uirtutis celebrandæ cauſa Graij de Graijs æternum inimicitiarum monumẽtum ſtatuerint, recte ne, an contra fecerint. Hanc ideo rationem ſubiecimus, ut hoc cauſæ genus ipſum, de quo agimus, cognoſceretur. Nam ſi eam ſuppoſuiſſemus, qua fortaſſe uſi ſunt, Non enim iuſte, neque pie bellum geſſiſtis, in relationem criminis dilaberemur, de qua poſt loquemur. Vtrunque autem cauſæ genus in hanc cauſam incidere perſpicuum eſt. In hanc argumentationes ex iiſdem

locis ſumendæ ſunt, atque in cauſam negotialem, de qua ante dictum eſt. Locos autem communes & ex cauſa ipſa, ſi quid inerit indignationis, aut conqueſtionis, & ex iuris utilitate & natura multos & graues ſumere licebit, et oportebit, ſi cauſæ dignitas uidebitur poſtulare. Nunc aſſumptiuam partem iuridicialis conſideremus. Aſſumptiua igitur tunc dicitur, cum ipſum ex ſe factum probari non poteſt, aliquo autẽ foris adiuncto argumento defenditur. Eius partes ſunt quatuor, cõparatio, relatio criminis, remotio criminis, conceſſio. Comparatio eſt, cum aliquod factũ, quod per ſe ipſum non ſit probandum, ex eo, cuius id cauſa factum eſt, defenditur. Ea eſt huiuſmodi: Quidam Imperator, cum ab hoſtibus circũſideretur, neque effugere ullo modo poſſet, depactus eſt cum eis, ut arma et impedimenta relinqueret, milites educeret, itaq; fecit: armis & impedimentis amiſſis, præter ſpem milites cõſeruauit. Accuſatur maieſtatis. Incurrit huc definitio: ſed nos hunc locum, de quo agimus, conſideremus. Intentio eſt, Non oportuit arma & impedimenta relinquere. Depulſio eſt, Oportuit. Quæſtio eſt, Oportuerit ne. Ratio eſt, Milites enim omnes periiſſent. Infirmatio eſt, aut coniecturalis, Non periiſſent: aut altera coniecturalis, Non ideo feciſti. Ex quibus ſunt iudicationes, Periiſſent ne: &, Ideo ne fecerit. aut hæc cõparatiua, cuius nunc indigemus, At enim ſatius fuit amittere milites, quàm arma & impedimenta hoſtibus concedere. Ex qua iudicatio naſcitur: Cum omnes perituri milites eſſent, niſi ad hanc pactionem ueniſſent, utrũ ſatius fuerit amittere milites, an ad hæc

et Aſſumpt[...]
eius partes [...] quatuor
Compa[...]

conditionem uenire. Hoc cauſæ genus ex his locis tra-ctari conueniet. Oportebit adhibere cæterarum quoque conſtitutionũ rationem atque præcepta, ac maxime coniecturis faciẽdis infirmare illud, quod cum eo, quod crimini dabitur, ij, qui accuſabuntur, comparabũt. Id fiet, ſi aut id, quod dicent defenſores futurum fuiſſe, niſi id factum eſſet, quo de facto iudicium eſt, futurum fuiſſe negabitur: aut ſi alia ratione, & alia ob cauſam ac dicet ſe reus feciſſe, demonſtrabitur eſſe factum. Eius rei confirmatio, & item contraria de parte infirmatio ex coniecturali cõſtitutione ſumetur. Sin autem certo nomine maleficij uocabitur in iudicium, ſicut in hac cauſa, (nam maieſtatis accerſitur) definitione & definitionis præceptis uti oportebit. Atque hæc quidem plerunq; in hoc genere incidũt, ut cõiectura & definitione utendum ſit. Sin aliud quoque aliquod genus incidet, eius generis præcepta licebit huc pari ratione transferre. Nam accuſatori maxime eſt in hoc elaborãdum, ut id ipſum factum, propter quod ſibi reus cõcedi putat oportere, quamplurimis infirmet rationibus. Quod facile eſt, ſi quamplurimis conſtitutionibus aggrediatur id improbare. Ipſa autem comparatio ſeparata à cæteris generibus controuerſiarum ſic ex ſua ui conſiderabitur, ſi illud, quod comparabitur, aut non honeſtum, aut non utile, aut non neceſſarium fuiſſe, aut non tantopere utile, aut non tãtopere honeſtum, aut non tantopere neceſſarium fuiſſe demõſtrabitur. Deinde oportet accuſatorem illud, quod ipſe arguat, ab eo, quod defenſor comparat, ſeparare. Id autem faciet, ſi demonſtrabit non ita fieri ſolere, neque

oportere,

Accusator

oportere, neque eſſe rationem, quare hoc propter hoc fiat, ut propter ſalutem militum ea, quæ ſalutis cauſa comparata ſunt, hoſtibus tradantur. Poſtea comparare oportebit cum beneficio maleficium, & omnino id quod arguitur, cum eo quod factum ab defenſore laudatur, aut faciendum fuiſſe demonſtratur, contendere, & hoc extenuando, maleficij magnitudinem ſimul adaugere. Id *fieri poterit, ſi demonſtrabitur, honeſtius, utilius, magis neceſſarium fuiſſe illud, quod uitarit reus, quàm illud quod fecerit.* Honeſti *autem, & utilis, & neceſſarij uis & natura in deliberationis præceptis cognoſcetur.* Deinde *oportebit ipſam illam comparatiuam iudicationem exponere tãquam cauſam deliberatiuam, & de ea ex deliberationis præceptis deinceps dicere.* Sit *enim hæc iudicatio, quam ante expoſuimus:* Cum *omnes perituri milites eſſent, niſi ad hanc pactionem ueniſſent, utrum ſatius fuerit perire milites, an ad hanc pactionem uenire?* Hoc *ex locis deliberationis, quaſi aliquam in conſultationem res ueniat, tractari oportebit.* De*fenſor autem, quibus in locis ab accuſatore aliæ conſtitutiones erũt inductæ, in ijs ipſe quoque ex ijſdem cõſtitutionibus defenſionem comparabit: cæteros autem omnes locos, qui ad ipſam comparationem pertinebunt, ex contrario tractabit.* Loci *autem communes erunt accuſatoris, in eum, qui cum de facto turpi aliquo, aut inutili, aut utroque fateatur, quærat tamen aliquam defenſionem. et facti inutilitatem, aut turpitudinem cum indignatione proferre.* Defenſoris *eſt, nullũ factũ inutile, neque turpe, neque item utile,*

neque honeſtum putari oportere,niſi,quo animo,quo tempore, qua de cauſa factum ſit,intelligatur. Qui locus ita communis eſt,ut bene tractatus in hac cauſa, magno ad perſuadendum momento futurus ſit. Et alter locus per quem magna cum amplificatione beneficij magnitudo ex utilitate,aut honeſtate, aut facti neceſſitudine demõſtratur.Et tertius,per quem res expreſſa uerbis,ante oculos eorum,qui audiunt,ponitur, ut ipſi ſe quoque idem facturos fuiſſe arbitrentur, ſi ſibi illa res atque ea faciendi cauſa per idem tempus accidiſſet.

Relatio criminis

Relatio criminis eſt, cum reus id quod arguitur confeſſus,alterius ſe inductum peccato,iure feciſſe demonſtrat. Ea eſt huiuſmodi: Horatius occiſis tribus Curiatibus,& duobus amiſſis fratribus, domum ſe uictor recepit.Is animaduertit ſororem ſuam de fratrũ morte non laborantem,ſponſi autem nomen appellantem identidem Curiatis cum gemitu & lamentatione: indigne paſſus,uirginem occidit,accuſatur. Intentio eſt,iniuria ſororem occidiſti.Depulſio eſt, Iure occidi. Quæſtio eſt,Iure ne occiderit. Ratio eſt,Illa enim hoſtium mortem lugebat, fratrum negligebat, me et populũ R.uiciſſe moleſte ferebat. Infirmatio eſt, Tamen à fratre indemnatam necari non oportuit. ex qua iudicatio fit, Cum Horatia fratrum mortem negligeret,hoſtium lugeret, de fratris & populi. R.uictoria nõ gauderet, oportuerit ne eam à fratre indemnatam necari. Hoc in genere cauſæ, primum ſi quid ex cæteris dabitur conſtitutionibus ſumi oportebit, ſicut in comparatione præceptum eſt. Poſtea ſi qua facultas erit, per aliquam conſtitutionem illum,

in quem crimen transfertur, defendere. Deinde leuius eſſe illud quod in alterum peccatum reus transferat, quàm quod ipſe ſuſceperit. Poſtea translationis partibus uti, & oſtendere à quo, & per quos, et quo modo, & quo tempore aut agi, aut iudicari, aut ſtatui de ea re conuenerit: ac ſimul oſtendere non oportuiſſe ante ſupplicium, quam iudicium interponere. Tum leges quoque & iudicia demonſtranda ſunt, per quæ potuerit id peccatum, quod ſpõte ſua reus punitus ſit, moribus & iudicio uindicari. Deinde negare debebit, audiri oportere id, quod in eum criminis conferatur, de quo is ipſe, qui conferat, iudicium fieri noluerit: & id, quod iudicatum non ſit, pro infecto haberi oportere. Poſtea impudentiam demonſtrare eorum qui eũ nunc apud indices accuſent, quem ſine iudicibus ipſi cõdem narint: & de eo iudicium faciant, de quo iam ipſi ſupplicium ſumpſerint. Poſtea perturbationem iudicij futuram dicemus, & indices longius quàm poteſtatem habeant progreſſuros, ſi ſimul & de reo, & de eo, quem reus arguat, iudicarint. Deinde hoc ſi conſtitutum ſit, ut peccata homines peccatis, & iniurias iniurijs ulciſcantur, quantum incommodorum conſequatur. Ac ſi idem facere ipſe, qui nunc accuſat, uoluiſſet, ne hoc quidem ipſo quidquã opus fuiſſet iudicio: ſi uero cæteri quoque idẽ faciant, omnino iudiciũ nullum futurum. Poſtea demonſtrabitur, ne ſi iudicio quidem illa dãnata eſſet, in quam id crimẽ ab reo cõferatur, potuiſſe hũc ipſum de illa ſupplicium ſumere. Quare eſſe indignũ, eum, qui ne de damnata quidem pœnas ſumere potuiſſet, de ea ſuppliciũ ſumpſiſſe, quæ

ne adducta ſit in iudicium. Deinde poſtulabit, ut legem, qua lege fecerit, proferat. Deinde quemadmodum in comparatione præcipiebamus, ut illud, quod comparabatur, extenuaretur ab accuſatore quammaxime: ſic in hoc genere oportebit illius culpã, in quem crimen trãſferetur, cum huius maleficio, qui ſe iure feciſſe dicat, comparare. Poſtea demonſtrandum eſt, non eſſe illud eiuſmodi, ut ob id hoc fieri conueniret. Extrema eſt, ut in comparatione, aſſumptio iudicationis, & de ea per amplificationẽ ex deliberationis præceptis dictio. Defenſor autem, quæ per alias conſtitutiones inducentur, ex ijs locis, qui traditi ſunt, infirmabit. Ipſam autem relationem comprobabit, primũ augendo eius, in quem refert crimen, culpam & audaciam, & quammaxime per indignationem, ſi res feret, iuncta conqueſtione, ante oculos ponendo. Poſtea leuius demonſtrãdo reum punitum, quàm ſit ille promeritus, & ſuum ſupplicium cum illius iniuria conferendo. Deinde oportebit eos locos, qui ita erunt ab accuſatore tractati, ut refelli, & contrariam in partem conuerti poſſint, quo in genere ſunt tres extremi, contrarijs rationibus infirmare. Illa autem acerrima accuſatorum criminatio, per quam perturbationem fore omnium iudiciorum demonſtrant, ſi de indemnato ſupplicij ſumendi poteſtas data ſit, leuabitur. Primum ſi eiuſmodi demonſtrabitur iniuria, ut non modo uiro bono, uerum etiam homini libero uideatur non fuiſſe toleranda. Deinde ita perſpicua, ut ne ab ipſo quidem, qui feciſſet, in dubium uocaretur. Deinde eiuſmodi, ut in eam is maxime debuerit ani=

maduertere,qui animaduerterit,ut non tam rectum, non tam fuerit honeſtum in iudicium illam rem peruenire,quàm eo modo,atque ab eo uindicari,quo modo, & à quo ſit uindicata. Poſtea ſic rem fuiſſe apertam,ut iudicium de ea re fieri nihil attinuerit. Atque hic demonſtrandum eſt rationibus,& rebus ſimilibus, permultas ita atroces, & perſpicuas res eſſe, ut de his non modo non neceſſe ſit, ſed ne utile quidem, quin mox iudicium fiat,expectare. Locus communis accuſatoris in eum,qui cum id,quod arguitur, negare non poſſit, tamen aliquid ſibi ſpei comparet ex iudiciorum perturbatione.Atque hic utilitatis iudiciorum demonſtratio,& de eo conqueſtio, qui ſupplicium dederit indemnatus: in eius autem,qui ſumpſerit, audaciam et crudelitatem indignatio. Ab defenſore, in eius quem ultus ſit,audaciam ſui conqueſtione, rem non ex nomine ipſius negotij, ſed ex conſilio eius qui fecerit,et cauſa, & tempore conſiderari oportere: quid mali futurum ſit,aut ex iniuria,aut ex ſcelere alicuius,niſi tanta & tam perſpicua audacia ab eo, ad cuius famam, aut ad parentes,aut ad liberos pertinuerit, aut ad aliquam rem,quam charam eſſe omnibus aut neceſſe eſt, aut oportet eſſe, fuerit uindicata. Remotio criminis eſt,cũ eius intentio facti,quod ab aduerſario infertur, in alium,aut id aliud dimouetur. Id fit bipertito.Nã tum cauſa,tum res ipſa remouetur. Cauſæ remotionis hoc nobis exẽplo ſit: Rhodij quoſdã legarunt Athenas. Legatis Quæſtores ſumptum,quem oportebat dari,non dederũt.Legati profecti non ſunt.Accuſantur. Intentio eſt,Proficiſci oportuit. Depulſum eſt,Non oportuit.

Quæſtio eſt, Oportuerit ne. Ratio eſt, Sumptus enim qui de publico dari ſolet, is ab Quæſtore non eſt datus. Infirmatio eſt, Vos tamen id, quod publice uobis datū erat negotij, conficere oportebat. Iudicatio eſt, Cum ijs, qui legati erant, ſumptus, qui de publico debebatur, non daretur, oportuerit ne eos conficere nihilo minus legationem. Hoc in genere primum, ſicut in cæteris, ſi quid aut ex coniecturali, aut ex alia conſtitutione ſumi poſſit, uideri oportebit. Deinde pleraque ex comparatione, & ex relatione criminis in hanc quoque cauſam conuenire poterunt. Accuſator autem illum, cuius culpa id factum prius dicet, primum defendet, ſi poterit: ſin minus poterit, negabit ad hoc iudicium illius, ſed huius, quem ipſe accuſet, culpam pertinere. Poſtea dicet ſuo quenque officio conſulere oportere: nec ſi ille peccaſſet, hunc oportuiſſe peccare. Deinde ſi ille deliquerit, ſeparatim illum, ſicut hunc, accuſari oportere, & non cum huius defenſione coniungi illius accuſationem. Defenſor autem cum cætera, ſi qua ex alijs incident conſtitutionibus, pertractarit, de ipſa remotione ſic argumentabitur. Primum cuius acciderit culpa demonſtrabit. Deinde cum id aliena culpa accidiſſet, oſtendet ſe aut non potuiſſe, aut non debuiſſe id facere, quod accuſator dicat oportuiſſe. Quòd non potuerit, ex utilitatis partibus, in quibus eſt neceſſitudinis uis implicata, demōſtrabit. Quòd nō debuerit, ex honeſtate conſiderabitur. De utroque diſtinctius in deliberatiuo genere dicetur. Deinde omnia facta eſſe ab reo, quæ in ipſius fuerint poteſtate: quod minus quàm conuenerit factum ſit, culpa id alterius accidiſſe. De=

inde in alterius culpa exponenda demonſtrandum eſt , quantum uoluntatis & ſtudij fuerit in ipſo : & id ſignis confirmandum huiuſmodi , ex cætera diligentia , ex ante factis,aut dictis,atque hoc ipſi utile fuiſſe facere,inutile aũt non facere , et cum cætera uita magis hoc fuiſſe conſentaneum, quàm quod propter alterius culpam non fecerit . Sin autem non in hominem certum,ſed in rem aliquam cauſa dimouebitur,ut in hac eadem re, ſi Quæſtor mortuus eſſet,& idcirco Legatis pecunia data non eſſet,accuſatione alterius , & culpæ depulſione dempta,cæteris ſimiliter uti locis oportebit, & ex cõceſſionis partibus,quæ conuenient, aſſumere , de quibus poſt nobis dicendum erit . Loci autem communes ijdẽ utriſque ferè, qui ſuperioribus aſſumptiuis incident . Hi tamen certiſſimi . Accuſatoris , facti indignatio . Defenſoris,cum in alio culpa ſit, aut in ipſo non ſit, ſupplicio reum affici non oportere . Ipſius autem rei ſit remotio,cum id,quod datur crimini, negat neque ad ſe,neque ad officium ſuum reus pertinuiſſe: nec,ſi quod in eo ſit delictum,ſibi attribui oportere.Id genus cauſæ eſt huiuſmodi : In eo fœdere, quod factũ eſt quondam cum Samnitibus,quidam adoleſcens nobilis porcam ſuſtinuit iuſſu Imperatoris . Fœdere autem ab Senatu improbato , & Imperatore Sãnitibus dedito,quidã in Senatu eũ quoque dicit,qui porcam tenuerit,dedi oportere . Intentio eſt,Dedi oportet . Depulſio eſt,Non oportet . Quæſtio eſt, Oporteat ne . Ratio eſt , Non enim meum fuit officium,nec mea poteſtas,cum & id ætatis & priuatus eſſem,& eſſet ſumma cũ auctoritate et poteſtate Imperator,qui uideret ut ſatis ho

neſtum fœdus feriretur. Infirmatio eſt, Attamen quoniam tu particeps factus es in turpiſſimo fœdere ſummæ religionis, dedi te conuenit. Iudicatio eſt, Cum is qui poteſtatis nihil habuerit, iuſſu Imperatoris in fœdere, et in tanta religione interfuerit, dedendus ne ſit hoſtibus, nec ne. Hoc genus cauſæ à ſuperiore hoc differt, quòd in illo concedit ſe reus oportuiſſe facere id, quod fieri dicat accuſator oportuiſſe, ſed alicui rei, aut homini cauſam attribuit, quæ uoluntati ſuæ fuerit impedimento ſine conceſſionis partibus. Nam earum quædam maior uis eſt, quòd paulo poſt intelligetur. In hoc autem nō accuſare alterum, nec culpam in alium transferre debet, ſed demonſtrare eam rem nec ad ſe, nec ad poteſtatem, neque ad officiū ſuum pertinuiſſe aut pertinere. Atque in hoc genere hoc accidit noui, quòd accuſator quoque ſæpe ex remotione criminationem conficit. Vt ſi quis eum accuſet, qui cum Prætor eſſet, in expeditionem ad arma populum uocarit, cū Conſules adeſſent. Nam ut in ſuperiore exemplo reus ab ſuo officio ac poteſtate factum dimouebat: ſic in hoc ab eius officio ac poteſtate, qui accuſatur, ipſe accuſator factum remouendo, hac ipſa ratione confirmat accuſationem. In hac ab utroque ex omnibus partibus honeſtatis, & omnibus utilitatis partibus, exemplis, ſignis, ratiocinando, quid cuiuſque officij, iuris, poteſtatis ſit, quæri oportebit, et fuerit'ne ei de quo agitur, id iuris, officij, poteſtatis attributū, nec ne. Locos autem communes ex ipſa re, ſi quid indignationis ac cōqueſtionis habebit, ſumi oportebit. Conceſſio eſt, per quam non factum ipſum improbatur ab reo, ſed ut igno=

Concessio

ſcatur, id petitur. Cuius partes ſunt duæ, purgatio & deprecatio. Purgatio eſt, per quam eius, qui accuſatur, non factum ipſum, ſed uoluntas defenditur. Ea habet partes tres, imprudentiam, caſum, neceſſitudinem. Imprudentia eſt, cũ ſciſſe aliquid is, qui arguitur, negat. Vt apud quoſdam lex erat, Ne quis Dianæ uitulum immolaret. Nautæ quidam, cum aduerſa tempeſtate in alto iactarentur, uouerunt, ſi eo portu, quem conſpiciebant, potiti eſſent, ei deo, qui ibi eſſet, ſe uitulum immolaturos. Caſu erat in eo portu fanum Dianæ eius, cui uitulum immolari non licebat. Imprudentes legis, cum exiſſent, uitulum immolauerunt. Accuſantur. Intentio eſt, Vitulum immolaſtis ei deo, cui nõ licebat. Depulſio eſt in conceſſione poſita. Ratio eſt, Neſciui non licere. Infirmatio eſt, Tamen, quoniam feciſti quod non licebat, ex lege ſupplicio dignus es. Iudicatio eſt, Cum id fecerit quod non oportuerit, & id non oportere neſcierit, ſit ne ſupplicio dignus. Caſus autem inferetur in conceſſionem, cum demonſtrabitur aliqua fortunæ uis uoluntati obſtitiſſe, ut in hac: Cum Lacedæmonijs lex eſſet, ut hoſtias niſi ad ſacrificium quoddam redemptor præbuiſſet, capitale eſſet: hoſtias is qui redemerat, cum ſacrificij dies inſtaret, in urbem ex agro cœpit agere: tum ſubito magnis commotus tempeſtatibus fluuius Eurotas is qui propter Lacedæmonem fluit, ita magnus & uehemens factus eſt, ut eo traduci uictimæ nullo modo poſſent. Redemptor ſuæ uoluntatis oſtendendæ cauſa hoſtias conſtituit omnes in litore, ut qui trans flumen eſſent, uidere poſſent. Cũ omnes ſtudio eius ſubitã fluminis magnitudi

nem ſcirent fuiſſe impedimento, tamen quidá capitis acceſſierunt. Intentio eſt, Hoſtiæ, quas debuiſti, ad ſacrificium præſto non fuerunt. Depulſio eſt conceſſio. Ratio, Flumen enim ſubito accreuit, & ea re traduci non potuerunt. Infirmatio eſt, Tamen, quoniam, quod lex iubet, factum non eſt, ſupplicio dignus es. Iudicatio eſt, Cum in ea re redemptor contra legem aliquid fecerit, qua in re ſtudio eius ſubita fluminis obſtiterit magnitudo, ſupplicio ne dignus ſit. Neceſſitudo autem infertur, cum ui quadam reus id, quod fecerit, feciſſe defenditur, hoc modo: Lex eſt apud Rhodios, ut ſi qua roſtrata in portu nauis deprehenſa ſit, publicetur. Cum magna in alto tempeſtas eſſet, uis uentorũ inuitis nautis Rhodiorum in portum nauim coegit. Quæſtor nauim populi uocat. Nauis dominus negat publicari oportere. Intentio eſt, Roſtrata nauis in portu deprehenſa eſt. Depulſio eſt conceſſio. Ratio, Vi & neceſſario ſumus in portum coacti. Infirmatio eſt, Nauim ex lege tamen populi eſſe oportet. Iudicatio eſt, Cũ roſtratá nauim in portu deprehenſam lex publicarit, cumq; hæc nauis inuitis nautis ui tempeſtatis in portum coniecta ſit, oporteat ne eam publicari. Horum trium generum idcirco unum in locum contulimus exempla, quòd ſimilis in ea præceptio argumentorum traditur. Nam in his omnibus primum, ſi quid res ipſa dabit facultatis, cõiecturam ab accuſatore induci oportebit, ut id, quod uoluntate factum negabitur, conſulto factum ſuſpicione aliqua demonſtretur. Deinde inducere definitionem neceſſitudinis, aut caſus, aut imprudẽtiæ, et exẽpla ad eam definitionẽ adiungere, in quibus impru

neceſſitudine

dentia fuiſſe uideatur, aut caſus, aut neceſſitudo, & ab his id, quod reus inferat, ſeparare, id eſt oſtendere diſſimile, quod leuius, facilius, non ignorabile, non fortuitum, non neceſſarium fuerit. Poſtea demonſtrare, potuiſſe euitari, & hac ratione prouideri potuiſſe, ſi hoc aut illud feciſſet, aut niſi feciſſet, præcaueri, & definitionibus oſtendere non hanc imprudentiam, aut caſum, aut neceſſitudinem, ſed inertiam, negligentiam, fatuitatem nominari oportere. Ac ſi qua neceſſitudo turpitudinem uidebitur habere, oportebit per locorum communium implicationem redarguentem demonſtrare, quiduis perpeti, mori deniq; ſatius fuiſſe, quàm eiuſmodi neceſſitudini obtemperare. Atque tum ex his locis, de quibus in negotiali parte dictum eſt, iuris & æquitatis naturam oportebit quærere, & quaſi in abſoluta iuridiciali per ſe hoc ipſum ab rebus omnibus ſeparatim cōſiderare. Atque hoc in loco, ſi facultas erit, exemplis uti oportebit, quibus in ſimili excuſatione non ſit ignotum: & contentione, magis illis ignoſcendum fuiſſe: & ex deliberationis partibus, turpe, aut inutile eſſe concedi eam rem, quæ ab aduerſario commiſſa ſit: permagnum eſſe, & magno futurum detrimento, ſi ea res ab ijs, qui poteſtatem habent iudicandi, neglecta ſit. Defenſor autem conuerſis omnibus his partibus poterit uti. maxime autem in uoluntate defendenda commorabitur, & in ea re adaugenda, quæ uoluntati fuerit impedimento, & ſe plus, quàm fecerit, facere non potuiſſe, & in omnibus rebus uoluntatem ſpectari oportere: & ſe cōuinci non poſſe, quòd non abſit à culpa, & ex ſuo nomine

communem hominum infirmitatem poſſe damnari. Deinde nihil indignius eſſe, quàm eum, qui culpa careat, ſupplicio non carere. Loci autem communes accuſatoris, unus in confeſſione, & alter, quanta poteſtas peccandi relinquatur, ſi ſemel inſtitutum ſit, ut nō de facto, ſed de facti cauſa quæratur. Defenſoris autem, conqueſtio calamitatis eius, quæ non culpa, ſed ui maiore quadam acciderit, & de fortunæ poteſtate, & hominum infirmitate, & uti ſuum animum non euentum conſiderent. In quibus omnibus conqueſtionem ſuarum ærumnarum, & crudelitatis aduerſariorum indignationem ineſſe oportebit. Ac neminem mirari conueniet, ſi aut in ijs, aut in alijs exemplis ſcripti quoque controuerſiam adiunctam uidebit. Quo de genere poſt erit nobis ſeparatim dicendū, propterea quòd quædam genera cauſarum ſimpliciter & ex ſua ui conſiderantur: quædam autem ſibi aliud quoque aliquod controuerſiæ genus aſſumunt. Quare omnibus cognitis, non erit difficile in unamquanque cauſam transferre, quod ex eo quoque genere conueniet: ut in his exemplis conceſſionis ineſt omnibus ſcripti controuerſia ea, quæ ex ſcripto & ſententia nominatur: ſed quia de cōceſſione loquebamur, in eam præcepta dedimus. Alio autem loco de ſcripto & ſententia dicemus. Nunc in alteram conceſſionis partem conſiderationem intendemus. Deprecatio eſt, in qua non defenſio facti, ſed ignoſcendi poſtulatio cōtinetur. Hoc genus uix in iudicio probari poteſt, ideo quòd cōceſſo peccato, difficile eſt ab eo, qui peccatorum uindex eſſe debet, ut ignoſcat impetrare. Quare parte eius generis, cū cau=

precatio

ſam non in eo conſtitueris, uti licebit. Vt ſi pro aliquo claro, aut forti uiro, cuius in remp. multa ſint beneficia, dixeris, poſſis, cum uidearis non uti deprecatione, uti tamen, ad hunc modum: Quòd ſi iudices hic pro ſuis beneficijs, pro ſuo ſtudio, quod in uos habuit ſemper, tali ſuo tempore multorum ſuorum rectè factorũ cauſa, uni delicto ut ignoſceretis, poſtularet, tamen dignum ueſtra manſuetudine, dignum uirtute huius eſſet iudices à uobis hãc rem hoc poſtulante impetrari. Deinde augere beneficia licebit, & iudices per locum communem ad ignoſcendi uoluntatem ducere. Quare hoc genus, quanquam in iudicijs non uerſatur, niſi quadam ex parte: tamen quia & pars ipſa inducenda nonnunquam eſt, & in Senatu, aut concilio ſæpe omni in genere tractanda, in id quoque præcepta ponemus. Nam in Senatu, & in concilio de Siphace diu deliberatum eſt, & de Q. Numitorio Pullo apud L. Opimium, & eius conſilium diu dictum eſt. Et magis in hoc quidem ignoſcendi, quàm cognoſcendi poſtulatio ualuit. Nam ſemper animo bono ſe in populũ R. fuiſſe non tam facile probabat, cum coniecturali conſtitutione uteretur, quàm ut propter poſterius beneficium ſibi ignoſceretur, cum deprecationis partes adiũgeret. Oportebit igitur eum, qui, ſibi ut ignoſcatur, poſtulabit, commemorare ſi qua ſua poterit beneficia, et ſi poterit, oſtendere ea maiora eſſe, quàm hæc quæ deliquerit, ut plus ab eo boni, quàm mali profectum eſſe uideatur. Deinde maiorum ſuorum beneficia, ſi qua extabunt, proferre. Deinde oſtendere non odio, neq; crudelitate feciſſe quod fecerit, ſed aut ſtultitia,

aut impulſu alicuius, aut aliqua honeſta, aut probabili cauſa. Poſtea polliceri & confirmare, ſe & hoc peccato doctum, & beneficio eorum, qui ſibi ignouerint, cõfirmatum, omni tempore à tali ratione abfuturum. Deinde ſpem oſtendere, aliquo ſe in loco, magno ijs, qui ſibi conceſſerint, uſui futurum. Poſtea ſi facultas erit, ſe aut cõſanguineum, aut iam à maioribus in primis amicum eſſe demonſtrabit, & amplitudinem ſuæ uoluntatis, & nobilitatem generis eorum qui ſe ſaluum uelint, & dignitatem oſtendere, & cætera ea quæ perſonis ad honeſtatem, & amplitudinem ſunt attributa, cum conqueſtione, ſine arrogantia in ſe eſſe demonſtrabit, ut honore potius aliquo, quàm ullo ſupplicio dignus eſſe uideatur. Deinde cæteros proferre, quibus maiora delicta conceſſa ſunt. Ac multum proficiet, ſi ſe miſericordem in poteſtate, & propenſum ad ignoſcendum fuiſſe oſtendet. Atque ipſum illud peccatum erit extenuãdum, ut quàmminimum fuiſſe uideatur, & aut turpe, aut inutile demonſtrandum tali de homine ſupplicium ſumere. Deinde locis communibus miſericordiam captare oportebit ex ijs præceptis, quæ in primo libro ſunt expoſita. Aduerſarius autem malefacta augebit, nihil imprudenter, ſed omnia ex crudelitate & malitia facta dicet. Ipſum immiſericordem, ſuperbum fuiſſe, & ſi poterit, oſtendet ſemper inimicum fuiſſe, & amicũ fieri nullo modo poſſe. Si beneficia proferet, aut aliqua de cauſa facta, non propter beneuolentiam demonſtrabit, aut poſtea odium eſſe acre ſuſceptũ, aut illa omnia maleficijs eſſe deleta, aut leuiora beneficia quàm maleficia, aut

cum beneficijs honos habitus ſit, pro maleficio pœnam ſumi oportere. Deinde turpe eſſe, aut inutile ignoſci. Deinde de quo ut poteſtas eſſet, ſæpe optarint, in eum poteſtate non uti, ſummam eſſe ſtultitiam: & cogitare oportere, quem animum in eum, uel quale odium habuerint. Locus autem communis erit indignatio maleficij: & alter, eorum miſereri oportere, qui propter fortunam, non propter malitiam in miſerijs ſint. Quoniam igitur in generali conſtitutione tandiu propter eius partium multitudinem commoramur, ne forte uarietate, & diſſimilitudine rerum deductus alicuius animus in quẽdam errorem deferatur, quid etiam nobis ex eo genere reſtet, & quare reſtet, admonendũ uidetur. Iuridicialem cauſam eſſe dicebamus, in qua æqui & iniqui natura, præmij aut pœnæ ratio quæretur. Eas cauſas, in quibus de æquo & iniquo quæritur, expoſuimus. Nunc reſtat ut de præmio & de pœna explicemus. Sunt enim multæ cauſæ, quæ ex præmij alicuius petitione conſtant. Nam & apud iudices de præmio ſæpe accuſatorum quæritur, & à Senatu, aut concilio aliquod præmium ſæpe petitur. Ac neminem conueniet arbitrari nos, cum aliquod exemplum ponamus, quod in Senatu agatur, ab iudiciali genere exemplorum recedere. Quidquid enim de homine probando, aut improbando dicitur, cum ad eam dictionem ſententiarum quoque ratio accommodetur, id non, ſi per ſententiæ dictionem agitur, deliberatiuum eſt; ſed quia de homine ſtatuitur, iudiciale eſt habendum. Omnino autem qui diligenter omnium cauſarum uim, & naturam cogno=

uerit, cum genere primo, tum etiam forma eas intelliget diſſidere: cæteris autem partibus aptas inter ſe omnes, & aliam in aliam implicatam uidebit.

Premijs

Nunc de præmijs conſideremus. L. Licinius Craſſus Coſ. *quoſdam in citeriore* Gallia *nullo illuſtri, neque certo duce, neque eo nomine, neque numero præditos, ut digni eſſent qui hoſtes populi* R. *eſſe dicerentur; quòd tamen excurſionibus & latrocinijs infeſtam prouinciam redderent, conſectatus eſt, & confecit.* Romam *redijt, triumphum ab* Senatu *poſtulat. Hic, ut & in deprecatione, nihil ad nos attinet, rationibus, & infirmationibus rationum ſupponendis ad iudicationem peruenire: propterea quòd niſi alia quoque incidet conſtitutio, aut pars conſtitutionis, ſimplex erit iudicatio, & in quæſtione ipſa continebitur.* In *deprecatione huiuſmodi,* Oporteat'*ne pœna affici.* In *hac huiuſmodi,* Oporteat'*ne præmium dari.* Nunc *ad præmij quæſtionem appoſitos locos exponemus.*

q. præmij quatuor habet partes

R*atio igitur præmij quatuor eſt in partes diſtributa: in beneficia, in hominem, in præmij genus, in facultates.*

Beneficia conſiderantur / ex Sua Vi

Beneficia *ex ſua ui, ex tempore, ex animo eius, qui fecerit, ex cauſa conſiderantur.* Ex *ſua ui quærentur, hoc modo:* Magna *an parua, facilia an difficilia, ſingularia ſint an uulgaria, uera an falſa quadam ex oratione honeſtentur.*

ex Tempore

Ex *tempore autem,* Si *tum cum indigeremus, cum cæteri nõ poſſent, aut nollent opitulari, ſi tum cum ſpes deſeruiſſet, opitulatus ſit.*

ex animo

Ex *animo,* Si *non ſui commodi cauſa, ſed eo conſilio fecit omnia, ut hoc conficere poſſet.*

ex caſu

Ex *caſu,* Si *non fortuna, ſed induſtria factum uidebitur, aut ſi induſtriæ*

ſtriæ fortuna obſtitiſſet. In hominem autem, Quibus rationibus uixerit, quid ſumptus in eam rem, aut laboris inſumpſerit, & ſi quid aliquando tale fecerit, num alieni laboris, aut deorum bonitatis præmium ſibi poſtulet: num aliquando ipſe talem ob cauſam aliquem præmio affici negarit oportere: aut num iam ſatis pro eo, quod fecerit, honos habitus ſit: aut nũ neceſſe fuerit ei facere id, quod fecerit: aut nũ huiuſmodi ſit factum, ut, niſi feciſſet, ſupplicio dignus eſſet, nõ, quia fecerit, præmio: aut num ante tempus præmium petat, & ſpem incertam certo uenditet pretio: aut nũ, quo ſupplicium aliquod uitet, eo præmium poſtulet, uti de ſe præiudicium factũ eſſe uideatur. In præmij autem genere, quid, & quantum, & quamobrem poſtuletur, & quo & quanto quæque res præmio digna ſit, conſiderabitur. Deinde apud maiores quibus hominibus, et quibus de cauſis talis honos ſit habitus, quæretur. Deinde ne is honos nimium peruagetur. Atque hic eius, qui contra aliquem præmium poſtulantem dicet, locus erit communis, præmia uirtutis & officij ſancta & caſta eſſe oportere, neque ea aut cum improbis communicari, aut in mediocribus hominibus peruulgari. Et alter, minus homines uirtutis cupidos fore uirtutis præmio peruulgato. Quæ enim rara & ardua ſint, ea ex præmio pulchra & iucunda hominibus uideri. Et tertius, ſi exiſtant qui apud maiores noſtros ob egregiam uirtutem tali honore dignati ſunt, nõ ne de ſua gloria cũ pari præmio tales homines affici uideãt, deliberari putent? & eorum enumeratio, & cum eis, quos contra dicat, comparatio. Eius autem qui præmiũ petet, facti

ſui amplificatio,& eorum,qui præmio affecti ſunt,cũ ſuis factis cõtentio. Deinde cæteros à uirtutis ſtudio repulſum iri, ſi ipſe præmio nõ ſit affectus. Facultates autem conſiderantur, cum aliquod pecuniarum præmium poſtulatur, in quo, utrũ copia ne ſit agri, uectigalium, pecuniæ, an penuria, conſideratur. Loci communes, facultates augere, nõ minuere oportere, & impudentem eſſe, qui pro beneficio non gratiam, uerum mercedem poſtulet: contra autem de pecunia ratiocinari, ſordidum eſſe, cum de gratia referenda delibere tur: & ſe non pretium pro facto, ſed honorem ita ut factitatum ſit pro beneficio poſtulare. Ac de cõſtitutionibus quidem ſatis dictum eſt: nunc de ijs controuerſijs, quæ in ſcripto uerſantur, dicendum uidetur.

IN ſcripto uerſatur controuerſia, cum ex ſcriptionis ratione aliquid dubij naſcitur. Id fit ex ambiguo, ex ſcripto & ſententia, ex contrarijs legibus, ex ratiocinatione, ex definitione. Ex ambiguo autem naſcitur controuerſia, cum, quid ſenſerit ſcriptor, obſcurum eſt, quòd ſcriptum duas plures'ue res ſignificat, ad hũc modum: Paterfamilias, cum filium hæredem faceret, uaſorum argenteorum centum pondo uxori ſuæ ſic legauit: Hæres meus uxori meæ uaſorum argenteorum pondo centum, quæ uolet, dato. Poſt mortem eius uaſa magnifica, & pretioſe cælata petit à filio mater: ille ſe, quæ ipſe uellet, debere dicit. Primum, ſi fieri poterit, demonſtrandum eſt nõ eſſe ambigue ſcriptum, propterea quòd omnes in conſuetudine ſermonis ſic uti ſolẽt eo uerbo uno pluribus'ue in ea ſententia, in qua is qui dicet accipiendum eſſe demonſtrabit. Deinde ex ſupe=

riore & ex inferiore ſcriptura docẽdum id, quod quæratur fieri perſpicuum. Quare ſi ipſa ſeparatim ex ſe uerba conſiderentur, omnia aut pleraque ambigua uiſum iri. Quæ autem ex omni conſiderata ſcriptura perſpicua fiant, hæc ambigua non oportere exiſtimari. Deinde qua in ſententia ſcriptor fuerit, ex cæteris eius *ſcriptis, et factis, dictis, animo atq; uita eius ſumi oportebit, & eam ipſam ſcripturã, in qua inerit illud ambiguum, de quo quæritur, totam omnibus ex partibus pertentare, ſi quid aut ad id appoſitum ſit, quod nos interpretemur, aut ei, quod aduerſarius intelligat, aduerſetur.* Nam *facile, quid ueriſimile ſit eum uoluiſſe qui ſcripſit, ex omni ſcriptura, & ex perſona ſcriptoris, atque ijs rebus, quæ perſonis attributæ ſunt, conſiderabitur.* Deinde *erit demonſtrandum, ſi quid ex ipſa re dabitur facultatis id, quod aduerſarius intelligat, multo minus commode fieri poſſe, quàm id, quod nos accipimus, quòd illius rei neque adminiſtratio, neque exitus ullus extet: nos quod dicamus, facile & commode tranſigi poſſe. ut in hac lege (nihil enim prohibet fictam exempli loco ponere, quo facilius res intelligatur)* Meretrix *coronam auream ne habeto: ſi habuerit, publica eſto.* Contra *eum qui meretricem publicari dicat ex lege oportere, poſſet dici, neque adminiſtratioñe eſſe ullam publicæ meretricis, neque exitũ legis in meretrice publicanda: at in auro publicando & adminiſtrationem, & exitum facilem eſſe, & incõmodi nihil ineſſe.* Ac *diligenter illud quoque attendere oportebit, nũ illo probato, quod aduerſarius intelligat, utilior res, aut honeſtior, aut magis neceſſaria,*

à ſcriptore neglecta uideatur. Id fiet, ſi id, quod nos demonſtrabimus, honeſtum, aut utile, aut neceſſarium demõſtrabimus: & ſi id, quod ab aduerſarijs dicetur, minime eiuſmodi dicemus eſſe. Deinde ſi in lege erit ex ambiguo cõtrouerſia, dare operam oportebit, ut de eo quod aduerſarius intelligat, alia in lege cautũ eſſe doceatur. Permultum autem proficiet illud demonſtrare, quemadmodũ ſcripſiſſet, ſi id, quod aduerſarius acciperet, fieri aut intelligi uoluiſſet: ut in hac cauſa, in qua de uaſis argẽteis quæritur, poſſit mulier dicere, nihil attinuiſſe, aſcribi, quæ uolet, ſi hæredi uolũtatis permitteret: eo enim non aſcripto, nihil ineſſe dubitationis quin hæres, quæ ipſe uellet, daret. Amentiæ igitur fuiſſe, cum hæredi uellet cauere, id aſcribere, quo non aſcripto nihilo minus hæredi caueretur. Quare hoc genere magnopere talibus in cauſis uti oportebit: ſi hoc modo ſcripſiſſet, iſto uerbo uſus non eſſet, non iſto loco uerbum iſtud collocaſſet. Nam ex his ſententia ſcriptoris maxime perſpicitur. Deinde quo tempore ſcriptum ſit, quærendum eſt, ut, quod eum uoluiſſe in eiuſmodi tempore ueriſimile ſit, intelligatur. Poſt ex deliberationis partibus, quid utilius, & quid honeſtius, & illi adſcribendum, & his ad comprobandum ſit, demonſtrandum: & ex his ſi quid amplificationis dabitur, communibus utrũque locis uti oportebit. Ex ſcripto & ſententia controuerſia conſiſtit, cum alter uerbis ipſis, quæ ſcripta ſunt, utitur: alter ad id, quod ſcriptorem ſenſiſſe dicet, omnem adiungit dictionem. Scriptoris autem ſententia ab eo qui ſententia ſe defendet, tum ſemper ad idem ſpectare, & idem uelle demonſtrabitur: tum

scripto et sententia

ex facto, aut ex euentu aliquo ad tempus id, quod inſtituit, accommodatur. Semper ad idem ſpectare, hoc modo: Paterfamilias cum liberorum nihil haberet, uxorem autem haberet, in teſtamento ita ſcripſit: Si mihi filius genitus fuerit unus, pluresúe, is mihi hæres eſto. Deinde quæ aſſolent. Poſtea, Si filius ante moritur, quàm in tutelam ſuam uenerit, tu mihi, dicebat, ſecundus hæres eſto. Filius nõ eſt natus, ambigunt agnati cum eo qui eſt hæres, ſi filius ante, quàm in tutelam ueniat, mortuus ſit. In hoc genere non poteſt hoc dici, ad tempus, aut ad euentum aliquem ſententiam ſcriptoris oportere accommodari: propterea quòd ea ſola demonſtratur, qua fretus ille, qui cõtra ſcriptum dicet, ſuam eſſe hæreditatem defendit. Alterum autem genus eſt eorum qui ſententiã inducunt, in quo non ſimplex uolũtas ſcriptoris oſtẽditur, quæ in omne tempus, & in omne factum idem ualeat; ſed ex quodam facto, aut euentu ad tempus interpretanda dicitur. Ea partibus iuridicialis aſſumptiuæ maxime ſuſtinetur. Nam tum inducitur comparatio, ut in eum, qui, cum lex aperiri portas noctu uetaret, aperuit quodã in bello, & auxilia quædam in oppidum recepit, ne ab hoſtibus opprimerẽtur, ſi foris eſſent, quòd prope muros caſtra hoſtes haberent. Tum relatio criminis, ut in eo, qui, cum communis lex omnium hominem occidere uetaret, Tribunum militum ſuum, qui uim ſibi inferre conaretur, occidit. Tum remotio criminis, ut in eo, qui, cum lex quibus diebus in legationem proficiſceretur, præſtitueret, quia ſumptũ non dedit Quæſtor, profectus non eſt. Tum conceſſio per purgationem &

per imprudentiam, ut in uituli immolatione : & per uim, ut in naui roſtrata : & per caſum, ut in Eurotæ *fluminis magnitudine.* Quare *aut ita ſententia inducetur, ut unum quoddam uoluiſſe ſcriptor demonſtretur : aut ſic, ut in eiuſmodi re & tempore hoc uoluiſſe doceatur.* Ergo *his, qui ſcriptum defendit, is locis plerunque omnibus, maiore aũt parte ſemper poterit uti.* Primum *ſcriptoris collaudatione & loco cõmuni, nihil eos, qui iudicent, niſi id, quod ſcriptũ ſit, ſpectare oportere : & hoc eo magis, ſi legitimum ſcriptum proferetur, id eſt, aut lex ipſa, aut ex lege aliquid.* Poſtea, *quod uehementiſſimum eſt, facti aut intentionis aduerſariorum cum ipſo ſcripto contẽtione, quid ſcriptum ſit, quid factum, quid iuratus iudex : quem locum multis modis uariare oportebit.* Tum *ipſum ſecum admirantem quidnam contra dici poſſit, tum ad iudicis officiũ reuertentem, & ab eo quærentem quid præterea audire aut expectare debeat : tum ipſum aduerſarium, quaſi intentantis loco producendo, hoc interrogando, utrum ſcriptum neget eſſe eo modo, an ab ſe contra factum eſſe, aut contra contendi neget, utrũ negare auſus ſit, ſe dicere deſiturum.* Si *neutrum neget, & contra tamen dicat, nihil eſſe quo hominẽ impudentiorẽ quiſquam ſe uiſurum arbitretur.* In *hoc ita cõmorari conueniet, quaſi præterea nihil dicendum ſit, & quaſi contradici nihil poſſit, ſæpe id, quod ſcriptum eſt, recitando, ſæpe cũ ſcripto factũ aduerſarij confligendo, atque interdũ acriter ad iudicem ipſum reuertẽdo.* Quo *in loco iudici demõſtrandũ eſt, quid iuratus ſit, quid ſequi debeat: duabus de cauſis iudicem dubitare oporte-*

re, ſi aut ſcriptum ſit obſcure, aut neget aliquid aduerſarius. Cum & *ſcriptum ſit aperte, & aduerſarius omnia confiteatur, tum iudicem legi parere, non interpretari legem oportere.* Hoc loco confirmato, tum diluere ea, quæ contra dici poterant, oportebit. Contra autem dicetur, *ſi aut prorſus aliud ſenſiſſe ſcriptor, & ſcripſiſſe aliud demonſtrabitur, ut in illa de teſtaměto quam poſuimus controuerſia, aut cauſa aſſumptiua inferretur, quamobrem ſcripto non potuerit aut nő oportuerit obtěperari.* Si aliud ſenſiſſe ſcriptor, aliud ſcripſiſſe dicetur, is, q̃ ſcripto utetur, hoc dicet, nő oportere de eius uolũtate nos argumentari, qui, ne id facere poſſemus, indiciũ nobis reliquerit ſuæ uolũtatis. multa incõmoda conſequi, ſi inſtituatur, ut à ſcripto recedatur. Nam & eos, qui aliquid ſcribant, non exiſtimaturos id, quod ſcripſerint, ratum futurum: & eos, qui iudicent, certum quid ſequantur, nihil habituros, ſi ſemel à ſcripto recedere conſueuerint. Quòd ſi uoluntas ſcriptoris conſeruanda ſit, ſe non aduerſarios à uoluntate eius ſtare. Nam multo propius accedere ad ſcriptoris uoluntatẽ eum, qui ex ipſius eam literis interpretetur, quàm illum qui ſententiam ſcriptoris nő ex ipſius ſcripto ſpectet, quod ille ſuæ uoluntatis quaſi imaginẽ reliquerit, ſed domeſticis ſuſpicionibus perſcrutetur. Sin cauſam afferet is, qui à ſententia ſtabit, primum erit contradicendum, quàm abſurdum non negare contra legem feciſſe, ſed quare fecerit, cauſam aliquam inuenire. Deinde conuerſa omnia eſſe, ante ſolitos eſſe accuſatores iudicibus perſuadere, affinẽ eſſe alicuius culpæ eũ qui accuſaretur, cauſam proferre, quæ eum ad

peccandum impuliſſet, nunc ipſum reum cauſam afferre quare deliquerit. Deinde hanc inducere partitionẽ, cuius in ſingulas partes multæ conueniẽt argumentationes. Primum nulla in lege ullam cauſam contra ſcriptum accipi conuenire. Deinde ſi in cæteris legibus conueniat, hanc eſſe huiuſmodi legem, ut in ea non oporteat. Poſtremo ſi in hac quoque lege oporteat, hanc quidem cauſam accipi minime oportere. Prima pars his ferè locis confirmabitur, ſcriptori neque ingenium, neque operam, neque ullam facultatem defuiſſe, quominus poſſet apte perſcribere id, quod cogitaret: non fuiſſe ei graue, nec difficile, eam cauſam excipere, quam aduerſarij proferant, ſi quidquam excipiendum putaſſet: conſueuiſſe eos, qui leges ſcribant, exceptionibus uti. Deinde oportet recitare leges cum exceptionibus ſcriptas, & maxime uidere, ſi qua in ea ipſa lege, qua de agitur, ſit exceptio aliquo in capite, aut apud eundem legiſcriptorem, quo magis eum probetur fuiſſe excepturum, ſi quid excipiendum putaret, et oſtendere cauſam accipere, nihil aliud eſſe, niſi legem tollere: ideo quòd cum ſemel cauſa conſideretur, nihil attineat eam ex lege conſiderare, quippe quæ in lege ſcripta non ſit. Quod ſi ſit inſtitutum, omnibus cauſam dari, & poteſtatem peccandi, cum intellexerint uos ex ingenio eius, qui contra legem fecerit, non ex lege, in quam iurati ſitis, rem iudicare. Deinde & ipſis iudicibus iudicandi, & cæteris ciuibus uiuẽdi rationes perturbatum iri, ſi ſemel à legibus receſſum ſit. Nam & iudices neque quid ſequantur habituros, ſi ab eo, quod ſcriptum ſit, recedant: neque quo pacto alijs improba-

re poſſint, quòd contra legem iudicarint: & cæteros ciues quid agant ignoraturos, ſi ex ſuo quiſque conſilio, & ex ea ratione, quæ in mentem aut in libidinem uenerit, non ex cõmuni præſcripto ciuitatis unamquãque rem adminiſtrabit. Poſtea quærere à iudicibus ipſis, quare in alienis detineantur negotijs, cur reip. munere impediuntur, cum ſæpius ſuis rebus et commodis ſeruire poſſint, cur in certa uerba iurent, cur certo tempore conueniant, certo diſcedant. Nihil quiſquam afferat cauſæ, quo minus frequenter operã reip. det, niſi quæ cauſa in lege excepta ſit, an ſe legibus obſtrictos in tantis moleſtijs eſſe æquum cenſeant, aduerſarios noſtros leges negligere concedant. Deinde item quærere ab iudicibus, ſi eius rei cauſam, propter quam ſe reus contra legem feciſſe dicat, exceptionem ipſe in lege adſcribat, paſſuri ne ſint. Poſtea hoc, quod faciat, indignius & impudentius eſſe, quàm ſi adſcribat. Age porrò, quid ſi ipſi uelint iudices adſcribere, paſſurus ne ſit populus? atque hoc eſſe indignius, quam rem uerbo et literis mutare non poſſint, eam re ipſa, & iudicio maxime cõmutare. Deinde indignius eſſe de lege aliquid derogari, aut legem abrogari, aut aliqua ex parte commutari, cum populo cognoſcendi, & probandi, aut improbandi poteſtas nulla fiat, hoc ipſis iudicibus inuidioſiſſimum futurum. Non hunc locum eſſe, neque hoc tempus legum corrigendarum, apud populum hoc, & per populum agi conuenire: quòd ſi nunc id agant, uelle ſe ſcire qui lator ſit, qui ſint accepturi, ſe actiones uidere, & diſſuadere uelle. Quòd ſi hæc cum ſumme inutilia, tum multo turpiſſima ſint, legem, cuiuſcemodi

ſit,in præſentia cõſeruari à iudicibus,poſt ſi diſpliceat, à populo corrigi conuenire. Deinde ſi ſcriptum non extaret,magnopere quæreremus: neque iſti, ne ſi extra periculum quidem eſſet, crederemus. Nunc cum ſcriptum ſit,amẽtiam eſſe eius rei qui peccarit potius, quam legis ipſius uerba cognoſcere. His & huiuſmodi rationibus oſtenditur cauſam extra ſcriptum accipi nõ

pars secunda oportere. Secunda pars eſt, in qua eſt oſtendendum, ſi in cæteris legibus oporteat, in hac non oportere. Hoc demõſtrabitur ſi lex aut ad res maximas, utiliſſimas, honeſtiſſimas, religioſiſſimas uidebitur pertinere: aut inutile,aut turpe, aut nefas eſſe tali in re non diligentiſſime legi obtẽperare: aut ita lex diligenter perſcripta demonſtrabitur,ita cautum unaquaqae de re, ita quod oportuerit exceptum,ut minime cõueniat quidquam in tam diligẽti ſcriptura præteritum arbitrari.

tertia pars Tertius locus eſt ei,qui pro ſcripto dicet,maxime neceſſarius,per quem oſtendat oportet, ſi eò ueniat,cauſam contra ſcriptum accipi, eam tamen minime oportere, quæ ab aduerſarijs afferatur. Qui locus idcirco eſt huic neceſſarius,quòd ſemper is,qui contra ſcriptũ dicit,æquitatis aliquid afferat oportet. Nam ſumma impudentia eſt,eum,qui,cõtra quod ſcriptum ſit, aliquid probare uelit,non æquitatis præſidio id facere conari. Si quid igitur ex hac ipſa accuſator deroget, omnibus partibus iuſtius & probabilius accuſare uideatur. Nam ſuperior oratio hoc omnis faciebat, uti iudices, etiam ſi nollent, neceſſe eſſet; hæc autem, etiam ſi neceſſe non eſſet, ut uellent contra iudicare. Id autem fiet, ſi quibus ex locis culpa demonſtrabitur non

eſſe in eo, qui comparatione, aut remotione, aut relatione criminis, aut conceſſionis partibus ſe defendit, de quibus ante, ut potuimus, diligenter perſcripſimus, ſi de his locis, quæ res poſtulabit, ad cauſam aduerſariorum improbandam transferemus: aut cauſæ & rationes afferentur, quare & quo conſilio ita ſit in lege, aut in teſtamento ſcriptum, ut ſententia quoque & uoluntate ſcriptoris, non ipſa ſolum ſcripturæ cauſa confirmatum eſſe uideatur: aut alijs quoque conſtitutionibus factum coarguetur. Contra ſcriptum autem qui dicet, primum eum inducet locum, per quem æquitas cauſæ demonſtretur: aut oſtendet quo animo, quo conſilio, qua de cauſa fecerit: & quācunque cauſam aſſumet, aſſumptionis partibus ſe defendet, de quibus ante dictum eſt. Atque hoc in loco, cum diutius commoratus ſui facti rationem, & æquitatem cauſæ exornauerit, tum ex his locis ferè contra aduerſarios dicet oportere cauſas accipi: demonſtrabit nullā eſſe legem, quæ aliquam rem inutilem aut iniquam fieri uelit: omnia ſupplicia, quæ à legibus proficiſcantur, culpæ ac malitiæ uindicandæ cauſa conſtituta eſſe. Scriptorem ipſum, ſi exiſtat, factum hoc probaturum: & idem ipſum, ſi ei talis res accidiſſet, facturum fuiſſe: & ea re legis ſcriptorem certo ex ordine iudices, certa ætate præditos conſtituiſſe, ut eſſent, non qui ſcriptum ſuum recitarent, quod quiuis puer facere poſſet, ſed qui cogitationem aſſequi poſſent, & uoluntatem interpretari. Deinde illum ſcriptorem, ſi ſcripta ſua ſtultis hominibus, & barbaris iudicibus committeret, omnia ſumma diligentia perſcripturū fuiſſe: nunc uero quòd

qui contra ſtum dicit

intelligeret quales uiri iudicaturi eſſent, idcirco eum, quæ perſpicua uideret eſſe, non aſcripſiſſe: neque enim uos ſcripti ſui recitatores, ſed uoluntatis interpretes fore putauit. Poſtea quærere ab aduerſarijs, quid ſi hoc feciſſem? quid ſi hoc accidiſſet? eorum aliquid, in quibus aut cauſa ſit honeſtiſſima, aut neceſſitudo certiſſima, tum ne accuſaretis? Atqui lex nuſquam excepit. Non ergo omnia ſcriptis, ſed quædam, quæ perſpicua ſunt, tacitis exceptionibus caueri. Deinde nullam rem neque legibus, neque ſcriptura ulla, denique ne in ſermone quidem quotidiano atque imperijs domeſticis recte poſſe adminiſtrari, ſi unuſquiſque uelit uerba ſpectare, et non ad uoluntatem eius, qui uerba habuerit, accedere. Deinde ex utilitatis & honeſtatis partibus oſtẽdere, quàm inutile, aut quàm turpe ſit id, quod aduerſarij dicant fieri oportuiſſe, aut oportere: & id, quod nos fecerimus aut poſtulemus, quàm utile aut quàm honeſtum ſit. Deinde leges nobis charas eſſe nõ propter literas, quæ tenues & obſcuræ notæ ſint uolũtatis, ſed propter earum rerum, quibus de ſcriptum eſt, utilitatem, & eorum, qui ſcripſerint, ſapientiam & diligentiam. Poſtea quid ſit lex deſcribere, ut ea uideatur in ſententijs, non in uerbis conſiſtere: & iudex is uideatur legi obtemperare, qui ſententiam eius, non qui ſcripturam ſequatur. Deinde quàm indignũ ſit eodem affici ſupplicio eum, qui propter aliquod ſcelus & audaciam contra legem fecerit, & eum qui honeſta aut neceſſaria de cauſa, non ab ſententia, ſed ab literis legis receſſerit: atque his & huiuſmodi rationibus & accipi cauſam, & in hac lege accipi, & eam

cauſam, quam ipſe afferat, oportere accipi demonſtrabit. Et quemadmodum ei dicebamus, qui à ſcripto diceret, hoc fore utiliſſimum, ſi quid de æquitate ea, quæ cum aduerſario ſtaret, derogaſſet: ſic huic, qui contra ſcriptum dicet, plurimũ proderit, ex ipſa ſcriptura aliquid ad ſuam cauſam cõuertere, aut ambigue aliquid ſcriptum oſtendere. Deinde ex illo ambiguo eam partem, quæ ſibi proſit, defendere, aut uerbi definitionem inducere, & illius uerbi uim, quo urgeri uideatur, ad ſuæ cauſæ commodum traducere, aut ex ſcripto non ſcriptum aliquod inducere per ratiocinationẽ, de qua poſt dicemus. Quacunque autem in re, quamuis leuiter probabili ſcripto ipſo ſe defenderit, etiam cũ æquitate cauſa abũdabit, neceſſario multum proficiet, ideò quòd ſi id, quo nititur aduerſariorum cauſa, ſubduxerit, omnem illam eius uim & acrimoniam lenierit ac diluerit. Loci autem communes certi ex aſſumptionis partibus in utranque partem conuenient. Præterea eius, qui à ſcripto dicet, leges ex ſe non ex eius, qui contra commiſerit, utilitate ſpectari oportere, & legibus antiquius haberi nihil oportere. Contra ſcriptum, leges in conſilio ſcriptoris & utilitate communi, non in uerbis conſiſtere. Quàm indignum ſit æquitatem literis urgeri, quæ uolũtate eius, qui ſcripſerit, defendatur. 3.a Ex Contra legibus

Ex contrarijs autem legibus cõtrouerſia naſcitur, cum inter ſe duæ uidentur leges, aut plures diſcrepare, hoc modo: Lex, Qui tyrannum occiderit, Olympionicarũ præmium capito, et quam uolet ſibi rem à magiſtratu poſcito, & magiſtratus ei concedito. Et altera lex, Tyranno occiſo quinque eius proximos cognatione magi

ſtratus necato. Alexandrum, qui apud Phæreos in Theſſalia tyrannidem occuparat, uxor ſua, cui Thebe nomen fuit, noctu, cum ſimul cubaret, occidit. Hæc filium ſuum, quem ex tyranno habebat, ſibi præmij loco depoſcit. Sunt qui ex lege puerum occidi dicant oportere. Res in iudicio eſt. In hoc genere utranque in partem ijdem loci, atque eadem præcepta conuenient, ideo quòd uterque ſuam legem confirmare, cõtrariam infirmare debebit. Primum igitur leges oportet contendere, conſiderando utra lex ad maiores, hoc eſt ad utiliores, ad honeſtiores ac magis neceſſarias res pertineat. Ex quo cõficitur, ut ſi leges duæ, aut ſi plures, aut quot quot erunt, conſeruari non poſſint, quia diſcrepent inter ſe: ea maxime conſeruanda putetur, quæ ad maximas res pertinere uideatur. Deinde utra lex poſterius lata ſit. Nam poſtrema quæque grauiſſima eſt. Deinde utra lex iubeat aliquid, utra permittat. Nam id, quod imperatur, neceſſarium: illud, quod permittitur, uoluntarium eſt. Deinde in utra lege, ſi non obtemperatũ ſit, pœna afficiatur, aut in utra maior pœna ſtatuatur. Nam maxime conſeruanda eſt ea, quæ diligentiſſime ſancta eſt. Deinde utra lex iubeat, utra uetet. Nam ſæpe ea, quæ uetat, quaſi exceptione quadam corrigere uidetur illam, quæ iubet. Deinde utra lex de genere omni, utra de parte quadam, utra communiter in plures, utra in aliquã certam rem ſcripta uideatur. Nam quæ in partem aliquam, & quæ in certam quandã rem ſcripta eſt, propius ad cauſam accedere uidetur, & ad iudicium magis pertinere. Deinde ex lege utrum ſtatim fieri neceſſe ſit, utrum habeat

aliquam moram & ſuſtentationem. Nam id, quod ſtatim faciendum ſit, perfici prius oportet. Deinde operã dare, ut ſua lex ipſo ſcripto uideatur niti. Cõtraria autem aut per ambiguum, aut per ratiocinationẽ, aut per definitionem induci, quo ſanctius & firmius id uideatur eſſe, quod apertius deſcriptũ ſit. Deinde ſuæ legis ad ſcriptum, ipſam ſententiam quoque adiungere, contrariam legem item ad aliam ſententiam traducere, ut, ſi fieri poterit, ne diſcrepare quidem uideãtur inter ſe. Poſtremo facere, ſi cauſa dabit facultatem, ut noſtra ratione utraque lex cõſeruari uideatur, & aduerſariorum ratione altera ſit neceſſario negligenda. Locos autem cõmunes, & quos ipſa cauſa det, uidere oportebit, & ex utilitatis & honeſtatis ampliſſimis partibus ſumere, demõſtrantem per amplificationẽ ad utram potius legem accedere oporteat. Ex ratiocinatione naſcitur cõtrouerſia, cum ex eo, quod uſpiã eſt, ad id, quod nuſquam ſcriptum eſt, peruenitur, hoc pacto: Lex, Si furioſus eſt, agnatum gentiliumq; in eo pecuniaq; eius poteſtas eſto. Et lex, Paterfamilias uti ſuper familia pecuniaq; ſua legauerit, ita ius eſto. Et lex, Si paterfamilias inteſtato moritur, familia pecuniaq; eius agnatorũ gentiliumq; eſto. Quidã iudicatus eſt parẽtem occidiſſe, & ſtatim, quòd effugiendi poteſtas non fuit, ligneæ ſoleæ in pedes inductæ ſunt: os autem obuolutum eſt folliculo, & præligatum: deinde eſt in carcerem deductus, ut ibi eſſet tantiſper, dũ culeus, in quem coniectus in profluentem deferretur, cõpararetur. Interea quidã eius familiares in carcerem tabulas afferunt, et teſtes adducũt. hæredes, quos ipſe iu-

bet, ſcribunt, tabulæ obſignantur. De illo poſt ſupplicium ſumitur. Inter eos qui hæredes in tabulis ſcripti ſunt, & inter agnatos de hæreditate controuerſia eſt. Hic certa lex, quæ teſtamenti faciēdi ijs, qui in eo loco ſint, adimat poteſtatem, nulla profertur. Ex cæteris legibus, & quæ hunc ipſum ſupplicio huiuſmodi afficiūt, & quæ ad teſtamenti faciendi poteſtatem pertinent, per ratiocinationem ueniendum eſt ad eiuſmodi rationem, ut quæratur, habuerit ne teſtamenti faciendi poteſtatem. Locos autem in hoc genere argumentandi hos, & huiuſmodi quoſdam eſſe arbitramur. Primum eius ſcripti, quod proferas, laudationem & confirmationem. Deinde eius rei qua de quæratur, cum eo de quo conſtat, collationem eiuſmodi, ut id de quo quæritur, rei de qua conſtet, ſimile eſſe uideatur. Poſtea admirationem percontatione, qui fieri poſſit, ut qui hoc æquum eſſe cōcedat, illud neget, quod aut æquius, aut eodem ſit in genere. Deinde idcirco de hac re nihil eſſe ſcriptum, quòd cum de illa eſſet ſcriptū, de hac re is qui ſcribebat, neminem dubitaturum arbitratus ſit. Poſtea multis in legibus multa eſſe præterita, quæ idcirco præterita nemo arbitretur, ꝙ ex cæteris, de quibus ſcriptū ſit, intelligi poſſint. Deinde æquitas rei demōſtranda eſt, ut in iuridiciali abſoluta. Cōtra autem qui dicet, ſimilitudinem infirmare debebit: quod faciet, ſi demonſtrabit illud quod conferatur, ab eo cui cōferatur diuerſum eſſe genere, natura, ui, magnitudine, tempore, loco, perſona, opinione: ſi quo in numero illud, quod per ſimilitudinem afferetur, et quo in loco illud cuius cauſa afferetur, haberi conueniat, oſtendetur

tur. Deinde quid res cum re differat, demonſtrabitur ut nõ idem uideatur de utraque exiſtimari. oportere Ac ſi ipſe quoque poterit ratiocinationibus uti, ijſdem ratiocinationibus, quibus ante prædictum eſt, utetur: ſi nõ poterit, negabit oportere quidquam, niſi quod ſcriptum ſit, conſiderare, periclitari omnia iura, ſi ſimilitudines accipiãtur, nihil eſſe pene, quod nõ alteri ſimile eſſe uideatur: multis diſſimilibus rebus, in unamquãque rem tãtum ſingulas eſſe leges: omnia poſſe inter ſe uel ſimilia, uel diſſimilia demonſtrari. Loci communes à ratiocinatione, oportere coniectura ex eo, quod ſcriptum ſit, ad id, quod non ſit ſcriptum, peruenire: et neminem poſſe omnes res per ſcripturam amplecti, ſed eum commodiſſime ſcribere, qui curet ut quædam ex quibuſdam intelligantur. Contra ratiocinationem, huiuſcemodi coniecturã diuinationem eſſe, & ſtulti ſcriptoris eſſe non poſſe omnibus de rebus cauere quibus uelit. Definitio eſt, cum in ſcripto uerbum aliquod eſt poſitum, cuius de ui quæritur, hoc modo: Lex, Qui in aduerſa tempeſtate nauim reliquerint, omnia amittũto: eorũ nauis et onera ſunto, qui in naui remãſerint. Duo quidam, cum iam in alto nauigarent, & eorum alterius nauis, alterius onus eſſet, naufragum quendã natantem, & manus ad ſe tendentem animaduerterunt: miſericordia commoti, nauim ad eum applicauerunt, hominem ad ſe ſuſtulerunt. Poſtea aliquanto ipſos quoque tempeſtas uehemẽtius iactare cœpit, uſque adeo ut dominus nauis, cum idem gubernator eſſet, in ſcapham cõfugeret, & inde funiculo, qui à puppi religatus ſcapham annexã trahebat, naui, quoad poſſet.

moderaretur; ille autem, cuius merces erat, in gladiũ in naui ibidem incumberet. Hic ille naufragus ad gubernaculum acceſſit, & naui, quoad potuit, eſt opitulatus. Sedatis autem fluctibus, & tempeſtate iam commutata, nauis in portum prouehitur. Ille autem, qui in gladium incubuerat, leuiter ſaucius facile eſt ex uulnere recreatus. Nauim cum onere horum trium ſuam quiſque eſſe dicit. Hic omnes ſcripto ad cauſam accedunt, & ex nominis ui naſcitur controuerſia. Nam & relinquere nauem, & remanere in naui, denique nauis ipſa quid ſit, definitionibus quæritur. Iiſdem autem ex locis omnibus, quibus definitiua conſtitutio, tractabitur. Nunc expoſitis ijs argumentationibus, quæ in iudiciale cauſarum genus accommodatur, deinceps in deliberatiuum genus & demonſtratiuum argumẽtandi locos & præcepta dabimus, non quo non in aliqua cõſtitutione omnis ſemper cauſa uerſetur, ſed quia proprij tantum harum cauſarum quidam loci ſunt, non à conſtitutione ſeparati, ſed ad fines horum generum accommodati. Nam placet in iudiciali genere finem eſſe æquitatem, hoc eſt partem quandam honeſtatis. In deliberatiuo autem Ariſtoteli placet utilitatem, nobis & honeſtatem & utilitatem. In demonſtratiuo autem, honeſtatem. Quare in hoc quoque genere cauſæ quædam argumentationes communiter ac ſimiliter tractabuntur: quædam ſeparatius ad finem, quò referri omnem rationem oportet, adiungentur. Atque uniuſcuiuſque cõſtitutionis exemplum ſupponere nõ grauaremur, niſi illud uideremus, quemadmodum res obſcuræ dicendo fierent apertiores, ſic res apertas ob=

...tia inter ... De liberat... ...iciale genus cart. 107. a.

ſcuriores fieri oratione. Nunc ad deliberationis præcepta pergamus.

RERVM expetendarum tria genera ſunt. par item numerus uitandarum ex contraria parte: Nam eſt quiddam,quod ſua ui nos alliciat ad ſeſe,non emolumento captans aliquo, ſed trahens ſua dignitate: quod genus,uirtus, ſcientia, ueritas eſt. Aliud autem non propter ſuam uim & naturã, ſed propter fructũ atque utilitatem petendum: quod pecunia eſt. Eſt porrò quiddam ex horũ partibus iunctũ,quod & ſua ui,et dignitate nos inductos ducit,& præ ſe gerit quãdam utilitatẽ,quo magis expetatur,ut amicitia, bona exiſtimatio. Atque ex his horũ cõtraria facile tacentibus nobis intelligentur.Sed ut expeditius ratio tradatur,ea,quæ poſuimus,breui nominabũtur: Nã in primo genere quæ ſunt,honeſta appellabũtur: quæ autẽ in ſecundo,utilia. Hæc autem tertia,quia partem honeſtatis cõtinent,& quia maior eſt uis honeſtatis,iunctæ res omnino ex duplici genere intelligentur: ſed in meliorem partem uocabuli cõferantur,& honeſta nominentur.Ex his illud cõficitur,ut appetendarũ rerum partes ſint honeſtas et utilitas,uitandarũ turpitudo & inutilitas.His igitur duabus rebus duæ res grãdes ſunt attributæ,neceſſitudo & affectio: quarũ altera ex ui, altera ex re & perſonis cõſideratur. De utraque poſt apertius perſcribemus. Nũc honeſtatis rationes primũ explicemus. Quod autẽ totũ,aut aliqua ex parte propter ſe petitur,honeſtũ nominabimus.Quare cum eius duæ partes ſint,quarum altera ſimplex, altera iuncta ſit, ſimplicem prius cõſideremus.Eſt igitur in eo gene-

re omnes res una ui atque uno nomine amplexa uirtus. Nam uirtus eſt animi habitus naturæ modo rationi conſentaneus. Quamobrem omnibus eius partibus cognitis, tota uis erit ſimplicis honeſtatis conſiderata. Habet igitur partes quatuor, prudentiam, iuſtitiam, fortitudinem, temperantiam. Prudentia eſt rerum bonarum & malarum & utrarũque ſcientia. Partes eius memoria, intelligentia, prouidentia. Memoria eſt, per quam animus repetit illa, quæ fuerunt. Intelligentia eſt, per quam ea perſpicit, quæ ſunt. Prouidentia eſt, per quã futurũ aliquid uidetur ante quàm factum ſit. Iuſtitia eſt habitus animi communi utilitate conſeruata, ſuam cuique tribuens dignitatẽ. Eius initium eſt ab natura profectum: deinde quædam in conſuetudinem ex utilitatis ratione uenerunt: poſtea res & ab natura profectas, & ab conſuetudine probatas, legum metus & religio ſanxit. Natura ius eſt, quod non opinio genuit, ſed quædam innata uis inſeruit, ut religionem, pietatem, gratiam, uindicationẽ, obſeruantiam, ueritatem. Religio eſt quæ ſuperioris cuiuſdam naturæ, quam diuinam uocant, curam cæremoniamq; affert. Pietas, per quam ſanguine coniunctis, patriæq; beneuolis officium & diligens tribuitur cultus. Gratia, in qua amicitiarum & officiorum alterius memoria, & alterius remunerandi uoluntas cõtinetur. Vindicatio eſt, per quam uis & iniuria, & omnino omne, quod obfuturum eſt, defendẽdo aut ulciſcendo propulſatur. Obſeruantia eſt, per quam homines aliqua dignitate antecedẽtes cultu quodam & honore dignantur. Veritas eſt per quam immutata ea

quæ ſunt, aut ante fuerunt, aut futura ſunt, dicũtur. Conſuetudine ius eſt, quod aut leuiter à natura tractũ aluit, et maius fecit uſus, ut religionem: aut ſi quid eorum quæ ante diximus, ab natura profectũ, maius factum propter conſuetudinẽ uidemus, aut quod in morem uetuſtas uulgi approbatione perduxit; quod genus, pactum, par, iudicatum. Pactum eſt, quod inter aliquos conuenit. Par, quod in omnes æquabile eſt. Iudicatum, de quo alicuius aut aliquorum iam ſentẽtijs conſtitutum eſt. Lege ius eſt, quod in eo ſcripto, quod populo expoſitum eſt ut obſeruet, continetur. Fortitudo eſt conſiderata periculorum ſuſceptio, & laborum perpeſſio. Eius partes, magnificentia, fidentia, patientia, perſeuerantia. Magnificentia eſt rerum magnarum & excelſarũ cum animi ampla quadam & ſplẽdida propoſitione agitatio atque adminiſtratio. Fidentia eſt, per quam magnis & honeſtis in rebus multum ipſe animus in ſe fiduciæ certa cum ſpe collocauit. Patientia eſt honeſtatis, aut utilitatis cauſa rerum arduarum ac difficilium uoluntaria ac diuturna perpeſſio. Perſeuerantia eſt in ratione bene conſiderata ſtabilis, & perpetua permanſio. Temperantia eſt rationis in libidinem, atque in alios non rectos impetus animi firma & moderata dominatio. Eius partes ſunt, continentia, clementia, modeſtia. Continentia eſt per quam cupiditas conſilij gubernatione regitur. Clementia per quam animi temere in odium alicuius inuectionis cõcitati comitate retinentur. Modeſtia per quam pudor honeſtus claram & ſtabilem comparat auctoritatem, Atque hæc omnia propter ſe ſolum, ut nihil adiunga=

tur emolumenti, petenda ſunt. Quod ut demõſtretur, neque ad hoc noſtrum inſtitutum pertinet, et à breuitate præcipiendi remotum eſt. Propter ſe autem uitãda ſunt, non ea modo, quæ his contraria ſunt, ut fortitudini ignauia, & iuſtitiæ iniuſtitia: uerum etiam illa, quæ propinqua uidentur & finitima eſſe, abſunt autem longiſſime: quod genus fidentiæ contrarium eſt diffidentia, et ea re uitium eſt. Audacia non contrarium, ſed appoſitum eſt, ac propinquum, & tamen uitium eſt. Sic unicuique uirtuti finitimum uitium reperietur, aut certo iam nomine appellatum: ut audacia, quæ fidentia: pertinacia, quæ perſeuerantiæ finitima eſt: ſuperſtitio, quæ religioni propinqua eſt, aut ſine ullo certo nomine: quæ omnia item uti contraria rerum bonarũ in rebus uitandis reponemus. Ac de eo quidem genere honeſtatis, quod omni ex parte propter ſe petitur, ſatis dictum eſt. Nunc de eo, in quo utilitas quoque adiungitur, quod tamen honeſtum uocamus, dicendũ uidetur. Sunt igitur multa, quæ nos cum dignitate, tum fructu quoque ſuo ducunt ad ſe: quo in genere eſt gloria, dignitas, amplitudo, amicitia. Gloria, eſt frequens de aliquo fama cum laude. Dignitas, alicuius honeſta, & cultu, & honore, & uerecundia digna auctoritas. Amplitudo, potentiæ aut maieſtatis, aut aliquarum copiarum magna abundantia. Amicitia, uoluntas erga aliquem rerum bonarũ illius ipſius cauſa, quem diligit, cũ eius pari uolũtate. Hic, quia de ciuilibus cauſis loquimur, fructus ad amicitiam adiungimus, ut eorum quoque cauſa petẽda uideatur: ne forte qui nos de omni amicitia dicere exi-

ſtimant, reprehendere incipiant : quanquam ſunt qui propter utilitatem modo petendam putant amicitiam, ſunt qui propter ſe ſolum, ſunt qui propter ſe et utilitatem : quorum quid ueriſſime conſtituatur, alius locus erit conſiderandi. nunc hoc ſic ad uſum oratoriũ relinquatur, utrãque propter rem amicitiã eſſe expetendam. Amicitiarum autem ratio, quoniam partim ſunt religionibus iunctæ, partim nõ ſunt, & quia partim ueteres ſunt, partim nouæ, partim ab illorum, partim ab noſtro beneficio profectæ, partim utiliores, partim minus utiles, ex cauſarum dignitatibus, ex tẽporũ opportunitatibus, ex officijs, ex religionibus, ex uetuſtatibus habebitur. Vtilitas autem aut in corpore poſita eſt, aut in extrarijs rebus : quarum tamen rerum multo maxima pars ad corporis commodum reuertitur, ut in rep. quædam ſunt, quæ (ut ſic dicam) ad corpus pertinent ciuitatis, ut agri, portus, pecunia, claſſes, nautæ, milites, ſocij : quibus rebus incolumitatẽ ac libertatem retinent ciuitates. Alia uero, quæ iam quiddam magis amplum, & minus neceſſarium conficiũt, ut urbis egregia exornatio atque amplitudo, ut quædam excellens pecuniæ magnitudo, amicitiarũ ac ſocietatũ multitudo : quibus rebus nõ illud ſolum conficitur, ut ſaluæ & incolumes, uerum etiam ut amplæ atque potẽtes ſint ciuitates. Quare utilitatis duæ partes uidentur eſſe, incolumitas & potentia. Incolumitas, eſt ſalutis tuta atque integra conſeruatio. Potentia, eſt ad ſua conſeruanda, & alterius obtinenda, idonearum rerũ facultas. Atque in ijs omnibus, quæ ante dicta ſunt, quid difficulter fieri, & quid facile fieri poſſit, opor-

tet conſiderare. Facile id dicimus, quod ſine magno, aut ſine ullo labore, ſumptu, moleſtia, quam breuiſſimo tempore confici poteſt. Difficile aũt fieri, quod quam quam laboris, ſumptus, moleſtiæ, lõginquitatis indiget, atque aut omnes, aut plurimas, aut maximas cauſas habet difficultatis, tamen his ſuſceptis difficultatibus complecti, atque ad exitum perduci poteſt. Quoniam ergo de honeſtate, & de utilitate diximus, nũc reſtat ut de ijs rebus, quas his attributas eſſe dicebamus, neceſſitudine & affectione pſcribamus. Puto igitur eſſe hãc neceſſitudinẽ, cui nulla ui reſiſti poteſt, quæ neque mutari, neque leniri poteſt. Atque ut apertius hoc ſit, exẽplis licet uim rei, qualis & quanta ſit, cognoſcamus. Vri poſſe flamma ligneam materiam neceſſe eſt. Corpus mortale aliquo tempore interire neceſſe eſt: atque ita neceſſe, ut uis ea poſtulat, quam modo deſcribebamus, neceſſitudinis: cui nulla ui reſiſti poteſt, quæ neque leniri poteſt. Huiuſmodi neceſſitudines, cum in dicendi rationes incident, recte neceſſitudines appellabũtur. Sin aliquæ res incident difficiles, in illa ſuperiori, poſſit ne fieri, quæſtione conſiderabimus. Atque etiam hoc mihi uideor uidere, eſſe quaſdam cum adiũctione neceſſitudines, quaſdam ſimplices & abſolutas. Nam aliter dicere ſolemus, neceſſe eſt Caſſilinẽſes ſe dedere Annibali: aliter autem, neceſſe eſt Caſſilinum uenire in Annibalis poteſtatem. illic in ſuperiore adiunctio eſt hæc, niſi malint fame perire: ſi enim id malunt, nõ eſt neceſſe. Hoc inferius nõ item, propterea quod ſiue uelint Caſſilinẽſes ſe dedere, ſiue famem perpeti atque ita perire, neceſſe eſt Caſſilinum uenire in Annibalis

poteſtatem. Quid igitur perficere poteſt hæc neceſſitudinis diſtributio? Propè dicam, plurimum, cũ is locus neceſſitudinis uidebitur incurrere. Nam cum ſupplex erit neceſſitudo, nihil erit quod multa dicamus, cum eam nulla ratione lenire poſſimus. Cum autem ita neceſſe erit, ut aliquid effugere aut adipiſci uelimus, tũ adiũctio illa quid habeat utilitatis aut quid honeſtatis, erit conſiderandum. Nam ſi uelis attendere, ita tamẽ ut id quæras, quod conueniat ad uſum ciuitatis, reperias nullam eſſe rem, quã facere neceſſe ſit, niſi propter aliquam cauſam, quam adiunctionem nominamus: pariter autem eſſe multas res neceſſitudinis, ad quas ſimilis adiunctio non accedit. Quod genus, ut homines mortales neceſſe eſt interire, ſine adiunctione: ut cibo utantur, nõ neceſſe eſt, niſi cũ illa exceptione, extra quam, ſi nolint fame perire. Ergo, ut dixi, illud quod adiungitur, ſemper cuiuſmodi ſit, erit conſiderãdum. Nam omni tempore id pertinebit, ut aut ad honeſtatem hoc modo exponenda neceſſitudo ſit, neceſſe eſt hoc faciamus, ſi honeſte uolumus uiuere: aut ad incolumitatem hoc modo, neceſſe eſt, ſi incolumes uolumus eſſe: aut ad commoditatem hoc modo, neceſſe eſt, ſi ſine incommodo uolumus uiuere. Ac ſumma quidẽ neceſſitudo uidetur eſſe honeſtatis, huic proxima incolumitatis, tertia ac leuiſſima cõmoditatis: quæ cum his duabus nunquam poterit contendere. Haſce autem inter ſe ſæpe neceſſe eſt comparari, ut quãquam præſtet honeſtas incolumitati, tamen utri potiſſimum conſulẽdum ſit, deliberetur. Cuius rei certum quiddam præſcriptum uidetur in perpetuum dari poſſe. Nam quæ

in re fieri poterit,ut cum incolumitati conſuluerimus, quod ſit in præſentia de honeſtate delibatum, uirtute aliquando & induſtria recuperetur, incolumitatis ratio uidebitur habenda: cum autem id non poterit, honeſtatis. Ita in eiuſmodi quoque re; cum incolumitati uidebimur cõſulere, uere poterimus dicere, nos honeſtatis rationem habere; quoniam ſine incolumitate eã nullo tempore poſſumus adipiſci. Qua in re uel concedere alteri, uel conditionẽ alterius deſcendere, & in præſentia quieſcere, atque aliud tempus expectare oportebit. In commoditatis uero ratione, modo illud attendatur, digna ne cauſa uideatur ea, quæ ad utilitatem pertinebit, quare aut de magnificentia, aut de honeſtate quiddam derogetur. Atque in hoc loco mihi caput illud uidetur eſſe, ut quæramus quid ſit illud, quod ſi adipiſci aut effugere uelimus, aliqua res nobis ſit neceſſaria, hoc eſt, quæ ſit adiunctio, ut proinde, uti quæque res erit, laboremus, & grauiſſimam quanque cauſam uehementiſſime neceſſariam indicemus. Affectio eſt quædam ex tempore, aut ex negotiorum euentu, aut adminiſtratione, aut ſtudio hominum commutatio rerum, ut nõ tales, quales ante habitæ ſint, aut plerũque haberi ſoleant, habendæ uideantur eſſe: ut ad hoſtes tranſire turpe uidetur eſſe, at nõ illo animo quo Vlyſſes tranſijt: & pecuniam in mare deijcere inutile, at non eo conſilio quo Ariſtippus fecit. Sunt igitur res quædam ex tempore, & ex conſilio, non ex ſuã natura conſiderandæ, quibus in omnibus, quid tempora petant, aut quid perſonis dignum ſit, conſiderandum eſt: & non quid, ſed quo quidque animo, quicum, quo tẽ

ectione

pore quandiu fiat, attendendum eſt. His ex partibus *ad ſententiam dicendam, locos ſumi oportere arbitramur*. Laudes autem & *uituperationes ex iis locis ſumentur, qui loci perſonis ſunt attributi, de quibus ante dictum eſt*. Sin diſtributius tractare quis uolet, partiatur in animum & corpus & extrarias res licebit. Animi eſt uirtus, cuius de partibus paulo ante dictum eſt. Corporis, ualetudo, dignitas, uires, uelocitas. Extrariæ, honos, pecunia, affinitas, genus, amici, patria, potentia, & cætera quæ ſimili eſſe in genere intelligentur. Atque in his id, quod in omnia ualet, ualere oportebit: contraria quoque, & quæ, & qualia ſint, intelligentur. Videre autem in laudando & in uituperando oportebit, non tam quæ in corpore, aut in extrariis rebus habuerit is, de quo agetur, quàm quo pacto his rebus uſus ſit. Nam fortunam quidem & laudare ſtultitia, & uituperare ſuperbia eſt. Animi autem & laus honeſta, & uituperatio uehemens eſt. Nunc quoniam omne in cauſæ genus argumentandi ratio tradita eſt, de inuentione prima ac maxima parte rhetoricæ ſatis dictum uidetur: quare quoniam & una pars ad exitum hunc ab ſuperiore libro perducta eſt, & hic liber non parum continet literarum; quæ reſtant, in reliquis dicemus.

De Demon[...]
Genere
quod part[...]
Anim[...]
Corpus
Extrar[...]

M. TVL. CICERONIS AD C. TREBATIVM TOPICA.

MAIORES nos res ſcribere ingreſſos C. Trebati, & ijs libris, quos breui tempore ſatis multos edidimus, digniores, è curſu ipſo reuocauit uoluntas tua. cum enim mecum in Tuſculano eſſes, & in bibliotheca ſeparatim uterque noſtrum ad ſuum ſtudium libellos, quos uellet, euolueret, incidiſti in Ariſtotelis Topica quædam, quæ ſunt ab illo pluribus libris explicata. qua inſcriptione commotus, continuo à me eorum librorum ſententiã requiſiſti. Quã tibi cum expoſuiſſem, diſciplinam inueniẽdorum argumentorũ, ut ſine ullo errore ad eam rationem uia perueniremus ab Ariſtotele inuenta, libris illis contineri: uerecunde tu quidem, ut omnia, ſed tamen ut facile cernerẽ te ardere ſtudio, mecum, ut tibi illa traderem, egiſti. Cum autẽ ego te non tam uitandi laboris mei cauſa, quàm quòd intereſſe tua arbitrarer, uel ut eos per te ipſe legeres, uel ut totam rationem à doctiſſimo quodam rhetore acciperes hortatus eſſem, utrunque ut à te audiebam, es expertus. Sed à libris te obſcuritas reiecit. Rhetor autem ille magnus, ut opinor, Ariſtotelica ſe ignorare reſpondit. Quod quidem minime ſum admiratus, eum philoſophum rhetori non eſſe cognitũ, qui ab ipſis philoſophis, præter admodum paucos, ignoretur. Quibus eo minus ignoſcendum eſt, quòd nõ mo-

do rebus iјs,quæ ab illo dictæ et inuentæ ſunt,allici de buerunt: ſed dicendi quoque incredibili quadam cum copia,tum etiam ſuauitate. Non potui igitur tibi ſæpius hoc roganti,& tamen uerenti ne mihi grauis eſſes,(facile enim id cernebam)debere diutius,ne ipſi iuris interpreti fieri uideretur iniuria. Etenim cum tu mihi,meisq́; multa ſæpe cauiſſes,ueritus ſum,ne ſi ego grauarer,aut ingratum id,aut ſuperbum uideretur. Sed dum fuimus unà,tu optimus es teſtis,quàm fuerim occupatus. Vt autem à te diſceſſi in Græciam proficiſcens,cum opera mea nec reſpub.nec amici uterentur,nec honeſte inter arma uerſari poſſem,ne ſi tuto id quidẽ mihi liceret: ut ueni Veliam, tuáq; & tuos uidi,admonitus huius æris alieni,nolui deſſe ne tacitæ quidem flagitationi tuæ. Itaque hæc,cum mecum libros non haberem,memoria repetita in ipſa nauigatione conſcripſi, tibiq́; ex itinere miſi:ut mea diligentia mandatorum tuorum,te quoque,etſi admonitore non eges,ad memoriam noſtrarum rerum excitarem. Sed iam tempus eſt ad id,quod inſtituimus,accedere.

CVM Omnis ratio diligens diſſerendi duas habeat partes, unam inueniendi, alteram iudicandi: utriuſque princeps,ut mihi quidẽ uidetur, Ariſtoteles fuit. Stoici autem in altera elaborauerunt. Iudicandi enim uias diligenter perſecuti ſunt,ea ſcientia, quã Dialecticen appellant. Inueniẽdi uero artem, quæ Topice dicitur,quæ & ad uſum potior erat, et ordine naturæ certe prior,totam reliquerunt. Nos autem,quoniam in utraque ſumma utilitas eſt, & utranque, ſi erit otium,perſequi cogitamus,ab ea,quæ prior eſt,or=

diemur. Vt igitur earum rerum, quæ abſcondita ſunt, demonſtrato & notato loco facilis inuentio eſt: ſic cum perueſtigare argumentum aliquod uolumus, locos noſſe debemus. Sic enim appellatæ ab Ariſtotele ſunt hæ quaſi ſedes, è quibus argumenta promuntur. Itaque licet definire, Locum eſſe argumenti ſedem: Argumentum autem, rationem, quæ rei dubiæ faciat fidem. Sed ex his locis, in quibus argumenta incluſa ſunt, alij in eo ipſo, de quo agitur, hærent: alij aſſumuntur extrinſecus. In ipſo, tum ex toto, tum ex partibus eius, tum ex nota, tum ex ijs rebus, quæ quodammodo affectæ ſunt ad id, de quo quæritur. Extrinſecus autem ea dicuntur, quæ abſunt, longeq; diſiuncta ſunt. Sed ad id totum, de quo diſſeritur, tum definitio adhibetur, quæ quaſi inuolutũ euoluit id de quo quæritur. Eius argumenti talis eſt formula: Ius ciuile eſt, æquitas conſtituta ijs, qui eiuſdem ciuitatis ſunt, ad res ſuas obtinendas. Eius autem æquitatis utilis eſt cognitio, utilis eſt ergo iuris ciuilis ſcientia. Tum partium enumeratio, quæ tractatur hoc modo: Si neque cenſu, neque uindicta, nec teſtamento liber factus eſt, non eſt liber: neque eſt ulla earum rerum, non eſt igitur liber. Tum notatio, cũ ex ui uerbi argumentum aliquod elicitur, hoc modo: Cum lex Aelia Sentia aſſiduo uindicem aſſiduum eſſe iubeat, locupletem iubet locupleti: locuples enim aſſiduus, ut ait Aelius, appellatus ab ære dando. Ducuntur etiam argumenta ex ijs rebus, quæ quodammodo affectæ ſunt ad id de quo quæritur. Sed hoc genus in plures partes diſtributum eſt. Nã alia coniugata appellamus, alia ex

genere, alia ex formula, alia ex ſimilitudine, alia ex differentia, alia ex contrario, alia ex adiunctis, alia ex antecedentibus, alia ex conſequentibus, alia ex repugnantibus, alia ex cauſis, alia ex effectis, alia ex comparatione maiorum, aut parium, aut minorum. Coniugata dicuntur, quæ ſunt ex uerbis generis eiuſdem. Eiuſdem autem generis uerba ſunt, quæ orta ab uno uarie commutantur, ut ſapiens, ſapienter, ſapientia: hæc uerborum coniugatio συζυγία *dicitur, ex qua huiuſcemodi eſt argumentum: Si compaſcuus ager eſt, ius eſt compaſcere. À genere ſic ducitur: Quoniam argentum omne mulieri legatum eſt, non poteſt ea pecunia, quæ numerata domi relicta eſt, non eſſe legata. Forma enim à genere, quoad ſuum nomen retinet, nunquam ſeiungitur. Numerata autem pecunia nomen argenti retinet, legata igitur uidetur. À forma generis, quam interdum, quo planius accipiatur, partem licet nominare, hoc modo: Si ita Fabiæ pecunia legata eſt à uiro, ſi ei uero materfamilias eſſet, ſi ea in manũ non conuenerat, nihil debetur. Genus eſt uxor: eius duæ formæ, una matrumfamilias, earum, quæ in manum conuenerunt: altera earum quæ tantummodo uxores habentur. Qua in parte cum fuerit Fabia, legatum ei non uidetur. À ſimilitudine, hoc modo. Si ædes eæ corruerũt, uitium'ue fecerũt, quarum uſusfructus legatus eſt, hæres reſtituere non debet, nec reficere, nó magis quàm ſeruum reſtituere, ſi is, cuius uſusfructus legatus eſt, deperiſſet. À differentia: Nó, ſi uxori uir legauit omne argentum, quod ſuum eſſet; idcirco, quæ in nominibus fuerunt, legata ſunt. Mul=*

tum enim differt in arca ne poſitum ſit argentum, an in talibus debeatur. Ex *contrario autem ſic* : Non de*bet ea mulier, cui uir bonorum ſuorum uſumfructum legauit, cellis uinarijs & olearijs plenis relictis, putare id ad ſe pertinere. uſus enim non abuſus legatus eſt. Ea ſunt inter ſe contraria.* Ab *adiunctis* : Si *ea mulier teſtamentum fecit, quæ ſe capite nunquam dimi nuit, non uidetur ex edicto* Prætoris *ſecundum eas tabulas poſſeſſio dari : adiungitur enim, ut ſecũdum ſeruorum, ſecundum exulum, ſecundnm puerulorum tabulas poſſeſſio uideatur ex edicto dari.* Ab *antecedentibus autem, et conſequentibus, & repugnantibus, hoc modo* : Ab *antecedentibus,* Si *uiri culpa factum eſt diuortium, etſi mulier nuncium remiſit, tamen pro liberis manere nihil oportet.* À *conſequentibus* : Si *mulier cum fuiſſet nupta cum eo, quicum connubium nõ eſſet, nuncium remiſit, quoniam qui nati ſunt, patrem non ſequuntur, pro liberis manere nihil oportet.* À *repugnãtibus* : Si *paterfamilias uxori ancillarũ uſum fructũ legauit à filio, neque à ſecũdo hærede legauit, mortuo filio mulier uſumfructum non amittet.* Quod *enim ſemel teſtamento alicui datum eſt, id ab eo inuito, cui datum eſt, auferri non poteſt : repugnat enim recte accipere, & inuitum reddere.* Ab *efficientibus cauſis, hoc modo* : Omnibus *eſt ius parietem directum ad parietem cõmunem adiungere, uel ſolidum, uel fornicatum. At ſi quis in pariete communi demoliendo damni infecti promiſerit, non debebit præſtare, quod fornix uitij fecerit.* Non *enim eius uitio qui demolitus eſt, damnum factum eſt, ſed eius operis uitio, quod*

ita

*ita ædificatum eſt, ut ſuſpendi non poſſit. Ab effectis
rebus,hoc modo: cum mulier uiro in manũ conuenit,
omnia,quæ mulieris fuerũt,uiri fiũt dotis nomine. Ex
cõparatione autem omnia ualent, quæ ſunt eiuſmodi.
Quod in re maiore ualet,ualeat in minore:ut ſi in ur
be fines non reguntur, neque aqua in urbe arceatur.
Item contra: Quod in minore ualet, ualeat in maio=
re,licet idem exemplum conuertere. Item: Quod in
re pari ualet,ualeat in hac, quæ par eſt: ut quoniam
uſus auctoritas fundi biennium eſt, ſit etiam ædium.
At in lege ædes non appellantur, & ſunt cæterarum
omnium, quarum annuus eſt uſus:ualeat æquitas,
quæ paribus in cauſis paria iura deſiderat. Quæ autẽ
extrinſecus aſſumuntur, ea maxime ex auctoritate
ducũtur.Itaque Græci tales argumẽtationes ἀτέχνους
uocant,id eſt artis expertes: ut ſi ita reſpondeas,Quo=
niam P.Scæuola id ſolum eſſe ambitus ædium dixerit,
quod parietis communis tegendi cauſa tectum proijce
retur,ex quo in tectũ eius,ædeis qui protexiſſet, aqua
deflueret,id tibi ius uideri. His igitur locis, qui ſunt
expoſiti, ad omne argumentum reperiendum tanquã
elementis quibuſdam ſignificatio & demonſtratio da
tur.Vtrum igitur hactenus ſatis eſt? tibi quidem tam
acuto & tam occupato puto. Sed quoniam auidum
hominem ad has diſcẽdi epulas recepi, ſic accipiam,ut
reliquiarum ſit potius aliquid,quàm te hinc patiar nõ
ſatiatum diſcedere. Quando ergo unuſquiſque eorum
locorum,quos expoſui,ſua quædam membra habet,ea
quamſubtiliſſime perſequamur, & primũ de ipſa de=
finitione dicatur. Definitio eſt oratio, quæ id,quod*

definitur, explicat quid ſit. Definitionum autem duo *ſunt genera prima.* Vnum *earum rerum, quæ ſunt: alterum earum, quæ intelliguntur.* Eſſe *ea dico, quæ cerni tangi'ue poſſunt, ut fundum, ædes, parietem, ſtillicidium, mancipium, pecudem, ſupellectilem, penus, cætera, quo ex genere quædam interdũ nobis definienda ſunt.* Non *eſſe rurſus ea dico, quæ tangi demonſtrari'ue non poſſunt, cerni tamen animo atque intelligi poſſunt: ut ſi uſucapionem, ſi tutelam, ſi gentem, ſi agnationem definias, quarum rerum nullum ſubeſt quaſi corpus, eſt tamen quædam cõformatio inſignita & impreſſa in intelligentia, quam notionem uoco: ea ſæpe in argumentando definitione explicanda ſunt.* Atque *etiam definitiones, aliæ ſunt partitionum, aliæ diuiſionum.* Partitionum, *cũ res ea, quæ propoſita eſt, quaſi in membra diſcerpitur: ut ſi quis ius ciuile dicat id eſſe, quod in legibus,* Senatuſcõſultis, *rebus iudicatis, iuriſperitorum auctoritate, edictis magiſtratuum, more, æquitate conſiſtat.* Diuiſionum *autem definitio formas omnes complectitur, quæ ſub eo genere ſunt, quod definitur, hoc modo:* Abalienatio *eſt eius rei quæ mancipi eſt, aut traditio alteri nexu, aut in iure ceſſio, inter quos ea iure ciuili fieri poſſunt.* Sunt & *alia genera definitionũ, ſed ad huius libri inſtitutum illa nihil pertinent: tantum eſt dicendum, qui ſit definitionis modus.* Sic *igitur ueteres præcipiunt, cum ſumpſeris ea, quæ ſunt ei rei, quam definire uelis, cum aliјs communia, uſque eò perſequi, dum proprium efficiatur, quod nullam in aliam rem transferri poſſit.* Vt *hoc,* Hæreditas *eſt pecunia. commune adhuc, multa enim*

genera ſunt pecuniæ. Adde quod *ſequitur, quæ morte alicuius ad quempiam peruenit : nódum eſt definitio: multis enim modis ſine hæreditate teneri mortuorum pecuniæ poſſunt.* Vnum *adde uerbum, iure : iam à communitate res diſiuncta uidebitur, ut ſit explicata definitio, ſic :* Hæreditas *eſt pecunia,quæ morte alicuius ad quempiam peruenit iure.* Nondum *eſt ſatis: adde,nec ea aut legata teſtamento,aut poſſeſſione retenta, confectum eſt.* Itemq; *ut illud,* Gentiles *ſunt, qui inter ſe eodem nomine ſunt.* Non *eſt ſatis.* Qui *ab ingenuis oriundi ſunt.* Ne *id quidem ſatis eſt.* Quorū *maiorū nemo ſeruitutem ſeruiuit.* Abeſt *etiam nunc.* Qui *capite non ſunt diminuti.* Hoc *fortaſſe ſatis eſt.* Nihil *enim uideo* Scæuolam Pontificem *ad hanc definitionem addidiſſe.* Atque *hæc ratio ualet in utroque genere definitionū, ſiue id,quod eſt,ſiue id,quod intelligitur, definiendū eſt.* Partitionū *autem & diuiſionū genus quale eſſet,oſtendimus : ſed quid inter ſe differant,planius dicendū eſt.* In *partitione quaſi membra ſunt,ut corporis,caput,humeri,manus,latera,crura,pedes, & cætera.* In *diuiſione formæ ſunt,quas* Græci ἰδέας *uocát:noſtri, ſi qui hæc forte tractát, ſpecies appellát:nó peſſime id quidé, ſed inutiliter ad mutádos caſus in dicendo.nolim enim,ne ſi* Latine *quidem dici poſſit, ſpecierū & ſpeciebus dicere, & ſæpe his caſibus utendū eſt : at formis & formarū uelim. cum autem utroque uerbo idem ſignificetur, cómoditatem in dicēdo non arbitror negligendam.* Genus *& formá definiūt,hoc modo :* Genus *eſt notio ad plures differentias pertinés.* Forma *eſt notio,cuius differētia ad caput ge-*

neris,quaſi fontem referri poteſt. Notionem appello, quod Græci tum ἔννοιαν, tum πρόληψιν dicunt. Ea eſt inſita & ante percepta cuiuſque formæ cognitio enodationis indigens. Formæ igitur ſunt eæ, in quas genus ſine ullius prætermiſſione diuiditur: ut ſi quis ius in legem,morem,æquitatem diuidat. Formas qui putat idem eſſe quod partes, confundit artem: & ſimilitudine quadam cõturbatus non ſatis acute,quæ ſunt ſecernenda, diſtinguit. Sæpe etiam definiunt & oratores et poetæ per trãslationẽ uerbi ex ſimilitudine cũ quadam ſuauitate. ſed ego à ueſtris exemplis niſi neceſſario non recedam. Solebat igitur Aquilius collega & familiaris meus,cum de litoribus ageretur, quæ omnia publica eſſe uultis, quærẽtibus ijs ad quos id pertinebat,quid eſſet litus,ita definire,qua fluctus eluderet.hoc eſt, quaſi qui adoleſcentiam florem ætatis, ſenectutem occaſum uitæ uelit definire. Tranſlatione utens diſcedebat à uerbis proprijs rerum ac ſuis.Quod ad definitiones attinet, hactenus: reliqua uideamus. Partitione autem ſic utendum eſt, nullam ut partem relinquas,ut ſi partiri uelis tutelas,inſcienter facias, ſi ullam prætermittas. at ſi ſtipulationũ aut iudiciorum formulas partiare,non eſt uitioſum in re infinita prætermittere aliquid.quod idẽ in diuiſione uitioſum eſt. Formarum.n.certus eſt numerus, quæ cuique generi ſubijciantur.Partium diſtributio ſæpe eſt infinitior, tã quam riuorũ à fonte deductio. Itaque in oratorijs artibus quæſtionis genere propoſito,quot eius formæ ſint, ſubiũgitur abſolute: at cũ de ornamentis uerborũ, ſententiarumq; præcipitur,quæ uocantur σχήματα,non fit

idem. Res enim eſt infinitior, ut ex hoc quoque intelli gatur, quod uelimus inter partitionem & diuiſionem intereſſe. Quanquam enim uocabula propè idem ualere uideantur: tamen quia res differebant, nomina rerum diſtare uoluerunt. Multa etiam ex notatione ſumuntur: ea eſt autē, cum ex ui nominis argumentum elicitur, quam Græci ἐτυμολογίαν uocant, id eſt, uerbū ex uerbo ueriloquium. Nos autem nouitatem uerbi non ſatis apti fugientes, genus hoc notationem appellamus, quia ſunt uerba rerum notæ. Itaque hoc idem Ariſtoteles σύμβολον appellat, quod Latine eſt nota. Sed cum intelligitur quid ſignificetur, minus laborandum eſt de nomine. Multa igitur in diſputando notatione eliciuntur ex uerbo, ut cum quæritur, Poſtliminium quid ſit, non dico quæ ſint poſtliminij. nam id caderet in diuiſionem, quæ talis eſt: Poſtliminio redeunt, hæc, homo, nauis, mulus clitellarius, equus, equa, quæ fræna recipere ſolet. Sed cū ipſius poſtliminij uis quæritur, et uerbū ipſum notatur, in quo Seruius noſter (ut opinor) nihil putat eſſe notandū, niſi poſt, & liminium illud productionē eſſe uerbi uult, ut in finitimo, legitimo, æditimo non plus ineſſe timum, quàm in meditullio tulliū. Scæuola aūt P. filius iunctum putat eſſe uerbū, ut ſit in eo & poſt, & limen: ut quæ à nobis alienata ſunt, cum ad hoſtē peruenerint, & ex ſuo tanquā limine exierint, dein cum redierint poſt ad idē limē, poſtliminio uideātur rediijſſe. Quo in genere etiā Mācini cauſa defendi poteſt poſtliminio rediſſe: deditū non eſſe, quoniā nō ſit receptus. nā neque deditionem, neque donationē ſine acceptione intelligi poſſe.

Sequitur is locus, qui conſtat ex ijs rebus, quæ quodam modo affectæ ſunt ad id, de quo ambigitur, quem modo dixi in plures partes diſtributum. Cuius primus eſt locus ex coniugatione quam Græci συζυγίαν uocant, finitimus notationi, de qua modo dictum eſt: ut ſi aquam pluuiam eam modo intelligeremus, quam imbri collectam uideremus, ueniret Mutius, qui, quia coniugata uerba eſſent pluuia & pluendo, diceret omnem aquam oportere arceri, quæ pluendo creuiſſet. Cum autem à genere ducetur argumentum, non erit neceſſe id uſq; à capite arceſſere: ſæpe etiam citra licet, dummodo ſupra ſit quod ſumitur, quàm id ad quod ſumitur, ut aqua pluuia ultimo genere ea eſt, quæ de cœlo ueniens creſcit imbri: ſed propiore loco, in quo quaſi ius arcendi cõtinetur, genus eſt, aqua pluuia nocens: eius generis formæ, loci uitio & manu nocens: quarum altera iubetur ab arbitro coerceri, altera non iubetur. Commode etiam tractatur hæc argumentatio quæ ex genere ſumitur, cum ex toto perſequare partes, hoc modo: Si dolus malus eſt, cum aliud agitur, aliud ſimulatur, enumerare licet quibus id modis fiat: deinde in eorum aliquem id, quod arguas dolo malo factum, includere: quod genus argumenti in primis firmum uideri ſolet. Similitudo ſequitur, quæ late patet: ſed oratoribus & philoſophis magis quàm uobis. Etſi enim omnes loci ſunt omnium diſputationum ad argumenta ſuppeditanda, tamen alijs diſputationibus abundantius occurrunt, alijs anguſtius. Itaque genera tibi nota ſint: ubi autem his utare, quæſtiones ipſæ te admonebunt. Sunt enim ſimili-

tudines, quæ ex pluribus collationibus perueniũt quò uolunt, hoc modo: Si tutor fidem præſtare debet, ſi ſocius, ſi cui mandaris, ſi qui fiduciam acceperit, debet etiam procurator. Hæc ex pluribus perueniens quò uult, appellatur inductio, quæ Græce παραγωγὴ *nominatur, qua plurimum eſt uſus in ſermonibus Socrates. Alterum ſimilitudinis genus collatione ſumitur, cùm una res uni, par pari comparatur, hoc modo: Quemadmodum ſi in urbe de finibus controuerſia eſt, quia fines magis agrorum uidentur eſſe quàm urbis, finibus regendis adigere arbitrũ non poſſis: ſic ſi aqua pluuia in urbe nocet, quoniam res tota magis agrorũ eſt, aquæ pluuiæ arcendæ adigere non poſſis arbitrũ. Ex eodem ſimilitudinis loco etiam exempla ſumũtur, ut Craſſus in Curiana cauſa exẽplis plurimis uſus eſt, agens de eo qui teſtamento ſic hæredem inſtituiſſet, ut ſi filius natus eſſet in decem menſibus, isq́; mortuus prius quàm in ſuam tutelam ueniſſet, ſecundus hæres hæreditatem obtineret: quæ commemoratio exemplorum ualuit, eaq́; uos in reſpondendo uti multum ſoletis. Ficta etiam exempla ſimilitudinis habent uim: ſed ea oratoria magis ſunt quàm ueſtra, quanquam uti etiam uos ſoletis, ſed hoc modo: Finge mancipio aliquem dediſſe id, quod mancipio dari non poteſt, num idcirco id eius factum eſt qui accepit? aut num is qui mancipio dedit, ob eam rem ſe ulla re obligauit? In hoc genere oratoribus & philoſophis conceſſum eſt, ut muta etiam loquantur, ut mortui ab inferis excitentur, aut aliquid, quod fieri nullo modo poſſit, augendæ rei gratia dicatur, aut minuendæ,*

quæ Hyperbole dicitur, & multa mirabilia alia. Sed latior eſt campus illorum, eiſdem tamen ex locis (ut ante dixi) et in maximis, & in minimis quæſtionibus argumenta ducuntur. Sequitur ſimilitudinem differentia rei maxime cõtraria ſuperiori: ſed eſt eiuſdem diſſimile & ſimile inuenire. eius generis hæc ſunt: Non, quemadmodum, quod mulieri debeas, recte ipſi mulieri ſine tutore auctore ſoluas: ita, quod aut pupillæ, aut pupillo debeas, recte poſſis eodem modo ſoluere. Deinceps locus eſt qui à contrario dicitur. Contrariorum autem genera ſunt plura. Vnum eorum, quæ in eodem genere plurimum differunt, ut ſapiẽtia & ſtultitia. Eodem autem genere dicuntur, quibus propoſitis occurrunt tanquam è regione quædam contraria, ut celeritati tarditas, non debilitas, ex quibus contrarijs argumenta talia exiſtunt: Si ſtultitiam fugimus, ſapientiam ſequamur: & bonitatem, ſi malitiam. Hæc quæ ex eodem genere contraria ſunt, appellantur aduerſa. Sunt enim alia contraria, quæ priuantia licet appellemus Latine, Græce appellantur ςερητικὰ. Præpoſitio enim IN, priuat uerbum ea ui, quam haberet, ſi IN præpoſitum non fuiſſet: ut dignitas indignitas, humanitas inhumanitas, & cætera generis eiuſdem. Quorum tractatio eſt eadem quæ ſuperiorum, quæ aduerſa dixi. Nam alia quoque ſunt contrariorum genera, uelut ea quæ cum aliquo conferuntur, ut duplum ſimplum, multa pauca, longum breue, maius minus. Sunt etiam ualde contraria alia quæ appellantur negantia, ea ἀποφατικὰ Græci, contraria aientibus: ut, Si hoc eſt, illud non eſt. quid

enim opus exemplo eſt? tantum intelligatur argumento quærendo, contrarijs omnibus contraria non conuenire. Ab adiunctis autem poſui equidem exemplum paulo ante, multa ſcilicet adiungi, quæ ſuſcipienda eſſent, ſi ſtatuiſſemus ex edicto ſecundũ eas tabulas poſſeſſionem dari, quas is inſtituiſſet, cui teſtamenti factio facto nulla eſſet. Sed locus hic magis ad coniecturales cauſas, quæ uerſantur in iudicijs, ualet: cum quæritur quid aut ſit, aut euenerit, aut futurũ ſit, aut quid omnino fieri poſſit. Ac loci quidem ipſius forma talis eſt. Admonet autem hic locus, ut quæratur quid ante rem, quod cum re, quid poſt rem euenerit. Nihil hoc ad ius, ad Ciceronẽ inquibat Gallus noſter, ſi quis ad eum tale quid retulerat, ut de facto quæreretur. Tu tamen patiere nullum à me artis inſtitutæ locũ præteriri, ne, ſi nihil niſi quod ad te pertineat, ſcribendũ putaris, nimium te amare uidear. Eſt igitur magna ex parte locus hic oratorius, non modo non iuriſconſultorum, ſed ne philoſophorum quidem. Ante rem enim quæruntur, quæ talia ſunt, apparatus, colloquia, locus, conſtitutum conuiuium. Cum re autem, pedum crepitus, ſtrepitus hominũ, corporũ umbræ, & ſi quid eiuſmodi. At poſt rem, rubor, pallor, titubatio, ſi qua alia ſigna conturbationis & conſcientiæ: prætereà reſtinctus ignis, gladius cruẽtus, cæteráq; quæ ſuſpicionẽ facti poſſunt mouere. Deinceps eſt locus dialecticorum proprius ex cõſequentibus & antecedentibus, & repugnãtibus, qui etiam ab adiũctis longe diuerſus eſt. Nã adiuncta, de quibus paulo ante dictum eſt, nõ ſemper eueniũt, conſequẽtia autem ſemper. ea enim dico cõſe=

quentia, quæ rem neceſſario conſequuntur. Itemq́; & antecedentia, & repugnantia: quidquid enim anteceđit quanque rem, id cohæret cum re neceſſario: & quidquid repugnat, id eiuſmodi eſt, ut cohærere nunquam poſſit. Cum tripertito igitur diſtribuatur locus hic, in conſecutionem, anteceſſionem, repugnantiam, reperiendi argumenti locus ſimplex eſt, tractandi triplex. Nam quid intereſt, cum hoc ſumpſeris, pecuniam numeratam mulieri deberi, cui ſit omne argentum legatum, utrum hoc modo concludas argumentum? Si pecunia ſignata argentum eſt, legata eſt mulieri: eſt autem pecunia ſignata argentum, legata igitur. An illo modo? Si numerata pecunia non eſt legata, non eſt numerata pecunia argentum: eſt autem numerata pecunia argentum, legata igitur eſt. An illo modo: Non & legatum argentum eſt, & non eſt legata numerata pecunia: legatum autem argentum eſt, legata igitur numerata pecunia eſt. Appellant autem dialectici eã concluſionem argumenti, in qua cum primum aſſumpſeris, conſequitur id, quod annexum eſt, primum concluſionis modum. Cum id, quod annexum eſt, negaris, ut id quoque, cui fuerit annexũ, negandũ ſit, ſecundus appellatur concludendi modus. Cum autem aliqua coniuncta negaris, & his alia negatio rurſus adiungitur, & ex his primũ ſumpſeris, ut quod relinquitur, tollendũ ſit; is tertius appellatur concluſionis modus. Ex hoc illa rhetorum ſunt ex contrarijs concluſa, quæ ipſi Enthymemata appellant: non quòd omnis ſententia proprio nomine Enthymema dicatur: ſed ut Homerus propter excellentiam commu-

ne poetarum nomen efficit apud Græcos ſuum; ſic cum omnis ſententia Enthymema dicatur, quia uidetur ea quæ ex contrarijs conficiatur acutiſſima, ſola proprie nomen commune poſſidet. Eius generis hæc ſunt:

Hunc metuere, alterum in metu non ponere:
Eam, quam nihil accuſas, damnas:
Bene quam meritam eſſe autumas, dicis male mereri.
Id, quod ſcis, prodeſt: nihil id, quod neſcis, obeſt.

Hoc diſſerendi genus attingit omnino ueſtras quoque in reſpondendo diſputationes, ſed philoſophorum magis; quibus eſt cum oratoribus illa ex repugnantibus ſententijs communis concluſio, quæ à dialecticis tertius modus, à rhetoribus Enthymema nuncupatur. Reliqui dialecticorum modi plures ſunt, qui ex disiunctionibus conſtant: aut hoc, aut illud: hoc autem, non igitur illud. Itemq; aut hoc, aut illud: non autem hoc, illud igitur. Quæ concluſiones idcirco ratæ ſunt, quòd in diſiunctione plus uno uerum eſſe non poteſt. Atque ex ijs concluſionibus, quas ſupra ſcripſi, prior quartus, poſterior quintus à dialecticis modus appellatur. Deinde addunt coniunctionum negantiam, ſic Non & hoc eſt & illud: hoc autem, non igitur illud. hic modus eſt ſextus. Septimus autem, Non & hoc, & illud: non autem hoc, illud igitur. Ex his modis concluſiones innumerabiles naſcuntur, in quo eſt ferè tota dialectica. Sed ne eæ quidem, quas expoſui, ad hanc inſtitutionem neceſſariæ. Proximus eſt locus rerũ efficientium, quæ cauſæ appellantur: deinde rerum effecta-

rum ab efficientibus cauſis. Harum exempla, ut reliquorum locorum, paulo ante poſui, et quidem ex iure ciuili: ſed hæc patent latius. Cauſarum igitur genera duo ſunt. Vnum, quod ui ſua id, quod ſub ea ſubiectum eſt, certe efficit, ut ignis accendit. Alterum, quod naturam efficiendi non habeat, ſed ſine quo effici non poſſit: ut ſi quis æs cauſam ſtatuæ uelit dicere, quòd ſine eo non poſſit effici. Huius generis cauſarum, ſine quo non efficitur, alia ſunt quieta, nihil agentia, ſtolida quodammodo, ut locus, tempus, materiæ, ferramenta, & cætera generis eiuſdem. Alia autem præcurſionem quandam adhibent ad efficiendum, & quædam afferunt per ſe adiuuantia, etſi non neceſſaria, ut amori congreſſio cauſam attulerit, amor flagitio. Ex hoc genere cauſarum, ex æternitate pendentiam, fatum à Stoicis nectitur. Atque ut earum cauſarum, ſine quibus effici non poteſt, genera diuiſi, ſic etiam efficientium diuidi poſſunt. Sunt enim aliæ cauſæ, quæ plane efficiant nulla re adiuuātę, aliæ quæ adiuuari uelint: ut ſapientia efficit ſapientes ſola per ſe: beatos efficiat nec ne ſola per ſe, quæſtio eſt. Quare cum in diſputationem inciderit cauſa efficiens aliquid neceſſario, ſine dubitatione licebit quod efficitur ab ea cauſa cōcludere. Cum autem erit talis cauſa, ut in ea non ſit efficiendi neceſſitas, neceſſaria concluſio non ſequitur. Atque illud quidem genus cauſarum, quod habet uim efficiendi neceſſariam, errorem afferre non ferè ſolet: hoc autem, ſine quo non efficitur, ſæpe conturbat. Non enim, ſi ſine parentibus filij eſſe non poſſunt, propterea cauſa fuit in parētibus gignendi neceſſaria

Hoc igitur, ſine quo non fit, ab eo in quo certe fit, diligenter eſt ſeparandum. Illud enim eſt tanquam,

Vtinam ne in nemore Pelio ſecuribus
Cæſa cecidiſſet abiegna ad terram trabes.

niſi enim cecidiſſent abiegnæ ad terram trabes, Argo illa facta non eſſet, nec tamen fuit in his trabibus efficiendi uis neceſſaria. At cum in Aiacis nauim criſpiſulcans igneum fulmen iniectum eſt, inflãmatur nauis neceſſario. Atque etiam eſt cauſarum diſſimilitudo, quòd aliæ ſunt, ut ſine ulla appetitione animi, ſine uolũtate, ſine opinione ſuum quaſi opus efficiãt, uelut omne intereat, quod ortum eſt. Aliæ autem aut uoluntate efficiuntur, aut perturbatione animi, aut habitu, aut natura, aut arte, aut caſu. Voluntate, ut tu cum hunc libellum legis. Perturbatione, ut ſi quis euentum horum temporum timeat. Habitu, ut facile & cito iraſcatur. Natura, ut uitium in dies creſcat. Arte, ut bene pingat. Caſu, ut proſpere nauiget. Nihil horum ſine cauſa, nec quidquam omnino, ſed huiuſmodi cauſæ non neceſſariæ. Omnium autem cauſarum in alijs ineſt conſtantia, in alijs non ineſt. In natura & in arte conſtantia eſt, in cæteris nulla. Sed tamen earum cauſarum, quæ non ſunt cõſtãtes, aliæ ſunt perſpicuæ, aliæ latent. Perſpicuæ ſunt, quæ appetitionem animi, iudiciumq; tangunt. Latent, quæ ſubiectæ ſunt fortunæ. Cum enim nihil ſine cauſa fiat, hoc ipſum eſt fortunæ, euentus obſcura cauſa, quæ latenter efficitur. Etiam ut ea quæ fiunt, partim ſint ignorata, partim uoluntaria. Ignorata, quæ neceſſitate effecta ſunt. Volũtaria, quæ cõſilio. Quæ au=

tem fortuna,uel ignorata,uel uoluntaria. Nam iace-re telum,uoluntatis eſt: ferire quem nolueris, fortu-næ. Ex quo aries ille ſubijcitur in ueſtris actionibus: Si telum manu fugit magis,quàm iecit.Cadunt enim in ignorationem atque in imprudentiam perturbatio-nes animi, quæ quanquam ſint uoluntariæ (obiurga-tione enim & admonitione deijciuntur) tamen habẽt tantos motus,ut ea,quæ uoluntaria ſunt,aut neceſſa-ria interdum,aut certe ignorata uideantur. Toto igi-tur loco cauſarum explicato, ex earum differentia in magnis quidem cauſis uel oratorum,uel philoſophorũ magna argumentorum ſuppetit copia. In ueſtris au-tem,ſi non uberior,at fortaſſe ſubtilior. Priuata enim iudicia maximarũ quidem rerum, in iuriſconſultorũ mihi uidentur eſſe prudẽtia. Nam & adſunt multũ, & adhibentur in conſilio, & patronis diligentibus ad eorum prudentiam confugientibus haſtas miniſtrant. In omnibus igitur ijs iudicijs,in quibus,ex fide bona,eſt additum; ubi uero etiam, ut inter bonos bene agier oportet; in primisq; in arbitrio rei uxoriæ,in quo eſt, Quid æquius,melius, parati eſſe debent.Illi enim do-lum malum, illi fidem bonam, illi æquum bonum,illi quid ſocium ſocio,quid eum,qui negotia aliena curaſ-ſet,ei cuius ea negotia fuiſſent, quid eum qui mãdaſ-ſet,eum'ue cui mandatum eſſet, alterum alteri præ-ſtare oporteret,quid uirum uxori, quid uxorem uiro, tradiderunt. Licebit igitur diligenter cognitis argu-mentorum locis,non modo oratoribus & philoſophis, ſed iuris etiam peritis copioſe de conſultationibus ſuis diſputare. Coniunctus huic cauſarum loco locus ille

eſt, qui efficitur ex cauſis. Vt enim cauſa effectum indicat, ſic quod effectum eſt, quæ fuerit cauſa, demõſtrat. Hic locus ſuppeditare ſolet oratoribus & poetis, ſæpe etiam philoſophis, ſed ijs qui ornate & copioſe loqui poſſunt, mirabilem copiam dicendi, cum denunciant quid ex quaque re ſit futurum. cauſarum enim cognitio cognitionem euentorum facit. Reliquus eſt comparationis locus, cuius genus & exemplum ſupra poſitum eſt, ut cæterorum: nunc explicanda tractatio eſt. Comparantur igitur ea quæ aut maiora, aut minora, aut paria dicuntur, in quibus ſpectantur hæc, numerus, ſpecies, uis, quædam etiam ad res aliquas affectio. Numero ſic comparabuntur, ut plura bona paucioribus bonis anteponantur, pauciora mala malis pluribus, diuturniora bona breuioribus, longe & late peruagata anguſtis, ex quibus plura bona propagentur, quæq; plures imitentur, & faciant. Species autem comparantur, ut anteponantur quæ propter ſe expetenda ſunt, ijs quæ propter aliud: & ut innata atque inſita, aſſumptis & aduentitijs: integra, contaminatis: iucunda, minus iucundis: honeſta, ipſis etiam utilibus: procliuia, laborioſis: neceſſaria, non neceſſarijs: ſua, alienis: rara, uulgaribus: deſiderabilia, ijs quibus facile carere poſſis: perfecta, inchoatis: tota, partibus: ratione utentia, rationis expertibus: uolũtaria, neceſſarijs: animata inanimatis: naturalia, nõ naturalibus: artificioſa, nõ artificioſis. Vis autem in comparatione ſic cernitur, efficiens cauſa grauior, quàm non efficiens: quæ ſe ipſis contenta ſunt, meliora, quàm quæ egent alijs:

quæ in noſtra,quàm quæ in aliorum poteſtate ſunt: ſtabilia,incertis: quæ eripi nõ poſſunt,ijs quæ poſſunt. Affectio autem ad res aliquas eſt huiuſmodi.principũ commoda maiora,quàm reliquorum, itemq; quæ iucundiora,quæ pluribus probata, quæ ab optimo quoque laudata. Atque ut hæc in comparatione meliora, ſic deteriora quæ ijs ſunt contraria. Parium autem cõparatio nec elationem habet,nec ſubmiſſionem: eſt enim æqualis. Multa autem ſunt quæ æqualitate ipſa comparantur,quæ ita ferè concluduntur: Si conſilio iuuare ciues & auxilio, æqua in laude ponendũ eſt,pari gloria debent eſſe ij qui conſulunt, & ij qui defendũt: at quod primum eſt:quod ſequitur igitur. Perfecta eſt omnis argumentorum inueniendorum præceptio,ut cum profectus ſis à definitione, à partitione,à notatione, à coniugatis, à genere, à forma, à ſimilitudine, à differentia,à contrarijs, ab adiunctis, à conſequentibus, ab antecedentibus, à repugnantibus,à cauſis, ab effectis, à comparatione maiorum,minorum,parium, nulla præterea ſedes argumenti quærenda ſit. Sed quoniam ita à principio diuiſimus,ut alios locos diceremus in eo ipſo,de quo ambigitur,hærere,de quibus ſatis eſt dictum;alios aſſumi extrinſecus;de his pauca dicamus:etſi ea nihil omnino ad ueſtras diſputationes pertinent, ſed tamen totam rem perficiamus, quandoquidem cœpimus. neque enim tu is es,quẽ nihil niſi ius ciuile delectet:& quoniam ad te hæc ita ſcribuntur,ut etiam in aliorũ manus ſint uentura,detur opera,ut quãplurimũ ijs, quos recta ſtudia delectant,prodeſſe poſſimus. Hæc ergo

argumentatio quæ dicitur artis expers, in teſtimonio poſita eſt. Teſtimonium aũt nũc dicimus, omne quod ab aliqua re externa ſumitur ad faciendũ fidem. Perſona autem non qualiſcunque teſtimonij põdus habet: ad faciendam enim fidem auctoritas quæritur. Sed auctoritatem aut natura, aut tempus affert. Naturæ auctoritas in uirtute ineſt maxime. In tempore autem multa ſunt, quæ afferant auctoritatem, ingeniũ, opes, ætas, fortuna, ars, uſus, neceſſitas, concurſio etiam non nunquam rerum fortuitarum. Nam & ingenioſos & opulentos, & ætatis ſpatio probatos, dignos quibus credatur, putant: non recte fortaſſe, ſed uulgi opinio mutari uix poteſt, ad eamq́; omnia dirigũt, & qui iudicant, & qui exiſtimant. Qui enim his rebus, quas dixi, excellunt, ipſa uirtute uidentur excellere. Sed reliquis quoque rebus, quas modo enumeraui, quanq̃ in ijs nulla ſpecies uirtutis eſt, tamen interdum confirmatur fides, ſi aut ars quædam adhibetur, magna enim eſt uis ad perſuadendum ſcientiæ; aut uſus; plerunque enim creditur ijs, qui experti ſunt. Facit etiam neceſſitas fidem, quæ cũ à corporibus, tum ab animis naſcitur. Nam & uerberibus, tormentis, igni fatigati, quæ dicunt, ea uidetur ueritas ipſa dicere, & quæ à perturbationibus animi ſunt, dolore, cupiditate, iracundia, metu, quia neceſſitatis uim habent, afferũt auctoritatem & fidem. Cuius generis etiam illa ſunt, ex quibus nonnunquam uerum inuenitur, pueritia, ſomnus, imprudentia, uinolentia, inſania. Nam & pueri ſæpe indicauerunt aliquid, ad quod pertineret, ignari: & per ſonum, uinum, inſaniam, multa ſæpe patefa=

cta ſunt. Multi etiam in res odioſas imprudentes inci derunt, ut Staleno nuper accidit: qui ea locutus eſt bonis uiris ſubauſcultantibus pariete interpoſito, quibus patefactis, in iudiciumq; prolatis, rei capitalis iure damnatus eſt. Huic ſimile quiddam de Lacedæmonio Pauſania accepimus. Concurſio autem fortuitorum talis eſt, ut ſi interuentum eſt caſu, cum aut ageretur aliquid, quod proferendum non eſſet, aut diceretur. In hoc genere etiam illa eſt in Palamedem cõiecta ſuſpicionum proditionis multitudo: quod genus refutare interdum ueritas uix poteſt. Huius etiam generis eſt fama uulgi quoddam multitudinis teſtimonium. Quæ autem uirtute fidem faciunt, ea bipertita ſunt. Ex quibus alterum natura ualet, alterum induſtria. Deorum enim uirtus natura excellit, hominum autẽ induſtria. Diuina hæc ferè ſunt teſtimonia. Primum orationis, oracula enim ex eo ipſo appellata ſunt, quòd ineſt in his deorum oratio. Deinde rerum, in quibus inſunt quaſi opera diuina quædam. Primum ipſe mundus, eiusq; omnis ordo & ornatus: deinceps aerei uolatus auium atque cantus: deinde eiuſdem aeris ſonitus & ardores, multarumq; rerum in terra portenta, atque etiam per exta inuenta præſenſio. À dormientibus quoque multa ſignificata uiſis: quibus ex locis ſumi interdũ ſolent ad fidem faciẽdam teſtimonia deorum. In homine uirtutis opinio ualet plurimum: Opinio autem eſt, non modo eos uirtutem habere qui habeant, ſed eos etiã qui habere uideãtur. itaq; quos ingenio, quos ſtudio, quos doctrina præditos uidẽt, quorumq; uitã conſtantem & probatã, ut Catonis, Lælij,

Scipionis, aliorumq; plurium, rentur eos eſſe quales ſe ipſi uelint. Nec *ſolum eos cenſent tales eſſe, qui in honoribus populi, atque in rep. uerſantur, ſed & oratores, & philoſophos, et poetas, & hiſtoricos, ex quorum & dictis & ſcriptis ſæpe auctoritas petitur ad faciendam fidem.* Expo*ſitis omnibus argumentandi locis, illud primum intelligendum eſt, nec ullam eſſe diſputationem, in quam non aliquis locus incurrat, nec ferè omnes locos incidere in omnem quæſtionem, & quibuſdam quæſtionibus alios, quibuſdam eſſe alios aptiores locos.* Q*uæſtionũ duo ſunt genera: alterum infinitum, alterum definitum.* De*finitũ eſt, quod* ὑπόθεσιν Græci, *nos cauſam.* In*finitum, quod* θέσιν *illi appellãt, nos propoſitum poſſumus nominare.* Ca*uſa certis perſonis, locis, tẽporibus, actionibus, negotijs cernitur, aut in omnibus, aut in pleriſque eorum.* Pro*poſitum autem in aliquo eorum, aut in pluribus, nec tamen in maximis.* It*aque propoſitum pars cauſæ eſt.* S*ed omnis quæſtio earum aliqua de re eſt, quibus cauſæ continentur, aut una, aut pluribus, aut nonnunquam omnibus.* Q*uæſtionum autem, quæcũque de re ſint, duo ſunt genera, unum cognitionis, alterum actionis.* Co*gnitionis ſunt eæ, quarum finis eſt ſcientia: ut ſi quæratur à natura ne ius profectum ſit, an ab aliqua quaſi cõditione hominum & pactione.* A*ctionis aũt huiuſmodi exẽpla ſunt:* S*it ne ſapientis ad remp. accedere.* Co*gnitionis quæſtiones tripertitæ ſunt, cum, an ſit, aut quid ſit, aut quale ſit, quæritur.* Ho*rũ primum coniectura, ſecundum definitione, tertium iuris & iniuriæ diſtinctione explicatur.* Cõ*iecturæ ratio in quatuor partes diſtri*

buta eſt. Quarum una eſt, cum quæritur, ſit ne aliquid. Altera, unde ortum ſit. Tertia, quæ id cauſa effecerit. Quarta, in qua de mutatione rei quæritur, ſit nec ne ſit: Ecquidnam honeſtum ſit, ecquid æquũ: re uera, aut hæc tantum opinione ſint: Vnde autem ſit ortum, ut cum quæritur, natura an doctrina poſſit effici uirtus. Cauſa autem efficiens ſic, ut cum quæritur, quibus rebus eloquentia efficiatur. De commutatione ſic: Poſſit ne eloquentia commutatione aliqua conuerti in infantiam. Cum autem quid ſit quæritur, notio explicanda eſt, & proprietas & diuiſio & partitio. hæc enim ſunt definitioni attributa. additur etiam deſcriptio, quam Græci χαρακτῆρα uocant. Notio ſic quæritur, ſit ne id æquum, quod ei, qui plus poteſt, utile eſt. Proprietas ſic: In hominem ne ſolũ cadat, an etiam in belluas ægritudo. Diuiſio & eodem pacto partitio, ſic: Tria ne genera bonorũ ſint. Deſcriptio, Qualis ſit auarus, qualis aſſentator, cæteráq; eiuſdem generis, in quibus natura & uita deſcribitur. Cũ aũt quæritur, quale quid ſit, aut ſimpliciter quæritur, aut comparate. Simpliciter, Expetenda ne ſit gloria. Comparate, Præponenda ne ſit diuitijs gloria. Simpliciũ tria genera ſunt, de expetendo fugiendoq;, de æquo & iniquo, de honeſto & turpi. Comparationum autem duo, unum de eodem & alio, alterum de maiore & minore. De expetendo & fugiendo, huiuſmodi: Si expetendæ diuitiæ, ſi fugienda paupertas. De æquo & iniquo: Aequum ne ſit ulciſci à quocũque iniuriam acceperis. De honeſto & turpi: Honeſtum ne ſit pro patria mori. Ex altero autem genere

quod erat bipartitum,unum eſt de eodem et alio: ut ſi quæratur,quid interſit inter amicũ & aſſentatorem, regem & tyrannum. Alterum,de maiore & minore: ut ſi quæratur,eloquentia ne pluris ſit,an iuris ciuilis ſcientia. De cognitionis quæſtionibus hactenus. Actionis reliquæ ſunt,quarum duo ſunt genera, unũ ad officium,alterum ad motũ animi gignendum, uel ſedandum,planéue tollendum. Ad officiũ ſic,ut cum quæritur ſuſcipiendi ne ſint liberi. Ad mouendos animos, cum fiunt cohortationes ad defendendam remp. ad gloriam,& ad laudem, quo ex genere ſunt querelæ,incitationes,miſerationesq; flebiles, rurſusq; oratio cum iracũdiam reſtinguens, tum metum eripiens,tum exultantem lætitiam comprimens, tũ ægritudinem abſtergens. Hæc cum in propoſitis quæſtionibus genera ſint,eadem in cauſas transferuntur. Loci autem, qui ad quaſque quæſtiones accommodati ſunt,deinceps eſt uidendum. Omnes quidem illi,quos ſupra diximus,ad pleraſque ſunt: ſed alij ad alias,ut dixi, aptiores. Ad coniecturam igitur maxime apta,quæ ex cauſis, quæ ex effectis,quæ ex coniunctis ſumi poſſunt. Ad definitionem autem pertinet ratio et ſcientia definiendi. Atque huic generi finitimum eſt illud, quod appellari de eodem & altero diximus: quod genus, forma quædã definitionis eſt. Si enim quæratur,idem ne ſit pertinacia & perſeuerantia,definitionibus iudicandum eſt. Loci autem conuenient in eius generis quæſtionem conſequentes,antecedẽtes,repugnantes,adiũctis etiam duobus ijs, qui ſumuntur ex cauſis & effectis. Nam ſi hanc rem illa ſequitur,hanc autem non ſequitur: aut

ſi huic rei illa antecedit,huic nō antecedit : aut ſi huic rei repugnat,illi nō repugnat : aut ſi huic rei,hæc illius alia cauſa eſt : aut ſi ex alio hoc, ex alio illud effectum eſt : ex quouis horum id,de quo quæritur, idem ne an aliud ſit, inueniri poteſt. Ad tertiū genus quæſtionis,in quo,quale ſit,quæritur,in comparationem ea cadunt, quæ paulo ante in comparationis loco enumerata ſunt. In illud autem genus, in quo de expetendo fugiendoq; quæritur,adhibentur ea,quæ ſunt aut animi aut corporis,aut externa, uel commoda uel incommoda. Itemq; cū de honeſto turpiq; quæritur, ad animi bona uel mala omnis dirigenda oratio eſt. Cum autem de æquo et iniquo diſſeritur,æquitatis loci colliguntur : hi cernuntur bipartito,& natura, & inſtituto. Natura partes habet duas,tuitionem ſui,& ulciſcendi ius. Inſtitutio autem æquitatis tripertita eſt. Vna pars legitima eſt, altera conueniens, tertia moris uetuſtate confirmata.Atque etiam rurſus æquitas tripartita dicitur eſſe,una ad ſuperos deos,altera ad manes,tertia ad homines pertinere. Prima pietas, ſecunda ſanctitas,tertia iuſtitia aut æquitas nominatur. De propoſito ſatis multa : deinceps de cauſa pauciora dicenda ſunt. pleraque enim ſunt ei cum propoſito communia. Tria ſunt igitur genera cauſarum,iudicij,deliberationis,laudationis. quarum fines ipſi declarant, quibus utendum locis ſit. Nam iudicij finis eſt ius, ex quo etiam nomen. Iuris autem partes tum expoſitæ, cum æquitatis. Deliberandi finis utilitas,cuius eæ partes,quæ modo expoſitæ rerum expetendarum. Laudationis finis,honeſtas,de qua item eſt ante dictum. Sed

definitæ quæſtiones à ſuis quæque locis quaſi proprijs inſtituuntur in accuſationem defenſionemq́; partitæ. In quibus exiſtunt hæc genera, ut accuſator perſonam arguat facti, defenſor aliquid opponat de tribus, aut non eſſe factum: aut ſi ſit factum, aliud eius facti nomen eſſe: aut iure eſſe factum. Itaque aut inficialis, aut coniecturalis prima appelletur, definitiua altera, tertia, quamuis moleſtum nomē hoc ſit, iuridicialis uocetur. Harum cauſarum propria argumenta ex ijs ſumpta locis, quos expoſuimus, in præceptis oratorijs explicata ſunt. Refutatio autem accuſationis, in qua eſt depulſio criminis, quæ Græce ςάσις dicitur, Latine appelletur ſtatus: in quo primum inſiſtit quaſi ad repugnandum congreſſa defenſio. Atque etiam in deliberationibus & laudationibus ijdem exiſtunt ſtatus. Nā & negantur ſæpe ea futura, quæ ab aliquo in ſententia dicta ſunt fore, ſi aut omnino fieri non poſſint, aut ſine ſumma difficultate non poſſint. In qua argumentatione ſtatus coniecturalis exiſtit. At cum aliquid de utilitate, honeſtate, æquitate diſſeritur, deq́; ijs rebus, quæ his ſunt cōtrariæ; incurrūt ſtatus aut iuris, aut nominis: quod idem contingit in laudationibus. Nam aut negari poteſt id factū eſſe, quod laudetur: aut non eo nomine afficiendum, quo laudator affecerit, aut omnino non eſſe laudabile, quod non recte, non iure factum ſit. Quibus omnibus generibus uſus eſt nimis impudenter Cæſar contra Catonem meum. Sed quæ ex ſtatu contentio efficitur, eam Græci κρινόμενον uocant: mihi placet id, quoniam quidem ad te ſcribo, qua de re agitur, uocari. Quibus autem

hoc,qua de re agitur,cõtinetur, hæc continentia uocen tur quaſi firmamenta defenſionis, quibus ſublatis de= fenſio nulla ſit. Sed *quoniam lege firmius in contro= uerſijs diſceptandis eſſe nihil debet,danda eſt opera,ut legem adiutricem & teſtem adhibeamus.* In *qua re alij quaſi ſtatus exiſtunt noui, ſed appellantur legiti= mæ diſceptationes.* T*ũ enim defenditur,non id legem dicere, quod aduerſarius uelit, ſed aliud.* Id *aũt con= tingit,cum ſcriptum ambiguum ſit,ut duæ differentes ſententiæ accipi poſſint.*Tum *opponitur ſcripto uolun tas ſcriptoris,ut quæratur,uerba ne plus, an ſententia ualere debeat.* Tum *legi lex contraria affertur.* Ita *ſunt tria genera quæ controuerſiam in omni ſcripto facere poſſunt,ambiguum,diſcrepantia ſcripti et uolũ tatis, ſcripta contraria.* Iam *hoc perſpicuum eſt, non magis in legibus,quàm in teſtamẽtis,in ſtipulatiõibus, in reliquis rebus quæ ex ſcripto aguntur,poſſe contro= uerſias eaſdem exiſtere.* Horum *tractationes in alijs li= bris explicantur.*Nec *ſolũ perpetuæ actiones, ſed etiam partes orationis iiſdem locis adiuuantur, partim pro= prijs,partim cõmunibus: ut in principijs,quibus ut be= neuoli,ut attenti ſint qui audiant,efficiendum eſt pro prijs locis.* Item*q; narrationes,ut ad ſuos fines ſpectẽt, id eſt,ut planæ ſint,ut breues, ut euidentes,ut credibi= les,ut moderatæ, ut cum dignitate. quæ quanquam in tota oratione eſſe debent, magis tamẽ ſunt propria narrandi.* Q*uæ autem cõſequitur narrationem fides; ea perſuadendo quoniam efficitur, qui ad perſuaden= dum loci maxime ualeant, dictum eſt in iis,in quibus de omni ratione dicendi.* Peroratio *autem & alia*

quædam habet, & maximè amplificationem: cuius effectus is debet eſſe, ut aut perturbêtur animi, aut trâquillentur; & ſi ita iam affecti ante ſunt, ut augeat eorum motus, aut ſedet oratio. Huic generi, in quo et miſericordia, & iracundia, & odium, & inuidia, & cæteræ animi affectiones perturbâtur, præcepta ſuppeditantur alijs in libris, quos poteris mecum legere, cum uoles: Ad id autem, quod te uelle ſenſeram, cumulate ſatisfactum eſſe debet uoluntati tuæ, nam ne præterirem aliquid, quod ad argumêtum in omni ratione reperiendû pertineret, plura, quàm à te deſiderata erât, ſum complexus, feciq; quod ſæpe liberales uenditores ſolent, ut cum ædes fundum'ue uêdiderint, rutis cæſis receptis, concedant tamen aliquid emptori, quod ornandi cauſa apte, & loco poſitum eſſe uideatur. ſic tibi nos ad id, quod quaſi mancipio dare debuimus, ornamenta quædam uoluimus non debita accedere.

M. TVLLII CICERONIS DE PARTITIONE ORATORIA DIALOGVS.

CICERO FILIVS.

S TVDEO, mi pater, Latine ex te audire ea, quæ mihi tu de ratione dicendi Græce tradidiſti, ſi modo tibi eſt otium, & ſi uis. C. Pater. An eſt, mi Cicero, quod ego malim, quàm te quamdoctiſſimũ eſſe? Otium autem primũ eſt ſummum, quoniam aliquando Roma exeundi poteſtas data eſt: deinde iſta tua ſtudia uel maximis occupationibus meis anteferrem libenter. C. Filius: Vis ne igitur, ut tu me Græce ſoles ordine interrogare, ſic ego te uiciſſim eiſdem de rebus Latine interrogem? C. P. Sanè, ſi placet. ſic enim & ego te meminiſſe intelligam, quæ accepiſti: & tu ordine audies, quæ requiris. C. F. Quot in partes diſtribuenda eſt omnis doctrina dicẽdi? C. P. In tres. C. F. Cedo quas? C. P. Primum in ipſam uim oratoris, deinde in orationem, tũ in quæſtionem. C. F. in quo eſt ipſa uis? C. P. In rebus & uerbis. Sed & res & uerba inuenienda ſunt & collocanda. Proprie autem in rebus inuenire, in uerbis eloqui dicitur. Collocare autem, etſi eſt commune, tamen ad inueniendum refertur. Vox, motus, uultus, atque omnis actio eloquẽdi comes eſt, earumq; omnium cuſtos eſt memoria. C. F. Quid, orationis quot ſunt partes?

C.P. Quatuor. Earum duæ ualent ad rem docendam, narratio & confirmatio. Ad impellẽdos animos duæ, principium & peroratio. C.F. Quid, quæſtio quaſnam habet partes? C.P. Infinitam, quam conſultationem appello: & definitam, quam cauſam nomino.

C.F. QVONIAM igitur primum eſt inuenire oratoris, quid quæret? C.P. Vt inueniat quemadmodum fidem faciat eis, quibus uolet perſuadere, & quemadmodum motum eorum animis afferat. C.F. Quibus rebus fides fit? C.P. Argumentis, quæ ducuntur ex locis, aut in re ipſa inſitis, aut aſſumptis. C.F. Quos uocas locos? C.P. Eos, in quibus latent argumenta. C.F. Quid eſt argumentum? C.P. Probabile inuentum ad faciendam fidem. C.F. Quo modo igitur duo genera iſta diuidis? C.P. Quæ ſine arte putantur, ea remota appello, ut teſtimonia. C.F. Quid inſita? C.P. Quæ inhærent in ipſa re. C.F. Et teſtimoniorum quæ ſunt genera? C.P. Diuinum & humanum. Diuinum, ut oracula, ut auſpicia, ut uaticinationes, & reſponſa ſacerdotum, aruſpicum, coniectorũ. Humanum, quod ſpectatur ex auctoritare, & ex uoluntate, & ex oratione aut libera, aut expreſſa: in quo inſunt inſcripta, pacta, promiſſa, iurata, quæſita. C.F. Quæ ſunt quæ dicis inſita? C.P. Quæ infixa ſunt rebus ipſis, tum ex toto, tum ex partibus, tum ex notatione, tum ex ijs rebus, quæ quodam modo affectæ ſunt ad id de quo quæritur. Et ad id totum, de quo diſſeritur, tum definitio adhibetur, tum partiũ enumeratio, tum notatio uerbi. Ex ijs autem rebus, quæ quodámodo affectæ ſunt ad id, de quo quæritur,

alia coniugata appellantur, alia ex genere, alia ex forma, alia ex ſimilitudine, alia ex differentia, alia ex cõtrario, alia ex coniunctis, alia ex antecedentibus, alia ex conſequentibus, alia ex repugnantibus, alia ex cauſis, alia ex affectibus, alia ex comparatione maiorum, aut parium, aut minorum: ut definitio, ut contrariũ, ut ea quæ ſunt ipſi, contrario'ue eius aut ſimilia, aut diſſimilia, aut cõſentanea, aut diſſentanea: aut ea quæ ſunt quaſi coniuncta, aut ea quæ ſunt quaſi pugnãtia inter ſe: aut earum rerum, de quibus agitur, cauſæ: aut cauſarũ euentus, id eſt, quæ ſunt effecta de cauſis, ut diſtributiones, ut genera partium generum'ue partes, ut primordia rerum, et quaſi præcurrentia, in quibus ineſt aliquid argumenti: ut rerum contentiones, quid maius, quid par, quid minus ſit, in quibus aut naturæ rerum, aut facultates comparantur. C. F. *Omnibus ne igitur ex his locis argumenta ſumemus?* C. P. *Imo uero ſcrutabimur, & quæremus ex omnibus: ſed adhibebimus iudicium, ut leuia ſemper reijciamus, nõnunquam etiam communia prætermittamus, & non neceſſaria.* C. F. *Quoniam de fide reſpondiſtis, uolo audire de motu.* C. P. *Loco tu quidem quæris, ſed planius, quod uis, explicabitur, cũ ad orationis ipſius, quæſtionumq; rationem uenero.* C. F. *Quid ſequitur igitur?* C. P. *Cum inueneris, collocare. Cuius in infinita quæſtione ordo eſt idem ferè, quẽ expoſui, locorũ. In definita autem adhibenda ſunt illa etiam quæ ad motus animorum pertinent.* C. F. *Quo modo igitur iſta explicas?* C. P. *Habeo communia præcepta fidem faciendi & commouendi. Quoniam fides eſt firma*

opinio. Motus *autem,animi incitatio,aut ad uolupta=tem,aut ad moleſtiam,aut ad metum,aut ad cupiditatem . tot enim ſunt motus genera,partes plures generum ſingulorum.*Omnem *collocationem ad finem accommodo quæſtionis.nam eſt in propoſito finis , fides: in cauſa & fides & motus .* Quare *cum de cauſa dixero,in qua eſt propoſitum , de utroque dixero.* C. F. Quid *habes igitur de cauſa dicere ?* C. P. Auditorum *eam genere diſtingui.* Nam *aut auſcultator eſt modo qui audit,aut diſceptator,id eſt rei ſententiæq; moderator, ita ut delectetur, aut ſtatuat aliquid .* Statuit *aũt aut de præteritis,ut iudex : aut de futuris, ut* Senatus.Sic *tria ſunt genera,iudicij,deliberationis,exornationis: quæ,quia in laudationes maxime confertur, proprium habet iam ex eo nomen.* C. F. Quas *res ſibi proponet in iſtis tribus generibus orator?* C. P.Delectationem *in exornatione : in iudicio aut ſæuitiam , aut clementiam iudicis: in ſuaſione autem aut ſpem, aut reformationem deliberantis .* C. F. Cur *igitur exponis hoc loco genera controuerſiarum ?* C. P. Vt *rationem collocandi ad finem cuiuſque accommodem .* C.F.Quonam *tandem modo ?* C.P. Quia *quibus in orationibus delectatio finis eſt, uarij ſunt ordines collocandi.* Nam *aut temporum ſeruantur gradus,aut generũ diſtributiones, aut à minoribus ad maiora aſcendimus,aut à maioribus ad minora delabimur,aut hæc inæquabili uarietate diſtinguimus, cũ parua magnis , ſimplicia coniũctis,obſcura dilucidis,læta triſtibus, incredibilia probabilibus inteximus,quæ in exornationẽ cadunt omnia.* C.F. Quid *? in deliberatione quid ſpe=*

ctas? C. P. Principia uel non longa, uel ſæpe nulla. ſunt enim ad audiendum qui deliberant, ſua cauſa parati. Nec multum ſanè ſæpe narrandum eſt. Eſt enim narratio præteritarum rerum, aut præſentium: ſuaſio autem, futurarum. Quare ad fidem & ad motum adhibenda eſt omnis oratio. C. F. Quid, in iudicijs quæ eſt collocatio? C. P. Non eadem accuſatoris, & rei: quòd accuſator rerum ordinem perſequitur, & ſingula argumenta quaſi haſta in manu collocata uehementer proponit, concludit acriter, confirmat tabulis, decretis, teſtimonijs, accuratiusq; in ſingulis cōmoratur, perorationisq; præceptis, quæ ad incitandos animos ualent, et in reliqua oratione paulùlum digrediens de curſu dicendi utitur, & uehementius in perorando. Eſt enim propoſitum, ut iratum efficiat iudicem. C. F. Quid faciendum eſt contra reo? C. P. Omnia longe ſecus. Sumenda principia ad beneuolentiam conciliandam. Narrationes aut amputandæ, quæ lædunt: aut relinquendæ, ſi totæ ſunt moleſtæ. Firmamenta ad fidem poſita, aut per ſe diluenda, aut obſcuranda, aut digreſſionibus obruenda. Perorationes autem ad miſericordiam conferendæ. C. F. Semper ne igitur ordinem collocandi, quem uolumus, tenere poſſumus? C. P. Non ſanè. Nam auditorum aures moderantur oratori prudenti & prouido: & quod reſpuunt, immutandum eſt. C. F. Expone deinceps, quæ ipſius orationis, uerborumq; præcepta ſunt. C. P. Vnum igitur genus eſt eloquendi ſua ſponte fuſum, alterū uerſum atq; mutatū. Prima uis eſt in ſimplicibus uerbis, in coniūctis ſecūda. Simplicia inuenienda ſunt,

coniuncta collocanda ſunt. Et ſimplicia uerba partim natiua ſunt, partim reperta. Natiua ea, quæ ſignificata ſunt ſenſu: Reperta, quæ ex his facta ſunt, & nouata aut ſimilitudine, aut imitatione, aut inflexione, aut adiunctione uerborum. Atque etiam eſt hæc diſtinctio in uerbis, altera natura, tractatione altera. Natura, ut ſint alia conſonantiora, grauiora, leniora, & quodammodo nitidiora, alia contra. Tractatione autem, cum aut propria ſumuntur rerum uocabula, aut addita ad nomen, aut noua, aut priſca, aut ab oratore modificata, & inflexa quodammodo: qualia ſunt ea quæ transferuntur aut immutātur, aut ea quibus tanquam abutimur, aut ea quæ obſcuramus, quæ incredibiliter tollimus, quæq; mirabilius, quàm ſermonis conſuetudo patitur, ornamus. C.F. Habeo de ſimplicibus uerbis, nunc de coniunctione quæro. C.P. Numeri quidam ſunt in coniunctione ſeruandi conſecutioq; uerborum. Numeros aures ipſæ metiuntur, ne aut non compleas uerbis quod propoſueris, aut redundes. Conſecutio autem, ne generibus, numeris, temporibus, perſonis, caſibus perturbetur oratio. nam ut in ſimplicibus uerbis, quod non eſt Latinum, ſic in coniūctis, quod non eſt conſequens, uituperandū eſt. Communia autem ſimplicium coniunctorumq; ſunt hæc quinque quaſi lumina, dilucidum, breue, probabile, illuſtre, ſuaue. Dilucidum fit uſitatis uerbis, proprijs, diſpoſitis, aut circūſcriptione concluſa, aut intermiſſione, aut cō ciſione uerborum. Obſcurum autem aut longitudine, aut contractione orationis, aut ambiguitate, aut inflexione atque immutatione uerborum. Breuitas

autem conficitur ſimplicibus uerbis, ſemel unaquaq; re dicenda, nulli rei, niſi ut dilucide dicas, ſeruiendo. Probabile autem genus eſt orationis, ſi non nimis eſt comptum atque expolitum, ſi eſt auctoritas & pōdus in uerbis, ſi ſententiæ uel graues, uel aptæ opinionibus hominum & moribus. Illuſtris autem oratio eſt, ſi & uerba grauitate delecta ponuntur, ac translata, & ſuperlata, & ad nomen adiuncta, & duplicata, & idem ſignificantia, atque ab ipſa actione atque imitatione rerum non abhorrentia. eſt enim hæc pars orationis, quæ rem conſtituat penè ante oculos. is enim maxime ſenſus attingitur, ſed cæteri tamen, & maxime mens ipſa moueri poteſt. Sed quæ dicta ſunt de oratione dilucida, cadunt in hanc illuſtrem omnia. eſt enim plus aliquanto illuſtre, quàm illud dilucidum. altero fit ut intelligamus, altero uero, ut uidere uideamur. Suaue autem genus erit dicendi, primum elegantia & iucũditate uerborum ſonantium & leniũ: deinde coniunctione, quæ neque aſperos habeat cõcurſus, neque diſiunctos atque hiantes: & ſit circunſcripta non lõgo anfractu, ſed ad ſpiritum uocis apto, habeatq; ſimilitudinem æqualitatemq; uerborum, tũ ex contrarijs ſumpta uerbis, crebra crebris, paria paribus reſpondeant, relataq; ad idem uerbum, & geminata atque duplicata, uel etiam ſæpius iterata ponantur: cõſtructioq; uerborum tum coniunctionibus copuletur, tum diſſolutionibus relaxetur. Fit etiã ſuauis oratio, cum aliquid aut inuiſum, aut inauditum, aut nouum dicas. delectat enim quidquid eſt admirabile, maximeq; mouet ea, quæ motũ aliquem animi miſcet, oratio:

tio : quæq; ſignificat oratoris ipſius amabiles mores : qui exprimuntur aut ſignificãdo iudicio ipſius ex animo humano ac liberali, aut inflexione ſermonis, cũ aut augendi alterius, aut minuendi ſui cauſa, alia dici ab oratore, alia exiſtimari uidẽtur, idq; comitate fieri magis quàm uanitate. Sed *multa ſunt ſuauitatis præcepta, quæ orationem aut magis obſcuriõ, aut minus probabilem faciunt.* Itaque *etiam hoc loco nobis eſt ipſis, quid cauſa poſtulet, iudicandum.* C. F. *Reliquum eſt igitur, ut dicas de conuerſa oratione atque mutata.* C. P. *Eſt itaque id genus totum ſitum in commutatione uerborum : quæ ſimplicibus in uerbis ita tractatur, ut aut ex uerbo dilatetur, aut in uerbum cõtrahatur oratio.* Ex *uerbo, cum aut proprium aut idem ſignificans, aut factum uerbum in plura uerba deducitur.* Ex *oratione, cum aut definitio ad unum uerbum reuocatur, aut aſſumpta uerba remouentur, aut in circuitus diriguntur, aut in cõiunctione fit unum uerbum ex duobus.* In *coniunctis autem uerbis triplex adhiberi poteſt cõmutatio, non uerborum, ſed ordinis tantummodo : ut cum ſemel dictum ſit directe, ſicut natura ipſa tulerit, inuertatur ordo, & idem quaſi ſurſum uerſus retroq; dicatur, deinde idem interciſe atque permiſte.* Eloquendi *autem exercitatio maxime in hoc toto conuertendi genere uerſatur.* C. F. *Actio igitur ſequitur, ut opinor.* C. P. *Eſt ita : quæ quidem oratori & cum rerum, & cum uerborum momẽtis commutanda maxime eſt. facit enim & dilucidam orationem, & illuſtrem, & probabilem, & ſuauem, non uerbis, ſed uarietate uocum, motu corporis, uultu : quæ plurimum*

ualebunt, ſi cum orationis genere conſentient, eiusq; uim ac uarietatem ſubſequentur. C. F. Nunquidnam de oratore ipſo reſtat? C.P. Nihil ſanè præter memoriam, quæ eſt gemina literaturæ quodam modo, & in diſſimili genere perſimilis. nam ut illa conſtat ex notis literarum, & ex eo, in quo imprimũtur illæ notæ: ſic confectio memoriæ tãquam cera locis utitur, & in his imagines ut literas collocat.

C. F. QVONIAM igitur uis oratoris omnis expoſita eſt, quid habes de orationis præceptis dicere? C.P. Quatuor eſſe eius partes: quarum prima & poſtrema ad motum animi ualet: is enim initijs eſt & perorationibus concitandus. Secunda narratio, & tertia confirmatio fidem facit orationi. Sed amplificatio quãquam habet proprium locum, ſæpe etiam primũ, poſtremum quidem ferè ſemper, tamen reliquo in curſu orationis adhibenda eſt, maximeq; cum aliquid aut confirmatum eſt, aut reprehenſum. itaque ad fidem quoque uel plurimum ualet. eſt enim amplificatio, uehemens quædam argumentatio, ut illa docendi cauſa ſit, hæc cõmouendi. C.F. Perge igitur ordine quatuor mihi iſtas partes explicare. C. P. Faciam, & à principijs primũ ordiar. Quæ quidem ducuntur aut ex perſonis, aut ex rebus ipſis. ſumuntur autẽ trium rerum gratia: ut amice, ut intelligenter, ut attẽte audiamur. Quorum primus locus eſt in perſonis noſtris, diſceptatorum, aduerſariorũ: è quibus initia beneuolentiæ conciliandæ comparantur aut meritis noſtris, aut dignitate, aut aliquo genere uirtutis, et maxime liberalitatis, officij, iuſtitiæ, fidei: contrarijs rebus in aduerſarios con

ferendis,& cum iis,qui diſceptāt,aliqua coiunctionis aut cauſa, aut ſpe ſignificanda: & ſi in nos aliquod odiū offenſio'ue collocata ſit,tollenda ea minuēdá'ue, aut diluendo,aut extenuādo,aut compenſando,aut de precando.Intelligenter autem ut audiamur,& atten te,à rebus ipſis ordiēdum eſt.Sed facillime auditor di ſcit,& quid agatur intelligit, ſi cōplectare à principio genus,naturamq; cauſæ, ſi definias, ſi diuidas, ſi neq; prudentiam eius impedias confuſione partium,nec me moriam multitudine:quæq; mox de narratione dilucida dicētur, eadem etiam huc poterunt recte referri. Vt attente autem audiamur,trium rerum aliqua con ſequemur. Nam aut magna quædam proponemus, aut neceſſaria,aut coniuncta cum ipſis, apud quos res agetur. Sit autem hoc etiam in præceptis,ut, ſi quando tempus ipſum, aut res,aut locus, aut interuentus alicuius,aut interpellatio,aut ab aduerſario dictū aliquod,& maxime in perorando,dederit occaſionē nobis aliquam ut dicamus aliquid ad tēpus apte,ne derelinquamus:et quæ ſuo loco de amplificatione dicemus, multa ex iis poterunt ad principiorum præcepta tranſ ferri. C. F. Quid, in narratione quæ tandem conſeruanda ſunt? C.P. Quoniam narratio eſt rerum explicatio, & quædam quaſi ſedes ac fundamentum conſtituendæ fidei,ea ſunt in ea ſeruanda maxime, quæ etiā in reliquis ferè dicēdi partibus, quæ partim ſunt neceſſaria,partim ſunt aſſumpta ad ornādum. nam ut dilucide probabiliterq; narremus, neceſſarium eſt, ſed aſſumimus etiam ſuauitatem. ergo ad dilucide narrandum eadem illa ſuperiora explicandi &

illuſtrandi præcepta repetemus, in quibus eſt breuitas, eaq́; ſæpiſſime in narratione laudatur, de qua ſupra di ctum eſt. Probabilis autem erit, ſi perſonis, ſi tempori bus, ſi locis ea, quæ narrabũtur, conſentiet, ſi cuiuſque facti & euenti cauſa ponetur, ſi teſtata dici uidebun= tur, ſi cum hominum opinione, auctoritate, ſi cum le= ge, cum more, cum religione coniuncta, ſi probitas nar= rantis ſignificabitur, ſi antiquitas, ſi memoria, ſi ora= tionis ueritas, & uitæ fides. Suauis autem narratio eſt, quæ habet admirationes, expectationes, exitus inopi natos, ſi interpoſitos motus animorum, colloquia perſo= narum, dolores, iracundias, metus, lætitias, cupiditates. Sed iam ad reliqua pergamus. C. F. Nempe ea ſequũ= tur, quæ ad faciendam fidem pertinent. C. P. Ita eſt: quæ quidem in confirmationem & in reprehenſionem diuiduntur. Nam in confirmando noſtra probare uo= lumus, in reprehendendo redarguere contraria. Quo= niam igitur omne, quod in cõtrouerſiam uenit, id aut ſit nec ne, aut quid ſit, aut quale ſit, quæritur: in pri= mo coniectura ualet, in altero definitio, in tertio ra= tio. C. F. Teneo iſtam diſtributionem. nunc coniectu= ræ locos quæro. C. P. In ueriſimilibus & in proprijs re rum notis poſita eſt tota. Sed appellemus docendi gratia ueriſimile, quod plerunque ita fiat: ut adoleſcẽ= tiam procliuiorem eſſe ad libidinem. Propriæ autem notæ argumentum, quod nũquam aliter fit, certumq́; declarat, ut fumus ignem. Veriſimilia reperiuntur ex partibus, & quaſi mẽbris narrationis: ea ſunt in per= ſonis, in locis, in temporibus, in factis, in euentis, in rerũ ipſarum negotiorumq́; naturis. In perſonis naturæ pri=

mũ ſpectãtur,ualetudinis, figuræ,uiriũ,ætatis,mariũ, fœminarũ: atque hæc quidem in corpore. Animi aũt aut quemadmodum affecti ſunt,uirtutibus,uitijs,arti bus,inertijs: aut quemadmodum commoti, cupiditate, metu,uoluptate,moleſtia. Atque hæc quidem in natu= ra ſpectantur. In fortuna,genus,amicitiæ,liberi, pro= pinqui,affines,opes,honores,poteſtates,diuitiæ,libertas, & ea quæ ſunt his contraria. In locis autem & illa naturalia,maritimi an remoti à mari, plani an mon= tuoſi, lenes an aſperi, ſalubres an peſtilentes, opaci an aprici: & illa fortuita, culti an inculti, cele= bres an deſerti, coædificati an uaſti, obſcuri an re= rum geſtarum ueſtigijs nobilitati, conſecrati an pro= fani. In temporibus autem, præſentia, & præ= terita, & futura cernuntur. In his ipſis, uetu= ſta, recentia, inſtantia paulo poſt,aut aliquanto fu= tura. Inſunt etiam in temporibus illa,quæ temporis quaſi naturam notant,ut hiems,uer,æſtas,autumnus: aut anni tempora,ut mẽſis,ut dies,ut nox,hora, tem= peſtas,quæ ſunt naturalia. Fortuita autem, ſacrificia, feſti dies, nuptiæ. Iam facta & euentus aut conſilia ſunt,aut imprudẽtiæ,quæ eſt aut in caſu, aut in qua= dam animi permotione. Caſu, cum aliter accidit ac putatum ſit. Permotione,cum aut obliuio,aut error, aut metus,aut aliqua cupiditatis cauſa permouit. Eſt etiam in imprudentia neceſſitas ponenda. Rerum au= tem bonarum et malarum tria ſunt genera. Nam aut in animis,aut in corporibus,aut extra eſſe poſſunt. Hu ius igitur materiæ ad argumẽtum ſubiectæ perluſtrã= dæ animo partes erunt omnes, & ad id,quod agetur,

ex ſingulis coniectura capienda. Eſt etiam genus argumentorum aliud, quod ex facti ueſtigijs ſumitur, ut telum, cruor, clamor editus, titubatio, permutatio coloris, oratio inconſtans, tremor, & eorum aliquid, quod ſenſu percipi poſſit, etiam ſi præparatum aliquid, ſi cõmunicatum cum aliquo, ſi poſtea uiſum, auditum, indicatum. Veriſimilia autem partim ſingula mouent ſuo pondere, partim, etiam ſi uidetur eſſe exigua per ſe, multum tamen, cum ſunt coacervata, proficiunt. Atque in his veriſimilibus inſunt nonnunquam etiam certæ rerum & propriæ notæ. Maximam autem facit fidem ad ſimilitudinem ueri primum exemplum, deinde introducta rei ſimilitudo: fabula etiam nonnunquam, etſi ſit incredibilis, tamẽ homines cõmouet. C. F. *Quid, definitionis quæ ratio eſt, & quæ uia?* C.P. *Non dubium eſt id quidem, quin definitio genere declaretur, et proprietate quadam, aut etiam cõmunium frequentia, ex quibus propriũ quid ſit eluceat; ſed quoniam de proprijs oritur plerũque magna diſſenſio, definiendum eſt ſæpe ex contrarijs, ſæpe etiam ex diſſimilibus, ſæpe ex paribus. Quamobrem deſcriptiones quoque ſunt in hoc genere ſæpe aptæ, & enumeratio conſequẽtium, in primiſq; commouet explicatio uocabuli ac nominis.* C. F. *Sunt expoſita iam ferè ea, quæ de facto, quæq; de facti appellatione quærũtur. Nempe igitur ea reſtant, quæ cum factum cõſtet & nomen, qualia ſunt, uocatur in dubium.* C.P. *Eſt ita ut dicis.* C. F. *Quæ ſunt igitur in eo genere partes?* C.P. *Aut iure factum depellitur, aut ulciſcendi doloris gratia, aut pietatis, aut pudicitiæ, aut religionis, aut pa*

triæ nomine, aut denique neceſſitate, inſcitia, caſu. Nã quæ motu animi & perturbatione facta ſine ratione ſunt, ea defenſionem cõtra crimen in legitimis iudicijs non habent, in liberis diſceptationibus habere poſſunt. Hoc in genere, in quo quale ſit quæritur, ex controuerſia iure, & recte ne actum ſit quæri ſolet: quorum diſputatio ex locorum deſcriptione ſumenda eſt. C. F. Ageſis ergo, quoniam in confirmationem & reprehenſionem diuiſeras orationis fidem, & dictum de altero eſt, expone nunc de reprehendendo. C. P. Aut totum eſt negandum, quod in argumentatione aduerſarius ſumpſerit, ſi fictũ aut falſum eſſe poſſis dicere: aut redarguenda ea, quæ pro ueriſimilibus ſumpta ſunt. Primũ dubia ſumpta eſſe pro certis. Deinde etiam in perſpicue falſis eadem poſſe dici, Tum ex ijs, quæ ſumpſerint, non effici, quæ uelint. Accedere autem oportet ad ſingula, ſic uniuerſa frangentur. Cõmemoranda ſunt etiam exempla, quibus ſimili in diſputatione creditũ non ſit: conquerenda conditio cõmunis periculi, ſi ingenijs hominum criminoſorum ſit expoſita uita innocentium. C. F. Quoniam unde inueniuntur quæ ad fidem pertinent habeo, quemadmodum in dicendo ſingula tractentur expecto. C. P. Argumentationem quærere uideris, quæ eſt argumẽti explicatio, quæ ſumpta ex ijs locis qui ſunt expoſiti, conficienda & diſtinguenda dilucide eſt. C. F. Plane iſtuc ipſum deſidero. C. P. Eſt ergo (ut ſupra dictũ eſt) explicatio argumenti argumẽtatio: ſed ea conficitur, cum ſumpſeris aut nõ dubia, aut probabilia, ex quibus id efficias quod aut dubiũ, aut minus probabile per ſe uidetur. Argumen

tandi autem duo ſunt genera: quorum alterum ad fidē directo ſpectat: alterum ſe inflectit ad motum. Dirigitur, cum propoſuit aliquid quod probaret, ſumpſitq́; ea, quibus uteretur: atque his confirmatis, ad propoſitum ſe ſe retulit atque concluſit. Illa autem altera argumentatio quaſi retro & contra prius ſumit quæ uult, eáq́; confirmat: deinde id, quod proponendum fuit, permotis animis iacit ad extremum. Eſt autem illa uarietas in argumentando, & non iniucunda diſtinctio: ut cum interrogamus noſmet ipſos, aut percunctamur, aut imperamus, aut optamus, quæ ſunt cū alijs compluribus ſententiarum ornamenta. Vitare autem ſimilitudinem poterimus, non ſemper à propoſito ordientes: & ſi nō omnia confirmando diſputabimus, breuiterq́; interdum, quæ erunt ſatis aperta, ponemus: quodq́; ex his efficietur, ſi id apertum ſit, non habebimus neceſſe ſemper concludere. C. F. *Quid illa, quæ ſine arte appellantur, quæ iandudum aſſumpta dixiſti, ecquonam modo, ecquonam loco artis indigent?* C. P. *Illa uero indigent, nec eo dicuntur ſine arte, quòd ita ſunt, ſed quòd ea non parit oratoris ars, ſed foris ad ſe delata, tamen arte tractat, & maxime in teſtibus. Nam de toto genere teſtium, quàm id ſit infirmum, ſæpe dicendum eſt, & argumenta rerum eſſe propria, teſtimonia uoluntatum: utendumq́; eſt exemplis, quibus teſtibus creditum non ſit: & de ſingulis teſtibus, ſi natura uani, ſi leues, ſi cum ignominia, ſi ſpe, ſi metu, ſi iracundia, ſi miſericordia impulſi, ſi præmio, ſi gratia adducti, comparandiq́; ſuperiore cū auctoritate teſtium, quibus tamē creditum non ſit. Sæ=*

pe etiam quæſtionibus reſiſtendum eſt, q̃ & dolorem fugientes multi in tormentis emētiti perſæpe ſunt, moriq; maluerunt falſum fatendo, quàm inficiando, dolere. Multi etiam ſuam uitam neglexerunt, ut eos, qui his chariores, quàm ipſi ſibi eſſent, liberarent. Alij autem aut natura corporis, aut conſuetudine dolēdi, aut metu ſupplicij, aut mortis, uim tormentorum pertulerunt. Alij ementiti ſunt in eos, quos oderant. Atque hæc exemplis firmanda ſunt. Neque eſt obſcurū, quin, quoniam in utraque parte ſunt exempla, & item ad coniecturam faciendam loci, in contrarijs contraria ſint ſumenda. Atque etiam incurrit alia quædam in teſtibus & in quæſtionibus ratio. Sæpe enim ea, quæ dicta ſunt, ſi aut ambigue, aut inconſtanter, aut incredibiliter dicta ſunt, aut etiam aliter ab alio dicta, ſubtiliter reprehenduntur. C. F. Extrema tibi pars reſtat orationis, quæ poſita in perorando eſt: de qua ſanè uelim audire. C. P. Facilior eſt explicatio perorationis. Nam eſt diuiſa in duas parteis, amplificationem, & enumerationem. Augendi autem & hic eſt proprius locus in perorando: & in curſu ipſo orationis declinationes ad amplificādum dantur confirmata re aliqua, aut reprehenſa. Eſt igitur amplificatio, grauior quædam affirmatio, quæ motu animorū conciliet in dicendo fidem. Ea & uerborum genere conficitur, & rerū. Verba ponenda ſunt, quæ uim habeant illuſtrandi. nec ab uſu ſint abhorrentia, grauia, plena, ſonantia, iuncta, facta, cognominata, non uulgata, ſuperlata, in, primiſq; trāslata, nec in ſingulis uerbis, ſed in continētibus ſoluta, quæ dicuntur ſine coniunctione, ut plur

uideantur. Augent etiam relata uerba, iterata, duplicata, & ea quæ aſcendunt gradatim ab humilioribus uerbis ad ſuperiora, omninoq; ſemper quaſi naturalis, & non explanata oratio, ſed grauibus referta uerbis ad augendum accommodatior. Hæc igitur in uerbis: quibus actio uocis, uultus, & geſtus congruens, et apta ad animos permouendos accommodata eſt. Sed & in uerbis, & in actione cauſa erit tenēda, et pro re agenda. Nam hæc, quia uidentur perabſurda, cum grauiora ſunt, quàm cauſa, diligenter ferè, quid quenque deceat, iudicandum eſt. Rerum amplificatio ſumitur eiſdem locis omnibus, quibus illa, quæ dicta ſunt ad fidē: maximeq; definitiones ualent conglobatæ, & conſequentium frequentatio, & contrariarum, & diſſimilium, & inter ſe pugnantium rerum conflictio: & cauſæ, & ea quæ ſunt de cauſis orta, maximeq; ſimilitudines & exempla: fictæ etiam perſonæ, muta denique loquantur: omninoq; ea ſunt adhibenda, ſi cauſa patitur, quæ magna habentur: quorū eſt duplex genus. Alia enim magna natura uidentur, alia uſu. Natura, ut cœleſtia, ut diuina, ut ea quorum obſcuræ cauſæ, ut in terris mundoq; admirabilia quæ ſunt: ex quibus ſimilibusq;, ſi attendas, ad augendum permulta ſuppetunt. Vſu, quæ uidentur hominibus aut prodeſſe aut obeſſe uehementius: quorum ſunt genera ad amplificandū tria. Nam aut charitate mouētur homines, ut deorū, ut patriæ, ut parentū: aut amore, ut fratrū, ut coniugum, ut liberorū, ut familiarium: aut honeſtate, ut uirtutū, maximeq; earū quæ ad cōmunionem hominū & liberalitatem ualent. Ex ijs & cohor-

tationes ſumuntur ad ea retinenda, et in eos, à quibus ea uiolata ſunt, odia incitantur, & miſeratio naſcitur. Proprius locus augēdi in ijs rebus aut amiſſis, aut amittendi periculo. Nihil eſt enim tam miſerabile, quàm ex beato miſer. Et hoc totum quidem moueat, ſi bona ex fortuna quis cadat: & à quorum charitate diuellatur, quæ amittat aut amiſerit: in quibus malis ſit, futurus ue ſit, exprimatur breuiter. Cito enim areſcit, lacryma, præſertim in alienis malis. Nec quidquam in amplificatione nimis enucleandum eſt: minuta eſt enim omnis diligentia, hic autem locus grandia requirit. Illud iam eſt iudicij, quo quaque in cauſa genere utamur augendi. In illis enim cauſis, quæ ad delectationem exornantur, ij loci tractandi ſunt, qui mouere poſſunt expectationem, admiratione͂, uoluptatem. In cohortationibus autem bonorum ac malorum enumerationes & exempla ualent plurimum. In iudicijs accuſatori ferè, quæ ad iracu͂diam: reo plerunque, quæ ad miſericordiam pertinent. Nonnunquam tamen accuſator miſericordiam mouere debet, & defenſor iracundiam. Enumeratio reliqua eſt, nonnunquam laudatori, ſuaſori non ſæpe, accuſatori ſæpius, quàm reo neceſſaria. Huius ipſa tempora duo ſunt, ſi aut memoriæ diffidas eorũ, apud quos agas, uel interuallo tēporis, uel longitudine orationis, aut frequentatis firmamentis orationis, & breuiter expoſitis, uim eſt habitura cauſa maiorem. Et reo rarius utendum eſt, quòd ponenda ſunt contraria, quorum diſſolutio in breuitate latebit, aculei pungent. Sed erit in enumeratione uitandum, ne oſtentatio memoriæ ſuſcepta,

uideatur eſſe puerilis. id effugiet, qui non omnia mi=nima repetet, ſed breui ſingula attingens, pondera re=rum ipſa comprehendet.

C.F. QVONIAM *& de ipſo oratore, & de o=ratione dixiſti, expone eum mihi nunc, quem ex tribus extremum propoſuiſti quæſtionis locũ.* C. P. *Duo ſunt, ut initio dixi, quæſtionum genera: quorum alterum, fi nitum temporibus & perſonis, cauſam appello: alterũ infinitum, nullis neque perſonis, neque tẽporibus nota tum, propoſitum uoco. Sed eſt conſultatio quaſi pars cauſæ quædam. Ineſt enim infinitum in definito, & ad illud tamen referuntur omnia. Quamobrem priùs de propoſito dicamus, cuius genera ſunt duo. Cognitio=nis alterum, eius ſcientia eſt finis, ut ueri ne ſint ſen=ſus: alterùm actionis, quod refertur ad efficiendum quid, ut ſi quæratur quibus officijs amicitia colẽda ſit. Rurſùs ſuperioris genera ſunt tria: Sit nec ne, quid ſit, quale ſit. nec ne, ut ius in natura ſit, an in more. Quid autem ſit, ſit ne ius id quod maiori parti ſit uti le. Quale aũt ſit, iuſte uiuere ſit nec ne utile. Actio=nis autem duo ſunt genera. Vnum, ad perſequendum aliquid, aut declinandum: ut quibus rebus adipiſci glo riam poſſis, aut quo modo inuidia uitetur. Alterum, quod ad aliquod commodum uſumq; refertur: ut quẽ=admodum ſit reſpub. adminiſtranda, aut quemadmo=dum in paupertate uiuendum. Rurſus autem ex co=gnitionis conſultatione, ubi, ſit nec ne, aut fuerit futu=rum'ue ſit, quæritur; unum genus eſt quæſtionis, poſ=ſit ne aliquid effici; ut, cum quæritur, ecquiſnam per fecte ſapiens eſſe poſſit: alterum, quemadmodũ quid=*

que fiat: ut quonam pacto uirtus pariatur, natura ne, an ratione, an uſu. Cuius generis ſunt omnes, in quibus ut in obſcuris naturalibuſq; quæſtionibus, cauſæ rationeſq; rerum explicantur. Illius autem generis, in quo, quid ſit id de quo agitur, quæritur, duo ſunt genera: quorum in altero diſputandum eſt, aliud an idem ſit, ut pertinacia & perſeuerantia. In altero autem deſcriptio generis alicuius, & quaſi imago exprimẽda eſt, ut qualis ſit auarus, aut quid ſit ſuperbia. Tertio autem in genere, in quo quale ſit quæritur, aut de honeſtate, aut de utilitate, aut de æquitate dicendum eſt. De honeſtate ſic: ut Honeſtum ne ſit pro amico periculum aut inuidiam ſubire. De utilitate autẽ ſic: ut, Sit ne utile in repub. adminiſtranda uerſari. De æquitate uero ſic: ut, Sit ne æquum amicos cognatis anteferre. Atque in hoc eodem genere, in quo, quale ſit, quæritur, exoritur aliud quoddam diſputandi genus. Non enim ſimpliciter ſolum quæritur quid honeſtum ſit, quid utile, quid æquum: ſed etiam ex comparatione, quid honeſtius, quid utilius, quid æquius, atque etiã quid honeſtiſſimũ, quid utiliſſimum, quid æquiſſimũ: cuius generis illa ſunt, quæ præſtantiſſima ſit dignitas uitæ. Atque ea quidem, quæ dixi, cognitionis ſunt omnia. Reſtát actionis, cuius alterum eſt præcipiendi genus, quod ad rationem officij pertinet, ut, quemadmodum colendi ſint parentes. Alterum autem ad ſedandos animos, & oratione ſanandos, ut in conſolandis mœroribus, ut in iracundia comprimenda, aut in timore tollendo, aut in cupiditate minuẽda. Cui quidem generi contrarium eſt diſputandi genus ad eoſdem illo

animi motus, quod in amplificanda oratione ſæpe faciendum eſt, uel gignendos, uel cōcitandos. Atque ferè hæc eſt partitio conſultationum. C. F. *Cognoui: ſed, quæ ratio eſt in his inueniēdi & diſponendi, requiro.* C. P. *Quid? tu aliam ne cenſes, & non eandem eſſe quæ eſt expoſita, ut ex eiſdem locis ad fidem, & ad inueniendum ducantur omnia? Collocandi autem quæ eſt expoſita in alijs ratio, eadem huc transfertur. Cognita igitur omni diſtributione propoſitarū conſultationum, cauſarum genera reſtant omnino. Et earum quidem forma duplex eſt, quarū altera delectationem ſectatur aurium: alterius, ut obtineat, probet, & efficiat quod agit, omnis eſt ſuſcepta contentio. Itaque illud ſuperius exornatio dicitur: quod cum latum genus eſſe poteſt, ſaneq́; uarium, unū ex eo delegimus, quod ad laudandos claros uiros ſuſcepimus, & ad improbos uituperandos. genus enim nullum eſt orationis, quod aut uberius ad dicendum, aut utilius ciuitatibus eſſe poſſit, aut in quo magis orator in cognitione uirtutum uitiorumq́; uerſetur. Reliquum autem genus cauſarum aut in prouiſione poſteri temporis, aut in præteriti diſceptatione uerſatur: quorum alterum deliberationis eſt, alterum iudicij. Ex qua partitione tria genera cauſarum extiterunt. Vnum, quod à meliori parte laudationis eſt appellatum, deliberationis alterum, tertium iudiciorum. Quamobrem de primo primum, ſi placet, diſputemus.* C. F. *Mihi uero placet.* C. P. *Ac laudandi, uituperandiq́; rationes, quæ non ad bene dicendum ſolum, ſed etiam ad honeſte uiuēdum ualent, exponam breuiter, atque à principijs exordiar*

& laudandi & uituperandi. Omnia enim ſunt profecto laudanda, quæ coniuncta cum uirtute ſunt: & quæ cum uitijs, uituperanda. Quamobrem finis alterius eſt honeſtas, alterius turpitudo. Conficitur autem genus hoc dictionis narrandis exponendisq; factis, ſine ullis argumentationibus, ad animi motus leniter tractãdos magis, quàm ad fidem faciendã, aut confirmandam accommodate. non enim dubia firmantur, ſed ea, quæ certa, aut pro certis poſita ſunt. augentur quã ob rem ex ijs, quæ ante dicta ſunt, & narrandi, & augendi præcepta repetentur. Et quoniam in his cauſis omnis ratio ferè ad uoluptatem auditoris, & ad delectationem refertur, utendum erit ijs in oratione ſingulorum uerborum inſignibus, quæ habent plurimum ſuauitatis: id eſt, ut factis uerbis, aut uetuſtis, aut trãſlatis frequenter utamur, & in ipſa conſtructione uerborum ut paria paribus, & ſimilia ſimilibus ſæpe referantur, ut contraria, ut geminata, ut circunſcripta numeroſe non ad ſimilitudinem uerſuum, ſed ad explendum aurium ſenſum, apto quaſi quodam uerborũ modo. Adhibendaq; frequentius etiam illa ornamenta rerum ſunt, ſiue quæ admirabilia, nec opinata, ſiue ſignificata monſtris, prodigijs, & oraculis, ſiue quæ uidebuntur ei, de quo agimus, accidiſſe diuina atque fatalia. Omnis enim expectatio eius, qui audit, & admiratio, et improuiſi exitus habent aliquam in audiendo uoluptatem. Sed quoniam in tribus generibus bona maláue uerſantur, externis, corporis, et animi: prima ſunt externa, quæ ducuntur à genere: quo breuiter modiceq; laudato, aut, ſi erit infame, prætermiſſo, ſi

humile, uel præterito, uel ad augẽdam eius, quem laudas, gloriam tacto: deinceps, ſi res patiatur, de fortunis erit & facultatibus dicendum. Poſtea *de corporis bonis: in quibus quidem, quæ uirtutem maxime ſignificat, facillime forma laudatur.* Deinde *eſt ad facta ueniendum, quorum collocatio triplex eſt: aut enim temporum ſeruandus eſt ordo, aut in primis recentiſſimum quodque dicẽdum, aut multa & uaria facta in propria uirtutum genera ſunt dirigenda.* Sed *hic locus uirtutum atque uitiorũ latiſſime patens, ex multis & uarijs diſputationibus nunc in quandam anguſtam & breuem concludetur.* Eſt *igitur uis uirtutis duplex.* Aut *enim ſcientia cernitur uirtus, aut actione.* Nam, *quæ prudentia, quæ calliditas, quæq; grauiſſimo nomine ſapientia appellatur, hæc ſcientia pollet una.* Quæ *uero moderandis cupiditatibus, regendisq; animi motibus laudatur, eius eſt munus in agẽdo, cui temperantiæ nomen eſt.* Atque *illa prudentia in ſuis rebus domeſtica, in publicis ciuilis appellari ſolet.* Temperantia *autem in ſuas itidem res, & in communes diſtributa eſt; duobusq; modis in rebus commodis diſcernitur, & ea, quæ abſunt, nõ expetendo, & ab ijs, quæ in poteſtate ſunt, abſtinendo.* In *rebus autem incommodis eſt itidem duplex.* Nam *quæ uenientibus malis obſtat, fortitudo: quæ, quod iam adeſt, tolerat & perfert, patientia nominatur.* Quæ *autem hæc uno genere complectitur, magnitudo animi dicitur, cuius eſt liberalitas in uſu pecuniæ, ſimulq; altitudo animi in capiendis incommodis, & maxime iniurijs, & omne quod eſt eius generis, graue, inſedatum, & turbulẽtũ.*

In cõmunio

In communione autem quæ poſita pars eſt, iuſtitia dicitur, eaq́; erga deos religio, erga parentes pietas, uulgo autem bonitas, creditis in rebus fides, in moderatione animaduertendi lenitas, amicitia in beneuolentia nominatur. Atque hæ quidem uirtutes cernuntur in agendo. Sunt autem aliæ quaſi miniſtræ comitesq́; ſapientiæ: quarum altera, quæ ſint in diſputando uera atq; falſa, quibusq́; poſitis quid ſequatur, diſtinguit & iudicat, quæ uirtus omnis in ratione ſcientiaq; diſputandi ſita eſt: altera autem oratoria. nihil enim eſt aliud eloquentia, niſi copioſe loquẽs ſapientia: quæ ex eodẽ hauſta genere, quo illa quæ in diſputãdo, uberior eſt atque latior, & ad motus animorum, uulgiq́; ſenſus accõmodatior. Cuſtos uero uirtutum omnium, dedecus fugiens, laudemq́; maxime conſequens, uerecũdia eſt. Atque hi ſunt quidem ferè quaſi quidam habitus animi, ſic affecti et conſtituti, ut ſint ſinguli inter ſe proprio uirtutis genere diſtincti: à quibus ut quæq; res geſta eſt, ita ſit honeſta neceſſe eſt, ſummeq́; laudabilis. Sunt autem alij quidã perfecti animi habitus ad uirtutem, quaſi præculti, & præparati rectis ſtudijs et artibus, ut in ſuis rebus, ſtudia literarum, ut numerorũ ac ſonorum, ut mẽſuræ, ut ſyderum, ut equorũ, ut uenandi, ut armorum. In cõmunibus, propenſiora ſtudia in aliquo genere uirtutis colendo, aut diuinis rebus deſeruiendo, aut parentibus, amicis, hoſpitibus præcipue atque inſigniter diligendis. Atque hæc quidẽ uirtutũ, uitiorum autem ſunt genera contraria. Cernenda autem ſunt diligenter, ne fallant ea nos uitia, quæ uirtutem uidentur imitari. Nam & prudentiam ma=

litia, & temperantiam immanitas in uoluptatibus aſpernandis, & magnitudinem animi ſuperbia in animis extollendis, & deſpicientia in contemnendis honoribus, & liberalitatem effuſio, & fortitudinem audacia imitatur, & patientiam duritia immanis, & iuſtitiam acerbitas, & religionem ſuperſtitio, & lenitatem mollitia animi, & uerecundiam timiditas, & illam diſputādi prudentiam concertatio captatioq; uerborum, & hanc oratoriam uim inanis quædam profluentia loquendi. Studijs autem bonis ſimilia uidentur ea, quæ ſunt in eodem genere nimia. Quamobrem omnis uis laudandi uituperandiq; ex his ſumetur uirtutum uitiorumq; partibus: ſed in toto quaſi contextu orationis hæc eurnt illuſtranda maxime, quemadmodum quiſque generatus, quemadmodum educatus, quemadmodum inſtitutus, moratusq; fuerit: & ſi quid cui magnum, aut incredibile acciderit, maximeq; ſi id diuinitus accidiſſe potuerit uideri: tum quod quiſque ſenſerit, dixerit, geſſerit, ad ea, quæ propoſita ſunt, uirtutum genera accommodabuntur, ex illisq; iiſdem inueniendi locis cauſæ rerum, & euentus, & conſequentia requirentur. Neque uero mors eorum, quorum uita laudabitur, ſilentio præteriri debebit, ſi modo quid erit animaduertendum aut in ipſo genere mortis, aut in ijs rebus, quæ poſt mortem erunt conſecutæ. C. F. Accepi iſta, didiciq; breuiter, non ſolum quemadmodum laudarem alterum, ſed etiam quemadmodum eniterer ut poſſem ipſe iure laudari. Videamus igitur deinceps, in ſententia dicenda quam uiam, & quæ præcepta te

neamus. C. P. *Eſt igitur in deliberando finis utilitas, ad quem omnia ita referuntur in conſilio dando, ſententiaq; dicenda, ut illa prima ſint ſuaſori aut diſſuaſori uidenda, quid aut poſſit fieri, aut non poſſit, & quid aut neceſſe ſit, aut non neceſſe.* Nam *& ſi quid effici non poteſt, deliberatio tollitur, quamuis utile ſit: & ſi quid neceſſe eſt (neceſſe autem id eſt, ſine quo ſalui liberi'ue eſſe nō poſſumus) id eſt reliquis & honeſtatibus in ciuili ratione, & cōmodis anteponendum.* Cū *autem quæritur quid fieri poſſit, uidendum etiam eſt, quàm facile poſſit. nam quæ perdifficilia ſunt, perinde habenda ſæpe ſunt, ac ſi effici non poſſint.* Et *cum de neceſſitate attendemus, et ſi aliquid nō neceſſarium uidebitur, uidendum tamen erit quàm ſit magnum: quod enim permagni intereſt, pro neceſſario ſæpe habetur.* Itaque *cum conſtet hoc genus cauſarum ex ſuaſione & diſſuaſione, ſuaſori proponitur ſimplex ratio, ſi & utile eſt, & fieri poteſt, fiat.* Diſſuaſori *duplex: una, ſi non utile eſt, ne fiat: altera, ſi fieri non poteſt, nec ſuſcipiatur.* Sic *ſuaſori utrunque docendum eſt, diſſuaſori alterum infirmare ſat eſt.* Quare *quoniam in his uerſatur omne conſilium duobus, de utilitate ante dicamus, quæ in diſcernendis bonis maliſq; uerſatur.* Bonorum *autem partim neceſſaria ſunt, ut uita, pudicitia, libertas, ut liberi, coniuges, germani, parētes: partim non neceſſaria, quorum alia ſunt per ſe expetenda, ut ea quæ ſita ſunt in officijs atque uirtutibus; alia quòd aliquid commodi efficiunt, ut opes, & copiæ.* Eorum *autem, quæ propter ſe expetuntur, partim honeſtate ipſa, partim commoditate aliqua expetun-*

tur. Honeſtate, ea quæ proficiſcũtur ab ijs uirtutibus, de quibus paulo ante eſt dictum: quæ ſunt laudabilia ipſa per ſe. Cõmoditate aũt aliqua, quæ ſunt in corporis, aut fortunæ bonis expetenda. Quorum alia ſunt quaſi quodam modo cum honeſtate coniuncta, ut honos, ut gloria: alia diuerſa, ut uires, forma ualetudo, nobilitas, diuitiæ, clientelæ. Eſt etiam quaſi quædam materies ſubiecta honeſtati, quæ maxime ſpectatur in amicitijs: amicitiæ autem charitate & amore cernuntur. Nam cum deorum, tum parentum, patriæq́; cultus, eorumq́; hominum, qui aut ſapientia, aut opibus excellũt, ad charitatem referri ſolet. Coniuges autem, & liberi, & fratres, & alij, quos uſus familiaritasq́; coniũxit, quanquã etiam charitate ipſa, tamen amore maxime continentur. In his igitur rebus, cum bona ſint, facile eſt intellectu, quæ ſint contraria. Quòd ſi ſemper optima tenere poſſemus, haud ſanè, quoniam quidem ea perſpicua ſunt, conſilio multum egeremus. Sed quia temporibus, quæ uim habent maximam, perſæpe euenit, ut utilitas cum honeſtate certet, earumq́; rerum contentio plerũque deliberationes efficit, ne aut opportuna propter dignitatẽ, aut honeſta propter utilitatem relinquantur, ad hanc difficultatem explicandam præcepta referamus. Et quoniam non ad ueritatem ſolum, ſed etiam ad opiniones eorũ, qui audiũt, accõmodanda eſt oratio, hoc primum intelligamus, hominum duo eſſe genera: alterum indoctum & agreſte, quod anteferat ſemper, utilitatem honeſtati: alterũ expolitum, quod rebus omnibus dignitatẽ anteponat. Itaque huic generi laus, honor, gloria, fides, iuſtitia, o=

mniſq; uirtus: illi autem alteri quæſtus, emolumentū, fructuſq; proponitur, atque etiam uoluptas, quæ maxime eſt inimica uirtuti, boniq; naturam fallaciter imitando adulterat: quam immaniſſimus quiſque acerrime ſequitur, neque ſolum honeſtis rebus, ſed neceſſarijs anteponit. In *ſuadendo, cum ei generi hominum conſilium des, ſæpe ſanè laudanda eſt.* Et *illud uidendum, quanto magis homines mala fugiant, quàm ſequantur bona. nam neque honeſta tā expetunt, quàm deuitant turpia. quis enim honorem, quis gloriam, quis laudem, quis ullum decus tam unquam expetat, quàm ut ignominiā, infamiam, contumeliam, dedecus fugiat; quarum rerum dolor grauis eſt.* Eſt *genus hominum ad honeſtatem natum, malo cultu, prauiſq; opinionibus corruptum. Quare in cohortando atque ſuadendo propoſitum quidem nobis erit illud, ut doceamus qua ui bona conſequi, maláq; uitare poſſimus.* Sed *apud homines benè inſtitutos plurimum de laude, & de honeſtate dicemus, maximeq; ea uirtutum genera tractabimus, quæ in communi hominum utilitate tuenda augendáq; uerſantur.* Sin *apud indoctos imperitoſq; dicemus, fructus, emolumenta, uoluptates, uitationeſq; dolorum proferantur, addantur etiam contumeliæ atque ignominiæ.* Nemo *enim eſt tam agreſtis, quem non, ſi ipſa minus honeſtas, contumelia tamen & dedecus magnopere moueat. Quare quod ad utilitatem ſpectat, ex ijs, quæ dicta ſunt, reperietur. Quod autem poſſit effici nec ne, in quo etiam quàm facile poſſit, quamq; expediat, quæri ſolet, maxime ex cauſis ijs, quæ quanque rem*

efficiant, eſt uidendum. Cauſarum autem genera ſunt plura. Nam ſunt aliæ, quæ ipſæ conficiunt: aliæ, quæ uim aliquam ad conficiendum afferunt. Itaque illæ ſuperiores conficientes uocentur: hæ reliquæ ponantur in eo genere, ut ſine his confici non poſſit. Conficiens autem cauſa alia eſt abſoluta, & perfecta per ſe: alia aliquid adiuuans, & efficiendi ſocia quædam, cuius generis uis uaria eſt, & ſæpe aut maior aut minor, ut & illa, quæ maximã uim habet, ſola ſæpe cauſa dicatur. Sunt autem aliæ cauſæ, quæ aut propter principium, aut propter exitum conficientes uocantur. Cum autem quæritur quid ſit optimum factu, aut utilitas, aut ſpes efficiendi ad aſſentiendum impellit animos. Et quoniam de utilitate iam diximus, de efficiendi ratione dicamus. Quo toto genere, quibuſcum, et contra quos, quo tempore, aut quo loco, aut quibus facultatibus armorum, pecuniæ, ſociorum, earum'ue rerum, quæ ad quanque rem efficiendam pertinent, poſſimus uti, requirendum eſt. Neque ſolum ea ſunt quæ nobis ſuppetunt, ſed etiam illa quæ aduerſantur, uidenda. Et ſi ex contentione procliuiora erunt noſtra, non ſolum effici poſſe quæ ſuadeamus, erit perſuadendum: ſed curandum etiam ut illa facilia, procliuia, iucunda uideantur. Diſſuadentibus autem, aut utilitas labefactanda eſt, aut efficiendi difficultates efferendæ, neq; alijs ex præceptis, ſed iiſdem ex ſuaſionis locis. Vterque uero ad augendum habeat exemplorum aut recẽtium, quæ notiora ſint, aut ueterum, quo plus auctoritatis habeãt, copiam. Maximeq; ſit in hoc genere meditatus, ut poſſit uel utilia ac

neceſſaria ſæpe honeſtis, uel hæc illis anteferre. ad commouendos autem animos maxime proficient, ſi incitandi erũt, huiuſmodi ſententiæ, quæ ad explendas cupiditates, aut ad odium ſatiandum, aut ad ulciſcendas iniurias pertinebunt. ſin autem reprimendi, de incerto ſtatu fortunæ, dubijsq́; euentis rerum futurarum, et retinendis ſuis fortunis, ſi erunt ſecundæ; ſin autem aduerſæ, de periculo cõmonendi. Atque hi quidẽ ſunt perorationis loci. Principia autem in ſententijs dicendis breuia eſſe debebunt: non enim ſupplex ut ad iudicem uenit orator, ſed hortator atque auctor. Quare proponere, qua mente dicat, quid uelit, quibus de rebus dicturus ſit, debet, hortariq́; ad ſe breuiter dicẽtem audiendum. Tota autem oratio ſimplex, & grauis, & ſententijs debet ornatior eſſe, quàm uerbis. C. F. Cognoui iam laudationis, & ſuaſionis locos; nunc quæ iudicijs accommodata ſunt expecto: idq́; nobis genus reſtare unum puto. C. P. Recte intelligis. atque eius quidem generis finis eſt æquitas, quæ non ſimpliciter ſpectatur, ſed comparatione nonnunquam: ut cũ de ueriſſimo accuſatore diſputatur, aut cum hæreditatis ſine lege, aut ſine teſtamento petitur poſſeſſio: in quibus cauſis quid æquius, æquiſſimum'ue ſit, quæritur: quas ad cauſas facultas petitur argumentationum ex ijs, de quibus mox dicetur, æquitatis locis. Atque etiam ante iudicium de conſtituendo ipſo iudicio ſolet eſſe contentio, cum, aut ſit ne actio illi qui agit, aut iam ne ſit, aut num iam eſſe deſierit, aut illa ne lege, ijs ne uerbis ſit actio, quæritur: quæ etiam ſi ante, quàm res in iudicium uenit,

aut concertata,aut dijudicata; aut cōfecta non ſunt: tamen in ipſis iudicijs permagnum ſæpe habent pōdus, cum ita dicitur. Plus petiſti, ſero petiſti, non fuit tua petitio,non à me,non hac lege,nō his uerbis, non hoc iudicio. Quarum cauſarum genus eſt poſitum in iure ciuili,quod eſt in priuatarum ac publicarum rerum lege aut more poſitum: cuius ſcientia neglecta ab oratoribus pleriſque,nobis ad dicendū neceſſaria uidetur. Quare de conſtituendis actionibus,accipiendis,ſubeundisq; iudicijs,de excipiēda iniquitate actionis, de comparanda æquitate, quod ea ferè generis eius ſunt, ut quanquam in ipſum iudicium ſæpe dilabantur, tamē ante iudicium tractanda uideantur, paululum ea ſeparo à iudicijs,tempore magis agendi, quàm diſſimilitudine generis. Nam omnia,quæ de iure ciuili,aut de æquo & bono diſceptantur, cadunt in eam formam, in qua,quale quid ſit, ambigitur, de qua dicturi ſumus,quæ in æquitate et iure maxime conſiſtit. In omnibus igitur cauſis tres ſunt gradus,ex quibus unus aliquis capiendus eſt, ſi plures nō queas,ad reſiſtendum. Nam aut ita conſiſtendum eſt,ut quod obijcitur factū neges: aut illud quod factum fateare,neges eam uim habere, atque id eſſe quod aduerſarius criminetur. Aut ſi neque de facto,neque de facti appellatione ambigi poteſt,id,quod arguere,neges tale eſſe, quale ille dicat,et rectū eſſe,quod feceris,cōcedendum'ue defendas. Ita primus ille ſtatus, & quaſi conflictio cum aduerſario,coniectura quadam: ſecundus autem definitione,atque deſcriptione aut informatione uerbi: tertius æqui,& ueri,& recti, & humani ad ignoſcendū

diſputatione tractandus eſt. Et quoniam ſemper is, qui defendit, non ſolũ reſiſtat oportet aliquo ſtatu, aut inficiando, aut definiendo, aut æquitate opponenda, ſed etiam rationem ſubijciat recuſationis ſuæ: Primus ille ſtatus rationem habet iniqui criminis, ipſam negationem, inficiationemq; facti: Secundus, quod non ſit in re, quod ab aduerſario ponitur in uerbo: Tertius, quod id recte factum eſſe defendet, quod ſine ulla nominis controuerſia factum fatetur. Deinde unicuique rationi opponendum eſt ab accuſatore id, quod ſi non eſſet in accuſatione, cauſa omnino eſſe non poſſet. Itaque ea, quæ ſic referuntur, continentia cauſarum uocentur: quanquam non ea magis, quæ contra rationem defenſionis afferuntur, quàm ipſæ defenſionis rationes continent cauſas. Sed diſtinguendi gratia rationem appellamus eam, quæ affertur à reo ad recuſandũ depellẽdi criminis cauſa: quæ niſi eſſet, quid defenderet non haberet. Firmamentum autem, quod contra ad labefactandam rationem refertur, ſine quo accuſatio ſtare non poteſt. Ex rationis autem, & ex firmamenti conflictione, & quaſi cõcurſu quæſtio exoritur quædam, quam diſceptationem uoco: in qua quid deueniat in iudicium, & de quo diſceptetur, quæri ſolet. Nam prima aduerſariorum contentio diffuſam habet quæſtionem, ut in coniectura, Ceperit ne pecunias Decius. In definitione, Minuerit ne maieſtatem Norbanus. In æquitate, Iure ne occiderit Opimius Gracchũ. Hæc, quæ primam contentionem habent ex arguendo & reſiſtendo, lata, ut dixi, & fuſa ſunt. Rationum & firmamentorum contentio adducit in angu-

ſtam diſceptationem. ea in coniectura nulla eſt. nemo enim eius, quod negat factum, rationẽ aut poteſt, aut debet, aut ſolet reddere. Itaque in his cauſis eadem & prima quæſtio, & diſceptatio eſt extrema. In illis autem, ubi ita dicitur, Non minuit maieſtatem, quod egit de Cepione turbulentius. Populi enim R. dolor iuſtus uim illam excitauit, non Tribuni actio. Maieſtas autem, quoniam eſt magnitudo quædam populi R. in eius poteſtate ac iure retinendo, aucta eſt potius, quàm diminuta. & ubi ita refertur, Maieſtas eſt imperij atque in omni populi R. dignitate, quam minuit is qui per uim multitudinis rem ad ſeditionem uocauit: exiſtit illa diſceptatio, Minuerit ne maieſtatem, qui uoluntate populi R. rem gratam & æquam per uim egerit. In his autem cauſis, ubi aliquid recte factum, aut concedendum, eſſe factum defenditur, cum eſt facti ſubiecta ratio, ſicut ab Opimio, Iure feci, ſalutis omnium & conſeruandæ reip. cauſa: relatumq́; eſt ab Decio, Ne ſceleratiſſimum quidem ciuem ſine iudicio iure ullo necare potuiſti: oritur illa diſceptatio, Potuerit ne recte ſalutis reip. cauſa ciuem euerſorem ciuitatis indemnatum necare. Ita diſceptationes eæ, quæ in his cõtrouerſijs oriuntur, quæ ſunt certis perſonis & temporibus notatæ, fiunt rurſus infinitæ, detractisq; temporibus & perſonis, rurſum ad conſultationis formam, rationemq́; reuocantur. Sed in grauiſſimis firmamentis & illa ponenda ſunt; ſi qua ex ſcripto legis, aut teſtamenti, aut uerborum ipſius iudicij, aut alicuius ſtipulationis, aut cautionis opponuntur defenſioni contraria. Ac ne hoc quidem genus in eas

cauſas incurrit, quæ coniectura continentur. Quod enim factum negatur, id argui non poteſt ſcripto. Ne in definitionem quidem uenit, genere ſcripti ipſius. Nam etiam ſi uerbum aliquod de ſcripto definiẽdum eſt, quam uim habeat: ut cum ex teſtamentis quid ſit penus, aut cum ex lege prædij quæritur, quæ ſunt ruta, cæſa, non ſcripti genus, ſed uerbi interpretatio controuerſiam parit. Cum autem plura ſignificantur ſcripto, propter uerbi aut uerborum ambiguitatem, ut liceat ei, qui cõtradicat eò trahere ſignificationem ſcripti, quò expediat, aut uelit: aut etiam ſi ambigue ſcriptum non ſit, uel à uerbis uoluntatem & ſententiam ſcriptoris abducere, uel alio ſe eadem de re contrarie ſcripto defendere, tum diſceptatio ex ſcripti contentione exiſtit, ut in ambiguis diſceptetur, quid maxime ſignificetur: in ſcripti ſententiæq; contentione, utrum potius ſequatur iudex: in contrarijs ſcriptis, utrum magis ſit comprobandum. Diſceptatio autem cum eſt conſtituta, propoſita eſſe debet oratori, quò omnes argumentationes repetitæ ex inueniendi locis coniĳciantur. Quod quanquam ſatis eſt ei, qui uidet quid in quoque loco lateat, q· iq; illos locos tanquam theſauros aliquos argumentorum notatos habet: tamen ea, quæ ſunt certarum cauſarum propria, tangemus. In coniectura igitur, cum eſt in infitiãdo reus, accuſatori hæc duo prima ſunt, (ſed accuſatorem pro omni actore, & petitore appello: poſſunt enim etiam ſine accuſatore in cauſis hæc eadem controuerſiarũ genera uerſari) ſed hæc duo ſunt ei prima, cauſa et euentus. Cauſam appello rõnem efficiẽdi: euẽtũ, id, quod eſt effectũ.

Atque ipſa quidem partitio cauſarum paulo ante in ſuaſionis locis diſtributa eſt. Quæ enim in conſilio capiendo futuri temporis præcipiebantur, quamobrẽ aut utilitatem uiderentur habitura, aut efficiendi facultatem, eadem, qui de facta argumentabitur, colligere debebit. Quamobrem & utilia illi, quem argue, fuiſſe, & ab eo effici potuiſſe demonſtret. Vtilitatis coniectura mouetur, ſi illud, quod arguitur, aut ſpe bonorum, aut malorum metu feciſſe dicitur: quod fit acrius, quo illa in utroque genere maiora ponuntur. Spectantur etiam ad cauſam facti, motus animorũ, ſi ira recens, ſi odium uetus, ſi ulciſcendĩ ſtudium, ſi iniuriæ dolor, ſi honoris, ſi gloriæ, ſi imperij, ſi pecuniæ cupiditas, ſi periculi timor, ſi æs alienum, ſi anguſtiæ rei familiaris, ſi audax, ſi leuis, ſi crudelis, ſi impotens, ſi incautus, ſi inſipiens, ſi amans, ſi commota mente, ſi uinolentus, ſi cum ſpe efficiendi, ſi cum opinione celandi: aut, ſi patefactum eſſet, depellendi criminis, uel perrumpendi periculi, uel in longinquum tempus differendi: aut ſi iudicij pœna leuior, quàm facti præmium: aut ſi facinoris uoluptas maior, quàm damnationis dolor. His ferè rebus facti ſuſpicio confirmatur, cum & uolũtatis in reo cauſæ reperiũtur, & facultas. In uolũtate autem utilitas ex adeptione alicuius cõmodi, uitationeq; alicuius incõmodi quæritur, ut aut ſpes, aut metus impuliſſe uideatur, aut alius repẽtinus animi motus, qui etiã citius in fraudem, quàm ratio utilitatis impellit. quamobrem ſint hæc dicta de cauſis. C. F. *Teneo, & quæro qui ſint illi euentus, quos ex cauſis effici dixiſti.* C. P. *Conſequentia quædã ſigna præteriti, et quaſi im-*

preſſa facti ueſtigia: quæ quidem uel maxime ſuſpicionem mouent, & quaſi tacita ſunt criminum teſtimonia. Atque hæc quidem grauiora, quòd cauſæ communiter uidentur inſimulare et arguere omnes poſſe, quorum non interfuerit aliquid: hæc proprie attingũt eos ipſos qui arguũtur, ut telũ, ut ueſtigium, ut cruor, ut deprehenſum aliquid, quod ablatum ereptum'ue uideatur, ut reſponſum incõſtanter, ut hæſitatum, ut titubatum, ut cum aliquo uiſus, ex quo ſuſpicio oriatur, ut eo ipſo in loco uiſus, in quo facinus, ut pallor, ut tremor, ut ſcriptum, aut obſignatum, aut depoſitum quippiam. Hæc enim, & talia ſunt, quæ aut in re ipſa, aut etiam ante quàm factum eſt, aut poſtea ſuſpicioſum crimen efficiant. Quæ ſi non erunt, tamen cauſis ipſis, & efficiendi facultatibus niti oportebit, adiuncta illa diſputatione communi, non fuiſſe illum tam amẽtem, ut indicia facti aut effugere, aut occultare nõ poſſet, ut ita apertus eſſet, ut locum crimini relinqueret. Communis ille contra locus, audaciam temeritati, non prudentiæ eſſe coniunctam. Sequitur autem ille locus ad augendum, non eſſe expectandum, dum fateatur, argumentis peccata conuinci: & hic etiam exempla ponentur. Atque hæc quidem de argumentis. Sin autem erit etiam teſtium facultas: primum, genus erit ipſum laudandum, dicendumq́;, ne argumentis teneretur reus, ipſum ſua cautione feciſſe, teſtes effugere non potuiſſe. Deinde ſinguli laudentur. Quæ autem eſſent laudabilia, dictum eſt. Deinde etiam argumento firmo, quia tamen ſæpe falſum eſt, poſſe recte non credi: uiro bono & firmo, ſine uitio iudicis non poſſe non

credi. Atque etiam, ſi obſcuri teſtes erunt, aut tenues, dicendum erit non eſſe ex fortuna fidem ponderandã, et eos eſſe cuiuſque locupletiſſimos teſtes, qui id, de quo agatur, facillime ſcire poſſint. Sin *quæſtiones habitæ, aut poſtulatio ut habeantur, cauſam adiuuabunt, confirmandum genus primum quæſtionum erit, dicẽdum de ui doloris, de opinione maiorum, qui eam rem totam, niſi probaſſent, certe repudiaſſent: de inſtitutis* Athenienſium, Rhodiorum, *doctiſſimorum hominum, apud quos etiam, id quod acerbiſſimum eſt, liberi, ciuesq; torquentur.* De *noſtrorum etiam prudentiſſimorum hominum inſtitutis, qui cum de ſeruis in dominos quæri noluiſſent, de inceſtu tamẽ, et coniuratione, quæ facta me* Conſule *eſt, quærendũ putauerũt.* Irridenda *etiã diſputatio eſt, quã ſolent uti ad infirmandas quæſtiones, & meditata, puerilisq; dicenda: tum facienda fides, diligenter eſſe, & ſine cupiditate quæſitum: dictaq; quæſtionis argumentis, & coniectura ponderanda.* Atque *hæc accuſationis ferè membra ſunt.* Defen*ſionis autem primum infirmatio cauſarum, aut non fuiſſe, aut nõ tantas, aut non ſibi ſoli, aut commodius potuiſſe idem conſequi, aut non ijs eſſe moribus, aut non ea uita, aut nullos animi motus, aut non tam impotenteis fuiſſe.* Facultatum *autem infirmatione utetur, ſi aut uires, aut animum, aut copias, aut opes abfuiſſe demonſtrabit: aut alienum tempus, aut locum non idoneum, aut multos arbitros, quorũ crederet nemini: aut non ſe tam ineptum, ut id ſuſciperet, quod occultare non poſſet: neque tam amẽtem, ut pœnas, ac iudicia contemneret.* Conſequentia *autem diluet*

exponẽdo nõ eſſe illa certa indicia facti,quæ etiã nullo admiſſo cõſequi poſſent:cõſiſtetq; in ſingulis: & ea aut eorũ,quæ ipſe facta eſſe dicet,propria eẽ defendet potius q̃ criminis:aut ſi ſibi cũ accuſatore cõmunia eſſent,pro periculo potius, quàm cõtra ſalutẽ ualere debere:teſtiumq; , & quæſtionũ genus uniuerſum,et q̃d poterit in ſingulis,ex reprehenſionis locis,de quibus ante dictũ eſt,refellet.Harũ cauſarũ principia ſuſpicioſa ad acerbitatem ab accuſatore ponẽtur:denũciabiturq; inſidiarũ cõmune periculum,excitabunturq; animi,ut attendãt. A reo autem querela cõflati criminis,collectarumq; ſuſpicionũ,et accuſatoris inſidiæ,& item cõmune periculũ proferetur,animiq; ad miſericordiã allicientur,et modice beneuolẽtia iudicũ colligetur. Narratio autem accuſatoris erit quaſi mẽbratim geſti negotij ſuſpicioſa explicatio,ſparſis omnibus argumẽtis, obſcuratis defenſionibus.Defenſoris,aut præteritis,aut obſcuratis ſuſpicionũ argumentis,rerũ ipſarum euẽtus erũt,caſusq; narrandi. In confirmandis autem noſtris argumentationibus,infirmandisq; contrarijs,ſæpe erũt accuſatori motus animorũ incitandi,reo mitigãdi.Atque hæc quidẽ utrique maxime in peroratione facienda:alteri frequentatione argumentorũ , & coaceruatione uniuerſa: alteri, ſi plane cauſam redarguendo explicarit,enumeratione,ut quidque diluerit,& miſeratione ad extremũ.C.F.Scire mihi iam uideor quemadmodũ cõiectura tractãda ſit.nũc de definitione audiamus. C. P.Cõmunia dãtur in iſto genere accuſatori defenſoriq; præcepta.uter enim definiẽdo deſcribẽdoq; uerbo magis ad ſenſũ iudicis,opinionẽq; penetrarit,&

uter ad communem uerbi uim, & ad eam præceptionem, quam inchoatam habebunt in animis ij qui audient, magis & propius acceſſerit, is uincat neceſſe eſt. Non enim argumentando hoc genus tractatur, ſed tanquam explicando excutiendoq; uerbo: ut ſi in reo pecunia abſoluto, rurſusq; reuocato, præuaricationem accuſator eſſe definiat omnem iudicij corruptelã ab reo: defenſor autem non omnem, ſed tantum modo accuſatoris corruptelam ab reo. Sit ergo hæc contentio prima uerborum, in qua etiam ſi propius accedat ad conſuetudinem mentemq; ſermonis defenſoris definitio, tamen accuſator ſententia legis nititur. Negat enim probari oportere, eos, qui leges ſcripſerunt, ratum habere iudicium, ſi totum corruptum ſit: ſi unus accuſator corruptus ſit, reſcindere nititur æquitate, ut illa quaſi ſcribenda lex ſic eſſet: quæq; tamen complecteretur in iudicijs corruptis, ea uerbo uno præuaricationis comprehendiſſe dicitur. Defenſor autem teſtatur conſuetudinem ſermonis, uerbiq; uim ex contrario reperiet quaſi ex uero accuſatore, cui contrarium eſt nomen præuaricationis; ex conſequentibus, quòd ea litera de accuſatore ſoleat dari iudici: ex nomine ipſo, quòd ſignificat eum, qui in contrarijs cauſis, quaſi uarie eſſe poſitus uideatur. Sed huic tamen ipſi confugiendum eſt ad æquitatis locos, ad rerum iudicatarum auctoritatem, ad finem aliquem periculi. communeq; ſit hoc præceptum, ut cum uterque definierit quammaxime potuerit ad communem ſenſum, uimq; uerbi, tum ſimilibus, exemplisq; eorum, qui item locuti ſunt, ſuam definitionem

nitionem ſententiamq; confirmet. Atque accuſatori in hoc genere cauſarum locus ille communis, minime eſſe cõcedendum, ut is, qui de re confiteatur, uerbi ſe interpretatione defendat. Defenſor autem ad ea, quæ propoſui, æquitate nitatur: & ea cum ſecum faciat, non re, ſed deprauatione uerbi ſe urgeri queratur. Quo in genere percenſere poterit pleroſque inueniendi locos.: nam & ſimilibus utetur, & contrarijs, & conſequentibus; quanquam uterque, tamen reus, niſi plane erit abſurda cauſa, frequentius. Amplificandi autem cauſa, quæ, aut cum digredientur à cauſa, dici ſolent, aut cum perorabũt, hæc uel ad odium, uel ad miſericordiam, uel ad omnino animos iudicum mouendos ex ijs, quæ ſunt anteposita, ſumentur, ſi modo rerũ magnitudo, hominum'ue aut inuidia, aut dignitas poſtulabit. C. F. Habeo iſta: nunc ea, quæ, cum quale ſit quippiam diſceptatur, quæri ex utraque parte deceat, uelim audire. C. P. Confitentur in iſto genere, qui arguuntur, ſe id feciſſe ipſum, in quo reprehẽduntur. ſed quoniam iure ſe feciſſe dicunt: iuris eſt omnis ratio nobis explicanda: quod diuiditur in duas parteis primas: naturam, atque legem: & utriuſque generis uis in diuinum, & humanum ius eſt diſtributa. quorum æquitatis eſt unum, alterum religionis. Aequitatis autem uis eſt duplex: cuius altera directi, & ueri, & iuſti, &, ut dicitur, æqui & boni ratione defenditur: altera ad uiciſſitudinem referendæ gratiæ pertinet: quod in beneficio gratia, in iniuria ultio nominatur. Atque hæc communia ſunt naturæ, atque legis: ſed propria legis & ea, quæ ſcripta ſunt, &

ea, quæ ſine literis, aut gentium iure, aut maiorum more retinentur. Scriptorum *autem priuatum aliud eſt: publicum aliud.* Publicum, *lex,* S. C. *fœdus.* Priuatum, *tabulæ, pactum, conuentum, ſtipulatio.* Quæ *autem ſcripta non ſunt, ea aut conſuetudine, aut cōuentis hominum, & quaſi conſenſu obtinētur.* Atque *etiam hoc in primis, ut noſtros mores, legesq́; tueamur, quodam modo naturali iure præſcriptum eſt.* Et *quoniam breuiter aperti fontes ſunt quaſi quidā æquitatis: meditata nobis ad hoc cauſarum genus eſſe debebunt ea, quæ dicenda erunt in orationibus de natura, de legibus, de more maiorum, de propulſanda iniuria, de ulciſcenda, de omni parte iuris.* Si *imprudenter, aut neceſſitate, aut caſu quippiam fecerit: quod non concederetur iis, qui ſua ſponte. & uolūtate feciſſent: ad eius facti deprecationem ignoſcendi petenda uenia eſt: quæ ſumetur ex pleriſque locis æquitatis.* Expoſitū *eſt, ut potui breuiſſime, de omni cōtrouerſiarum genere: niſi præterea tu quid requiris.* C. F. Illud *equidē, quod iam unum reſtare uideo, quale ſit, cum diſceptatio uerſatur in ſcriptis.* C. P. Recte *intelligis. eo enim expoſito, munus promiſſi omne confecero.* Sunt *igitur ambigui duobus aduerſariis præcepta cōmunia.* Vterque *enim hanc ſignificationem, quâ utetur ipſe, dignam ſcriptoris prudentia eſſe defendet.* Vterque *id, quod aduerſarius ex ambigue ſcripto intelligendū eſſe dicet, aut abſurdum, aut inutile, aut iniquum, aut turpe eſſe defendet, aut etiam diſcrepare cum cæteris ſcriptis, uel aliorum, uel maxime, ſi poterit, eiuſdem: quamq́; defendet ipſe, eam rem, et ſententiam quem-*

uis prudentem, & iuſtum hominem, ſi integrum daretur, ſcripturum fuiſſe, ſed planius: eamq; ſententiam, quam ſignificari poſſe dicet, nihil habere aut captionis, aut uitij: contrariam autem ſi probarit, fore ut multa uitia, ſtulta, iniqua, contraria conſequantur. Cum autem aliud ſcriptor ſenſiſſe uidetur, & aliud ſcripſiſſe: qui ſcripto nitetur, eum re expoſita recitatione uti oportebit: deinde inſtare aduerſario; iterare: renouare: interrogare, num aut ſcriptum neget, aut contra factum inficietur. Poſt iudicem ad uim ſcripti uocet. Hac confirmatione uſus, amplificet rem lege laudanda: audaciamq; confutet eius, qui cũ palam contra fecerit, idq; fateatur, adſit tamen, factumq; defendat. Deinde infirmet defenſionem. cum aduerſarius aliud uoluiſſe, aliud ſenſiſſe ſcriptorem, aliud ſcripſiſſe dicat: nõ eſſe ferendũ à quoquã potius latoris ſenſum, quàm à lege explicari. Cur ita ſcripſerit, ſi ita non ſenſerit. Cur, cum ea, quæ planè ſcripta ſint: neglexerit: quæ nnnquam ſcripta ſint, proferat. Cur prudentiſſimos in ſcribendo uiros ſummæ ſtultitiæ putet eſſe damnandos. Quid impedierit ſcriptorẽ, quo minus exciperet illud, quod aduerſarius, tã quam ſi exceptum eſſet, ita dicit ſe ſecutum. Vtetur exemplis ijs, quibus idem ſcriptor: aut, ſi id non poterit: quibus alij, quod excipiendum putarint, exceperint. Quærenda etiam ratio eſt, ſi qua poterit inueniri: quare non ſit exceptum: aut iniqua lex, aut inutilis futura dicetur: aut alia cauſa obtemperandi, alia abrogandi: diſſentire aduerſarij uocem, atque legis. Deinde amplificandi cauſa, de conſeruandis legibus, de

periculo rerum publicarum, atque priuatarum, cum alijs locis, tum in perorando maxime, grauiter erit, uehementerq; dicendum. Ille *autem, qui ſe ſententia legis, uoluntateq; defendet, in conſilio, atque in mente ſcriptoris, non in uerbis, ac literis uim legis poſitam eſſe defendet: quodq; nihil exceperit in lege, laudabit: ne diuerticula peccatis darentur: atq; ut ex facto cuiuſque, iudex legis mentem interpretaretur.* Deinde *erit utendum exemplis: in quibus omnis æquitas perturbetur, ſi uerbis legũ, ac non ſententijs pareatur.* Deinde *genus eiuſmodi calliditatis, & calumniæ retrahatur in odium iudicis, cum quadam inuidioſa querela.* Et *ſi incidet imprudẽtiæ cauſa, quæ non ad delictum, ſed ad caſum, neceſſitatem' ue pertineat: quod genus paulo ante attigimus: erit iiſdem æquitatis ſententijs contra acerbitatem uerborum deprecandum.* Sin *ſcripta inter ſe diſſentient: tanta ſeries artis eſt, & ſic inter ſe ſunt pleraque connexa, & apta, ut quæ paulo ante præcepta dedimus ambigui, quæq; proxime ſententiæ, & ſcripti, eadem ad hoc genus cauſæ tertium transferantur.* Nam *quibus locis in ambiguo defendimus eam ſignificationem, quæ nos adiuuat: eiſdem in contrarijs legibus noſtra lex defendenda eſt.* Deinde *eſt efficiendum, ut alterius ſcripti ſententiam, alterius uerba defendamus.* Ita *quæ modo de ſcripto, ſententiaq; præcepta ſunt, eadem huc omnia transferamus.*

EXPOSITAE *ſunt tibi omnes oratoriæ partitiones: quæ quidem è media illa noſtra* Academia *floruerũt, neq; ſine ea aut inueniri, aut intelligi, aut tractari poſſunt.* Nã *et partiri ipſum, et definire, et ambi*

qui partitiones diuidere, et argumentorũ locos noſſe, et argumentationẽ ipſam cócludere, & uidere, quæ ſumenda in argumentando ſint, quidq; ex ijs, quæ ſumpta ſunt, efficiatur: & uera à falſis, uериſimilia ab incredibilibus dijudicare, & diſtinguere: & aut male ſumpta, aut male concluſa reprehendere, & eadem uel anguſte diſſerere, ut dialectici qui appellãtur: uel, ut oratorem decet, late exprimere: illius exercitationis, & ſubtiliter diſputandi, & copioſe dicendi artis eſt. De bonis uero rebus, & malis, æquis, iniquis, utilibus, inutilibus, honeſtis, turpibus, quam poteſt habere orator ſine illis maximarum rerum artibus facultatẽ, aut copiam? Quare hæc tibi ſint mi Cicero, *quæ expoſui, quaſi indicia fontium illorum: ad quos ſi nobis eiſdem ducibus, alijs'ue perueneris, tum & hæc ipſa melius, & multo maiora alia cognoſces.* C.F. *Ego uero, ac magno quidem ſtudio mi pater, multisq; ex tuis præclariſſimis muneribus nullum maius expecto.*

F I N I S.

Erratum corrige ſic:
122: *adducta quidem ſit*

ABCDEFGHIKLMNOPQRSTVXYZ.

Omnes quaterniones, præter Z *duernionem.*

VENETIIS, APVD ALDI FILIOS.
M. D. L. MENSE IANVARIO.

ALDI FILII

BIBLIOTECA NAZ.
ROMA
V. EMANUELE